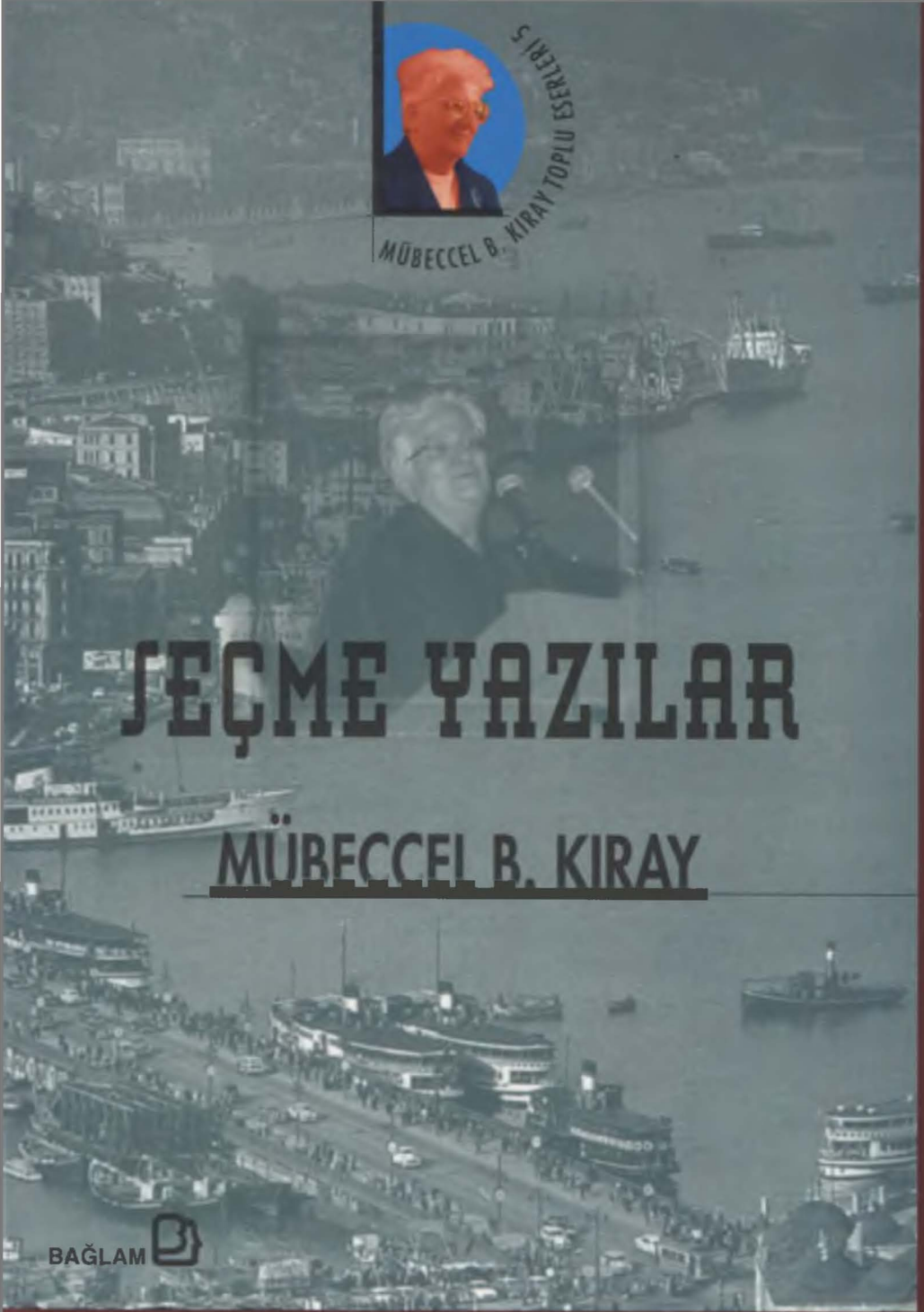

SEÇME YAZILAR

MÜBECCEL B. KIRAY

BAĞLAM

Mübeccel B. Kıray, 1923'te İzmir'de doğdu. 1940'ta İzmir Lisesi'nden, 1944'te Ankara Üniversitesi'nden mezun oldu. 1946'da Ankara Üniversitesi'nden Sosyoloji doktora, 1950'de ABD'de Northwestern Üniversitesi'nden Antropoloji Ph.D. dereceleri aldı. 1960'da doçent, 1966'da profesör oldu. 1959 yılından 1973 yılına kadar Orta Doğu Teknik Üniversitesi'nin Sosyal Bilimler Bölümü'nün gelişmesine emek verdi. 1973'te ODTÜ'den ayrılarak "Morris Ginsberg Fellow" olarak London Schools of Economics'e gitti. Dönüşünde önce İTÜ'de 1982'den sonra da Marmara Üniversitesi'nde çalıştı. Bu arada bir yıl University of Texas in Austin'de ders verdi. 1989'da emekli oldu. Çalıştığı süre içerisinde Norveç Bergen Üniversitesi'nde Kahire Amerikan Üniversitesi'nde, ABD Berkley Üniversitesi'nde, Zürih Teknik Üniversitesi'nde seri konferanslar verdi.

Mübeccel Kıray, ODTÜ Mustafa Parlar Ödülü Eskişehir Anadolu Üniversitesi Fahri Doktor unvanı ve Aydınlanma Kadınları Ödülünü aldı. 1994'te Kıray Türkiye Bilimler Akademisi (TÜBA) şeref üyeliğine seçildi. Türkiye'de sosyolojinin üniversitelerde kurumsallaşmasında çok önemli rol oynayan ve toplumsal değişmeyi ele alma tarzı ile bir ekol oluşturan Mübeccel Kıray'ın en çok referans verilen eserleri *Ereğli, Ağır Sanayiden Önce Bir Sahil Kasabası, Social Stratification as an Obstacle in Development* ve *Örgütleşemeyen Kent* isimli kitaplarıdır. Makaleleri arasında "*The Family of Migrani Workers*", "*Changing Patterns of Patronage*" ile "*Survival Strategies of Expeasants in Cities*" en çok zikredilenlerdir.

SEÇME YAZILAR

MÜBECCEL B. KIRAY

BAĞLAM

Bağlam Yayınları 135
İnceleme-Araştırma 82
ISBN 975-6947-26-8

Mübeccel B. Kıray / Toplu Eserleri 5
Seçme Yazılar
©Mübeccel B. Kıray
© Bağlam Yayınları

Birinci Basım: Kasım 1999
Kitap Tasarımı: Canan Suner
Kapak Fotoğrafı (İstanbul): Ara Güler
Baskı: Kardeşler Matbaası

BAĞLAM YAYINCILIK Ankara Cad. 13/1 34410 Cağaloğlu-İstanbul
Tel: (0212) 513 59 68

İÇİNDEKİLER

SUNUŞ — 7

TARİHSEL VE TOPLUMSAL SÜREÇ OLARAK GELİŞME-İLERLEME VE TÜRKİYE GERÇEĞİ

Sosyolojik Açıdan Gelişme Kavramının İrdelenmesi: Tarihsel ve Toplumsal Süreç Olarak Gelişme-İlerleme ve Türkiye Gerçeği — 11

KALKINMA PLANLARI VE TÜRKİYE

Türkiye Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planındaki Toplumsal Planlamanın Çeşitli Yönleri Üzerine Görüşler — 49

Türkiye'de Köy ve Köylü Sorununa Kalkınma Planlarının Yaklaşımı — 66

Üçüncü Beş Yıllık Planda Sosyal Politikalar — 78

TÜRKİYE'DE AİLE VE KADIN

Annelerin Yeni Rolleri: Türkiye'nin Küçük Bir Kasabasında Değişen Aile İçi İlişkiler — 105

Göçmen İşçilerin Aileleri — 121

Küçük Kasaba Kadınları — 149

Türkiye'de Kadının Rolü Nasıl Değişmiştir — 168

Varoşların Dantelci Kadınları — 179

TURİZMLE İLGİLİ SOSYAL YAPI ANALİZİ

Problem — 187

Materyel ve Metod — 189

Nüfus ve Nüfus Hareketleri — 193

Hayat Kazanma Yolları — 208

Yaklaşık Gelir ve İstihlâk Normları — 222

Boş Zaman Faaliyetleri — 242

Ulaşım-Haberleşme-Dışa Açılma — 251

Mülkî Teşkilat — 268

Turizmle İlgili Davranış ve Vaziyet Alışlar — 280

Hayat Seviyesi, Dışa Açılma ve Turizme Karşı Vaziyet Alış İndeksleri — 300

Sonuçlar — 328

SUNUŞ

Bir sosyal bilimci için Türk toplumunu gözlemlemek çok heyecan vericidir. Ondan da öte herşeyin her an değişme halinde olduğunun bilincinde ise, bu değişmenin yavaş ya da hızlı olduğunu, çeşitli yönlerin karşılıklı etkileşiminin nasıl gerçekleştiğini belirlemek, yorumlamak ve yeni bilgiler üretmek son derece doyurucu bir uğraştır. Bu "Toplu Eserler" dizisinde yayınlanan yazılarım 1960'lardan beri, toplumun hem dış hem de iç dinamiklerle değişe değişe nasıl yeni bir temel toplum yapısına ulaştığını göstermektedir. Zaman gibi soyut bir kavramın değişmesinden, metropolleşme süreçlerinin izlenmesine, küçük ya da büyük toprak sahipliği yörelerinde köylülüğün bitişinin izlenmesinden, nüfus yapısının değişmesine, kente ya da batı ülkelerine göçenlerin yeni düzene uyum için oluşturdukları yaşam stratejilerine kadar değişmenin çok çeşitli yönlerinin bu yazılarda ciddi metot ve tekniklerle ele alındığı görülecektir.

19. yy. ve 20. yy. ilk yirmi yılında süregelen dış müdahaleler, harpler, siyasal göçler, siyasal ve ekonomik krizlerden sonra Türk toplumunun her yönü etkileşe etkileşe milli mücadele ve Cumhuriyet'in ilk yirmi yılında yapı değişikliği bakımından en büyük sıçramayı yaptı. Hukuk, siyasal yapı, eğitim ve özellikle yaşam tarzı düzenlemeleri ile çok yönlü ve etkili bir alt yapı oluşturdu. Buna karşın yönelinen farklılaşmış, uzmanlaşmış, örgütlenmiş ve sonuçta "sanayileşmiş, şehirleşmiş" bir yapının açılması 1950'leri bulmuştur. Çünkü kilit sorun basit teknolojili "öküz ve saban", kendi içine kapalı köylerin ve durağan, geleneklerine çok bağlı köylülüğün topraktan kopmaya başlaması gerekti.

Bu süreç ancak 1950'lerde önce, binlere sonra yüzbinlere varan sayıda traktör ve diğer aletlerin tarıma girmesi ile gerçekleşmeye başlamıştır. Şehirleşme, nüfusun ücretlileşmesi, işçileşmesi, yeni meslek ve iş düzeninin ortaya çıkması, aile düzeninin büyük değişikliğe uğraması geri dönülmez (irreversible) yapısal değişmeyi başlatmıştır.

Bu sürecin dalga dalga yayılması toplumun dipten doruğa eski yapının, ilişkiler, kurumlar, değerler, düşünceler yönünden büyük değişimini hızla oluşturmaya, diğer bir deyişle kendisini "dipten doruğa" yenileyerek "genel" değişme süreçlerini yoğun olarak yaşamaya başlamıştır.

Benim gözlemlerim de tam bu süreçlerin içinde yer aldı. Hiçbir toplumsal gelişme hiç aksamadan dümdüz bir çizgi üzerinde sürüp gitmez. Bizim toplumumuzda da her insan ilişkisinde, her kurumda, her değer ve zihniyette en çok etkilenen, çok çabuk değişenler olduğu gibi, orta hızla değişenler, çok yavaş değişenlerle etkileşe etkileşe bunlara bir arada işlerlik kazandıran yeni mekanizmalar, kurumlar, ara formlar oluştura oluştura ve toplum yapısını yenileye yenileye aynı zamanda eskisi ile ilişkisini yok ede ede yeni bir temel toplum yapısına ulaşmaktadır. Bu "Toplu Eserler" dizisinde bu tür süreçlerle çalışmaların yapıldığı mekanlarda, kurumlarda, değerlerde ortaya çıkan gözlemler ve çözümlemeler yer almaktadır.

Türkiye gibi toplumlarda toplumsal araştırma yapmak, bunları yayımlamak göründüğünden çok daha zordur. Kolayca kesintiye uğrar. 1960'lardan beri bu çalışmaları sürdürebildiğim için kendimi şanslı ve başarılı sayıyorum. Bir başarı varsa burada en büyük payın herşeyden önce bütün güçlüklerde ve olumsuzluklarda arkamda duran ve her konuda yardımcı olan eşim Dr. İbrahim Kıray'ın olduğunu belirtmeliyim. Ayrıca bütün çalışma ve araştırma isteğimi arttıran Orta Doğu Teknik Üniversitesi, İstanbul Teknik Üniversitesi ve Marmara Üniversitesi'ndeki öğrencilerimi anmak isterim. 1983'te benim birşey yapmayacağımı görünce Prof. Dr. Tansı Şenyapılı, Dr. Önder Şenyapılı ve Prof. Dr. İlhan Tekeli ilk defa makalelerimi derlediler. Şimdi ise Marmara Üniversitesi'ndeki genç meslektaşlarım Dr. Fulya Atacan, Dr. Fuat Ercan, Dr. Mehmet Türkay ve Arş. Gör. Hatice Kurtuluş aynı zamanda İngilizce olan makalelerimi tercüme ettirerek bu diziyi yayına hazırladılar. Kendilerine çok özel teşekkür ve minnet borçluyum. Hocalık mutluluğunun bir başka yönünü de böylece tatmış oldum. Tercümeleri bilgece ve güzel bir Türkçe ile gerçekleştiren Tülin Kurtarıcı'ya da teşekkürlerimi sunarım. Bağlam Yayınları'na böyle bir yayını gerçekleştirdiği için müteşekkirim.

İstanbul, Ekim 1998 — Mübeccel B. Kıray

TARİHSEL VE TOPLUMSAL SÜREÇ OLARAK GELİŞME-İLERLEME VE TÜRKİYE GERÇEĞİ

[SÖYLEŞİ]

SOSYOLOJİK AÇIDAN GELİŞME KAVRAMININ İRDELENMESİ: TARİHSEL VE TOPLUMSAL SÜREÇ OLARAK GELİŞME-İLERLEME VE TÜRKİYE GERÇEĞİ *

Sevgili Mübeccel Kıray hocamızla yaptığımız bu söyleşi/sohbet, gerek dosyamızda yoğunlaştığımız gelişme kavramını, gerekse gelişmenin Türkiye'yi de özellikle içine alan tarihsel ve toplumsal açığa çıkış biçimleri hakkında açıklamaları içeriyor. Söyleşiye Hatice Kurtuluş, Mehmet Türkay ve Fuat Ercan katılmıştır.

Fuat Ercan: Hocam, derslerinizden öğrendiğimiz ve çalışmalarımıza da yön veren "değişimin evrensel olduğu" yönündeki düşüncenizi 'gelişme' kavramı ile birlikte nasıl ele alabiliriz?

Mübeccel B. Kıray: Gelişme, II. Dünya Savaşı'ndan sonraki ekonomik büyük değişmelerin, ekonomik anlamdaki zenginliklerin bir tarifi gibi oldu. Ekonomistler tarafından bu son derece açık anlaşılıyor. Bir sürü de ölçüt geliştirildi. Gelişme dendiği zaman, en aleladesi, kişi başına gelir diye alınabilir. Bir toplum için kullandığı elektrik enerjisi olabilir, ulaşım bakımından kaç kilometre yol kullanmış olduğu olabilir. Biraz toplumsallaşmış, ekonomiye bakarsanız, kişi başına düşen hastahane, yatak sayısı veya sınıf başına düşen çocuk sayısı, bunları çoğaltabilirsiniz. Ama bunların hepsi sonuçta, milli gelir ve bu gelirin toplum içinde kullanılış tarzıyla ilgili olarak bazı ölçekleri ortaya çıkarıyor. Bunlarda kimsenin şüphesi yok. Yani, millî geliri 33 bin dolar olan toplumla, millî geliri 100-105 dolar olan toplum arasında, yani Birmanya ile Amerika Birleşik Devletleri arasında ekonomik anlamda gelişme kavramı bakımından anlaşılmayan hiçbir şey yok. Birisi fakir, gelişmemiş; öbürü zengin, gelişmiş gibi bir kavramı herkes kolayca anlayabiliyor. Mesele

* *İktisat Dergisi*, Sayı: 366-367, Nisan-Mayıs 1997.

çok garip bir yerde çıkıyor. Birmanyalılar mı daha mutlu yaşıyor, New Yorklular mı daha mutlu yaşıyor diye bir soru soruyorlar, sorulabilirmiş gibi soruyorlar. Ondan sonra, işte "zenginlik mutluluk getirmez" diyorlar. O zaman gelişmeyi nasıl tarif edeceğiz? Acaba mutluluğu mu tarif edeceğiz? Böyle bir mesele çıkıyor.

Dikkat edin ama, mutluluk ne ekonomik bir terimdir, ne de toplumsal bir terimdir. Bu, kişisel psikolojik bir terimdir. Psikolojiyle ekonomik gelişme bir arada söylemeye kalkılır mı, kalkılmaz mı; bu son derece sorgulamaya açık bir durumdur. Buradaki asıl meselelerden bir tanesi de, 19. yüzyılda değişik ırkların aynı derecede evrimleşmiş bir organizma olup olmadığının sorgulandığı zaman ortaya çıktı. Yani Afrikalılar, Avrupalılar kadar biyolojik olarak evrimleşmiş bir organizma mıdır, evrimleşmemiş bir organizma mıdır? Bu sorulduğu zamanda; Afrikalılar mı mutludur, Avrupalılar mı mutludur sorusuna cevap verilmiyor. Pekala benim kedi mi daha mutlu, ben mi daha mutluyum diye bir soru yok; böyle bir şey sormuyorsunuz. 19. yüzyılın ekonomik gelişmesi gözlemlenirken ve Avrupa, Avrupa dışındaki yaşam tarzlarına açılırken, yalnız yaşam tarzlarına açılmıyorlardı. Avrupalılardan değişik biyolojik görünüşlü insanlara da açılıyorlardı. Bu insanların aynı miktarda evrimleşmiş olup olmadıkları, aynı miktarda zeki olup olmadıkları, aynı miktarda psikolojik olarak acı duyup duymadıkları, kavrama yeteneklerinin ne olduğunu münakaşa ederken, acı duyma duymama yeteneğini de münakaşa ediyorlardı. Şimdi, tam size referans veremem, çok zaman geçti; ama okuduğumu çok iyi hatırlıyorum; "Afrikalı anneler çocuklarının ölümüne beyaz anneler kadar üzülmez..." Hadi bakalım, gelin de şimdi işin içinden çıkın. Böyle bir soruyu sorduğunuz zaman, bunun gelişme ile ilgisinin olup olmadığını katiyen çözemezsiniz. O zaman, çizgiyi doğru çizmek lazım.

Gelişme kavramında önce yani 19. yüzyılda Birinci Sanayi Devrimi olup da, demir-çelik üretimi başlandığında ortaya çıkan "daha çabuk ulaşım, daha büyük üretim, daha çok tüketim" vesaire ortaya çıktığı zaman, bütün bu değişmeleri o zamanlar

özetleyen kelime "progress" yani -İngilizce yazarların kullandığı- ilerlemeydi. Bu ilerleme İngiltere'de çok basitçe kendiliğinden ortaya çıkmıştı. Temelde ta 15. 16. yüzyıldan itibaren din ile devlet işleri ayrıldığı için, aydınlanma meselesi İngiltere'de çok daha kolay olmuştur. Yani, akla dayanan düşünce tarzı, bununla geliştirilen sanayiye dayalı bilim... Buhar makinası da bilim olarak çıkmadı; peki ne olarak? Sanayi olarak çıktı, vesaire. Ama unutmamalı ki, Faradaylar da yine İngiliz alimleridir, bilimsel gelişme ile sanayileşme, ikisi beraber gidiyor. O zaman kullanılan terim "progress", ilerleme. İlerlemenin rasyonel düşünceyle, bilimle bunun ekonomiye tatbikiyle, ekonomide oluşturulan büyük servetle ve bu servetle yaşanan daha rahat bir hayatla ilgisi olduğu çabucak kabul ediliyor. Avrupalılara ayrıca, bunun başka insanlara da götürme görevi yüklediği düşünülüyordu. Niye götürüyorlardı? Onlar ilerlemişlerdi, öbürlerinin ilerleyip ilerlemedikleri zaten münakaşa edilmez ama, ilerleyebilecekleri bile münakaşa konusuydu. Acaba Hintliler bilim öğrenebilir mi, yahut bilmem ne yapılabilir mi? Tabii önemli olan ilerleme ile üretilen malların oralara satılması idi.

Hatice Kurtuluş: Hocam 1900'lü yıllarla birlikte ilerleme kavramında nasıl bir değişiklik gerçekleşti.

M.B. Kıray: Pekala, Birinci Dünya Harbi, bu ilerlemeye karşın müthiş bir şey getirdi; milyonlarca insan öldü, Avrupalı öldü. Bu ölen Avrupalılardan sonra da önemli bir açlık ve sefaletle karşılaştı Avrupa. Birden herkes sormaya başladı; sanayi inkılabı veyahut devrimi acaba Avrupa'ya ilerleme getirdi mi? Şimdi, ilerlemeden ne kastettiğinize bağlı tabii; tekrar oraya geliyorsunuz. Öte yandan daha 1920'ler gelmeden, Avrupa'daki sanayi ve ekonomik durum bir dereceye kadar toparlanmıştı. Zenginlik gene paylaşılıyordu, gene işte "çılgın 1920'ler" denen seneler geliyordu ortaya ve tekrar bir gelişme başladı. Ama, bunun adına gene gelişme demiyorlardı. Müthiş bir ilerleme var mıdır yok mudur?..

Mehmet Türkay: Bu zaman dilimi içinde karşılaştırmalar devam ediyordu herhalde.

M.B. Kıray: Başka yaşam tarzları ve başka fizik yapısı olan insanlar, fizik yapısından; evet, psikoloji değil, yani zekası veya psikolojisi ayrıdır, işte derisidir, rengi, saçının bilmem nesi, değişir; onlar acaba ilerler mi ilerlemez mi meselesi yok. Beyazların onların üstünden geçireceği, onları kolonileştireceği, oralardan servet yaratacağı ve onların ana memlekete getirileceği ve kullanılacağı hakkında kimsenin şüphesi yoktu. Hatta, ilerleme böyle anlaşılıyordu ve Amerika da bunun prototipiydi. Avrupa'da şimdi bu Sanayi Devrimi eskimeye başlamıştı, ilerlemenin nimetlerinden toplumun gelir düzeyi daha düşük kesimleri de yararlanmaya başlıyordu. Alman köylüsü gelişmişti ama, İtalyan köylüsü gelişmemişti ve yahut tersi, her neyse. İngiltere'de köylü kalmamıştı zaten, köylü çiftçi olmuştu, gerisi de Amerika'ya gitmişti; ama gene de ilerleniyordu. Hiç unutmamak lazım, o zamanlar demiryolu, telgraf, elektrik, bir dereceye kadar otomobil ve büyük üretim o kadar istenen bir şeydi ki, "mutluluk getirecek mi getirmeyecek mi" münakaşasını Avrupalılar yapıyorlardı kendi içlerinde; ama dışarıdakiler yapmıyorlardı. O kadar ki, Abdülhamit, "tren gelsin de nasıl gelirse gelsin isterse yatak odamdan geçsin" diye Sarayburnu'nu tren hattına tahsis ediyordu. Sonra kendisi de Yıldız'a taşınıyordu.

Fuat: İlerlemenin Avrupa için önemli olduğu bir gerçek ya Avrupa dışında?

M.B. Kıray: Pekala, şimdi "ilerleme var mıdır, yok mudur: Avrupalılar için ne demektir" münakaşaları yapılırken, bu ilerlemenin Avrupa dışındaki toplumlar için ne olduğu üzerinde çok durulmamıştı. Bu arada buhranlar yaşanıyor, "1929 Büyük bunalımı" vesaire derken II. Dünya Savaşı geldi. İkinci Dünya Harbi çok önemli bir meseleyi Avrupa için ortaya çıkardı yeniden. "Kim mutlu?" Bu meseleyle beraber, kim mutlu olabilir, olamaz... Yine dikkat edin, burada kullanılan kelime psikolojiktir, ne toplumsal ne de ekonomik değildir. Almanya'daki devlet tarzı, yalnız Almanya'da kristalize olan devlet tarzı değildi, ama bütün Avrupa'ya o aşamada hakim olan Frankosuyla, Mussolinisiyle, Romanya'daki o görüntüsüyle, Yunanistan'daki görüntüsüyle son derece belirgin bir devleti otokratik bir dü-

zenle idare yerleşiyor ve "ilerleme" yayılarak sürüyor. Bu ise "Nazi, faşist" falan dediğimiz otokratik devlet tarzını getiriyor ve bunu getirirken de ne diyor? 19. yüzyılda bütün mesele, Avrupa'nın üstünlüğü meselesiydi. Tam o sırada vurgulanan şey, ırkların farklılığı oldu. O Chamberlain'larm falan söylediği şeyler ve o arada fiziki farklılıklar mesele oluyordu. İkinci Dünya Harbine gelindiği zaman ortaya sorun, ırkların farklılığı temelinde açığa çıkmıyordu. Bir de baktık, ilerlemede payı olmaması gerekenler yahut "biz ne kadar verirsek, o kadarını almaya razı olmaları gerekir" diyen otokratik devlet tarzının; bu sefer insanları, fizikleri kadar kendi toplumlarının içinde etnik veya dinsel inançlarıyla ayırt etmeye başladılar. Fizik yapısı meselesinden zeka farklılığı meselesinden de geçti, onlar öğrenemezler meselesinden de geçti, kökenleri meselesi geldi.

Kökenlerinde de en önemlilerinden bir tanesi inançları oldu. "inançları Protestan değilse bunlar olamazlar, bunlar gelişemezler" oldu. Tekrar ediyorum; fizik yapısı, zeka yapısı, psikolojik olan tarafı, şimdi öyle ki bunlar gelişemezler, bizim gibi olamazlar..." Aslında gelişemez demek, o bizim gibi olamaz anlamına geliyor. Ve İkinci Dünya Harbi, özellikle Avrupa'da çok başka türlü bir şey oluşturdu, dengesizlikler meselesini oluşturdu. Bir de bakıldı ki, en üstün olduğunu, yani hem fizik olarak, hem zeka olarak, hem de inanç sistemi olarak en üstte olduğunu tasavvur eden Almanya açlık çekmeye başladı, büyük harabiyetten dolayı. Bu sefer onların yeniden toparlanması meselesi gündeme geldi. Herkes ilerlemeyi bıraktı, toparlanmayı geliştirdi. Tekrar yeniden sanayi devriminin gereklerini yerine getirmeyi ve toplumu sürdürmeyi ele aldılar. Ama bu arada bir mesele daha çıktı, artık ilerleme ve ilerlemenin getireceği büyük refahla ve mutlulukla ilgili olarak, gelişme ile ilgili bir düzenden bahsetmeye başladılar. Gelişme bu sefer yalnız Avrupa'da kalmadı, bütün ırkçı dediğimiz, dolaysıyla zeka ve fizik yapı ve inanç meselelerine yahut etnik köken meselelerine, ayrımcılıklara karşı, "herkes eşittir, herkes iyidir, herkes güzeldir, herkes gelişecektir" gibi bir görüş yaşamaya başladı, hiç değilse bazıları için. Tabii, bu politika yapanlar için daha önemli oluyor, fiilen tüm top-

lumda yaşamaktan çok. Ve bu sefer bütün 19. yüzyıl terminolojisini bıraktılar, çünkü onlar kirlenmişti, ırkçılıkla kirlenmişti, etnik kökenle kirlenmişti, zeka meseleleri de kirlenmişti, "başka bir şey alalım ele..." Peki ne alalım? Gelişme, 2. Dünya Harbi sonrası dünyanın yalnız Avrupa'yı derleyip toparlamakla değil, Avrupa'nın derlenip toparlanabilmesi için başka memleketlerin zenginliklerini de kullanabilmesi için, o memleketlerin de sanayi devrimine entegre edilmeleri çekilmeleri lazım geldi. Onu yapabilmek için oraların da gelişmesi gerekti şimdi. Bu aşamada "gelişme" kavramı önem kazandı. II. Dünya Harbi öncesine kadar Batı dışında kalan toplumların sahip oldukları zenginlikler, Batı ülkelerince sadece en kolay ulaşabildikleri kaynakları denetlemiş, İkinci Dünya Savaşı sonrasında, bu yeterli görülmemeye başlandı. Bu ülkeler çok daha büyük potansiyellere sahipti ve Batının da çok daha büyük kaynaklara ihtiyacı vardı. Bu andan itibaren süregelen ayrımcılık yerini, entegrasyonu hızlandıracak yeni kavramlaştırmaları gündeme getirdi. Avrupa, birden o zamana kadar sanayi devriminin ucundan faydalanmış olan başka toplumları da ekonomik ilişkilere entegre etmeye çalışmaya başlayınca, bir gelişme meselesi çıktı. Artık ilerleme değil, artık beyaz adamın yükü değil (white man burden), yeni bir terim "gelişme" kavramını kullanmaya başladılar. İktisatçılar bunu tepe tepe kullandılar. İşte buna "take of stage", yok bilmem büyük itiş (big push), yok daha yeni başlayanlar, ortasında olanlar, daha çok olanlar vs. demeye başladılar.

Peki ama, bir de baktılar ki; Avrupa dışı toplumlar da sanayi devrimiyle bir tür entegrasyona doğru giderken, orada da milli gelir artarken, yani gelir dağılımında bazı hareketlilik başlatılırken, asgari geçim seviyesinin de altında bir yaşamla işçilik yapmanın dışında bazı şeyler olmaya başlayınca, kullananlar tarafından, gelişme kavramını bir kere daha sorgulamak gerekti. Evet dünyada bütün insanlar aynı yapıdalar, bütün insanlar aynı biçim öğrenebilirler, bütün insanlar sanayileşebilir, yani fabrikaya girer çalışırlar bilmem ne, ama burada sürece bir fren gerekti. Bu freni buldular da: onların kültürleri farklıdır ve o kültürü değişmeden tutmamız lazımdır dediler. Ama sanayileş-

me ile kültür de değişiyor. Üstelik o Üçüncü Dünya adamları Avrupa'ya göç ediyor. Peki, ne yapacağız o zaman? Bunların kültürlerini koruyacağız. Çünkü; onların kültürlerini korumak -bunu böyle söylemiyorlar ama, bunu ima ediyorlar diyelim- o zaman artık diyorlar ki; zaten hiçbir fark kalmadı, herkes sanayileşiyor, ama kültürden başka fark kalmadı. O zaman kültür farklılıklarının muhafaza edilmesi gerekiyor ki Batı üstünlüğünü sürdürsün.

Fuat: Bu oldukça ilginç bir gelişmeyi işaret ediyor. 1940'lı yıllarda gerek gelişme ekonomisi gerekse gelişme sosyolojisi azgelişmişliğin nedenlerini sorgularken, büyük ölçüde M. Weber'i referans olarak azgelişmişliğin nedenini bu ülkelerin sahip olduğu kültürel örüntülere bağlıyorlardı. Ve çözüm olarak da azgelişmişliğe neden olan kültürel örüntü ve dinsel yapılardan hızla uzaklaşılması öneriliyordu ve bu ülkelerin homojenleştirilmesi yönünde bir eğilim vardı. Oysa 1970'li yıllarla birlikte özellikle de entelektüel bir kesim tarafından farklılıkların korunması adına kültürel yapılar farklılıkların mitleştirilmesi yönünde bir süreç başladı...

M.B. Kıray: Tam öyle değil. 1940'lardaki araştırmalar, bunlar hiç çalışmıyorlar, çünkü kültürleri bozuk; kültürlerinde çalışmaya yer yok vs. ve bunlar değişmez hükmü verildi, istenen de bu idi. Peki, bu bir yere kadar gitti. Ama onları sanayi devrimine, yani onların istediği gibi daha modern bir üretim sisteminin parçası haline getirdiklerinde, bir de baktılar ki, boynuz kulağı geçiyor; bu sefer mesele çıkmaya başladı. Ve 1980'lere gelindiğinde, daha doğrusu Sovyet Rusya'nın son demlerine gelindiğinde, 1970'lere gelindiğinde "kültürler değişmesin" meselesi daha açıkça konuşulmaya başlandı. Şimdi "değişmesin" de demiyorlar; "Bunlar çok değerlidir, kendi biçimlerinde öyle yaşadıkları zaman daha mutludurlar, öylece korunsunlar". Bakın yine o mutluluk, gene o psikolojik meseleye geldi. "Daha mutludurlar ve bunlar değişmemelidir". Antropologlar ne yapmalıdır? Bu insanların tutarlı bir halde yaşadıkları bu kültürleri tutmalıdırlar, sürdürmelidirler. Bunun arkasında ne yatıyordu, böyle dedikleri zaman?... "Aman komünist olmasınlar..." Çok basit. Çünkü, sa-

nayileşirlerse ve de Batı Avrupa'nın bunlarla olan sanayi ilişkilisindeki büyük sermaye transferini idrak ederlerse, bunlar "Hayır, bunları transfer etmeyin, biz de bunlardan biraz faydalanalım da derler..." Bunların hepsi "belki" tabi, ama onlar önceden tedbir alıyorlar. "... Belki de Sovyetlerle ittifak haline geçerler, bunu yapmayalım, bu yapılmasın ve bunları olduğu gibi tutalım..." Ve kültürlere saygı müthiş bir nostalji ve çok ilginç bir şekilde bu bir sol düşünce tarzıymış gibi sosyal bilimlerde pompalanmaya başladı. Benim en çok içerlediğim kimseler, bizdeki entelektüel geçinenlerin, dışarıda uzman danışman geçinen, yani ister Harvard'da olsun, ister başka yerlerde olsun Batı'nın ideologlarına aşırı önem vermeleridir. Oysa bu uzmanlar genellikle, Amerikan hükümetinin danışmanlarıdır. Amerikan hükümetine göre yazar çizerler; Türkiye'ye göre yazıp çizmezler. Onların da önceleri bir tek meselesi vardı, Sovyetleri nasıl çökertiriz? Bizim çoğu entelektüellerimiz bunu oranın ideolojisi değil güvenilebilir bilgisi gibi algıladılar. Tabii bu sürecin ikinci dalgasını konuştuğumuzda, kültür meselesi ile din önem kazanıyor. Fakat bu soruna girmeden önce gelişme kavramının farklı görünüm biçimleri üzerinde durmak istiyorum.

Pekala, şimdi gelişmenin ekonomik boyutları bakımından kimsenin sorunu yok diyelim, herkes daha sağlıklı yaşamak, daha rahat yaşamak, daha iyi eğitim görmek, daha sanayi devriminin ikinci aşamasına isteseniz de, istemeseniz de entegre olmak üzeresiniz, gelişmeyi ekonomik olarak "onun faydalarını yaşamak" diye tarif edebiliriz... Ama sosyal olarak gördüğünüz zaman, Batılı siyasetçilerin veya onlara danışmanlık yapan siyaset bilimcileri gelişmenin ekonomik kanadıyla yetinmiyorlar. Bundan sonra artık eski inanç biçimleri, yaşayış biçimleri, kişilerin birbirleriyle olan ilişkilerinde başka değişiklik olmasın olduğu gibi kalsın denilmeyeceğini yaşayarak görüyorlar. Önemli bir zaman diliminde, yani 1980'lerden 1990'ların ortasına kadar Batı"bunu durdurabilirim" sandı, burada tutabilirim sandı. Sandı mı, sanmadı mı, belki onların da şüphesi vardı ama, böyle görünüyordu. Ve işin çok ilginç tarafı, siyaset bilimcisi olan danışmanların çoğu da bunu böyle yazmaya devam etti. Nihayet

ileri geri adımlar atmaya başladılar. Ilımlı mı olur, ılımlı olmaz mı? Biliyorsunuz, son New York Times'dan bir siyaset bilimci, yani sadece gazeteci değildir, şimdi adını unuttum; Hürriyet, Milliyet'te falan çıktı, "İslamın ehlileştirilemeyeceğini anlamamız lazım" dedi. "Türkiye'de laikliği tutmak lazım" diye bir şey yazdı. Ama oraya gelinceye kadar, hem siyaset bilimcileri Batının, -Türkiye için olduğu gibi başka yerler için de- gelişen ekonomik dünyanın, yani sanayi devriminin ikinci aşamasına ulaşıldığında, sanayileşmede geri kalmış ülkelerin buraya entegrasyonu için birçok şey yapılabilir, bunun faydasını yine Batı görecektir düşüncesini taşıyorlardı. Globalleşme fikrindeki hiyerarşik düzen bu anlamda önem kazanıyor. Çünkü burada hiyerarşik düzen var. Servet akımı olacak, olacak ama kültürleri değişmesin. Çünkü kültürleri değişirse, başka türlü talepleri olur, bu yaratılan büyük servetten paylaşmak için başka düzenleri olur.

Şimdi buraya geldiği zaman, gelişme fikrini herkes çekiştirmeye başlıyor. Ekonomistlerin bir çoğu, bütün ekonomik gelişme göstergelerinin bir gecede değişse, arkasından da toplum aynı biçimde değişeceği yönünde bir düşünceye sahip oldular. Bunlar bir gecede olur biter, bitti, bu bir yere ulaşır sanıyorlardı.

Ben Yemen'i gördüm. Yemen, 1965'de ilk defa motorlu araç görmüş bir memleket. Orada da tabii yalnız büyük şehirler görmüş onu, bir tane gelmiş, bir tane. Düşünebiliyor musunuz, 1965. Bütün 2. Dünya Harbi geçmiş üstünden, bütün o yollar, deniz yolları, problemleri bitmiş, hâlâ böyle. Pekala, böyle olunca hâlâ da petrol yolları üstünde bir memleket Kuzey Yemen. Güney Yemen'i, Sovyetler istila etmişler, Aden'i kontrol ediyorlar. Herkes koşmuş. 5 sene içerisinde Japonya, Çin, Sovyetler, Amerika, Almanya herkes buraya girmiş. Bütün Kuzey Yemen asfalt yolla döşenmiş, hepsi. Bütün yerleşmeler birbirine bağlı, ne kadar düzgün bir yol sistemi bilemezsiniz. Artı, az su var, çöl bir memleket. Pompalama elektrik sistemi yapılmış, bütün köylere ve tabii şehirlere içme suyu gelmiş, temiz su gelmiş. Artı bütün memlekete elektrik gelmiş. Artı, bütün memlekete sağlık gelmiş, sağlık ocaklarında Batılılar çalışıyor, ücretlerini Birleşmiş Milletler veriyor. Şimdi peki, aklımıza ne geliyor?

Yolu yapılmış, suyu var, elektriği var, sağlığı var, okullar da eh bir yere kadar gelmiş. Ne olacak sanıyorsunuz? Hiç bir şey olmuyor.

"Kat" yetiştiriyorlar. Çünkü insan ilişkilerinde hiçbir şey değişmemiş. Orada hakiki anlamda bir feodal düzen var. Adına "şeyh" diyorlar, ama onlar beyler. Köylüler, "kat" yetiştiriyor. "Kat" narkotik bir yaprak, onu çiğniyorsunuz, ağzınızın kenarına koyuyorsunuz ve ne kadar çok çiğnerseniz sizi o kadar etkiliyor ve uyukluyorsunuz çok rahat. Camiler dolu, camilerin içinde herkes "kat" çiğniyor ve uyuyor. Beş katlı evler var, taş hepsi, başka bir şey yok orada. Bir de, bu taşlar falan; "apartman" sandım ben, "değil" dediler. Şeyhler her eşi için bir kat tahsis eder. Fakirlerin iki katlı evleri var. Ne yedirdiler bize orada? Nohuta dayalı, daha çok nohut ve mercimeğe dayalı bir diyet, biraz da hayvancılık var tabii. Yani yol, su, elektrik ve sağlık hizmeti getirilerek, memleketin insan ilişkileri düzeni değişmiyor. Ama fabrika getirilmiş olsaydı, hatta plantasyon usulü, yani Endonezya'da olan şeyler olmuş olsaydı, başka şeyler değişirdi, ama mutlak değişirdi. Yani, temelde insan ilişkilerini etkileyecek sanayi devriminin bir aşaması olan bir şeyler getirilseydi, tıpkı Türkiye'ye traktörün girdiği gibi, yahut şimdi olduğu gibi tekstilin bilmem nesi, başka şeyler değişecekti.

Bunu iyi anlamak lazım. Gelişmede asıl mesele, temel altyapıyı oluşturmak değildir. Bu bir başlangıç. Ondan sonraki aşama; insan ilişkilerinde yeniden bir servet dağılımını oluşturacak yeni üretim tarzları getirmek. Yemen'de hiç bir şey olmadı; şimdi ne oldu bilmiyorum, ben 10-11 sene evvel gördüm orayı tabii.

Şimdi bu olduğu zaman, acaba kültür değişmesin, aman biz bu kadar değişiklik istedik, gerisini istemiyoruz demek mümkün mü? "Aman bunların hayat tarzlarını değiştirmeyin, bunlar böyle yaşamaktan mutlular..." Tekrar psikolojik terime geldik. Bunları muhafaza etmek için "toplumun kendisini muhafaza edelim" demek büyük bir çelişki. Ya sanayileştirmeyeceksiniz bu insanları, yahut da kültürlerini olduğu gibi muhafaza edelim diye yırtınmayacaksınız; olmaz böyle şey. Yapamazsınız zaten,

bu toplumların tabiatına aykırı.

Fuat: Hocam, ilk defa 1970'lerde İLO'nun ileri sürdüğü "istihdam yönelimli kalkınma" ve son zamanlarda yoğunlukla dile getirilen esnek üretim tarzı, küçük üretimin desteklenmesi yönünde. Bizim gibi sanayileşmeyi tamamlamayan ülkelerde küçük ölçekli üretimi destekleyen politikalar özellikle yine son zamanlarda moda olan Anadolu kaplanları meselesini bu açıdan ele alabilir miyiz?

Hatice: Özellikle de kadın ve çocuk emeğinin küçük ölçekli sektörlerde yoğun olarak kullanılmasını da bu soru ile bütünleştirirsek daha anlamlı olacak.

M.B. Kıray: Aslında bu, 13. yüzyılda başlamış bir hikaye ve hâlâ doludizgin devam ediyor. Peki ne oluyor? Burada tutamazsınız. "Küçük sanayiyle de yapın" da deseniz "hiçbir şey yapmayın" deseniz de olmaz, demeseniz de olmaz; ben bunu anlatmak istiyorum.

Süregelen değişimler anında üretime yansıyacak, hiç şüphe yok buna. Üretime yansıdığı zaman başka yerlere yansıyacak ve toplum kendiliğinden değişmeye başlayacak. Son günlerde vurgulandığı gibi, bu sadece bir iletişim olgusudur demek sorunu anlamamızı kolaylaştırmıyor. İletişim meselesi. İletişimde kalır mı hiç?

Fuat: Son zamanlarda Dünya Bankası ülkemizde de olmak üzere küçük girişimciliği destekleyecek bir dizi uygulama başlatıyor. Yanılmıyorsam Gaziantep'te bir belediye kanalıyla küçük üreticiyi destekleme yönünde örnekler ve bu örneklerin gelişmesi için fonlar ayrılıyor. Ayrıca son zamanlarda çok uluslu şirketlerin uluslararası alt sözleşme ilişkilerine dayalı üretim stratejileri küçük üretim mitini daha da güçlendiriyor. Küçük üretim ise kültürel yapıların değişimini önleyen bir esnaf zihniyetinin sürekli olarak kendini yeniden üretmesine neden olmuyor mu?

M.B. Kıray: Peki, mesela oldu; sonra ne olacak? o fonlar büyüyor, şimdi onlar oturup kendilerine tekstil makinası yapıyorlar yada orta büyük sanayi girişimine atlıyorlar. Doğru, bu dediğiniz çok doğru. Ama, Dünya Bankasının bu yatırım projelerindeki tutum değişikliği, yalnız başına anlaşılamaz. Bu an-

lamda da "insanların kültürlerini değiştirmemelerini sağlayalım" teziyle ilişkisi yok bence, çünkü dünya Bankası son derece rasyonel, ekonomik kafalı insanlarca yönetiliyor, zaten kısa vadede kültürel durağanlığa destek verecek gibi görünen küçük girişimlerin orta yada hele uygun vadede tam tersi sonuç vermesi beklenmelidir. Uzun zaman ücretleri ve uzmanlaşmış emeğin "köylü" ve"çırak" gibi düşünüp hareket etmesi olanaksızdı. Onların meselesi, eğer büyük yatırımlarda çok çalınıyorsa, çok ziyan oluyorsa yatırılan para (Yemen'deki gibi ziyan oluyorsa, yahut Türkiye'de bir türlü gerçekleştirilemeyen bazı sanayi baraj projeleri gibi oluyorsa) o zaman, "küçük olarak verelim, bakalım ne olacak?"

Mehmet: Peki Hocam, yani Fuat'ın dediği anlamda bir de çok uluslu şirketlerin yerel örgütlenmesi meselesi, onun da uzantıları olarak tabii bu küçük üreticiler kültürel yapılar üzerinde etkisi yok mu?

M. K. Kıray: Tabii, bunlar yardımcı yan değişkenler.

Mehmet: Az gelişmiş ülkeler ya da neyse, bu ülkelerde çok uluslu şirketlerin örgütlenmesi. Bunlar arasında oluşacak ilişkileri nasıl anlamaya çalışacağız?

M.B. Kıray: Şu var: "En büyük şirketlerle gittiğiniz zaman huzursuzluklar ve uyumsuzluklar artıyor". Yani, en büyük şirketleri getirdiğiniz zaman, en büyük girişimleri yaptığınız zaman köylülükten işçiliğe geçiş zor oluyor, çünkü yüksek teknoloji ile geliyor o, artı, esnaflıktan büyük işletmeciliğe geçiş gene mesele oyuyor. Bu huzursuzlukları, ekonomik huzursuzlukları psikolojik olarak değil, ekonomik huzursuzlukları yatıştırmak ve yaymak için küçük girişimciliğe bir yaşam hakkı tanımak, bir politika olarak belki doğrudur.

Fuat: Hocam, demin söylediniz, teknolojik dönüşüm, özel sektöre öyle olanaklar veriyor ki, üretim sürecini parçalıyor; üretim sürecinin her bir parçasını dünyanın en uygun yerine/mekanına taşımasına olanak veriyor. Bu aşamaları örnek olarak Güney Kore'ye, Malezya'ya taşıyabiliyor. Dahası Hatice'nin de belirttiği, kadın ve çocuk emeği hızla üretimin içine çekiliyor. Son yıllarda Afrika varolan ilişkilerden izole edilir-

ken, bu kıta marjinalleştirilirken, Çin'in emek potansiyeli sonuna kadar kullanılıyor. Ama, herhalde bu gidişle, Çin'den sonra yeniden Afrika gündeme gelecek. Çünkü, yoğun bir emek açığı var. Teknolojik gelişim ve iletişimin artan hızı varolan potansiyellerin hızla tüketilmesine neden oluyor.

M.B. Kıray: O zaman şöyle diyelim: Yeni teknoloji ile çok uluslu şirketler, yeniden dünya çapında örgütlenirken ve bunun adına da globalleşme derken, bu günkü terimleriyle iletişim, bilgi aktarması, haberleşmesi bu kadar hızlı olurken, memleketlerin, toplumların değişmesinin buna ayak uydurması yalnız büyük şirketlerin yeniden yapılanmasıyla olamaz. O zaman, bunların ötesinde de bir şeyler olacak, bir yerlerde yeni bir düzen çıkacak. Şimdi, benim gördüğüm Türkiye'de mesela; Her şeye rağmen, küçük işletmeciliği tutalım, köylülüğü çözmeyelim... Özal politikasının bir yönü, "köylülüğü çözmeyelim"di. Tamam, derin dondurucu falan alsınlar ama, köyden çıkmasınlar, küçük üreticiliği köyde çözmeyelim. O ters tepiyor şimdi tabii, çünkü aç kalıyoruz. Olmaz, 65 milyonu küçük çiftçilikle besleyemezsiniz. Yahut küçük girişimcilikle besleyelim, yahut şehirlere gelenleri de, "Domestic Production" dedikleri eskilerin, evlerde parça başına iş yaptırarak şey yapalım. Bu bir yere kadar gider. Bu bile "aman yaşam tarzları, kültürleri değişmesin" teklifini yaşatmaz, orada bile değişir bu. Çünkü, bu da ne esnaf hayatıdır, ne tam köylü hayatıdır, ne de tam eski küçük kasaba hayatıdır.

Fuat: Yeniden aynı noktaya geldik. Kültürel dinamikler, ve bu dinamiklere nasıl tavır alınacağı meselesi. Yetkili ve etkili insanlar, bir yandan "dünyayla bütünleşelim", "Bütünleşelim, Avrupalılaşalım" diyorlar, ama bunu yaparken de, kültürümüzü, değerlerimizi de bir tarafta tutalım, koruyalım diyorlar.

M.B. Kıray: İlle Müslüman olalım. Şimdi, bu bir kere 1900'lerde yani, 1800'lerin sonunda yaşandı, şimdi bir kere daha yaşanıyor ve şimdi daha çabuk geçecek, çünkü etkileşme çok daha yoğun. Hatırlıyorsanız, bunu ilk defa dile getiren bir Ziya Gökalp'imiz var. Söyleyip durdu: "Medeniyeti alacağız, ama harsımızı bırakmayacağız". E, ne oldu? Paldır küldür hars git-

ti... Şimdi kendi kendine kalsaydı bu geri tepmezdi. Bunun tepmesinin sebebi; son 15 sene Batının Sovyetleri yıkmak için eski düzeni muhafazaya yönelik pompalamalarıdır. Sovyetler gideli çok oldu, şimdi "Ne olursa olsun, paşalar bile olsun laikliği tutalım diyorlar". Tamam bu böyle. Laikliği tuttuğunuz anda, eski düzen kalmayacak; zaten demeseler de kalmayacak. Yani Amerika buna karar vermese de bu gitmeyecekti.

Hep bir tabir vardır: "Diş macununu sıkarsınız da içine koyamazsınız" diye. Ben, Türkiye'deki bu kültür problemini buna benzetiyorum. Tüp macunu sonuna kadar sıkıldı Türkiye'de, tutmanın imkanı, ihtimali yok. Kim kime ne veriyor? Bütün mesele; çok otokratik bir devlet düzeniyle az otokratik bir devlet düzeni arasındaki çekişme bu bence. Ve kültür uzun süreden beri değişim içinde ve değişiyor. 3. Selim'den beri değişim sürüyor.

Sosyolog olarak bizim için önemli olan köylülüğün değişim sürecinin anlaşılmasıdır. 1950'lere kadar, her şeye rağmen çok düşük bir gelir ve zenginlikle değişmeye başladığımız için köylülüğü değiştiremiyorduk. Bütün denemelere rağmen, deneme çiftlikleri, özellikle öşürün kaldırılması köyü değiştirmek için yapıldı. Bence öşürün kaldırılması, harf inkılabı kadar önemli bir inkılaptır; kimse ondan söz etmiyor, ama öyle. Öşürün kaldırılması, numune çiftliklerinin açılması, tarım okullarının açılması önemli olmakla birlikte yapısal değişmenin, hakiki kültürel değişmeyi de beraberinde getireceği nokta, köylünün değişmesi 1950'lerde oldu. İlk büyük tarım aletlerinin girişi, yaygın olarak girişi, o on binlerle, yüz binlerle girişi ve köylünün topraktan kopuşu 1950'lerde gerçekleşti. Bu olduktan sonra, eğer dünya konjonktürü Sovyetler'i yıkmak için inanılmaz bir değişme frenine basmamış olsaydı, Türkiye çoktan değişmişti; bugün yaşadıklarımızın hiç birisinin olmasına sebep yoktu. Ama öyle bir frene basıldı ki; köylülüğün değişmesi durduruldu. Hâlâ Türkiye'de yüzde 45'den fazla insan toprağa bağlı, küçük işletmeci olarak bağlı. Unutmayın ki, bu oran bütün orta Doğu'da en yüksek orandır, Suriye dahil. Bunu kimsenin aklı alır mı?

Mehmet: Bu, aynı zamanda kentte bir işçi sınıfının oluşma-

sını da engellemiş oldu.

M.B. Kıray: Onların derdi, köylülük çözülmesin; herkes köyde otursun, küçük üretim yapsın. Şimdi ters oldu. Tabii korktular, köylüler şehre geliyor, bizi kesecek, boğacak... Tabii yan konular var, onlar sağlıklı konular değil ve yapay konular. Asıl mesele, nüfusun çoğunluğunu kırsal yörede ve örgütsüz ve küçük üretimde tutmak.

Fuat: TÜSİAD'ın 1979'da böyle bir raporu da var. Raporda kırsal kesimde küçük ailelere yetecek kadar toprak dağıtılması gibi önerileri vardı.

M.B. Kıray: Derslerden hatırlayacaksınız, toprak reformunun en gerici politikalardan biri olduğunu belirtmiştim.

Hatice: Hocam ülkemizin gelişim sürecinde karşılaştığı gecekondu sorununu da bu açıdan ele alabilir miyiz?

M.B. Kıray: O kadar yüzeysel analiz ve gözlem tarzı ki, hem yüzeysel hem de Batılıların kasıtlı konu çarpıtmalarına kapılıyor bunlar. Üstelik bu çarpıtmaları bir fikirsel atılım yapıldığı düşünülerek yapılıyor. Şunu bir kere de başka gözle okusanıza. Babasının hayrına yazar mı o adam onu? Sizin elinize geçen zaten onların propaganda olmakla, olmamak sınırındaki yazılar.

Şimdi bunlar 19. yüzyılda yaşandı. Batılı uzman danışmanlar ne zaman frene basıyor, ne zaman frenleri boşaltıyorlar, ne zaman neyi tavsiye ediyorlar, ne için tavsiye ediyorlar. Bunu önceleri açıkça söylüyorlar, o kadar gizli değil, "Biz Sovyetler'i yıkacağız, siz de rahatlayacaksınız". Haydi, Sovyetler yıkılacak diye peşinden gidiyoruz. Canım onlar yıksınlar, onlar kuvvetli, büyük, hakim, sana ne oluyor? Sen niye durduruyorsun buradaki değişmeyi? Bizimkilerin kafasında da gelişme olursa, işçileşme ve komünistleşirler meselesi var.

Fuat: Belki statükoyu koruma adına, belki de tamamen yalnız bilinç nedeniyle Türkiye gibi ülkelerde böyle bir anlayış var: "Eğer değişim hızı bu şekilde giderse problemler gittikçe artacak, öyleyse değişimin önüne engel konulmalı. Bu engeller problemlerin azalmasına ya da ortadan kalkmasına yol açar deniyor".

M.B. Kıray: Şimdi eğer bunu bir soru olarak sormuş olsaydın bana, hemen şunu derdim: Hayır, problemler hızlı değişmeyle çözülür, çünkü denge bulması lazım. Geriye giderek denge bulunmaz, çünkü başlamış değişme. Buradan durdurursan bir başka taraftan devam eder, bu dengeyi bulma meselesi. Her tarafını aşağı yukarı aynı hızla ve aynı biçimde değiştirirseniz, yeni bir seviyede, yeni bir konfigürasyon oluşur, oradaki meseleler belki başkalaşır, ama azalır, hiç değilse değişmenin getireceği problemler azalır. Dünyanın bence en yanlış kabulü; değişme yavaşlarsa, sorun azalır. Bu yanlış. Bakın, bunu köylülerin topraktan kopması ve şehre gelmesiyle biraz belirleyebiliriz.

Şimdi, sağlık sorunları, siz isteseniz de, istemeseniz de hızla yayılıyor. Yani penisilini durdurmanın imkanı yok. İltihaplı hastalıklar hemen en aza indi. Pekala, böyle olduğu zaman çocukların yaşama şansı arttı ve köylerde bir aileye 6 çocuk gibi yere vardık, 4 gibi, 5 gibi, her neyse. Bunlar şehre geliyorlar. İşçileşseler de, işçileşmeseler de şehirsel yaşamdan dolayı, şehirdeki ailelerin çocuğu 10 yılda 2'ye indi. Ve dolayısıyla nüfus sorununuz bitti, yani bir anlamda. Japonya'da bu mesele 15 senede hallolmuş. Köylülüğü bitirip, çocuk adedini azaltıp, nüfusu dengelemek meselesi 15 senede bitmiş. Biz 30 senede dengeleyemedik bunu, yanlış köylü politikasından dolayı.

Mehmet: Japonya'da değişmenin frenine bu şekilde basılmadı mı?

M.B. Kıray: Hiç basılmadı. 2. Dünya Savaşı'na girdiler, yenik çıktılar, yeniden sanayileşeceğiz dediler. Bütün sanayi devriminin hızıyla her şeyi aldılar, öğrendiler, yaptılar ve ilerlediler. Onu yavaşlatan yaratıcılıklarının azalması oldu. Yani insan evvela öğreniyor, yani interneti kurmayı öğreniyorsunuz, belki 20 sene sonra ona bir katkınız olur, yeni bir şey koyarsınız. Hep söylenir; Japonlar iyi taklit eder ama yaratmaz.

Mehmet: Ama şimdi galiba yaratma sürecine de giriyorlar, zamanı geldi.

M.B. Kıray: Doğru analiz etmek lazım, şimdi eğer bir Alman'a sorarsanız, Almanlar demez ama, bir İngiliz'e sorarsınız, "Japonların yaratıcılığı yoktur". Nerden biliyorsun? "Bak işte,

hiçbir şey yapmayıp, hep taklit ediyorlar bizi". Hadi tamam, hep taklit ediyorlar; sonra ne oluyor? Şimdi ne olacak? Akılları az olduğu için değil, bazı yerlerde kesintiler olduğu için. Bizim ANAP'lı çok muhafazakar siyasilerimiz Japonya'ya ve Kore'ye gittikleri zaman 350 kişi, 14 yaşındaki çocuğun bir anda Brahms çalmaları, ağızları açık kalmış. Size ne Brahms'tan? Brahms, Viyana'da bilmem kilise müziği. Evet ama, 350 kişi birden... O zaman akıllarına dank etmiş ki, çok sesli müziksiz bu işler yürümüyor, başka tarafı da beraber getiriliyor. Buna da direnmemişler.

Hatice: Hocam, Japonya inanılmaz bir tüketim toplumu olma yönünde ilerliyor.

M.B. Kıray: Tabii beraber geliyor, bunlar...

Hatice: Fakat çok ilginç, mesela; çeşitli kesimlerden Japon kadını, evlerinde kimono giymeye devam ediyorlar mesela...

M.B. Kıray: Bizim bu şalvarları Fransız kadınlar da giyiyor.

Hatice: Ama buradaki değişme, başka tip değişme.

M.B. Kıray: Değişmenin her yönü, toplumun gelişmesi açısından, aynı önemde değildir. Daha önemliyi daha az önemliden ayırd etmek gerekir. Etkin bir ileri sanayi gelişmesi ile kimono ya da eğilerek selam vermek aynı yerde durur mu? Böyle geleneksellik vurgulamaları konuyu çarpıtmaktır. Ayrıca bütün mesele şu: Orada da değişmenin her yönü aynı hızla gitmiyor, tıpkı dünyanın başka yerlerinde de olduğu gibi. Japonya'daki kadının konumunun değişmesi, diğer değişimlerden çok daha zor oluyor. Batıdaki toplumdan da zor oluyor. Çünkü sıfır noktaları çok daha alttan başlıyor. İngiltere'de sanayi değişmesiyle beraber kadının konumu değişmeye başladı dediğimiz zaman, ortada olan şey, hele İskandinavya'da falan çok yukarılarda. Kadın tek başına yaşıyor, kadının birden fazla ilişkisi olabiliyor, kilisede yeri var, bilmem nerede neyi oluyor, çocuğunu yalnız başına büyütebiliyor vesaire; onun arkasından sosyal hizmetler geliyor. Eğer çocuğu kendi başına büyütecekse yardım alınıyor falan; bu çok ileri bir safha. Japonya'daki kadınların konumu Türkiye'dekinden beter, Osmanlıdakinden beter. Çok evlilik yok ama çok aşağı, şimdi burada tek evlilik var ama, bizdeki gi-

bi cariye, halayık, kalfa: kaç tane terim vardır değil mi, bir evin içinde değişik statülerdeki kadınlara anlatmak için. Orada da var. Japonya'da var ve kadınların konumu çok kontrollü, çok aşağı, esir emeği gibi aşağı. Bunu kırmak çok zaman alıyor. Ama kırıyorlar, şimdi bayağı ortalığa çıkıyorlar. Sıfır noktaları çok aşağıdan başlamış olsa bile!

Kolay mı, o Japon filmleri, böyle sadece köyde büyü, birde çırak olarak dayak ye, ondan sonra da o filmi yap, olmaz böyle şey. Olur da sonra başka yerlere sıçrarsın, yine olur. Şimdi aynı şey müzikte, sinemada, bilmem nerede, artı dünya bankacılığında; onu eline geçirdiği zaman her şey birden değişiyor.

Japonya deneyiminden hareketle "Evet sanayii alıyorlar ama kültürleri değişmiyor, hanımlar merasim günlerinde kimono giyiyor." Ne kadar çok söylendi bu. Japonya'yı model alın, kültürünüz değişmesin, sanayi değişsin. Hiç kuşkusuz bu gerçekçi bir açıklama değildi. Herkes buna gülüyordu. Çünkü, bakın mesela Japon metrosuna, modern zamanlarda giyilen pratik elbiselerin dışında bir şey görüyor musunuz? Hiçbir şey yok; köylü kadınlarında bile yok. Köylüden kastım, küçük tarımsal üretim yapan kesimdir.

Fuat: Bana göre, son zamanlarda kültürel farklılıkların devam etmesi yönündeki vurgularla özellikle post-modern adı altında yapılan "farklılıkların korunması" yönündeki abartılı düşüncelerin kültürel farklılıkları bir endüstri alanı haline getirilmesiyle yakından ilişkisi var. Özellikle kapitalizmin gelişme dinamikleri belirli kısıtlarla karşılaştığı noktada yeni piyasa yaratma adına özellikle de farklılıkların yüceltildiği bu dönemde kültürel yapıların muhafaza edilmesinden söz edebilir miyiz? Örnek olarak Türkiye'de de "kültürleri aman öyle kalsınlar" demenin bir de böyle bir nedeni var mı? Kültürlerin sahip olduğu kendine özgü tüketim kalıpları, alışkanlıkları; yeni endüstri oluşumu için önemli olduğu için yeniden gelenekselleşme yönünde bir eğilim varmış gibi yanlış algılamalara neden olduğunu söyleyebilir miyiz?

M.B. Kıray: Çok zor, şimdi bakın ne oluyor; bir defa o kültür olduğu gibi kalsın dedikleri kültürde, tüketim ekonomisi,

kıtlık ekonomisidir. Bunu da konuşmuşuzdur derslerde. Kıtlık ekonomisi, uzun zaman aynı eşyayı kullanarak yaşatılabilir. Gelinlikler beş kuşak giyilir, bilmem neler ne yapılır. Başka ne yapılır? Mümkün olduğu kadar az elbise değiştirilir, az pabuç değiştirilir vs. Modern sanayinin temel meselesi ne? Ne kadar çok tüketebilirsen o kadar çok yaşama şansı artar sanayinin.

Şimdi bu globalleşmenin zannederim en önemli taraflarından biri turizm bankacılığı ve kontrolü gibi. Ekonomik yapılanmayı bırakın, turizm dediğimiz, ileri sanayileşmiş toplumların (Japonya dahil) orta sınıfların hızlı gezme alışkanlıkları ve yenilik merakları. Orta sınıflar, en üst tabakaların istediği yenilikleri, örneğin büyük sanat eserlerini alarak sürdüremez. Bugün orta sınıftan birisi, A. Warhol'un resmini alıp duvarına asamaz ama bütün müzelere dalıp çıkabilir. Bu hem prestij getiriyor, hem dinlenme getiriyor, hem dünyaya entegrasyon getiriyor, hem de müthiş bir tüketim meselesi getiriyor, böylece bu da ayrıca bir sanayiymiş gibi işliyor. Yalnız sanat müzeleri ve sanat faaliyetleri değil, ortalama orta sınıf için, -zaten bunu yaşatan o orta sınıf, en üst tabakaların böyle bir şey yaşatmaları diye bir mesele yok- onların en kolay komünike ettikleri şey tüketimin günlük hadisesi, yani değişik tatlar, değişik giyimler, değişik belki biraz mimari, yani binalar da nasılmış diye bakmak. Ama yemek ve giyim, orta sınıf hareketliliğinin ve dünyaya entegrasyonunun bir numaralı parçası, bir numaralı tayin edicisi. Turizm, kısa süreli değişikliklerin yaşandığı anlar oluyor. Değişik tatlar, değişik mekanlar. "Aman anam, gitti Güneydoğu'ya, İbrahim Tatlıses bize bir ziyafet verdi. Yere oturduk, bakır tas..." Evinde bir gün dayanamaz bunlara.

Sorun aslında orta tabakalılığın dünya ile ilişkisinin dahası tüketimle olan ilişkisinin değişmesinde yatmakta. Orta tabaka, dünyadaki büyük hareketliliğe tüketim açısından katılma çabasına girmiştir. Bu ise uzun süre yaşamaz; bir süre sonra gidecek. Denizli dokumaları, el dokumasına benzediği kadar çok satılıyor. Kaç zaman satılır? Hindistan'dan gelenler ağır bastığı zaman biter.

Ben bu şeyi geriye dönen mahalli kültürleri yaşatmanın, dikkat ederseniz yalnız turizmle olduğunu zannediyorum. Turizm, orta tabaka hareketliliğidir. Orta tabakanın erişebileceği tek orijinallik. Gösterişçi tüketim, tek mesele, bu yemekte ve giyimde olabilir, bir yere kadar. Farklı hissediyor; ama bu, tam farklılık değil. Yani, kontrol edilen bir farklılıktır.

Fuat: Farklı olmuş gibi bir algılamaya neden oluyor

M.B. Kıray: Gibi oluyor tabii.

Hatice: Japonlar Batıyı teknolojik olarak hızla taklit ederlerken, belki yaşam biçimini o hızda taklit etmemiş de olabilirler... Sanki bizde tam tersine, yaşam biçimini hızlı taklit ederken, teknolojiyi aynı hızla taklit edemedik.

M.B. Kıray: Üretimi kim yapıyordu, hangi adamın elindeydi o sanayi, niçin hâlâ tuttu bu? Benim gözlemimle, değişmenin temel yörüngesini tayin eden temel faktörlerdir. Değişim sürecinde her şey aynı önemde değildir. Selam verme meselelerinin değişip değişmemesiyle, teknolojinin değişip değişmemesi ve yahut bankacılık sisteminin değişip değişmemesi veya eğitim sisteminin değişip değişmemesi aynı yerde durmaz. Eğitim sisteminin değişmesiyle çanta biçiminin değişip değişmemesi bence aynı yerde durmaz. Büyük ihtimalle, onun hiçbir etkisi yoktur orada.

Mehmet: Peki Hocam, sizin söylediğiniz anlamıyla; yani, hızla bir standartlaşma ya da homojenleşme süreci yaşıyorlar kendilerine göre. Burada, işte ne standartlaşıyor ya da neler standartlaşıyor?

Hatice: Bir insanlık kültürü, ne siyah ne beyaz...

Mehmet: Bunun tersi de, işte küreselleşme denilen, tırnak içinde söylüyorum, yani küreselleşen ne dendiğinde; işte, çok açık, uluslararası finans kurumları küreselleşmiş durumda çok hızla ve bunun karşısında, bu tam da Fuat'ın bahsettiği o folklorik ögelerin korunması meselesi beraber giden bir olgu haline geldi.

M.B. Kıray; Eh, bir yere kadar. Siz değişimi küçük zaman birimlerinde düşünüyorsunuz. Folklorik öğelerin uzun zaman süreleri içinde yaşamın önemli parçaları olarak kalmaz. Benim

küçük zaman birimi dediğim işte tam da bu. İstediği kadar "kalsın" desinler; birilerinin kalsın deyip dememesiyle değişimin sürekliliği tehlikeye girmez.

Fuat: İzin verirseniz Hocam, bir noktaya değinmek istiyorum: Toplumsal yapı, toplumsal dönüşümü anlamamız açısından oldukça önemli bir değişken. Ama burada bahsettiğimiz "yapı" öyle katılaşmış bir konum değil, tam tersine dinamik ve sürekli çelişkileri içeren çelişkilerle birlikte dönüşen bir ilişkiler bütünü. Yapı kavramına böyle tanımladığımızda, yapının unsurlarının değişiminin eşzamanlı olmadığı gerçeğine ulaşmış oluruz. Toplumsal değişim bu anlamda, ögelerinin hepsinin aynı anda değişmesi anlamına gelmediği gibi, değişen unsurların da aynı hızla değişmediğini belirtmemiz gerekiyor. Burada bir başka nokta ise değişim, eşzamanlı olmamakla birlikte başlayan bir değişim belirli bir zaman aralığı sonucunda henüz değişmeyen unsurları da etkileyerek değişim sürecini tüm unsurlara yaymasına neden olur. Toplumumuzda son dönem gözlemlenen ve değişim olarak adlandırılan unsurlara baktığımızda değişimin genellikle tüketim kalıplarında meydana geldiğini görürüz. Oysa üretim koşullarında aynı hızda bir değişimin olduğunu bu aşamada söylemek zor. Yani değişim, üretim ve tüketim açısından farklı hızlarda işliyor. Yalnız, burada Japonya örneği çok ilginç, çünkü burada anladığım kadarıyla üretimdeki değişim, tüketim kalıplarındaki değişimi önceliyor. Yalnız parasal kontrol değil, üretim artışı, artı değerin yoğunlaşarak artması bütünsel değişimin temelini oluşturuyor. Bu yöndeki değişim, toplumsal değişimin bütünsel bir süreç olarak hızlanmasına neden oluyor. Oysa Türkiye'de bu aynı bütünsellikle gerçekleşmiyor.

M.B. Kıray: Değişim bütünsel olmadığı için bu yüzden bir takım ara formlar oluşuyor.

Fuat: Türkiye'de, 1980 sonrası, belki köylülüğü yaşam biçimi olarak dönüştüren en çok hızlandıran, tüketim kalıplarında gözlemlenen değişim. Kentsel alanlarda ise, Veblenian anlamda gösterişçi tüketimde müthiş bir patlama yaşanıyor. Ve bu sanki bütünsel bir değişmeymiş gibi "çağ atlama" terimleriyle açıklanıyor. Japonya'nın da, orada tam tersine, dönüşümü başlatan şey

tüketim değil, üretim. Değişim farklı hızlarda ama üretimin belirleyiciliğinde gerçekleşiyor. Bizde ise, daha çok tüketim belirleyici üretim ise değişim açısından daha yavaş değişiyor.

M.B. Kıray: Ben Türkiye'deki değişimi daha farklı dinamiklere bağlıyorum. Tüketim temelli değil de, dışsal etkilerin, müdahalenin önemi üzerinde durmak gerekiyor. Türkiye'de değişim, Batılıların olağanüstü müdahalesiyle üstyapı değişikliğiyle -Marksist deyim kullanırsak- başladı. Onlar, Osmanlı Devletini manipüle ederek, burada iktisadi açıdan iş görmek istediler. Ama, bunu yapabilmek için de, Osmanlı oldukça kuvvetli bir devletti o zaman hâlâ, hele, Çarlığın, Avusturya-Macaristan İmparatorluğunun falan devam ettiğini düşünürseniz, onlar kadar kuvvetli görünen bir devletti. Müdahalelerini öyle yapıyorlardı ki, evvela devlete müdahale ediyorlardı, ondan sonra üretime geçiyorlardı. Evvela, azınlık haklarını korumak yada, bilmem toprak mülkiyetini değiştirmek. Çünkü, başka türlü toprağı da işletemiyordu. Ya da Ege mıntıkasındaki boraks madeni falan. Ama, buradaki en önemli mesele, evvela Osmanlı Devletini Avrupa'nın bir parçası olmaya manipüle etmek ve Osmanlı Devletinin manipülasyonu. İngiltere imparatorluğu, Fransa ve Almanya için Çarlığı, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, bütün Osmanlı İmparatorluğu içindeki etnik grupları ve yahut millet gruplarını da manipüle etmek demekti. Başka türlü Osmanlının içine istedikleri gibi giremiyorlardı.

Bu biçim girmek, Osmanlının hızla kendisinin memurlarını ve kullarını; yani sarayla yakın ilişki halinde olan insanlarını Batılı gibi yapmak mecburiyeti çıktı ortaya. Hızla, hem Saray Batılı gibi olmaya başladı, hem Sarayla ilişkili olanlar. Tıp okulları, harp okulları açılmaya başladı. Dolayısıyla, Fuat senin tüketim dediğini, ben "üst yapı kurumları" diye alıyorum. Onlarla mücadele etmeden Batı kapitalizmi Osmanlının içine giremiyordu. Zannederim bunu böyle anlamak lazım. Tüketim arkasından geldi.

Mehmet: 1980'lerde gözlenen değişim eğilimleri içinde müdahaleden bahsedebilir miyiz? önce "devleti küçültelim" gündemi gelmeye başladı...

M.B. Kıray: Tabii ki gene müdahale edilmeye başlandı.

Fuat: Finansal deregülasyon, özelleştirme, dışa yönelik sanayileşme askeri darbe sonrası IMF ve Dünya Bankası'nın isteklerini ifade eden "yapısal uyum politikaları" hızla uygulanmaya başladı.

M.B. Kıray: Dolayısıyla, Türkiye'de hakikaten, hani hep söylenir; "altyapı değişmeden üstyapı değişmez", gürültü patırtı: ikisi de belirli bir aşamaya gelmeden bu değişme olmuyor. Yemen'i hatırlayın. Yemen'de alt tarafta her şey değişti, üst tarafta bir şey değişmiyor. Hatta, Güney Doğu Anadolu'yu alabiliriz. Güney Doğu Anadolu'yu değil, Kuzey Irak'ı alabiliriz. Kuzey ırak'ta aşiret düzeni; hâlâ silahlar çatışıyor. Böyle kitlesel ölümler, Madam Mitterand ne derse desin, buradaki 40 bin kişi çok şanslıydı hemen hemen bir çoğu ölümden kurtuldu. Çukurca'da olduğu gibi. Ama, orada ne vardı? Aşiret düzeni vardı. Aşiret düzenine Amerika, parlamenter rejim götürmeye kalktı. Bir seçim yaptılar, yüzde 50 Talabani taraftarı, yüzde 50 Barzani taraftarı; hazırlıyorsunuz bunu değil mi? Kaç gün yaşadı? Toplum yapılarının bazı dış müdahaleleri dahi kabul edebilmesi için belirli bir düzeni olması lazım, belirli bir seviyede olması yahut biçimde olması lazım.

Osmanlı Devleti, Batının devlet manipülasyonuna hazırdı. Büyük bir devlet yapısıydı; içinde Hıristiyanlar da vardı. İşte, değişmeye de hazırdı, bilmem ne idi ve bu manipülasyona; kanunlarını değiştirerek, eğitimini değiştirerek, bilmem toprak düzenini değiştirerek, bilmem ne ile girdi, ama, tabii bu bir karışıklık yarattı. Hazine iflas etti , daha ne olduğunu anlamadan, işin içine girdi çıktı ve biz Kurtuluş Mücadelemizi yaptık. Yukarıda adından çokça söz ettiğimiz Japonya ve G. Kore'nin şansı Avrupa'ya göre uzak olmasıdır. Güney Kore, Japonya Batıdan biraz daha uzak. Şimdiki ileşitim çağı 1950'lerde olsaydı, belki onların başına da bizim başımıza gelen şeyler gelebilirdi ama, o zaman böyle bir iletişim yoktu.

Mehmet: Tarihsel olarak coğrafik konumumuzla, gelişme dinamiklerimiz arasında bir paralellikten söz edebilir miyiz?

M.B. Kıray: Kuşkusuz edebiliriz. Örnek olarak Çarlık Rus-

ya'sına çok yakın olduğumuz için, Milli Mücadelemizi nispeten kolay yaptık. Ama, Sovyetlere çok yakın olduğumuz için, 1970'lerin sonunda ve 1980'lerde Amerika'nın tuzağına düştük. Yani, kendi hayatımı düşündüğüm zaman sosyal değişmeyi görüyorum, böyle uzayıp giden; zig-zaglara hiç aldırmamak lazım geldiğini söylemek geliyor içimden. Zaman dilimleri, kişi hayatında bile beş sene önemli değil, on sene önemli değil; nerede kaldı ki toplumların hayatında. Toplumların hayatında elli sene ne ki "pof" yutuyor gidiyor. Ama dediğim gibi, kendi iç dinamikleriyle olmayacaksa değişme, dış dinamiklerinde neye peki deyip o toplumun, neye hayır diyeceğini iyi tartmak lazım. Yoksa Amerikanın 1980'lerdeki politikası gibi, ne Türkiye'de fundamentalistliği doğru dürüst oldu, ne de Kuzey Irak'ta Parlamentoyu hayata geçirebildi. Toplumu tanımayan gerçeklik nedir? Buna göre bir politika yapmak lazım.

Amerikanın büyük hatası, 2. Dünya Harbi'nden sonraki Sovyetler'i yıkma çabalarında, Sovyetler'i çerçeveleyen bütün toplumları bir şablon içinde düşünmeye başlaması oldu. Şablon bazı yerlerde söktü, mesela Katolikliği ittirmesi, Papa'yı seçtirmesi vesaire, Polonya'da söktü. Kore'de de ne var ne yok, oraları bilmiyorum. Ama Afganistan'da sökmedi. Kuzey Irak'da sökmedi. Türkiye'de sökmedi. Öbür tarafta Fransa'ya taşeron olarak Humeyni'yi getirtti, olmadık belalar aldı başına. Belli ki hiç düşünülmeden. Tek mesele, öbür tarafı yıkmak. Peki neyle yıkacak? En muhafazakar politikalar, halkın benimsediği en muhafazakar davranışlar desteklendi. Bu son zamanlarda söylediği gibi, halkın benimsediği tarihsel kimlik falan değil, bunlar pompalanan şeylerdir. Bunları pompalayacağım ve dolayısıyla bunlar komünizme uzaktan bakacaklar meselesi belirleyici anlayış olmuştu. Pekala ne oldu? Ne burada söktü, ne Humeyni'de, ne kendi memleketinde söktü.

18. yüzyıldan beri toplumsal değişimler nasıl gerçekliyor? Dünyanın birbiriyle etkileşimiyle oluyor. Ama hep dediğimiz gibi, bunun bir kendi iç dinamikleri, bir dış dinamikleri var. Dış dinamikle başlıyor, buna hiç şüphe yok. Ama ondan sonra iç dinamikler ne getiriyor, ne götürüyor; onu ölçmek lazım.

Hatice: O da kendi tarihsel geleceğine bağlı.

M.B. Kıray: O dakikadaki konjonktür önemli oluyor. Bakın şimdi, bu günlerde önem kazanan dinsel, siyasal İslamın, Amerika Kuzey Irak'tan çekildikten sonra bizde tutacağına hiç ihtimal vermedim. Sebebi, kaçırdılar postayı. Çünkü; dinsel İslamın tam ortalıkta olduğu zaman Humeyni İran'a geldi, bizim başımıza da Evren Paşa'yı sardılar. Ama ne oldu? O yine bu memleketin adamıydı, bu kadar sarabildi. Eğer o zaman Erbakan'ı getirebilselerdi ki; o zaman da Türkiye'nin kendi yapısı bunu kabul etmezdi. Gelenekseliz ama, fundamentalist değiliz. Burada sorun, dışsal müdahaleler ile yaratılan sahte bir ortamdır.

Fuat: Burada şeytanın avukatlığını yaparak bir soru sormak istiyorum.

M.B. Kıray: Sor bakalım.

Fuat: Özellikle son yıllarda ülkemizde de gözlemlenmeye başlanan bir olgu, işte sivil toplum, kültürel yapıların korunması aman İslami yaşam tarzına saygı, tarikatların tarihsel bir gerçeklik oldukları ve saygı duyulması gerektiği yönündeki vurguların yoğunluk kazanmasında akademisyenlerin ama özelikle de sosyologların önemli katkıları olmuştur. Bu katkıların çoğu da genellikle elitist-entelektüel bir çevreden geliyor. 1980'in baskı ortamı belki de en fazla geleceğe ilişkin topyükün toplumsal ütopyaları etkiledi. İşte elitist-entelektüel kesim tam da bu zaman dilimi içinde önemli işlevler yüklendi. Askeri darbe ile birlikte başlayan baskı ortamının yarattığı ideolojik ortamı güçlendiren ve Türkiye'nin toplumsal gelişim dinamiklerini anlamamızı önleyen bir düşünsel çerçevenin gelişmesine yol açtı. Bu çerçeve anlaşılır nedenlerden dolayı medyanın, basının da oldukça ilgisini çekti. Bu yöndeki gelişmeleri nasıl açıklayabiliriz?

M.B. Kıray: Türkiye'yi de yoğun etkileyen temel sorun Sovyetler'i güçsüz düşürmek, yıkmaktı. Burada iki temel yaklaşım vardı. Fransa etnik ayrımcılığı, bölerek Sovyetler'i yıkmayı üstüne almıştı. Amerika biraz daha uzakta ama, şablonu o veriyordu. Dinselliği siyasallaştırarak komünizmden uzaklaştırmak temel politikaydı. Bu arada böyle kararlar alındığı zaman yanlış şeyler yapılmıyor, modern siyaset bilimi, modern siyaset tatbi-

katında, parlamentoya pek bir şey verilmiyor, elçiye, "siz memleketinizi şöyle şöyle yapın" demiyorlar. Yahut bir zamanlar olduğu gibi, Ankara'daki kokteyl partilerde, siz bunların üstüne balyoz gibi inseniz olur biter demiyorlar. Nihat Erim'e dedikleri gibi. Çok daha ayrıntılı ve alttan işlenen bir düzen bu. Aman, işte bu İslam'ı ittirelim, siyasal İslam haline getirelim ve böylece koruyalım onu. Bunu yaparken de, iki üç politika birden gönderildi. Bir tanesi, örneğin Evren diğeri ise Özal. Van'da yahut Hakkari'de verdiği bir nutukta, "dinin ipini elinizden bırakmayın" gibi böyle şeyler söyleniyordu. Hem çocuklarınızı, kızlarınızı okutun deniyordu, hem de başınızı açmayın falan deniyordu. Bu işin bir tarafı.

Öbür taraftan, inanılmaz bir cömertlikle, siyasal bilimcilikte prestiji olan bir kaç kişiye özel araştırma fonları vererek, siyasal İslam araştırmaları başlatıldı -bu Mısır'da da aynen yapıldı biliyorum, aynı şey Ürdün'de yapıldı. Bizde de bu mekanizma işledi. Ben artık Akademik hayatta değilim, onun için söylemenin bir sakıncası da yok. 1985'den 1995'e kadar hem Suudi Arabistan'dan hem de Amerikan burs veren kaynaklardan para alınarak Saidi Nursi araştırıldı. Bildiğiniz gibi "Saidi Nursi ve Fikirleri" diye meşhur kitap ortaya çıktı. İçine bakarsanız göreceksiniz; Saidi Nursi siyasi midir, değil midir, evet midir, hayır mıdır, çok da belli değil. Parlak bir yeni fikri var mıdır, o bile belli değil. Tabii, ne kadarı Saidi Nursi, ne kadarı araştırmacının düşüncesi, o da belli değil. Saidi Nursi bu çalışmaların prototipi. Bunun gibi, bir çok akademisyen burslar ve destekler alarak bu gibi konularda çalıştı. Üçüncü bir şey, bir taraftan işte devlete telkinler, bir taraftan akademisyenlere telkinler, teşvikler, paralar. Hiç bunu unutmayın, müthiş para ödendi. Bir çok akademisyen araştırma için para bulamazken, belirlenmiş alanlarda yapılacak araştırmalara muazzam paralar aktarıldı.

Dördüncüsü, dinsel liderlik yapabilecek gibi görünen insanlara zemin hazırlayarak, bunlara genç Amerikalılar göndererek, "ay sizin ne kadar yumuşak, hoş fikirleriniz var" dedirtildi. Bunlardan birisi Fetullah Gülen hocadır. Güney Doğu'dan ve Doğu'dan bu eski mollaları getirerek, şeyhleri getirerek, Bo-

ğaz'da nispeten muhafazalı yerlerde, mesela Arnavutköy'ün üst taraflarında yerler tutuldu. Bunların parası hep Amerikalılardan çıkıyordu.

Hatice: Böyle bir şey oluşturmaya çalışıyorlar, böyle çalışan geniş bir grup hem de medya ve diğer basın organlarında etkili olan bir grup oluştu.

M.B. Kıray: Bütün bunlar Türkiye'deki komünizm cereyanlarının önünü kesecek, artı Sovyetler'i düşürmeye yarayacaktı. Dolayısıyla, hem ölmeye yüz tutmuş bir takım şeyhleri tutup ortaya çıkardılar ve işin ilginç tarafı bu şeyhlerin kendi saçlarını tarayacak halleri kalmamış, nerede kaldı bir dizi işini yerine getirecek. Yani denen şeyhlerin hemen hepsi yeni, hiç eski şeyh yok. Herkesin kerameti kendinden menkul. Artı, bir tarafı daha var; bu şeyhlerin hiç birisinin oğlu gelmiyor. Bunlar sülale, işin aslı. Kim geliyor? Kızını müritlerden biriyle evlendiriyor, o geliyor. Çok basit, bizim kızcağızlarımız, fukara, erkek yüzü görmüyorlar, babalarıyla abilerinden başka; bu sefer evin içinde bir mürit var, dönüp dolaşan, kendiliğinden aşık oluyordu. Tamam, ben hiç onlara itiraz etmiyorum. Damat evleniyor, şeyhten el alıyor. Peki bu nasıl böyle örgütleniyor? Sizin aklımız eriyor mu; Adıyaman'ın ücra bir mahallesinde oturan 75 yaşındaki adam gelecek de İstanbul'da bir dergah kuracak, dergahın kapıları herkese açılacak, yenilecek, içilecek, bunun muhasebesi tutulacak, parası istenecek.

Mehmet: Bu para nereden geliyor?

M.B. Kıray: Örgütlenmek bile mesele. Ben size bir kahveyi doldurunca kadar yüz kere elim titriyor burada. Bunu yapamazlar. Bu şablon dışarıdan gelme. Bu, son derece ayrıntılı olarak düşünülmüş ve konsantre bir halde çalışmış bir hadise idi. Bu gürültüde bunları da entelektüel çevreye kabul ettirecek bir kavramlaştırma lazımdı. Yukarıda vurguladığını projeler ve destekler sonunda ürünü verdi. Bu kavramlaştırma uzun zaman geçmeden bulundu. "Bunlar bizim, kırsal yöremizin, geleneksel çevremizin sivil örgütleridir". Yani devlete karşı oluşturulan sivil örgütlerdir... Bunlar o kadar geleneksel ve o kadar devlet çizgisinde, yani geleneksel, muhafazakar suni çizgilerde ki karşı

olmaları olası değil. Yok böyle bir şey. Cumhuriyet'ten sonra Nurculuk olmuş, o da başka bir hikaye. Onda da ne kadar İngiliz parmağı var bilinmiyor.

Bütün siyaset bilimciler, mal bulmuş mağribi gibi bunun üstünde yoğunlaştılar. Tut ki bu sivil toplum teşkilatı, örgütü ne yazar? Tut ki öyle. Bunun yapay olarak şişirildiğini, bunun günün hallerine uymadığını, bunun geçmişte yalnız bazı lokal kuvvet gruplarının, hem de çok mahalli -kuvvet grubu derken kasabadaki 5-6 kişidir- işine yaradığının, bunun Osmanlı tahtı ile hiçbir ilişkisi olmadığını bunun ne gericilik, ne ilericik olmadığını, siyasi taraflarının olmadığı niye söylenmiyor? Yok ki. Bugün var, bugün başka.

Fuat: İlginç bir durum Şerif Mardin'in 1986'da -şimdi aynı kulvarda yer alan- Ali Bayramoğlu ile yaptığı bir söyleşide bugün artık genelgeçer akademik çevrelerde en çok kullanılan ve bu anlamda da tarikat ve İslami hareketlere zemin sağlayan merkez-çevre modeli için "Biraz yanlış anlamalara yol açan şeyler yazdığımı biliyorum" diyor ama bu yanlış anlamalara yol açan ve yazarın düşüncesinin ilk istasyonu olarak kabul edilen açıklama tarzı bu yazının yazıldığı 1985 yılından sonra çok daha fazla tüketilir oldu. Belki de en çok tüketen bizzat kendisi oldu. Bu model sonuçta T. Özal'ın ve ANAP'ın daha da ötesi İslami grupların çevrenin kendini merkeze karşı savunduğu sivil toplum yapılanmaları olarak analiz edildi. Oysa 1980'li yıllarda bir başka gerçeği, çevre denen ve sivil toplum birimleri olarak adlandırılan kesimler bizzat merkez tarafından muazzam destek görüyordu. Bu çerçeve daha önce dile getirdiğim ve sizin açıkladığınız ilişki biçimleri ile birlikte düşünüldüğünde daha da önem kazanıyor. Toplumsal değişme son dönemlerde entelektüellerin düşünsel faaliyetlerini de önemli ölçüde değiştirdi. Tümünü içermese bile bu genellikle böyle. 1980'lerde başlayan değişim süreci bireysel çıkarları öne çıkardığı ve buna karşılık geleceğe ilişkin toplumsal topyekün projeleri önemli ölçüde olumsuz etkilediğini düşünecek olursak, elit-entelektüellerin büyük bir kısmı bu dönüşüme en hızla uyan kesim oldu. Çok daha önemlisi onların hızlı adaptasyonu süregelen egemen de-

ğişim eğilimlerin daha da hızlanmasına yol açtı. Elit-entelektüel kesim böylece düşünsel etkinliklerini mesleki bir çerçeve içine yerleştirirken düşünsel deformasyon sürecine hızla girdi. Belki de çok daha basit bir açıklama biçimi ile bilginin metalaşması denen olgu tam da buydu. Toplumsal değişim sürecinin piyasa yönelimli olduğu düşünülecek olursa, elit-entelektüel kesimin önemli bir kısmının bu pazardan ve yaratılan kaynaklardan pay alma sürecini hızlandırdığını söyleyebilir miyiz?

M.B. Kıray: 1980'lerden sonra inanılmaz bir tarzda Türkiye ile ilgilenen Amerikan ve İngiliz siyaset adamlarının pençesine düşen bir kesim oldu. Farkındalar mı, farkında değiller mi bilmem, ama bu böyle. Ve bu kesim, hakikaten inanılmaz bir tereyağ, bal meselesi getirdi. Bu kesimlere yukarıda belirttiğim kanallarla yoğun kaynaklar aktarıldı. Tarikatların modern Türk toplumundaki yeri bakımından yapılan açıklamaların ve dahası bu hars, kültür analizlerini nasıl çok anlamlı bir şekilde anmıyorsak. (Burada bu kesimi Ziya Gökalp'le mukayese etmeyin. Gökalp son derece kişiliklidir ve aslında maşeri vicdan falan meselelerindeki normlar, toplumsal normlar meselesinde doğrudur ve gayet iyidir) bu dönem yapılan açıklamaları da pek iyi anmayacağız. Bir adam din ve ideoloji ve de bunların örgütlenişi tarikatlardır dedi mi, iki defa düşünmek lazım.

Hatice: Sivil toplum meselesiyle ilgili benzer bir şeyi gecekondularla ilgili yaptılar biliyorsunuz. Dediler ki, gecekondu Türkiye'deki en demokratik yerleşme biçimidir. Yani, hiç, kaçak yapılaşmaymış toplumsal adaletmiş, kent toprağının mülkiyeti meselesi; bunlar hiç konuşulmadı.

M.B. Kıray: Gecekondular üstünde 1970'lerde, belki 60'ların sonu, Ankara'da bir toplantıyı unutmuyorum. İşte biz paralanıyoruz bir grup orada, "Gecekondu sınıfsızlıktır, yani köylükten çıkmıştır, işçileşememiştir, rasgeledir, burada hiçbir şey beklememek lazım. Bunların şehir toplumunun parçası olması için önce üretimde değişimin olması gerekiyor falan..." O zaman biri çıktı: "Ben gördüm" dedi, "çeşme başında sıra oluyorlar, Türkiye'nin bütün geleceği onların ayaklanmasına bağlı".

Hatice: Oysa Türkiye'de sağa en çok kayan kesim gecekondu oldu.

M.B. Kıray: Tabii, başka türlü olabilir mi? O söylemde bir sorun vardı, hâlâ da var. Yani, "Bunlar demokratiktir, kendiliğinden yaptılar, bak devlet onlara suyunu da getirdi, elektriğini de getirdi" diye, hani böyle bir sivil zorlama biçimi diye yorumlanan şey doğru değildi gibi geliyor.

Bu günlerde gecekondu hadisesi oldukça kılıf değiştirdi. Başlangıçta, topraktan kopan adam geliyordu, burada hiçbir hazırlığı olmadan geliyordu. Böyle bir 30 sene yaşadık, 1950'lerden 1970'lere kadar. Sonra tabii bir başka tarafı daha var. Bu kurumlaştı. Bir hadise bir zaman devam ederse, olduğu gibi kalmıyor bu, yalnız akraba, eş, dost, köylü gelmiyor oraya; ister arazi spekülasyonu olsun, ister hukuk spekülasyonu olsun her neyse, geliyor, kurumlaşıyor, yarı parti oluyor, yarı hükümet oluyor, yarı hukuk oluyor. Böylece anladığımız anlamda bir şehir de olmuyor. Yani kurumları tamam, polisi, mahkemesi, arsa ofisi, bilmem nesi tamam bir yer oluyor. Artı, bunun üstüne tabi Türkiye'nin içinden geçen, ki o arızi son 10 senede yaşananlar hem fundamentalistler, hem kürtçülük meseleleri ile gelen yahut alevilikle gelen, yani onların ikisi ayrı ayrı oluyor böyle, bir de o mesele çıktı. Yani, bu bizim eski gecekondu dediğimiz olgu değildir artık. O zamanlar, topraktan kopan eski köylülerin gelip de şehirdeki bir yere yerleşmek meselesi gecekondu olarak adlandırılıyordu. Bu, ayrılıkçıların ve dinsel yerleşme düzeninin farklılığı, başka bir hadise. Ama, bu sivil toplum teşkilatı meselesi, olsa ne olacak, ne kadar etkili diye önüne geldiği zaman, siyasallaşmadığı kadar bu sivil toplum teşkilatı mesele değildi. Bunu siyasallaştıran sivil toplum örgüt özelliği değildir. Bunu siyasallaştıran, dünya konjonktüründe Türkiye'nin bulunduğu yerdir. Böyle koyarsan, başka türlü ele almak lazım...

Mehmet: Hocam, bir de, tanım gereği de baktığımızda, bu yeni sivil toplum birimleri o kadar katı bir hiyerarşiye sahip ki. Bunları nasıl sivil toplum olarak düşünebiliriz?

M.B. Kıray: Sivil toplum teşkilatları da hiyerarşik. Her grup

bir zaman sonra yapılaşır. Yapılaşırken kendi biçiminde "asıp kestim" meselesi olmadan bile bir hiyerarşisi olur. Bütün mesele, bu kuvveti nasıl kullandırdıklarıdır içeride.

Şimdi böyle marjinal gruplar olabilir. Ama, marjinal grupları kim başlatırsa başlatsın, bir gaye ile başlatıyor. Ama bir şey var ki, Türkiye'de tarikatlar bugün siyasal çevrelerce son derece önemli oranda kullanılıyor. Buna bir yerde dur demek lazım. Çünkü bunlar çok nahif insanlar; hani sofistike bile değiller.

Hatice: Yani, tarikatlar da artık siyasi partileri kullanır hale geldiler.

M.B. Kıray: Peki, şimdi bu gelişme meselesine gelelim, bu tarikatlarla bir yerde birleşiyor: Yani, tüt ki sivil toplum teşkilatı; sivil toplum teşkilatı kendi içinde son derece demokratik bir şey değil ki. Demokratik olmadıkları için de hiçbir şey yapamıyorlar. Hani, Beyoğlu'nu Kalkındırma Cemiyeti, yok bilmem nereye ne yapma falan. Yani bunlar olmuyor gördüğünüz gibi. Üstelik de bunlar sivil toplum teşkilatı olarak halkın oralara gidip de işte sohbet ettiği, fikrini sordukları... "Koyunlar gece yarısı meler mi" falan gibi böyle şeyler, yani geleneksel şeylerde ne konuşacak. Biraz dinsel mitoloji Habil, Kabil'i nasıl öldürdü falan, orada da durur. Ama, şimdi artık öyle değil, siyasallaştığı zaman başka bir şey oluyor. Alevilik bir mezhep olarak çok öne çıkmasının sebebi siyasallaşmaları, hatta baş kaldırdıkları zaman karşılıklı çekişmişler, asılmışlar, her neyse, başka şeyler olmuşlar. Bu Sünni tarikatlar öyle değil ki, Nakşibendiler falan, uyum içinde yaşamışlar işte.

Fuat: Batı'daki modernizmin krizi beraberinde modernizme tepki olarak düşünsel anlamda postmodernizm ya da sosyal hareket olarak ekolojistler, çevreciler kadın veya öğrenci hareketi olarak yeni sosyal hareketler şeklinde kendini gösteriyor. Çağlar Keyder'in önemli bir yorumunu burada hatırlamak gerekiyor: "Bizde modernizme tepki beraberinde, premodern unsurların güçlenmesine yol açıyor. Yoksa son zamanlarda söylenegeldiği gibi İslamın siyasallaşmasını modernizme tepki olarak postmodern bir tepki olarak düşünülmemesi gerekiyor."

M.B. Kıray: Şimdi, tarikatlar tabii özenle örülüyordu. Yani,

dinselliğe dayanan ve bir lideri dinleyerek, geçmişe ait mitolojiyi veya o mitoloji ile bu günkü meseleleri anlamaya dönük sohbetlerin yapıldığı bir yer bir topluluktu tarikatlar. Bu tarikat şeyhleri, mahalli olarak, kim kimle kavga etti, kim kime borç verdi, biraz da onları çözerlerdi. Dışarı kapalı toplumun bir parçası idiler bunlar ve bir tür düzen koruyuculuğu yapıyorlardı. Ama, bu 100 sene evvel falan olan bir şey. Ondan evvel de geçerli bir hadise değil; ondan sonraki aşamada da geçerli bir hadise değil.

Dediğim gibi, bunlar 1960'lardan, 1970'lerden sonra, özellikle Reagan zamanında, dünya konjonktüründe dinselliği siyasallaştırarak, komünizme karşı kullanmak fikri geliştikten sonra, özellikle yeniden teşkilatlanılıp, işte bahsettiğimiz gibi, oğlu gelmiyorsa damadını öne çıkararak ellerine neler yapabileceklerine dair tarifler verip, akademisyenlere bunların fikir çerçevesini öne çıkartmaya yönelik görevler, projeler vererek ortaya çıkarıldılar. Modernizme karşı oluşturulan bilinçli bir tepki falan değildi.

Birçok kimse, değişmenin gelişme düzeyinde beraber gittiğini, yani bu büyük sanayi devrimlerinin çeşitli aşamalarında, toplumda da çeşitli değişmeler olacağını, ona paralel ve benzer, her ne kadar kendi tarihine, mahalli şartlarına bağlıysa da, en genel çerçevede birbirine benzer hadiselerle toplumların bu ekonomik gelişmeye ayak uyduracağı söylenirdi ve hâlâ da o fikirde olduklarını söylüyorum.

Bu fikirlerden bir tanesi de, şöyle biraz geriye gideyim isterseniz, bu ekonomik gelişme dediğimiz şey varken, yani milli gelir artacak, sanayileşme artacak, şu olacak; bunun bir tanesi hayatı kazanma tarzı değişecek. Artık, küçük esnaf veya tarımda küçük işletmecilik değil, büyük fabrikalar, her neyse işte entansif, yüksek teknolojili tarım vesaire. Böyle gelir kazanıldığı zaman, yaşam biçiminde de çok büyük değişiklik, çünkü bu da bir yaşam değişikliğidir. Yani, sabahleyin 9'da gidip, akşam 5'de gelmek, esnafın sabahleyin 6'da dükkanı açıp öğleyin eve gelip saat uyumasına benzemez. Bu gene başka bir tür bir şeydir.

Burada mesela aile küçülecek. Buna hiç şüphe yok, bunu

hepimiz yaşıyoruz, hepimiz biliyoruz; aile küçülecek, nükleer olur, olmaz; o hiç önemli değil, ama içinde yaşayan insanın adedi değişecek, buna çocuk adedinin düşmesi de dahil. Çocuklar azalacak, aile küçülecek, eğer istiyorsanız eğitim başka türlü olacak, -derslerde hep anlatırdık biliyorsunuz- eğlence tarzı ticarileşecek. Bu çok önemli, yani büyükannenin anlattığı masallar devri geçti artık. Hatta, evet, öbür tarafta Noel kutlanırken ticaretleşecek, burada ramazan kutlanırken çukulatalı baklava yapılacak... Bu kimin aklına gelirdi? Her neyse, böyle değişiklikler olacak.

Bütün bunlar sayılırken, bu 1970'lerin siyasi konjonktürüne gelene kadar bir boyutta her zaman vurgulanırdı: Dinsellik azalacak ve kişisel vicdan meselesi haline gelecek.

Bu, bütün aile küçülmesi gibi, çocuk adedinin azalması gibi, ücretli çalışma düzeni gibi hayat tarzı değişmenin temel boyutlarından biriydi. Bu son 1980'lerden 1990'lara kadar olan zaman zarfında, benim gibi bu konfigürasyonların devamlı değiştiğini, ana formların arayı doldurarak yine değişmeyi sürdürdüğünü falan iddia eden, bir tür devrim düzeninin devam edeceğini, zig-zaglar olup ileri gidebileceğini söyleyen kimse, "Hani nerede, bak dinsellik azaldı mı? Arttı" sözü ile sürekli karşılaşıyoruz.

Şimdi, bunu bir kere daha konuşmak gerekir. Fundamentalist İslam, siyasi İslamın gelişmesi acaba dinselliğin azalması mıdır, değişmesi midir? Kişilerin hayatında dinsellik bakımından neyin değişip, neyin değişmediğini ölçerken, ben çok merak ediyorum, elinde bir şey yok; dinselliğin siyasal örgüt olarak şehirlere gelip yeniden örgütlenmesi, Parlamentoya girmesi... Bu da bir garip tabii, Parlamentoda bu bütün değişme dediğimiz şeyin siyasal tarafı parlamenter rejimi, sanayi devriminin siyasal yönüdür. "Bu da nereden çıktı" diye baktığımızda; bakıyorsunuz, bir fundamentalist düzen ortaya çıkıyor, din siyasallaşıyor ve bu bir demokratik parlamentoya giriyor ve çalkalansa da, herkes çok endişe etse de, "biz demokratiğiz" diye bar bar bağırıyorlar.

Her neyse, burada bir anormallik var, bir tutarsızlık var.

Benim görüşüm; "şimdiki siyasal İslamın ortaya çıkışı kadar,

siyasal hayata giriş tarzı da, tamamıyla -tabir yerinde ise- çağdaştır, moderndir. Bunun, eski İslamla bir ilgisi Adına İslam diyorlarsa da, her ne kadar Büyükannemin başörtüsü, teyzemin bilmem nesi gibi laflar geçiyorsa da temelde bu modern toplumun modern sanayi toplumunun değişmesini yaşayan, adım adım yaşayan ve bunu siyasi tarafını da parlamenter rejim olarak gören ve bütün müdahalelere rağmen, tarihinin dalgalanmalarını nazarı dikkate alarak gelirsek, dünya konjonktüründen dolayı muhafazakar politika olarak ortaya çıkmış, -Başka türlü bir şey çıkmıyordu, bu çıktı- o şeyden dolayı, dediğim gibi 1970'lerde ve 1980'lerde Sovyetlere karşı geliştirilecek ideolojik tarafı da çok şişirildiği için ve kırsal yörenin çözülmesi, kasaba esnaflığının bitmemesi yüzünden, bir miktar da mümbit toprakla bu şey son derece modern bir hadisedir. Aslında dinselliğin azalmasına da son derece yardım etmektedir. Tamam yüzde 21 oy aldı falan filan. Tabii, parlamenter rejimde kimin hangi siyasi partiye oy verdiği o kadar çok açık değildir bildiğiniz gibi, çalkalanır. Hiçbir zaman işçi partileri işçiden oy almaz, entelektüelden oy alır vesaire, böyle şeyler söylenebilir.

Peki, bu nasıl dinselliği azaltıyor diye sorarsanız; her ailede, bugün çok dindar olan, yani çok dindardan kastım, son derece muhafazakar hareketlerde bulunan, işte karısını şöyle örtünmeye zorlayan, çocuğuna Kuran'ı ezberleten, yok işte oğluna... şimdi bilmiyorum, çeşidi var bunun. Ondan sonra da öbür tarafta, aynı şeyde amcası diyelim, bizim orta tabakadaki gibi başı açık gezen, Ramazanda oruç tutan, ama başka zamanlarda da, Boğaz'da rakıyı kolayca içen vesaire, böyle kendine göre kişiselleşmiş din meselesi olan var. Bu o kadar komik bir hale geldi ki.

Böylece bizim İkinci Cumhuriyetçilerin, tepeden indi de kafasına vurdu da yok bilmem ne dediği değişim sürecine ilişkin açıklamalar da gerçekçi değildir. İnsanlara hep söyledim. Ben annemin bir gün başka türlü olduğunu görmedim. Büyük annem, 1850'lerde doğmuş kadın, onun bile başı açıktı, şöyle bir şey bağlardı ama, saçları açıktaydı. Annem hiçbir zaman bağlamadı, her zaman şapkalıydı. O zaman şapka modaydı, şapkasız çıkılmazdı sokağa. Şimdi ben arada bir şapkamsı bir şey giyiyo-

rum, bana temizliğe gelen, "aa, bak modern oldun" diyor bana. Peki, fark etmez. Yani, kimsenin kafasına tabanca dayanmadı, soyun, giyin vs. diye. Kırsal yöredeki kadına başını aç diyen mi oldu? Ne aç diyen oldu, ne kapalı olsun diyen oldu.

Pekala şimdi ne oluyor? Burada bir eklemleşme var, bu bir zaman sorunudur. Şunu demek istiyorum: şimdi kendiliğinden bu değişme yürüyor. Bir kuşak sonra bu işler daha başka türlü olacak.

Fuat: Hocam, değişimle zaman kavramı arasındaki ilişkiler burada önem kazanıyor.

M.B. Kıray: Çok önemli bir mesele.

Fuat: Algılama tarzı, günlük yaşamı yorumlama, insanların kısa zamanlar içinde karşılaştıkları sizin deyiminizle zig-zaglar önemli oluyor. Zig-zaglar değişim olarak tanımlanıyor. Sonuçta, günlük olaylara, yüzeye yansıyan şeylere baktığında, "Herşey değişiyor, farklılaşıyor..." gibi bir sonuca varmamıza yol açıyor. Demin, şeytanın avukatı derken, onu söyledim. Yani, eleştirel ve bilimsel düşünce bu yanılgıya düşmemesi gerekirken son zamanlarda bu tür bir açıklamayı bizzat akademisyenler, akademisyenler öncülüğünde yapılıyor. Günlük olayları takip etme, aktif süreçlere bağlama uzun süreleri içeren zaman kavramıyla etkileşime sokulmadığında, sanki o zig-zaglar yaşamın kendisi neymiş gibi algılanıyor, bu da çok tehlikeli sonuçlara götürüyor insanları...

M.B. Kıray: Sürdürdüğümüz sohbet açısından can alıcı nokta bu. Değişim ile zaman arasındaki ilişkilerin çok iyi analiz edilmesi gerekiyor. Halbuki şimdi Allah'tan borsa var, çok güzel gösteriyor işi. Her gün aşağıya düşmüyor borsa, şöyle bir şey düşüyor ama, o da gidiyor bu yatırımlar ve her zaman da artacak, onu herkes biliyor. Arada birileri çok kaybedecek, ama sonra tümü tekrar girecek ve genelde istatistiklere bir birleştirme hattı vardır ya, sosyal değişme öyledir.

Bunlara baktığınız zaman dinselliğin azaldığını ben rahatça söyleyebilirim, askeri darbe tehdidine rağmen. Askeri tehditten dolayı değil, herkes her şeyi münakaşa edip, daha bilinçli olarak bir inanç meselesi ile bir siyasallık meselesini ayrı ayrı dü-

şünmeye başlıyorlar Türkiye'de ve bu çok önemli bir aşamaya ulaşıldığını gösteriyor. Ve dolayısıyla, toplum "değişme çizgisi" dediğimiz; işte ailenin küçülmesi, eğitimin rasyonelleşmesi, eğlencenin ticaretleşmesinin üstünde dinselliği de vicdana doğru çeken bir düzenin içine giriyor. Sonuçta girişte yaptığımız vurgu ile bitirelim: "Değişimin evrensel olduğu" yönündeki gerçek devam ediyor ve buna bugünlerde "gelişme" diyoruz.

Hatice: Sizi yorduk, bize zaman ayırdığınız için çok teşekkür ederiz.

KALKINMA PLANLARI VE TÜRKİYE

TÜRKİYE BİRİNCİ BEŞ YILLIK KALKINMA PLANINDAKİ TOPLUMSAL PLANLAMANIN ÇEŞİTLİ YÖNLERİ ÜZERİNE GÖRÜŞLER*

Türkiye'de toplumsal planlamanın başladığı yıllarda ülkedeki toplumsal sorunlar, toplumsal değişme ya da toplumsal ilişkilerle ilgili bir bilgi birikiminin bulunmadığını belirtmeliyiz. Dönemin (1958-61) ekonomik ve toplumsal olaylarıyla birlikte toplumsal sorgulama ve kısmen de olsa buna ilişkin bazı yanıtlar gündeme gelmişti. 60'ların başlarında Türkiye'deki toplumsal planlama, sosyolojik incelemenin, toplumsal sorunlar ve amaçların hem resmî olarak hem kamusal alanda tanınmasını sağladı; ancak bu sürecin mutlak sonucu, ülkedeki "gelişme"nin meşru ve kaçınılmaz bir parçası olarak ortodoks çözüm arayışları olmadı. O yıllara kadar önemli bir toplumsal ilişkiyi açığa çıkarmaya yönelik ampirik bir çalışma bulmak zordur. Dolayısıyla da bu dönemden sonra hem resmî çevrelerde hem akademik düzeyde hem de halk arasında, toplumsal değişmeye, bununla ilgili sorunlara ve bunlara ilişkin çözümlere yönelik ilginin giderek artmasını gözlemlemek son derece sevindiricidir. Plan kapsamındaki ya da plan dışındaki insanî sorunlarını çözmeye yönelik bilinçlilik ne düzeyde olursa olsun, akademik çevreler de dahil olmak üzere tüm Türkiye, birinci beş yıllık kalkınma planına ve bunun etrafında geliştirilmiş sorulara çok şey borçludur.

Birinci kalkınma planında berraklaşan toplumsal planlama çabalarının bu anlamda oynadığı önemli rolü böylece takdir ettikten sonra, bu makalede, söz konusu planın içeriğini, sınırlarını, toplumsal değişme sorunlarına yaklaşımını ve daha kısıtlı düzeyde de olsa metodolojisini tartışmaya çalışacağız.

* "On Certain Aspects of Social Planning of the First Five Year Plan of Turkey" *Planning in Turkey*, S. İlkin, E. İnanç (der.), ODTÜ Yayınları, 1967.

Oyle görünüyor ki birinci beş yıllık kalkınma planında, toplumsal planlamanın ekonomik planlamayı da kapsayan tüm unsurları, hangi noktaların daha önemli olduğunu ayırt etmeyi imkânsızlaştıracak şekilde ard arda sıralanmıştır. Aslında planın "içindekiler" bölümüne göz atarak bunu açıkça görebiliriz. Planın "temel toplum örgütlenmesi" başlığını taşıyan III. Bölümünde sırayla şu konular yer almaktadır:[1] Nüfus Sorunu, Karma Ekonominin Yapısı, Kamu Yönetiminin Reorganizasyonu, Kamu İktisadî Teşekküllerinin Reorganizasyonu, Kırsal Kalkınma, Emek ve Emekle ilgili sorunlar, Toplumsal Güvenlik, Kredi Sorunları.

Daha sonra IV ilâ VI. bölümler ekonomik sektörlerin farklı özelliklerine ve bunların geliştirilmesine ayrılmıştır. Ancak sektör geliştirme planlarının son bölümünde, hem turizmi hem konut sorununu kapsayacak şekilde hizmet sektöründen ve kamusal hizmetlerden bahsedilir. İşgücü, istihdam ve eğitim konuları başka bir bölümde (VIII. Bölüm) yer alır.[2]

Böyle bir düzenleme, alt başlıklar arasındaki bağlantılar kurulmaksızın veya hiçbir önem sıralaması yapılmaksızın, ekonomik ve toplumsal unsurların karmaşık bir biçimde sunulmasıdır. Ayrıca planlanmak için neden diğer unsurların değil de bu unsurların seçildiğine ilişkin herhangi bir açıklama yoktur. Özellikle kamusal hizmetler başlığı altında, sağlık ve içme suyu ile ilgili hizmetlerin sağlanmasından idarî binaların inşasına ve belediye hizmetlerinin yerine getirilmesine kadar uzanan çok çeşitli konular kapsanmaktadır.

Öyle görünüyor ki planda üç ayrı konu türü bulunmaktadır. Bu konuların plan kapsamına alınmasının nedeni farklı kaynaklardan beslenmektedir; bu nedenle de bu konular düzensiz bir biçimde ele alınmıştır.

İlk grup geleneksel olarak ekonomik planlamanın kapsamına giren konulardan oluşur. Bunlar oldukça geniş bir yer tutar ve ekonomik analizin en ince yöntemleriyle ele alınırlar. Nüfus,

[1] Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilâtı, *Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı* 1963-1967, Ankara 1963, s.59-107.

[2] İbid, s.395

-temel nitelikte bir reform olan- idarî reorganizasyondan -basit bir bütçe sorunundan başka bir şey olmayan- idarî binaların inşasına kadar uzanan çok çeşitli alt başlıklar içermektedir. Ve bu iki tür alt başlığın arasında, içme suyunun sağlanması ya da kadastro kayıtlarının tamamlanması gibi çok sayıda kalkınma projesi yer alır. Bu konuların neden böyle birbiriyle ilişkisiz bir bağlamda ele alındıklarını anlamak oldukça güç. Ülkenin yıllık bütçesiyle ilgili konular planlamacıların kılavuzu olabilir. Öte yandan genel olarak, tarihsel deneyim hükümetlerin ve idarî yetkililerinin değişime neden olan temel unsur olarak kendi karar ve eylemlerine her zaman daha çok önem verdiklerini göstermiştir. Mümkün olduğu kadar çok idarî hizmetin kapsanmasının planın etkisini artıracağı düşünülmüş olabilir. Ayrıca dönemin planlamacılarının kamu yönetimi ve siyaset bilimi kökenli olmaları, bunların ister istemez devlet ve kamu yönetimi ile ilgili konulara yönelmelerine neden olmuş ve bu durum plana da yansımıştır. Her koşulda tüm bu konuların varlığı nedeniyle nihaî ürün, yani plan metni parçalı bir görünüm almıştır.

Üçüncü grup, sosyal hizmetler, sosyal güvenlik, kırsal kalkınma, işçi-işveren ilişkileri gibi konulardan oluşmaktadır. Konut, sosyal hizmetler ve işçi-işveren ilişkileri gibi sorunlar, gelişmiş ülkelerin sanayileşme sürecinde karşılaştıkları güçlüklere bağlı olarak ortaya çıkmıştır. Ancak bu noktada, bunları çözmeye yönelik çabalar hiçbir zaman, genel olarak toplumda yapısal değişiklikler yapmayı hedeflememiştir. Bu çözüm arayışları tek tek bireylerin uyum sağlamasına yardım etmeye ve sorunlarını çözmeye yönelmiştir. Sağlık sorunlarıyla birlikte bu tür sorunlar, toplumsal planlamanın tek ve temel meselesi olarak görülmüştür. Ancak hiçbir zaman ulusal düzeyde ekonomik planlamanın içinde ele alınmamışlardır.[3] (Gelişmiş ülkelere özgü) bu tarihin etkisi kendini, Türkiye'nin de dahil olduğu az gelişmiş ülkelerin

[3] Higgins, B; *Planning of Social Development.* Ulusal Planlama Enstitüsü'ne verilmiş makalenin ayrı basımı, Arap Cumhuriyeti, 1963, s.18 ve Birleşmiş Milletler; *Problems of Social Development Planning,* Development Programming Techniques Series, No. 4, New York, 1964, s.50. Rapor, Batı deneyiminden kaynaklanan kavramların az gelişmiş ülkeler için sınırlı olarak kullanılabileceğini, bu nedenle sosyal refah terimini tanımlamakta zorlanıldığını açıklamaktadır.

toplumsal planlamasında özel bir biçimde gösterir; oysa kalkınmayı hedefliyorlarsa, bu ülkelerin, yapısal uyumu gerçekleştirmeleri şarttır. Bu tarihsel geçmişin kısa vadeli etkisinin gözlemlenebildiği geniş kapsamlı konulardan biri köy topluluğunun kalkınması adı altında gündeme gelen kırsal kalkınma planıdır; bu planda ana hedef tek tek köylerin "ihtiyaçlarını" ortaya çıkarmak ve uyum sorununu çözmek olarak belirlenmiş, sosyo-ekonomik değişimler yaratmak düşünülmemiştir. Halihazırda tüm bu projeler modernleşme, kentleşme ve sanayileşmeyle -yani yapısal değişimle- ilgilidir. Bize kalırsa, en azından bu nedenle bu konu grubuna özel bir dikkatle "eğilinmiştir.

Toplumsal planlamanın yukarıda belirtilen üç temel unsurunu daha analitik bir şekilde tartışmadan önce, tüm planı daha doyurucu bir perspektif içine yerleştirmek amacıyla üç grupta da bulunan bazı ortak noktaları belirtmekte yarar görüyoruz. Planda, toplumsal gelişmenin esas olarak bir toplumsal yapı dönüşümü[4] anlamına geldiği açıkça belirtilmiştir; hatta daha da ileri giden biçimde metinde şöyle bir ifade yer alır: "gelişme oranının toplumsal yapı üzerindeki etkisi ve arzu edilen büyüme oranına ulaşmak için bu yapı üzerinde gerçekleştirilmesi zorunlu değişimler, bir arada ele alınmıştır" . Ancak tüm bunlara rağmen planın kendisi, bir yapıyı diğerinden ayırt etmek konusunda kesinlikten uzak kalmakta ve toplumsal yapıdaki değişme ve ekonomik kalkınma oranı arasındaki karşılıklı ilişkiye dair herhangi bir ifade ya da analiz içermemektedir. Bu durumun sonucu olarak plan, gerekli vurgunun gerçekten yapısal değişimlerin yaşandığı unsurlar üzerinde yapılması ve yeni yapı bağlamında özel amaçlar belirlenmesi konularında başarısız kalmıştır. Toplumsal planlamanın tüm belli başlı alanlarında hedefler varolan bir unsurun gelişmişlik derecesini artırmak şeklinde ortaya konmuş; niteliksel anlamda değişim amaçlanmamıştır. Belli amaçlara ulaşmak için gerekli araçların neler olduğu, bunun ne kadar zaman alacağı ve bu amaçların diğer ekonomik hedeflerle eşgüdümünün nasıl yapılacağı, planın hiçbir yerinde açıkça belirtilmemiştir.

[4] Op. Cit., s.59.

Bu tespitin tek dayanağı, planın toplumsal yapısal değişikliklerin farklı düzeyleri hakkında açık yargılar içermemesi ve bu değişiklikleri belli dönemlerde ulaşılacak amaçlar ya da hedefler şeklinde ifade etmemiş olması değildir; aynı zamanda hedefleri belirlemede ve gerçekleştirmede kullanılan metot ve teknikler konusunda da planın eksiklikleri açığa çıkar. (İşgücü-Eğitim konusu dışında). Planda kullanılan metot ve teknik, önemli oranda tahmine dayalı basit deneme-yanılma metodudur. Elbette toplumsal sektörlerden hiçbirinin, işgücü araştırmalarında ya da ekonomik hesaplamalarda olduğu gibi belli bir inceleme ve analize tabi tutulmaması, belli bir matrise yerleştirilmemesi veya bir maliyet-yarar analizinden geçirilmemiş olması için herhangi bir geçerli neden yoktur. Ancak bu makalenin ilk paragraflarında belirtildiği gibi, söz konusu planın ülkede, hatta dünyada toplumsal fenomenlerin sorgulanmasına yönelik görece olarak aklı başında ilk çaba olduğu hatırlanırsa, iktisadî planlardan daha az gelişmiş olması anlaşılır ve bu kadar basit bir metodoloji kullanması son derece doğal ve kaçınılmaz bir şey olarak görülebilir.

Bu eksikliğin dünyadaki tüm planlama çabalarında görülebileceği göz önüne alınırsa, daha kesin planlara duyulan ihtiyacın, hem planlamacıları hem sosyal bilimcileri, hem planlama hem güvenilir bilgi birikimimizi genişletme amacıyla, toplumsal ve ekonomik fenomenlerin karşılıklı etkileşim içinde ele alacak daha tatminkâr çalışma tekniklerini benimsemek yönünde uyaracağını umuyoruz. Ancak yine de bugün, sosyoloji bilgimizin mevcut durumu, kesin matematiksel analizler içermezken bile, yapısal değişmeyi ve bunu etkileyen faktörleri görmeye, daha iyi ve etkili planlama yolları önermeye ve bu planın uygulanması yönünde adımlar atmaya yetecek düzeydedir.

Planlama konuları ile ilgili aşağıdaki analizimizde, ilk beş yıllık kalkınma planı içinde bulunmayan unsurlara yer vermeyeceğiz. Örneğin kentleşme, bizimki gibi ülkelerin kalkınmasında son derece önemli bir yeri olan süreçlerden biridir ve nüfusun göçü, yerleşme sorunları, sanayileşme, organizasyonel hayatın genişlemesinin yanı sıra tarımın modernizasyonu gibi süreçlerin

çok daha derinlemesine incelenmesini gerektirir. Ancak plan konut sorunu konusu dışında bu sürece yer vermediği için biz de bunu analizimizin dışında tutacağız. Burada değinmeyeceğimiz bir başka konu da, yukarıda da belirttiğimiz gibi ekonomik analizin üç temel değişkeninden birini oluşturduğu için genellikle ekonomik planlamanın sorunları arasında sayılan istihdam, işgücü ve eğitim meselesidir. Bunları dışarıda bırakmamızın nedeni toplumsal planlama konularının geri kalanından çok daha sofistike metodlarla ve her zaman ekonomik değişmelerle bağlantı içinde ele alınmış olmalarıdır.[5] Dolayısıyla bu konular toplumsal planlamanın geri kalanından çok daha farklı bir planın parçasıdırlar. Biz burada idare, idarî hizmetler, kırsal kalkınma ve sosyal hizmet politikaları üzerinde duracağız.

İdare ve İdarî hizmetler

Yukarıda da belirttiğimiz gibi, birinci beş yıllık kalkınma planının önemli bir kısmı devlet görevlileri tarafından yürütülen kamu yönetiminin ve kamusal hizmetlerin planlanmasına ayrılmıştır. Birinci beş yıllık kalkınma planı eksiksiz bir kamu yönetimi reformu içeren ender planlardan biridir. İdarenin tamamen reorganizasyonuna ve yeni bir personel politikasına yönelik öneriler içerir. Aynı zamanda planın bu bölümü doğrudan doğruya hayata geçirilmiştir. Önerilen incelemeler tamamlanmış ve kararları uygulamak üzere yeni devlet daireleri kurulmuştur. Öte yandan plan kapsamında, varolan eğitim, sağlık ve iletişim hizmetlerine ek olarak, devlet kurumları tarafından ye-

[5] İşgücü-eğitim planlamasıyla ilgili çeşitli tartışmalar için aşağıdaki kaynaklara başvurulabilir: Parnes, H. S.; *Forecasting Educational needs for Economic and Social Development,* OECD. The Mediterranian Regional Project, OECD yayınları, Ekim 1962. Birleşmiş Millerler: *Problems of Social Development Planning,* Development Programming Techniques Series, No. 4, New York, 1964, Bölüm 1. Zabelin, N. N.; *The Methods of Developing the Balance of Labour Resources of a Country for Long Range Period (According to USSR Experience);* Mart 1963'de Kahire'de yapılan Emek Gücünü Planlama Sorunları ile ilgili bölgesel seminerde sunulmuş tebliğin ayrı basımı. Balogh, T.; Education and Economic Growth (Profesör Timbergen'in planlama "Model"i üzerine yorumlar), *Kyklos,* Cilt XVII, 1964, s.261-272. Timbergen, J.; Bologh'un makalesine cevap, *Kyklos,* Cilt XVII, 1964, s.274-275.

rine getirilen çok çeşitli kamusal hizmetler ele alınmış ve yine uygulamaya geçmeden önce, ülkede bunlardan yararlanan farklı bölgeleri görmek üzere bir endeks çıkarılmıştır. Dolayısıyla kamu yönetiminin ve kamusal hizmetlerin sosyal planın en fazla dikkat gösterilmiş bölümleri olduğu söylenebilir. Kuşkusuz toplumsal planlama devlete ait işlevlerden biridir. Planın gerektiği şekilde yürütülmesi için kamu yönetiminin etkili kontrolü ve eşgüdümü zorunludur. Ancak yine de idarî kararlar ve hizmetlerin paradoksal karakterinin farkında olmamız gerekir. Ayrıca modern bir toplumsal yapının gelişimi gitgide, tüm toplumsal sistemin düzgün biçimde işlemesi için devletin hizmetlerini yeni aslî görev ve sorumluluklarla sınırlamaktadır.

Ancak öte yandan farklı koşullar altında idarî kararlar uygulanamamakta ve hizmetler yerine getirilememektedir. Ancak yine genellikle, idare bunların uygulanıp uygulanmayacağına ya da etkili olup olamayacağına bakmaksızın kararlar almaya devam etmekte ve görevlerini yerine getirdiğini zannetmektedir. Planlama kararları buna benzer çelişkili durumlar yaratmaya daha fazla meyillidir. Mevcut toplumsal yapı bunları işlevsel olarak bütünleşmiş gövdesi içine almaya hazır değilse idarî kararlar uygulanamaz. Örneğin planın, idarî hizmetlerin daha büyük yerleşim birimlerine ulaştırılmasını hedefleyen, bu nedenle küçük birimlerin daha büyükleriyle birleştirilmesini talep eden bölümlerinin böyle sonuçlar doğurabileceği kolayca tahmin edilebilir.[6] Köy topluluklarının büyüklüğü sahip oldukları ulaşım olanaklarına ve üretim kapasitelerine bağlıdır. Dolayısıyla yakınlaşacak düzeye getirmeden, hiçbir idarî karar bunları bir arada tutamaz. Ayrıca örneğin, planda ortaya konan endekse göre ülkenin Doğu bölgeleri kamusal hizmetlerden çok daha az bir düzeyde yararlanmaktadır. Ancak bunu sadece önceki dönemlerde görev yapmış idarî yetkililerin ihmalkârlığı ile açıklamak, duruma neden olan etkenlerin yarısını kaçırmak demektir. Kamusal hizmetler bu bölgeye ulaştırılmadığı gibi, ulaştırılan hizmetler de bölge halkı tarafından kullanılmaz. Dolayısıyla sadece bölgeye kamusal hizmetleri getirmekle sorun çözülmez;

[6] İbid, s.95.

aynı zamanda bölgenin bu hizmetlere karşı duyarlılığını artıracak programlar uygulanmalıdır. Bu tür kararların çoğu başarısızlıkla sonuçlanır ve idareyi işlevsiz bir unsur haline getirir. İdareyle bağlantılı planlamaların bu tür başarısızlıklara düşme olasılığı özellikle yüksektir. Sık rastlanan bir başka başarısız uygulama da kamusal idarî hizmetlerle ilgili olarak, çeşitli baskı gruplarının kazanılmış haklarıyla çelişen planlama kararları almaktır. Örneğin sadece bir fizikî ve finansal olanaklar sorunu gibi görünen basit bir teknik konunun uygulanmasında, yani haritaların ve kadastro kayıtlarının oluşturulmasında bile, Türkiye'de toprak mülkiyeti ile ilgili anlaşmazlıklar nedeniyle büyük toprak sahipliğinin yaygın olduğu bölgelerde önemli güçlüklerle karşılaşılır.[7] Etkili ve genel reformları öngören resmî kararlar, toplumsal yapı ve iktidar mekanizmasının herhangi bir direnç göstermediği bölgelerde ilk anda uygulanabilir. Ancak bu tür kararların daha sonra işlevsiz hale gelme olasılıkları çok yüksektir çünkü herhangi bir değişikliğe yol açmazlar. Bu tür kararların genellikle kâğıt üzerinde kalmaya mahkum olması gözlemcilerin kafasını karıştırır ve bizimki gibi toplumların kaderci olduğu sonucuna varmalarına neden olur. Yani toplumsal yapının ve güç dengesinin zorlayıcı etkisini görmezden gelerek bizdeki devlet yetkililerinin eylemlerle değil, "sözlerle" ilgilendiklerini öne sürerler.

Öyle görünüyor ki toplumsal değişmelerin altyapısını oluşturan yol, okul, içme suyu gibi hizmetlerin entegrasyonu karşısında bir direnme olmayacaktır. Daha sonra alınacak tüm kararlarda ise toplumsal yapının değişmişlik düzeyi göz önüne alınarak farklı bölgeler için farklı uygulamalara gidilmelidir. Ve mutlaka, sadece idarî gövde hakkında değil, genel olarak toplumsal yapı hakkındaki bilgi birikimini genişletmek için çaba harcanmalı, daha sonra bu ikisinin karşılıklı etkileşimini sağlayacak bir metodoloji geliştirilmeli ve kâğıt üzerinde kalmayacak kararlar alınmalıdır. Bu saydıklarımız bugün alınan kararları hayata geçirmenin minimum koşullarıdır; çünkü idare ve toplumun geri

[7] Örneğin Türkiye'nin Çukurova bölgesinde harita ve kadastro çalışmaları sadece küçük toprak sahipliğinin yaygın olduğu yerlerde tamamlanmıştır. Oysa büyük toprak sahipliğinin yaygın olduğu bölgelerde yapılmamıştır.

kalanı arasındaki temas noktaları artık geçmişte olduğu gibi vergi toplamaktan ve askere gitmekten ibaret değildir.

Kırsal Kalkınma

Plan, kırsal kalkınma başlığı altında bir bölüm içermektedir; bu bölümün alt-başlığı köy kalkınmasıdır. Az gelişmiş bir ülkede, toplumsal değişmenin temel sorunlarından biri, kırsal toplumda, kendine yeterli, görece olarak izole bir köy yaşantısından modernleşmiş, kentle bütünleşmiş bir tarımsal yaşantıya geçiş şeklinde özetlenebilecek yapısal değişikliklerin başarılmasıdır; bu durum ise kırsal toplumlara toplumsal gelişme bağlamında bilinçli bir biçimde nüfus etme fikrinin açıkça formüle edilmesini gerektirir. Kırsal gelişme ile ilgili bölümde, temel ilke ve metotların tartışıldığı paragraflarda, toplumsal gelişme kavramı doğru bir biçimde ortaya konmuştur: toplumsal yapıyı ve değerler sistemini gelişmeyle bağlantılı biçimde değiştirme eylemi".[8] Ancak bu bölümden sonra kırsal kalkınma programı söz konusu dönüşümü güvenli biçimde sağlamak yönünde ikna edici olmaktan uzaktır. Programın en önemli eksiği, kırsal toplumsal çevredeki yapısal değişiklikleri analitik olarak tartışmamış olması; bununla ilişkili problemleri, bunların çözülmesi için yapılması gerekenleri, bunun maliyetini ve bundan beklenen sonuçları belirtmemesidir.

Kırsal kalkınma politikası yaklaşımı genel olarak, köydeki değişimleri ülkenin bütününde gerçekleşen sosyo-ekonomik değişikliklerin bir parçası görmemektedir. Ayrıca bugün farklı köylerin farklı gelişme düzeylerinde oldukları, ülkenin sosyo-ekonomik yaşantısıyla bütünleşme sürecinde farklı sorunlar yaşadıkları, bu nedenle de farklı zaman perspektifleri içinde farklı eylem programlarına ihtiyaç duydukları planda dikkate alınmamıştır. Kırsal kalkınma politikası, gerçeği yansıtmayan bir biçimde, köy topluluklarını değişim sürecindeki çıkarları benzer ya da tıpatıp aynı olan farklılaşmamış bir grup olarak ele almıştır. Ve son olarak yapısal değişmeyi getirmesi beklenen özneler, halihazırda köyler üzerinde etkili olan kişilerdir;

[8] İbid, s.92.

bu durum ister istemez şu olguyu akla getirir: bu kişiler mevcut yapının liderleri konumuna gelecektir ve planlanmış yeni yapıya ilgi göstereceklerinin ya da bunun hakkında bilgi sahibi olacaklarının hiçbir garantisi yoktur.

Planın önemli bir kısmında kırsal gelişmenin, önemli bir yapısal değişiklikten bahsetmeksizin, varolan koşulların daha iyi kullanımı ve daha iyi bir uyumun sağlanması şeklinde anlaşılması gerektiği belirtilmektedir; dolayısıyla plan evlerde daha iyi yaşam koşullarının sağlanması, köydeki ortak emeği örgütleyerek yerel gündelik ihtiyaçların karşılanması gibi projeleri ve hatta farklı resmî örgütler tarafından verilen çeşitli hizmetler arasında daha etkili bir eşgüdümün başarılması gibi genel olarak kabul görmüş bir işlevi bile içermemektedir. Halkta "doğru değerleri teşvik etme"ye[9] ve kamu hizmetlerinin verilmesinde halkın gönüllü katılımını sağlamaya da büyük önem verilmiştir. Bu politikanın altında iki varsayım yatar: köylerin sorunları vardır çünkü köylüler bunları çözmek istemezler ve bu isteksizliğin sebebi köylülerdeki yanlış değerlerdir. Bu varsayımların temelinde, kısmen ekonomistlerin ve siyaset bilimcilerinin açıklamalarında sıkıntıya düşer düşmez kolay yorumlara kaçmaları, kısmen de Batının toplumsal planlamaya karşı genel yaklaşımı, yani çözümlerin yapısal değişimlerde değil sosyal hizmetler gibi tek tek bireylere hitap eden uyum mekanizmalarında aranması vardır. Durum böyle olunca kırsal kalkınma politikasının ulusal plan içindeki yeri elbette oldukça şüphelidir. Bu tür politikalar ülkenin kırsal ve tarımsal toplumsal örgütlenmesinde bazı temel değişiklikleri gerçekleştirmenin aracı ise, planda formüle edilen çabalar ciddi eksiklikler taşımaktadır. Plan, temel değişiklikler ve bunları başarmanın yanı sıra köy içi ve köyler arası farklılaşma için gerekli örgütler konusunda açık olmadığından, uygulamada, köylülerin işbirliğiyle mevcut mekanizmanın daha iyi işlemesi ve eşgüdümü sonucu yapısal değişimler gerçekleşmesini bekleyemeyiz. Ancak öyle görünüyor ki programda gerçekleşmesi umut edilen durum tam da budur.

[9] İbid, s.92.

Analize dayalı bir bakış açısına göre, bugün Türkiye'nin kırsal gelişmeyle bağlantılı sorunları dört ana başlık altında özetlenebilir:[10]

1) Nüfus baskısı

2) Değişim düzeyi ve tarımda Pazar için üretime geçişle ilgili sorunlar

3) Kırsal yerleşme büyüklükleri ve kalıpları ile ilgili sorunlar -ki bunlar esas olarak ulaşım, iletişim ve teknolojide gerçekleşecek değişikliklere bağlıdır.

4) Uzmanlaşma ve farklılaşma düzeyi ve bunun sonucu olarak ortaya çıkan örgütlenme düzeyi ve türleri.

Dördüncüsü dışında bu maddelerin tamamı kırsal kalkınma programında yer aldığı halde planın farklı bölümlerine dağılmışlardır. Örneğin nüfus sorunu temel ilkeler arasında sayılmış,[11] ancak yerleşim politikası, yalnızca muhtemel bir resmî karar biçiminde, beşinci hedef olarak gösterilmiştir.[12]

Ekonomik yapının pazara yönelmiş, kentle bütünleşmiş bir üretim sistemi halini alması sonucu gerçekleşen ve toplumsal planlamanın kapsamına giren dördüncü nokta ise bu düzeyde olsa bile ele alınmamıştır. Böyle bir düzenlemede bu noktaların birbiriyle ilişkisini görmek elbette imkânsızdır.

Ancak esasında, yukarıda yer alan dört ana başlık, yapısal değişimin farklı cephelerini oluşturur ve bunlar birbirleriyle sıkı sıkıya bağlantılıdırlar. Yukarıda sözü edilen köy içi ve köyler arası farklılaşmanın yanı sıra bunlar arasındaki dengeyi sağlayacak bir eylem planı, çok daha iyi ve tatminkâr bir kırsal toplumsal gelişme tasarısı olurdu.

Sosyal Güvenlik ve Sosyal Hizmetler

Sosyal güvenlik ve sosyal hizmetlerin Türkiye birinci beş yıllık kalkınma planı içindeki yerini tartışmaya başlamadan önce,

[10] Benzer cümlelere "Kırsal Gelişme" başlığını taşıyan bölümün birçok yerinde rastlanabilir; bunun için örneğin s.92, 94, 95 ve 96'ya bakabilirsiniz.

[11] İbid, s.92.

[12] İbid., s.95.

bu konuların planda göz önüne alınmamış gibi görünen bazı temel özelliklerinden bahsetmek istiyoruz.

Az gelişmiş ülkelerdeki sosyal planlar literatürü içinde sosyal güvenlik hizmetleri konusuna pek fazla değinilmemiştir. Türkiye planında hiç değilse bu konuya yer ayrılmış ve bunun gelişme içinde oynadığı roller belli oranda dikkate alınmıştır. Ancak öyle görünüyor ki sosyal güvenlik mekanizmalarının asıl işlevi ne sosyal bilimcilerin ne toplumsal planlamacıların dikkatini çekmemiştir.

Görece yavaş hızda toplumsal değişme süreçleri içinde, güvenlik sorunu merkezî bir yer kaplar. Kurumlar, etkileşim kalıpları ve değerler gibi bütünleşmiş parçaları içinde tüm toplumsal yapılar üyelerine belli bir güvenlik mekanizması sağlar. Aile merkezli etkinlikler ve yüz yüze ilişkiler etrafında, daha küçük topluluklar halinde örgütlenmiş, akışkanlığı ve hareketliliği sınırlı sanayi öncesi toplumsal yapı, ihtiyaç duyulan güvenliği sağlayacak iyi bir donanıma sahipti. Babaların ve oğulların, derebeylerinin ve ortakçıların, lonca sistemi ve müşterilerin karşılıklı hak ve görevleri öyle bir biçimde örgütlenmişti ki herkes hem olağan hem olağanüstü durum ve zamanlarda ne yapacağını bilirdi. Sistem öylesine su geçirmezdi ki üyeleri, içinde bulundukları grubun ve bunu oluşturan bireyler arasındaki etkileşim kalıplarının kendileri için sağlam bir güvenlik sistemi kurduğunu hissetmezlerdi bile. Aslında insanlar hayatlarındaki önemli bir şeyleri yitirdiklerinin farkına, ancak bazı değişiklikler gerçekleştikten ve yeni etkileşim kalıpları ortaya çıktıktan sonra varabildiler. Aslında hem ekonomik hem toplumsal gelişmenin engellerle karşılaştığı darboğaz tam da bu noktadaydı.

Değişmekte olan yapı içinde yeni ve doyurucu bir güvenlik mekanizmasının olmaması ya da gecikmesi toplumsal gelişmeyi çok çeşitli açılardan etkiler. Öyle görünüyor ki bu durum nüfusun bir sektörden (tarım sektöründen) başka bir sektöre (sanayi ve hizmet sektörüne) serbestçe geçişini ve akmasını engeller; ayrıca insanlar ne kırsal ne kentsel toplumsal çevrenin bunlarla bütünleşmiş bir üyesi halini alamazlar. Değişmekte olan grupları yeni biçimleri denemekten ya da serbestçe hareket etmek-

ten alıkoyan kadercilikleri değil, genel olarak "güvensizlik"leridir. Köylüler ücretli sanayi işçisi olmak üzere kente geldiklerinde ne ailelerini yanlarında getirir ne de sahip oldukları küçük toprak parçasını satarlar. Gerçekten kentleşmiş nitelikli emeğe sahip olmanın zor olması şeklinde özetlenebilecek şu ünlü fenomenin ardındaki tek neden, ekonomik kalkınmanın yavaş bir hızda gerçekleşmesi ve bir sosyal güvenlik sisteminin bulunmaması sonucu yeni gelen işçinin güvende olmayışıdır.[13] Dolayısıyla yapabileceği tek şey, her şey kötüye giderse dönebilmek için toprağını elinde tutmaktır. Ancak elbette bu süreçte çabalaması ve çıkarları, kentteki işini sürdürmekle köydeki toprağını işlemek arasında ikiye bölünür ve o, bunlardan hiçbirini gerektiği gibi yapamaz.

Öte yandan, üretim formunu ve yaşama biçimini yeni koşullara uydurmaya çalışan küçük köylü ve zanaatkâr da dışarıyla temas olanakları ve sosyal güvenlik sağlayabilecek çevresindeki yegâne kişiye bağımlı hale gelir. Yakın gözlemler, küçük kasabalardaki büyük kontrol gücüne sahip büyük toprak sahiplerinin ve kredi olanakları sağlayan tüccarların varlıklarını ancak, sosyal güvenlik hizmeti sundukları oranda sürdürebildiklerini göstermiştir.[14] Sosyal güvenliğin olmayışının sosyo-ekonomik değişimleri etkilediği bir başka örnek de kent merkezlerindeki küçük tüccar, işadamı ve diğer orta sınıfların, ihtiyaç halinde hiç değilse rant biçiminde gelir getireceğini düşünerek, tasarruflarını konut yapımına harcamalarında gözlemlenebilir. Dolayısıyla orta sınıfların tasarruflarını emlâk yatırımlarına yönlendirmesi de doğrudan doğruya sosyal güvenlik hizmetlerinin var olmamasının sonucudur.

Yukarıda özetlediğimiz tüm noktalar, güvenlik mekanizmalarının yavaş bir hızda gelişmesinin, sanayi öncesi sos-

[13] Çukurova Bölgesi'nde yer alan farklı teknolojik gelişme düzeylerindeki dört ayrı köyde yaptığımız incelemede kente göç yaygındı ve herkes kente göçmek istiyordu. Ancak kimse toprağını satmak istemiyor ve bunu güvenlik gerekçesiyle açıklıyordu.

[14] Bu ilişkinin daha ayrıntılı bir analizi için bkz. Mübeccel Kıray, *Ereğli: Ağır Sanayiden önce bir Sahil Kasabası*, Devlet Planlama Teşkilâtı Yayınları, Ankara, 1964, V. Bölüm.

yo-ekonomik yapının modern, kentsel ve endüstriyel bir yapıya dönüşmesi önünde önemli bir engel olduğunu gösterir. Toplumsal değişmenin baskısı altında ortaya çıkan yeni uyum mekanizmaları ara kurum ve ilişkiler yaratmakta, bunlar ise modern güvenlik yapılarının gelişmesine karşı giderek artan bir güçle direnmektedirler. Bunun sonucunda, gerekli karar alma sürecini güvenlik altına almak giderek karmaşıklaşıp güçleşebilir ve gelecek planlarının maliyeti daha da artabilir.

Bu perspektif içinde, bizim görüşümüze göre, birçok başka sosyal hizmet bir araya getirilebilir ve olağanüstü durumlar da dahil olmak üzere modern toplumsal yapı içinde güvenlik yönündeki farklı ihtiyaçları farklı düzeylerde karşılayabilecek çok yönlü bir sosyal güvenlik sistemi yaratılabilir. Aslında bugün Türkiye'de uygulanmakta olan kamu hizmetlerinin birçoğu, genel bir sosyal güvenlik sisteminin farklı unsurlarını oluşturmaktadır. Çalışanların sigortalanması, emeklilik, tüm sağlık hizmetleri ve sosyal hizmetler, bir sosyal güvenlik sisteminin farklı parçaları sayılabilir ve alt dalları olarak örgütlenebilir.

Sosyal güvenlik sistemleri ile ilgili daha ayrıntılı açıklamalara girmeden önce, sosyal hizmetlerin işlev ve önemi de tartışılmalıdır; çünkü bu tür hizmetler Batıda neredeyse toplumsal planlamayla eşanlamlı sayılır; bunun etkisiyle az gelişmiş ülkelerin planlarında da önemsenir ve geleneksel olarak planlarda önemli bir yer tutar. Sosyal hizmetlerin Batıdaki tarihi, bunların başlangıçta, sanayileşme ve kentleşmeyle birlikte gelen düzensizliğe bir yanıt olarak, bireylerin ya da özel kurumların çabası sonucu rastlantısal biçimde ortaya çıktığını gösterir; bu çabalara daha sonra devlet de katılmıştır. Bu hizmetlerden yararlananlar, kentsel ve endüstriyel çevrede örgütlü yardım olmaksızın yaşayamayacak olan fiziksel, toplumsal ya da zihnî açıdan engelli kişilerdir. Bazı çok eski girişimler dışında aslında Türkiye'de sosyal hizmetler son derece yavaş gelişmektedir; zirâ yüz yüze ilişkiler ve bu ilişkiler etrafında belirlenmiş hak ve görevler sonucu bu tür durumlar aile içinde ya da komşular arasında çözülmekte, üstelik kimse bu tür yardımları başka kurumlara bırakmak istememektedir, dolayısıyla bu ülkede sosyal hizmet-

ler işlevsizdir.

Bize göre kentleşme ve sanayileşme önemli oranda gelişmedikçe, ailenin ve komşuların işlevleri değişmedikçe, sosyal hizmetler etkisiz kalmaya mahkumdur. Elbette kentleşme ve sanayileşme oranının giderek yükselmesi sonucu, bu tür hizmetlere duyulan ihtiyaç da artacaktır. Ancak halihazırda, sosyal hizmetler konusuna planlarda önemli ve bağımsız bir yer ayrılmaktadır; ancak söz konusu metinlerdeki haliyle bu hizmetler yapısal değişimlere hizmet etmezler, ayrıca bunlardan yararlanacak kişilerin oranı göz önüne alındığında çok önemli de değillerdir. Ancak kalkınma planı, özellikle makro ekonomik planın ardından, sistematiklikten uzak, parçalı ve salt hayırsever bir görünüm sergilemektedir; üstelik ne amaçları bellidir, ne de belli tahminler içermektedir. Ne yazık ki doğası itibarıyla bireysel ve geçici yardımları öne çıkaran sosyal hizmetler yaklaşımı, az gelişmiş ülkelerin kentsel ve kırsal kalkınma programlarını da etkilemektedir. Bu nedenle söz konusu durum, toplumsal planlama etkinlikleri ve sosyo-ekonomik gelişme arasındaki sıkı ilişkinin görülmesini zorlaştırmakta ve daha hızlı yapısal değişimler önünde bir engel oluşturmaktadır.

Tüm bunları akılda tutarak, sosyal hizmetleri sadece, genel bir sosyal güvenlik sisteminin parçalarından biri olarak görüyor ve toplumdaki kentleşme ve sanayileşme sürecinde, yalnızca uç düzeyde engelli kişilere yardım edebilecek bir program olarak algılıyoruz. Öte yandan yaygın ve farklılaşmış bir sosyal güvenlik sistemi, sanayi öncesi toplumsal yapının değişmesini sağlayacağı için, hızlı bir yapısal toplumsal gelişmenin önemli kaldıraçlarından biri olabilir. Ayrıca, sosyal hizmetlerin büyüme olanaklarını analiz etmek ve belli dönemlere yönelik belli amaçlar ortaya koymak için gerekli metodolojiyi geliştirmeye öncelik verilmesiyle, bu hizmetlerin toplumda yaygınlaşma derecesi ve düzeyinin ölçülmesi, bir toplumsal gelişme katsayısı olarak kullanılabilir. Maliyetine toplumdaki en geniş kesimlerin katıldığı sosyal hizmet yatırımları, halkın ekonomik kalkınma içindeki payını gösterebilir. Bu tür bir ölçüm, "kalkınma hızı" ve "kişi başına düşen gelir" gibi, "artı servetin" dağılımını ve ekonomik

kalkınmanın kişilerin hayatlarındaki yansımasını göstermeyen gelişme ölçütlerinin eksikliğini de nötralize edebilir.

Sonuç

Buraya kadarki tartışmamızda birinci beş yıllık toplumsal gelişme planının temel yapısal değişiklikler getirmeyi amaçlamış olsa da eski ve yeni toplumsal yapılarla ilgili açık bir fikir vermediğini göstermek istedik. Ayrıca çeşitli bölümlerin mevcut durumu ve özel amaçları tek tek ele alındığında planın bu amaçtan oldukça uzaklaşmış olduğu görülür. Sosyal hizmetler ya da kırsal kalkınma ile ilgili bölümlerde açıkça görüldüğü gibi mekanik, bireyci ve geçici çözümlere yönelmiş bir yaklaşım, temel yapı bağlamında bir değişimi özellikle zorlaştırmaktadır. Ayrıca toplumsal planlamanın farklı bölümlerindeki çeşitli konuların sadece rastlantısal olarak seçildiği yönünde güçlü bir izlenim uyanmaktadır. Ancak bu eksikliklerin tüm azgelişmiş ülke planları için geçerli olduğu da hemen belirtilmelidir. Planda özellikle idare ve idarî hizmetler konusu, en ince ayrıntısına varıncaya kadar ele alınmıştır. İdarî reform ve kararlar, istenen toplumsal yapısal değişmeleri garanti altına almakta en etkili araç olarak görülmüştür.

Birinci beş yıllık kalkınma planının incelenmesi sonucu ayrıca, aşağıdaki tespitler yapılabilir:

Etkili olması için toplumsal planlamanın, ekonomik planlamadan çok yapısal değişikliklerle ilgilenmesi gerekir. Ayrıca yapıda görece olarak daha hızlı bir değişimin sağlanması için birçok temel reformun yapılması zorunludur. Öte yandan görece olarak yavaş toplumsal değişme dönemlerinde, toplumsal bütünleşme ve sosyal güvenlik sağlayan tampon mekanizma ve ilişkilerin gelişmesi, dengeli bir toplumsal gelişme önünde engel oluşturan, derin ve istenmeyen direnç problemleri yaratır. Bize göre, yaygın bir sosyal güvenlik sisteminin örgütlenmesi, kentleşme ve modernleşmeyle işlevsel olarak bütünleşme yönündeki yapısal ihtiyaca yanıt verecek ve iyi bir planlama için gerekli özellikleri taşıyan bir sektör yaratacaktır. Tüm bunlara ek olarak, sosyal güvenlik sistemleri planlamak ve bu alana ya-

tırım yapmak, ekonomik kalkınma ve toplumsal gelişmenin bütünleşmesini sağlayacak; ayrıca ekonomik kalkınmanın toplumdaki farklı gruplar arasında ne oranda paylaşıldığını ve bundan hangi grubun ne kadar yararlandığını tespit etmek mümkün olabilecektir.

Çeviren: Tülin Kurtarıcı

TÜRKİYE'DE KÖY VE KÖYLÜ SORUNUNA KALKINMA PLANLARININ YAKLAŞIMI *

Türkiye gibi yarı feodal bir toplum yapısından modern, sanayileşmiş, kentleşmiş bir toplum yapısına geçmekte olan bir ülkede, köyde ve kırsal bölgede yer alan değişikliklerin bilinçli bir çaba ile düzenlenmesi, öteki bir deyişle planlanması özel bir önem taşır. Çünkü feodal toplum, genel anlamda organik enerjinin, insan ve hayvan gücünün üretime egemen olduğu, temel servetin tarıma dayandığı bir toplum düzenidir. Bu ana yapı gerektiği gibi değişmeden, toplumun bütününde temel yapı değişikliği yer alamaz.

Türkiye'de kırsal yapı, genellikle kendi kendine yeten, çok sınırlı bir üretim fazlası yaratabilen, çok az farklılaşmış ve örgütleşmiş, izole bir halden, üretim fazlasını pazar ekonomisi düzeyine çıkarmış; hem örgütler, hem de ilişkiler bakımından farklılaşmış kentlerle yoğun bir şekilde işlevsel (fonksiyonel) olarak bütünleşmiş bir kırsal yapıya geçmektedir. Plan, bu geçişi, hızlı ve az zahmetli, kontrollü bir biçimde gerçekleştirmeye yöneltmek zorunluluğundadır.

Bunun için, önce, ilk yapı ile varılacak yapının iyice tanınması geçişi sağlayan oluşumların bu günkü durumunun anlaşılması ve sonra hızlı ve düzenli değişmeler için uygulanacak politikaların saptanması gelir. Burada hemen, köyde ve tarımda değişikliğin (feodal yapının temel özelliklerinin değişikliği olduğu için), insan ilişkilerinde de temel değişiklikler gerektireceğini, onun için bilinçli müdahalenin en çok bu sorunlarda direnme ile karılaşacağını söylemek hiç yanlış olmaz.

Böyle bir değişmede çok önemli bir yeri olan köy ve köylü sorunları birinci ve ikinci planda birbirinden çok farklı biçimde ele alınmıştır. Birinci plandaki köy sorunu ile ilgili görüşlerimi-

* *ODTÜ Gelişme Dergisi*, Cilt 1, Sayı 1, Güz 1970.
Toplumbilim Yazıları G.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Yay. Ankara 1982.

zi daha önceki bir yazımızda açıklamıştık.[1] Kısaca, yapısal değişmeden söz edilmesine karşılık ne ilk yapı, ne de değişme sonunda varılacak yapı üstüne hiç bilgi verilmediğine ve gerçekçi olmayan bir biçimde toplum kalkınması başlığı altında, epey romantik değişme çabaları söz konusu edildiğine değinmiştik.

İkinci plan, bugünkü kırsal yapının sosyo-ekonomik yönleri ve değişme sorunları üzerinde daha doğru ve gerçekçi tanımalarla durumu saptamıştır. Bu bakımdan birinci plandan daha olgundur.

Fakat düzenli gelişmeyi getirecek politikalar bakımından birinci plandan daha isabetsiz, silik ve cesaretsizdir. Bizim görüşümüze göre, daha sonraları, ikinci planı köy ve köy sorunları yönünden okuyacak olanlar, durumu saptayan teknisyenlerin bilgisi ve anlayışı ile plan politikasını belirleyen siyasal karar verme gücünü ellerinde tutan grupların aynı düzeyde ve düşüncede olmadığını ve bir bakıma bu uyuşmazlıklarda planlamanın buhranlı günler geçirdiğini anlayacaklardır.

İkinci planda köy sorunlarının ilkini, sorunların en önemlisi olan toprak-insan ilişkileri oluşturmaktadır. Toprak dağılımı, teknoloji, öteki deyişle, makinalaşma, sulama, gübreleme ve benzerleri, kredi, pazarlama, kadastro ve tapulama sorunları öncelikle ele alınmıştır. Bu konuların pazar ekonomisine açılan, kentler ve sanayi ile işlevsel ilişkiler kuran yerin bir kırsal yapının gelişmesi ile olan ilgileri açıklanmıştır. Bu konudaki düzensizlikler ve nedenleri oldukça ayrıntılı bir biçimde gösterilmiştir. Tarımda insan gücü ve işsizlik, bu gücün niteliğini yükseltecek eğitim ve sağlık konuları, ilk büyük sorun grubunu izlemektedir. Kırsal yapıyı feodal, göreli olarak izole bir toplum olmaktan kurtarmaya başlayacak ve bütün öteki değişmelerin temelini oluşturacak alt yapı ögeleri yol, su, elektrik, posta servisi ve devlet hizmetleri koordinasyonları da son grup sorunlar olarak ele alınmıştır.

Ben bu sorunları, plandaki sıralamaya göre sondan başlayarak inceleyeceğim.

[1] Mübeccel Kıray, "On Certain Aspects of Social Planning of the First Five Year Plan of Turkey". *Planning in Turkey* içinde, (Ed.) S. İlkin, E. İnanç, O.D.T.Ü. İdari İlimler Fakültesi Yayını, 1967.

Alt-yapı (Enfrastruktur) Sorunu

Yol ve su, özellikle içecek su gereksemesi ve devlet hizmetleri (buna okulu da eklemek gerekir), elbette değişmenin başlayacağı ilk yerdir. Fakat değişme daha ileri gitmez, burada kalırsa işlevini yitirmesi kaçınılmaz olur.

Bugüne değin köylerin gelişmesinden söz açıldığında, çok kimsenin buralara yol, su, okul sağlamayı anladığını kabul etmek gerekir. O denli ki yol, su, okul hem köylülerin, hem de yöneticilerin ağızlarında anlamsız tekerlemeler olmuştur. Dolayısıyla, çoğu kez, ilgililerin dikkati salt yol ve su gereksemesi üstünde kalmış, sorunların daha iyi anlaşılmasına daha başka değişmelerin getirilmesi için çaba gösterilmesi gerektiği inancının yerleşmesi böylece engellenmiştir. Bilindiği gibi, yöneticilerimiz ya da, siyasal örgütler üyeleri kırsal yörelere gittiklerinde, köylüye genellikle neye gereksinme duyduklarını sorarlar. Bu sorunun karşılığı çok kısadır: Yol, su, okul! Köylünün isteği bunlarla biter. Gerek soran, gerekse karşılık veren, bunların ötesine gitmeyi bazen bilmez, bir çok zaman ise, istemez.

Durum o denli mekanikleşmiştir ki, çeşitli konulardaki araştırma anketlerinde köylülerimize kendi sorunlarından söz etme fırsatı vermek için, bu tür soruları, hiç değilse üç değişik biçimde sormak gerekmiştir. Dolayısıyla bu anlamını yitirmiş sorunların ikinci planda insan-toprak ilişkilerinden sonraya alınmış olmalarını kıvançla karşılıyoruz.

Köyde Nüfus ve İşgücü Sorunu

Tarımda ve köyde nüfus ve işgücü sorunu da İkinci planda Birinci plandan biraz daha köklü bir tutumla ele alınmıştır. Hissedilen mevsimlik ve gizli işsizlik baskısının nedenlerine göre bu baskıyı hafifletme çabaları gösterilmektedir. İlk nedenler nüfus patlaması ile birlikte yeni teknoloji ve yeni pazar ürünlerinin bir çoğunda, artık eskisi gibi çok sayıda ve yıl içerisinde uzun zaman emeğe gereksenilmemesidir. Burada plan, tarımda çalışan nüfusun bir bölümünün belirli bir düzende tarım dışı sektörlere aktarmak gerektiğini kabul etmektedir. Ama aktarılacak nüfusun hangi sanayi kollarına ve servislere, hangi hızla ve nasıl bir koordinasyonla aktarılacağı konularında hiç bir şey

söylememektedir. Buna karşılık ne yolla olduğunu belirtmeden kente giden nüfusun köyde eğitileceğinden söz etmektedir. Bu tutumu ile plan, ülkenin en çetrefil durumlarından birini tartışmaktan kaçınmış görünmektedir. Üstelik çok hafif bir çözüm yolu göstererek sorunun öneminin farkında olunup olunmadığından kuşku ettirmektedir.

İnsan-Toprak İlişkileri

İkinci planın en göze çarpan başarısı, toprak-insan ilişkileri yönünden ülkenin durumunu oldukça açık bir biçimde saptamış olmasıdır. Yukarıda değindiğimiz gibi, toprak, feodal toplumun bir numaralı servet ve kuvvet kaynağı olduğu için en önemli değişiklikler ve temel çatışmalar toprak-insan ilişkilerinin değişme sürecinde ortaya çıkmaktadır. Onun için bu konudaki tartışmamız biraz daha uzun olacaktır.

Kadastro ve Tapulama Sorunu

Türkiye'de toprak hukuku tam bir kargaşalık içindedir. İkinci planın çeşitli yerlerinde de değinildiği gibi, toprağın mülkiyet durumu hukukî yönden kesin ve açık bir biçimde saptanamaz. Cumhuriyet Hükümeti, Osmanlı İmparatorluğu'ndan çok karmaşık ve karışık bir toprak mülkiyet düzeni devralmıştır. O zamandan bu yana da değişen insan-toprak ilişkilerine göre, kişilerin toprak tasarrufları bambaşka biçimlere girmiş, ama bunlara geliştirici, ya da, statükoyu saptayıcı hiç bir düzen getirilmemiştir. Dolayısıyla, Türkiye toprak ve arazi ihtilâflarının en çok görüldüğü ülkelerden biridir. Her iki planda da bu sorunun karşısına kadastro ve tapulama faaliyetini arttırmak önerileri ile çıkılmaktadır. Tapulama ve kadastro bütün tarımsal reformlar içerisinde belki de en ilkel salt parasal ve teknik olanaklara bağlı, değişik çıkar gruplarına dokunmayacak bir faaliyet gibi göründüğünden olacak, hep bu anlamda öneriler getirilmiştir.

Oysa, en kaba bir gözlemle bile, köylerin ortaklaşa malı mer'aların, ormanların, Birinci Dünya Savaşı'nda ülke dışına göçenlere (Ermeni, Rum, Saray mensupları) ilişkin çiftliklerin nüfuzlu şahıslarca, ya da, tarım makinalarını ilk edinen çiftçile-

rin geniş ölçüde sürülerek işletildiğinden çok iyi bilindiği bir ülkede tapulama ve kadastro için para, teknik ve iyi niyetin yetmeyeceği düşünülmelidir. Örneğin, Çukurova'da küçük toprak sahipliği görülen, göreli olarak izole köylerin kadastrosu tamamlanmış, buna karşılık, büyük toprak sahipliğinin egemen olduğu yerlerde kadastroya, göze batacak biçimde, hiç dokunulmamıştır.[2]

Bizce, toprak mülkiyetinin önce bugünkü durumunu saptayacak hukuk çalışmalarına girişmek, ya da, ülkede kadastro faaliyetinin bitmesini beklemek, toprak-insan ilişkilerinin çok daha karışık hale gelmesini istemekten, ya da hiç bir şey yapmamaktan farklı değildir. Çünkü statüko denen şey Türkiye gibi kaçınılmaz biçimde çabuk değişen bir toplumda değişmez olmayıp, daima bazı küçük grupların çıkarına değişen bir toprak düzenidir.

Toprak Dağılımı Sorunu

Plan, Türkiye'de tarım işletmelerinin yüzde 72.60'ının mal sahiplerinin elinde olduğunu, öte yandan bu işletmelerin yüzde 66.50'sinin 200 dekardan küçük bulunduğunu göstermektedir. Teknolojik gelişmelerden en büyük payı (yüzde 80 kadarını) elli dönümden çok toprağı olanlar almaktadır. Öte yandan tarım kredilerinden, Ziraat Bankası'ndan yararlanan işletmelerin yüzde 50'den fazlasının ortalama 296 TL.sı; yüzde 25'inin 700 TL.sı; yüzde 0.03'ü ise ortalama 626.000 TL.sı aldığını göstermektedir. Öteki bir deyişle, işletmelerin pek büyük bir çoğunluğu doğru dürüst bir kredi alamamıştır. İşletmeler gelir bakımından değerlendirildiğinde ise, 50 dekara kadar olanlar kişi başına 485; 200 dekara kadar olanlar 1.117 TL.sı gelir sağlamaktadır. 200 dekarın üstü ise hemen 7.417 TL.sına çıkmakta, 1.000 daha büyük olan işletmeler ise, kişi başına yılda 49.750 TL.sı gelir getirmektedir.[3]

Bu sayılar toprak mülkiyeti bakımından Türkiye'de hem büyük toprak sahipliğinin, hem de küçük toprak sahipliğinin bir so-

[2] Mübeccel Kıray ve J. Hinderink "Interdependencies Between Agro-Economic Development and Social Change", *The Journal of Development Studies*, Cilt IV, No:4, Temmuz 1968, s.497-528.

[3] *İkinci Beş Yıllık Plan*, T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilâtı.

run olduğunu ortaya çıkarmaktadır. Büyük toprak sahipliği bölgelerinde iki üç ürün yılında tümüyle ücretli tarım işçisi kimliğini almış eski yarıcı ve ortakçı köylülerimizin sorunları herkesçe bilinir. Bazı bölgelerde de hâlâ yarı feodal ortakçı statüsü süregelmektedir.[4] Buna karşılık bu soruna planın hiç bir yerinde değinilmemiştir. Sayıları hakkında bile bilgi verilmemiştir. Büyük işletmelerin sayısı, hacmi pek anlaşılmamaktadır. Büyük toprak sahipliği, yarıcılık ve ücretli tarım işçisi sorunun bu denli göze batar bir biçimde ele alınmamış olmasını savsaklanmış olmaktan çok, siyasal bir endişe ile dokunulmadan bırakılmış saymaktayız.

Küçük Toprak Sahipliğine Özgü Sorunlar

Ülkemizde, genellikle küçük toprak sahipliğinin egemen olduğu yukarıdaki sayılardan da anlaşılmaktadır. Tarımın modernleşmeye doğru gitmesi ile, öteki bir deyişle, makinalaşması ve piyasaya sürülecek ürün yetiştirmesi ile, kendi kendine yeten bir tarım ekonomisinin küçük toprak mülkiyeti biçimi tümüyle değişmektedir. Son derece sınırlı artık ürün ve düşük gelir düzeyinden başlaması gereken bu değişme, küçük toprak sahipleri için çözümü çok güç olan yeni toplumsal ilişkiler doğurmaktadır.

Her şeyden önce, böyle sınırlı artık ürün ve düşük bir gelirle modern tarıma geçmeye çalışan küçük işletme sahiplerinin bir çoğu belirli bir devre sonunda topraklarını yitirmekte ve büyük gruplar halinde topraksızlaşmaktadırlar. Plan durumu saptarken, böyle bir oluşumdan bahsetmemektedir. Bizim gözlemlerimiz, 200 dönümün altındaki her işletmenin toprak mülkiyetini yitirme tehlikesi ile karşılaşabileceğini göstermiştir.[5] Ayrıca,

[4] Nur Yalman, "Land Problems in Southern Turkey", Makale (teksir), "Advanced Seminar in Social Sciences", Abant, 30 Ağustos-4 Eylül 1966'da okunmuştur. Mübeccel Kıray ve J. Hinderink: "Interdependencies Between Agro-Economic Development and Social Change", *Journal of Development Studies*, Cilt IV, sayı 4, Temmuz 1968, s.501.

[5] Örneğin Çukurova'da 1890'larda iskân edilirken eşit miktarda toprak verilmiş olan Yörük köylerinden. Karacaören'de bugün köylünün beşte birinden fazlası toprağını kaybetmiştir. Bu toprak bir kişinin elinde birikmiş, kendisi orta büyüklükte çiftçi haline gelmiştir (Kıray, *ibid*). T.C. Ziraat Bankasının kredileri de 200 dönüm toprağı olanlara verilmektedir. Ampirik araştırmalarla malî politika prensiplerinin birbiri ile uyuşması elbette tesadüfî değildir.

araştırmalarımızda yirmi yıllık bir zaman içerisinde, modern tarıma geçerken, köylülerimizin yüzde 20'den fazlasının topraklarını kaybedip topraksız köylülere katıldıklarını ve böyle köylerde bir ya da iki işletmenin 2.000 dekarın üstüne çıktığı gözlenmiştir. Bu oluşum nedeniyle (eğer zamanında ve cesaretle müdahale edilmezse), bir yandan büyük toprak mülkiyetinin bir yandan da topraksızların durmadan artacağı ve yepyeni sorunlar ortaya çıkacağı açıktır.

Tarımda yapı değişikliğinin belirli bir süreci bu anlattığımız toprak mülkiyet kutuplaşması ise, öteki bir oluşumu da, gene, kendi kendine yeten her türlü örgütten yoksun, az gelirli küçük işletmelerin, piyasaya süreceği ürünleri, gerekli ilişkileri kurup bunu paraya dönüştürmekte içine düştükleri, çok güç işleyen yarı gelişmiş düzendir. Küçük işletmelere en gerekli şey, bilindiği gibi, kredi ve pazarlama örgütleridir. Daha önce gördüğümüz gibi, örgün kredi müesseseleri, örneğin Ziraat Bankası, daha çok, büyük işletmelerin işine yaramaktadır. Ötekiler, gereken parayı (ve ürünlerini piyasaya arz olanağını) köyde ve kasabada yüksek faizle para veren, sonra gene kendi satış şartlarını enpoze eden kişilerden sağlamaktadır. Bu toplumsal ilişki, salt, faizle para verenlerin kötü kişi olmaları ile açıklanamaz. Durum, düzensiz bir toplumsal yapı gelişmesinin sonucudur.

Planda, kredi ve pazarlamada ortaya çıkan bu aracı grubun etkisinin nasıl yokedileceği söylenmeden, çare olarak kooperatifçiliğin geliştirilmesi öngörülmektedir. Ama, sözünü ettiğimiz aracı tüccarlar özellikle kooperatif kurulmasına müdahale etmekte engel olmaktadırlar. Kooperatiflerin bir öteki sakıncısı da, çıkar ve karar verme yetkileri eşitleştirilmeden büyük ve küçük işletmelerin aynı kooperatife üye olmalarından doğmaktadır.[6] Bir öteki temel reform demek olan bu husus gerçekleştirilmeden kooperatiflerin işlevlerini görebilmelerine olanak yoktur.

[6] Örnek olarak şu eserlere bakınız: Rapport sur un Programme de Development Economique et social de la Trace Orientale (Turquie), M. Philipponneau (Belçika) ve Marmara Bölge Planlama Dairesince hazırlanmış ve O.E.C.D.'ye sunulmuştur. Ayrıca, M. Kıray, "Esodo Agricole e ristrutturazione fondraria in Turchia", *Rivista di Economia Agraria*, yıl XXIII, sayı 3, 1968.

Aracı tüccar-köylü ilişkilerinin çok önemli bir öteki yönü üstünde de durmak gerekir. Bu ilişkilerin tek işlevi ticarî-ekonomik ilişkiler değildir. Köylü-tüccar ilişkilerinin bu kadar yaygın olmasının ve her yerde çabucak doğmasının temel nedenlerinden biri de, kırsal bölgeler nüfusunun sosyal güvenlik sorunlarına, değişen toplumsal koşullar içerisinde şimdiye değin hiç bir çözüm yolu bulunmamış olmasıdır. Sosyal güvenliğin, toplum ilişkileri düzenindeki yeri ve rolü üzerinde hemen hiç durulmamıştır. Oysa, sosyal güvenlik sağlayan mekanizmaların nispeten yavaş toplumsal değişme süreçlerinde özel önemi vardır. Her toplumsal yapı, kendisini oluşturan kurumları, karşılıklı insan ilişkileri düzeni ve değerleri içerisinde üyelerine mutlaka bir güvenlik mekanizması sağlar. Feodal, sanayi öncesi toplumu, küçük nüfus topluluğu, aile çerçevesine sığdırılmış faaliyeti, yüzyüze temasları, sınırlı hareketliliği ile bu çok gerekli güvenliği sağlamaktadır. Babalarla oğullar arasındaki, toprak sahibi ile yarıcı arasındaki karşılıklı sorumluluklar, lonca üyeleri arasındaki ve onların müşterilerle olan ilişkileri feodal toplumda o biçimde belirlenmiştir ki, herkes hem olağan, hem olağanüstü durumlarda kendisine düşeni bilir ve yapar. Bu düzen öyle işler ki, toplumun üyeleri toplumsal yapının kendisine özel bir güvenlik sağladığını genellikle hissetmez bile. Çoğu kez, bu yapıdan değişme süreci epey ilerledikten, bir çok yeni ilişkiler ortaya çıktıktan sonra, insanlar yeni düzende bir şeyin eksik kaldığını hissederler. Bu eksik kalan şey, güvenlik, bir dar boğaz oluşturur.

Yeterli bir toplumsal güvenlik mekanizmasının ortaya çıkması ve değişen yapı ile bütünleşmesi geç kalınca, sosyal gelişme bir çok yönlerden etkilenir. Biz burada küçük ve orta toprak sahibi köylülerin düzendeki geç kalınış sosyal güvenlik mekanizmasından söz etmek istiyoruz. Küçük toprak sahipleri, üretim düzenlerini değiştirme ve yaşayışlarını düzeltme çabaları içerisinde, kendi çevrelerinde tek güvenlik sağlayıcı kimse ile temas kurmaktadırlar. Bir çok gözlemler örneğin Ereğli kasabası gözlemleri, faizle borç veren, ya da alivre alış yapan tüccarların faaliyetini sürdürme olanağını ve çevredeki büyük kudret-

lerini, ilişki kurdukları köylülere, aynı zamanda bir çeşit sosyal güvenlik sağlayarak bulduklarını göstermektedir.[7] Bu ilişkilerle, kasaba tüccarları toplumsal yapının modernleşmesi ve değişmesine, eski kendi kendine yeten üretim düzenindekinden çok daha fazla direnme göstermektedirler.[8] Köylü-Tüccar ilişkisi, yeni bir ilişkidir. Toplumsal değişmenin baskısı altında ortaya çıkmış gerginliği azaltacak uyum sağlayacak bir tampon müessesesidir. Ama, ortaya çıkıp yerleştikten sonra, şimdi, yapının tam olarak yeni, bir yapı haline getirilmesine engel olmaktadır. Tacirler, kendileri yeni bir siyasal baskı grubu oluşturmaktadırlar. Bunun sonucu, karar verme düzeyinde sorunlar çok daha karmaşık hale gelmekte, planlama çok daha pahalı olmaya doğru yönelmektedir.[9]

Buraya değin gözden geçirdiğimiz tüccar-köylü ilişkilerinin üç ayrı yüzü, üç ayrı gelişme sorunu olarak ortaya çıkmaktadır. İkinci plan bunların hiç birisi için çözüm getirmemiştir. Birinci sorun olan kredi sorunu hiç bir yerde düzenlenmemiştir. İkinci yüzü olan pazarlama konusunda ise kooperatiflere dayanmaktadır. Bunların da tam olarak işlemelerinin olanaklı olmayacağını yukarıda gösterdik. Üçüncü en önemli konu olan, sosyal güvenlik için ise, hele küçük toprak sahibi köylüler için, planın gene hiç bir eylem önerisi yoktur.

İnsan-Toprak İlişkilerinde Önerilen Politikalar

Türkiye'de bugün toprak-insan ilişkilerinin son derece dramatik görüntüleri, toplumsal düzeydeki gözlemlerle, her an izlenebilir. İkinci Beş Yıllık Plan'ın köy sorunlarına ilişkin bölümünde de bunların bir çoğu saptanmıştır. Buna karşılık, İkinci Beş Yıllık Plan'da önerilen politikalar, inanılmayacak ölçüde yetersizdir. Yetersizliği açıklamak amacıyla, iki paragrafı aktarmak isterim: "Topraksız ve az topraklı çiftçilerin yeterli bir top-

[7] Ereğli kabasında bu durum çok açık bir şekilde gözlenmiştir. Bkz. M. Kıray, *Ereğli Ağır Sanayiden Önce Bir Sahil Kasabası*, Devlet Planlama Teşkilâtı yayını, 1964, Bölüm IV.

[8] İbid.

[9] Mübeccel Kıray, "Values, Social Stratification and Develepment", *Journal of Social Issues*, Cilt XXIV, Sayı 2, s.87-102.

rağa kavuşturulabilmeleri için tarım reformu anlayışı içerisinde topraklandırılması, kiracılık müesseselerinin düzenlenmesi ve toprak toplulaştırılması sağlanacaktır."[10] Tarım sektörü bölümünde ise bu konuda: "Devletin hüküm ve tasarrufunda veya özel mülkiyetinde olup şahıslara kiralanan orman, mer'a hudutları içinde bozuk kültür arazisinin ıslahı ve bataklıkların kurutulması sonucu elde edilen belirli bir büyüklüğün üzerinde kalan ve düzenli bir şekilde işletilmeyen şahıs arazilerinin istimlâk veya pazarlıkla satın alınması ile temin edilen kültür arazisinin mülkiyetinin, topraksız ve az topraklı çiftçilere uygun şartlarla devrini mümkün kılan mevzuat çıkarılacaktır" denmektedir.[11]

Mer'aların tehlikeli sınıra değil sürüldüğü, orman açma yüzünden çölleşmeye varmış bir erozyondan söz edilen bir ülkede, bu denli dolambaçlı bir yol ile tarımsal ve kırsal bir yapı değişikliğinin yerine getirilebileceğine inanılamaz. Plan, bu konuda, öteki tüm sorunlardan çok daha ciddî olarak, ülkedeki güç ve baskı gruplarının isteğine uymuştur.

Toplum Kalkınması Sorunu

Bu yazıda ele almak istediğimiz son konu, Birinci Plan'da "Toplum Kalkınması", İkinci Plan'da ise "Küçük Toplum Birimlerinde Teşebbüs Gücünün Geliştirilmesi Programları" başlığı altında söz edilen çalışmalardır. Birinci Plan'da bütün bir kırsal yapı değişikliğini gerçekleştirecek faaliyet biçimi olarak öne sürülmüş olan toplum kalkınması görüşü, İkinci Plan'da terkedilmiştir. Daha doğru bir biçimde kırsal yapıyı etkileyecek genel örgütleşme ve faaliyet biçimlerinden biri olarak değil, fakat bu temel değişiklikleri getirecek politikalar makro düzeyde saptandıktan sonra bunların yersel düzeydeki sorunlarının çözümlenmesinde toplumla iş birliği yaparak uygulanmasını sağlama politikası diye verilmektedir. Bu ele alış, Birinci Planın çok romantik, sonuç alma olanağı bulunmayan çabalarından daha sağlıklıdır. İkinci planda köy sorunları makro düzeyde verilmiş.

[10] *İkinci Beş Yıllık Plan*, T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilâtı yayını, 1967, s.72, madde 2.

[11] İbid, s.88.

Birinci plandaki anlamsız hale düşülmemiştir. Fakat şimdi de tek tek köylerde yersel uygulama politikalarına ulusal planda yer verilmemesi gerekir. Hele böyle (girişim gücünün geliştirilmesi gibi) çok fantazi sözcüklerin plana girmesi, hem çok yadırganmakta, hem de 1950'lerde bütün sorunları girişimci olma yolu ile çözümleyebileceğine inanan ve bugün artık geçerliği olmadığı anlaşılmış bir ele alma biçimini hatırlatmaktadır. Bugün büyük bünye değişikliklerinin kişisel girişime, özellikle kâra yönelmiş girişimle gerçekleşemeyeceği anlaşılmıştır.

Köylerimizin çoğunun hızla feodal yapıdan modern bir yapıya geçiş bunalımından kurtulması için bir düzenleme ve koordinasyon hizmetinin ulusal plan düzeyinde ele alınmasının uygun olduğunu bir an düşünsek bile, kırsal düzenle ilgili temel sorunların çözümü için çok sağlam adımlar atmadan toplum kalkınması faaliyetinin yarar sağlayacağı düşünülemez. Toplum kalkınması faaliyetinin kendi başına her türlü örgütten yoksun, izole, kendi kendine yeten köyleri, pazar ekonomisine geçmiş, kentle bütünleşmiş, tam anlamı ile modern örgütlerini kurmuş köyler durumuna getirmesi olanaklı değildir. Bu durumu ile, temel reformları yapamayan İkinci Plan da Birinci Plan ölçüsünde toplum kalkınması sorununda romantik kalmıştır denebilir.

Sonuçlar

Köy ve köylü sorunu, feodal bir tarım düzeninden modern sınaî düzene geçişin temel sorunudur. İkinci Beş Yıllık Plan, köy sorunlarını, bu anlamda, temel yapı değişmelerine ilişkin sorunlar olarak vermiştir. Bu ele alış, Birinci Plan'dan farklıdır ve kıvanç vericidir.

İkinci Plan'da insan-toprak ilişkileri, teknoloji, kredi, pazarlama, iş gücü, kırsal alt-yapı gibi konularda bugünkü durum oldukça açık ve gerçekçi olarak ortaya konmuştur.

Alt-yapı olarak, yol, su, içme suyu, okul ve devlet hizmetlerinin sağlanması kırsal çevre için asgarî koşullardır. Bunların üstünde çok durmak, köy gelişmesini bundan ibaret sayan bir zihniyet yaratmakta idi. İkinci Plan bunları temel toprak-insan ilişkilerinin tartışmasından sonraya almıştır. Bu da, olumlu bir tu-

tumdur. Tarımda işgücü ve istihdam sorunlarında, İkinci Plan, işgücünün tarım dışına kaydırma zorunluğunu, ürün seçiminin önemini belirtmekle beraber, işsizliği çözmek için el sanatlarını geliştirmek ile aynı önemde göstermek yanlışlığına düşmektedir. Planın en büyük yetersizliği kırsal yapıdaki sosyo-ekonomik düzenin modern yapıya geçmesi için gerekli politikaları yuvarlak sözlerle oyalayıcı tedbir cümleleri ile açıklamayı benimsemesidir. Toprak reformu ile kredi ve pazarlama düzeni getirecek örgütlerin gelişmesini sağlayacak reformlar tümüyle savsaklanmıştır. Bunların yerine, kooperatiflerden uzun boylu söz edilmiş ama onların bile kurulmasını engelleyen bugün kredi ve pazarlama işlevlerini yürüten yarı modern ilişkiler kurmuş nüfuzlu grupların olumsuz etkilerinin nasıl ortadan kaldırılacağı konusunda görüş getirilmemiştir.

Öteki büyük boşluk, Plan'ın kırsal bir nüfusa sosyal güvenlik getirme çabası göstermemesidir. Oysa, sistemli gözlemler, yeni beliren aracıların yarı feodal düzenin sürdürülmesinde, kudret sahibi olmalarında ve gelişmeyi olumsuz yönde etkilemelerinde, üretim ve dağıtımdaki rolleri ölçüsünde sosyal güvenlik sağlamaktaki yerlerinin de önemli oluğunu göstermektedir.

İkinci Beş Yıllık Plan, toplum kalkınması faaliyetlerinin yapısal değişiklik getiremeyeceğini kabul etmiş görünmektedir. Gene de, temel reformları getirememiş bir plan için mikro düzeydeki çalışma biçimlerini uzun uzun anlatmak, sorunların göreli öneminin fark edilemediği sanısını uyandırmaktadır.

Aslında İkinci Beş Yıllık Plan'ın köy sorunlarını ele alış yolunda hemen herzaman daha temeldeki yönlerle, daha az önemli yönler birbirinden ayırd edilmemiştir. Bu özelliği, Planın doyurucu niteliğini azaltmaktadır.

Her şeye karşın, İkinci Beş Yıllık Planı, bir planlama çabası olarak değil, fakat köy ve köylü sorunlarının anlaşılması yönünde yeni ve olumlu bir aşama olarak görüyoruz.

ÜÇÜNCÜ BEŞ YILLIK PLANDA SOSYAL POLİTİKALAR*

Geriye bakıldığında 1960'ların başındaki sosyal planlama gayretlerinin resmi çevrelerde olduğu kadar akademik çevrelerde de sosyal sorunların ve sosyal araştırmalarla bunlara çözüm bulunmasının mümkün olduğunun kabul edilmesinde bir numaralı etken olduğu görülür. Plan hemen her çevreye toplumsal olgular ve bunların değişmesi diye bir şeyin olduğunu kabul ettirmiştir. Az gelişmiş ülkelerin temel sorunu kalkınma yani sosyal yapısını geri kalmışlıktan gelişmiş bir yapıya dönüştürmek olduğu için de daha ilk planlama çabalarında önemli hedefin bir sosyal yapı değişikliği olacağı anlaşılmıştır. Buna rağmen Birinci Beş Yıllık Plan sosyal yapı değişikliği getirmeyi amaç olarak aldığını sözle belirttiği halde seçtiği hedeflerde ve stratejilerde toplum kalkınması gibi -romantik gayelere yönelen- bir çerçeve içinde kalmıştır.[1] İkinci Beş Yıllık Planın sosyal planlaması ise analizler seviyesinde kalmış strateji düzeyine çıkamamıştır.[2] Üçüncü plan bu tecrübeleri en iyi şekilde değerlendirerek hem ekonomide hem de sosyal ilişkilerde hakiki yapı değişikliği getirecek en önemli tercihi yapmış sanayileşmeyi en belirgin hedef olarak seçmiştir.

Bizim bu yazıda gayemiz sanayileşme hedefinin gerçekleşebilmesi için seçilmiş olan sosyal planlama hedef ve stratejilerinin bir değerlendirmesini yapmaktır. Sanayileşme gibi toplumun bütün ilişkilerini etkileyecek bir tercihi yaptıktan sonra sosyal planlama stratejilerinin bunu destekleyip desteklemediklerine bakmak, her şıkta bunun nedenini aramak, yeni dar bo-

* Ekonomik ve Sosyal Etüdler Konferansı Heyetinin düzenlediği Üçüncü Beş Yıllık Plan Tartışmasına verilen bildiri, 1972.

[1] Kıray, M. B., "On Certain Aspects of the Social Planning of the First Five Year Plan", *Planning in Turkey* içerisinde. Editörler: S. İlkin ve E. İnanç. Orta Doğu Teknik Üniversitesi Yayınları, No:9, Ankara, 1967.

[2] Kıray, M. B., "İkinci Beş Yıllık Planda Köy ve Köylü Sorunu", *O.D.T.Ü. Gelişme Dergisi*, Sayı: 1, Cilt:1, 1971, Ankara.

ğazlar yaratıp yaratmayacaklarını anlamaya çalışmak kaçınılmaz bir şeydir.

Nüfus, istihdam, insan gücü arzı, eğitim gibi insan ilişkileri ile şehirleşme gibi sanayileşme ile eş anlamlı bir oluşumu, bu oluşumla bağımlı yerleşme ve konut konularını ve eski yapının temelindeki köy ve köylü sorunu ile kentsel nüfusun küçük iş sahibi girişimcilerin üzerinde ayrı ayrı durarak sanayileşmeye ne kattıklarını ve bunun nedenlerini çözümlemeye çalışacağız. Sosyal yapısal değişmeyi sanayileşme gibi somut bir değişkene indirgedikten sonra eski yapının çözülmesinin en az insan dramı ile nasıl temin edileceğini sosyal güvenlik ve sosyal yardım politikalarının değerlendirilmesi ile görmeye çalışacağız.

Sosyal Yapıda Nüfus, İnsan Gücü İstihdamı, Teknoloji ve Bilim Kompleksi

Bütün az gelişmiş ülkelerin olduğu gibi bizim toplumumuzun da en belirgin özelliği ve gelişmede en büyük sorunu nüfus yapısının özellikleri ve nüfusun yüksek artış oranıdır. Üçüncü Beş Yıllık Plana göre nüfusumuzun yüzde 41.1'i 15 yaşından genç, yüzde 54.4'ü aktif yaş grubu denen 15-16 yaşları arasında, sadece yüzde 4.4'dü 65 yaşın üzerindedir (ÜBYP, Tablo:467). Bu nüfusun tabii artış hızı binde 27, bağımlılık oranı da binde 83.6 olarak tespit edilmiştir. Bu kalkınma planı ve sosyal yapı ilişkileri bakımından böyle bir nüfus tablosu cesaret kırıcıdır. Ve planın çeşitli yerlerinde bunun nasıl kontrol edilmesi güç bir şey olduğu belirtilmiştir. Bu oranlar üzerinde en önemlisi olduğu kabul edilen bağımlılık oranı olduğu halde, bu oranın geri kalmış bir toplumdaki temel ilişkileri ile sanayileşmiş bir toplumdaki yeri üzerinde hiç durulmamış özellikle eğer bir toplumdaki ilişki değişirse bunun nüfus artış hızını arttıran yüksek doğurganlık oranını nasıl etkileyeceği hiç düşünülmemiştir.

Üçüncü plan, bütün demografik çalışmalarda olduğu gibi doğurganlık ve bağımlılığın eğitim, şehirleşme, sosyal mevki ve genel gelirle olan ilişkisini niceliksel olarak ifade etmekle yetinmiştir. Bu değişkenlerin hemen hepsini ayrı ayrı içeren ve temel sosyal yapı yönünden bağımlılık oranını daha derinden et-

kileyen bir ilişkiye dikkati çekmek gerekir.

Her ne kadar bütün nüfus literatüründe bağımlı genç yaş ondört diye anılırsa da sanayileşmemiş toplumlarda aileye dayanan üretim düzenlerinde hem hız hem oğlan çocukların bu yaştan çok önceleri üretim faaliyetlerinin hafif yönlerine katıldıkları bilinen bir şeydir. Özel yetiştirme istemeyen temel üretim hünerini de giderek büyükleri yanında öğrenir. Bunun için ne zaman ne de para harcanır. Dolayısı ile az gelişmiş toplumlarda aşağı yukarı 6-7 yaşlarından sonra artık çocukları bağımlı diye görmemek gerekir. Halbuki gereği ile sanayileşmiş ve şehirleşmiş toplumlarda ve bu toplumların gelişmiş tarım çevrelerinde bir gencin bağımlılıktan kurtulması yani üretim düzeyinde bir hüner edinerek üretim sürecine katılması 15 yaşından çok sonraya bile kalabilir (üniversite mezuniyeti ortalama 23 yaşı bulur). Bir örnek vermek gerekirse, geri kalmış ülkenin kırsal bölgelerinde sığırtmaçlık 8 ilâ 10 yaşındaki bir çocuğun doğal faaliyetlerindendir. Halbuki kapalı ahır hayvancılığının en basit halinde bile -mekanik sağma aletleri olmasa da- aynı delikanlı pazarlama bilgileri gerekleri ile de 18-20 yaşından önce üretici olamaz. Bir başka açıklayıcı örnek de şu olabilir. Bu yılki pamuk ürünün toplama sorununda ortaya çıkan pamuk toplama makinası kullanılması ile azalacak emek talebinde olduğu gibi- böyle bir teknolojinin girmesi ile belirli bir zaman fasılasından sonra pamuk toplamayı iş edinen kırsal nüfus bölgelerinde mutlaka bir doğurganlık oranı düşüşü beklemek gerekir. Çünkü bu yörelerde şimdi bile pamuk çapasında yalnız yetişkin işçi çalıştırılmasına rağmen pamuk toplamada 5 yaşından büyük çocuklar, yani biyoloji motor koordinasyona ulaşmış her yaşta çocuk çalışmakta ve aileler bunların emeğine çok önem vermektedirler. Bu olanak kalktığında çocuk isteği de kalkacaktır.

Batıda doğurganlık oranlarının düşüşü de sanayi teknolojisinin çocuk emeğinden faydalanamaz hale gelmesinden sonra olmuştur. İngiltere 1880'lerden sonra bu seviyeye ulaşmış, çocuk emeği reddedilmiş ve 1910'da da çocuk emeğini yasaklayan kanunlar çıkmıştır.[3] Hollanda'da ise hala bugün çocuk emeği kul-

[3] Mauntjoy, A. B. *Industrialization and Under Developed Countries,* Hutchinson and Co. Ltd, 1963, London.

lanabilen serde sebzeciliği aile faaliyeti olarak sürdüren bölgede doğurganlık oranı diğer tarımsal bölgelerden yüksektir.

Bağımlılık yaşının, toplumsal yapı ile ve bu yapının ekonomik ve teknolojik düzeni ile olan açık ilişkisi gelir düzeyi, sosyal mevki, değerler gibi yan faktörlerden çok daha önemlidir. Bu ilişki bir bakıma makinalaşma ve otomasyon ile emeğin ters orantılı ilişkisi gibi görünebilir. Aileler çocuklarının bağımlılığının uzadığını gördükleri kadar başka bir müdahaleye gerek kalmadan ya geleneksel ya modern kontrol teknikleri ile çocuklarının sayısını azaltır, doğurganlık oranı da kendiliğinden düşer. Toplumun çeşitli yönleri birbiri ile karşılıklı etkileşim halinde olduğu için de teknoloji-bağımlılık yaşı ilişkisinin değişmesi ile eğitim, gelir düzeyi, değerler gibi yönler de değişerek gene dengeli yada tutarlı hale gelirler. Bir diğer deyişle toplum yapısı ile nüfus yapısı birbirine uyar ve nüfus düşen doğurganlık oranı ile tekrar dengelenir ve sabit kalmaya yönelir.

Sadece şehirde oturmak doğurganlığı azaltmamaktadır. Eğer öyle olsa idi Türkiye'nin demografik şehirleşmesi ile bu oran daha hızlı düşmeli idi. Oysa ki yüksek teknolojik sanayi ve formel örgüt içine emilemeyen topraktan kopmuş nüfusun genç yaştaki çocukları gene şehirlerde tanımlanamayan işler diye nitelenen dolmuş muavinliğinden esnaflarda düzensiz çıraklığa, ayak satıcılığına dönmekte yani gene 7-8 yaşlarında ailenin üretken elemanları arasına girmekte, bu anlamda bağımlılıktan kurtulmaktadır. Bu bağımlılığın tam olarak kırılması tamamen yüksek teknoloji ile sanayileşmeye ve böyle bir sanayinin hizmet yönünü koordine edecek rasyonel formel örgütlerin gelişmesi ve çeşitli derecelerde hünerli emek talebi yaratması ile olur.

Açıklamaya çalıştığımız bağımlılık yaşı - teknoloji ve hünerli emek ilişkisinin kalkınma çabaları ve planlama stratejisi yönünden önemi açıktır. Nüfusun kendi kendisini dengelemesi, doğurganlığın ve bağımlılığın azalması isteniyorsa, en etkili yol teknoloji seçiminde yüksek hüner isteyenleri tercih etmek, yahut aynı gaye ile dağınık işler, küçük işletmeler, zanaatkârlığı ekonomik bünyeden tasviyeye gitmektir. Ya da bunlar en azından teşvik edilmemelidir. Yahut da sorun tersten alınırsa, ileri

teknolojik sanayi, hünerli emek talebi ile gelmediği için 1963-72 arasında nüfusta bütün aile planlaması ve eğitim çabalarına rağmen doğurganlık oranı anlamlı derecede düşmemiştir. Öte yandan eğer önümüzdeki uzunu süreli plan döneminde sanayileşmede öngörülen ileri teknolojik gelişmeler olabilirse doğurganlık oranının bundan önceki on yıldan çok daha hızlı düşmesi bağımlılık oranının aynı düşüşü göstermesi ve gelişme endekslerinin yükselmesi beklenmelidir. Şimdi planda sanayileşme ve yüksek teknolojinin açık tercihi ile bu ilişkinin farkına varılmadan doğru bir seçimi yapılmış ve nüfus sorununda etkenlerin en önemlisinin değiştirilmesine yönelinmiştir.

Burada Üçüncü Planın istihdam analizlerine ve stratejisine geçmek çok uygun olacaktır. Plan bu bölümünde istihdamdaki artışın ilk iki plan döneminde öngörülenin altında kaldığına işaret ederek işe başlamakta fakat niçin öngörülen orana varılmadığının analizleri çok sınırlı kalmaktadır. Buna sebep olarak geri kalmış istihdam özellikleri hakkında ileri teknolojinin az istihdam yarattığı ve topraktan kopan emeğin şehirlerde verimsiz dağınık işlerde çalışıp gizli işsizliğin mekânını kaydırmış olmasından başka pek bir bilgi verilmemiştir. Böyle kısıtlı bir bilgi ile yeterli sonuçlara varılması imkansızdır.

Son zamanlarda tamamladığımız bir çalışma bize az gelişmiş toplumların iş ve istihdam yapılarını anlamak için alışagelmiş sektör ayırımlarının yeterli olmadığını göstermiştir.[4] Bu sektörlerde yapı değişikliğinden ortaya çıkan özellikler bu tasnifi anlamsız hale getirmektedir. Örneğin ileri derecede sanayileşmiş toplumların çok geniş bankacılık, işletmecilik ve benzeri örgütleri içine alan, hizmet sektörü hiç de geri kalmış toplumların, kırdan yeni göçmüş emeğin en az ihtisaslaşmış farklılaşmış kamu hizmetlerini şişirmesi ya da seyyar dolma kalem tamirciliği gibi en düzensiz küçük dağınık hizmetlere girmesi ve hizmet sektörünü kabartması aynı şey değildir ve bu yöndeki bir artış gelişme sayılamaz. Aynı şey ticaret için de söylenmelidir. Filhakika Üçüncü Planın Tablo 510'da görülen ticarette yüzde 10.1

[4] Kıray, M. B., *Örgütleşemeyen Kent*, Sosyal Bilimler Derneği Yayınları, A-1 1972, Ankara.

artış oranı da ancak seyyar satıcılığın da ticaret sayılması ile anlaşılabilir.

Burada ilk işaret edilecek yön ileri teknoloji fiili üretiminde daha az istihdam getirse bile bu teknolojiyi kullanan işletmenin kontrol, idare, ulaşım, pazarlama gibi faaliyetleri geri teknolojinin ve hele ticaretin kullandığından çok, pek çok daha fazla istihdamı gerektirdiğidir. Nitekim ileri sanayi ülkelerinde bugün istihdam böyle iş örgütleri içerisindedir ve ileri toplumda iş bünyesinin özelliği ileri teknoloji ile beraber kompleks örgütlü iş bünyesine sahip olmasıdır.

Bizim araştırmada bu genel bilgileri Türkiye'de sanayi ve ticaret yönünden en ileri safta bulunan İzmir kentinin istihdam ve iş bünyesinde tahkik etmek istedik. Burada her şeyden önce ihtisaslaşması ve örgütleşmesi hiç olmayan, sayısını kimsenin bilmediği ayak satıcısı ve işportacı denen grup vardır. Herhangi bir tasnifte hizmete, ticarete, imalâta, her yere girebilir. Bunların üzerinde bulunan, faaliyetleri kendi içinde farklılaşmış, konulara göre bir iş bölümünün yerleşmiş olduğu fakat gene hiç örgütleşmemiş bir ikinci grup vardır. Çoğunlukla esnaf diye anılan bu grup küçük ticaret ve imalâtı ellerinde tutar. Sayılarının altmış bin civarında olduğu sanılmaktadır. Hepsinin üzerinde de farklılaşma, ihtisaslaşma ve örgütleşme yönünden anlamlılıkları olan sermayesi, enerji gücü, işçi-personel sayısı belli ölçülerde belirlenebilen sayıları beş bini geçen ticaret, imalât ve servis kurumları vardır. Bu üç ayrı grubun sayı, ihtisaslaşma ve örgütleşme yönünden nicelenmesi, az gelişmiş ülke iş ve istihdam yapısının sanayileşmiş toplumların iş ve istihdam yapısı ile kıyaslanmasında ve plan gayeleri için kullanılmasında elimize anlamlı ipuçları vermektedir.

Birinci grup artık herkesin çok iyi bildiği fakat çapı ve eğilimleri tespit edilmemiş bir gruptur. Üzerinde en az durulmuş olan grup ikinci gruptur ve üçüncü plan bunları ne yapacağını pek kestirememiş görünmektedir. Bugünkü esnaf ve zanaatkârlar eski düzenin geleneksel işlerini yapan kimseler değillerdir. Bugün gelişen ekonominin kısır yönleri ile bağımlı yeni bir ticaret ve imalât dokusu meydana getirmektedirler. "Esnaf" deyimi

eski geleneksel iş biçimi yada onların şekil değiştirmesi değildir. Tamamen yeni gelişmiş bir gruptur. Esnaf aslında sanayi öncesi toplumunun iş hayatında ticaretle uğraşan kimsedir. Tarımsal olmayan ürünün üreticisi zanaatkârlarla yanyana anılması gerekir. Şimdiki esnaf deyimi ise anlamını değiştirmiş iş hayatında yalnız iş çapını anlatan bir terim olmuştur. Kanunlarımız bile bu gruptan "esnaf" diye bahsederken bunlar kendilerinden modern toplumun iş bölümünü ve istihdam düzenini aksettiren "meslek sahibi" diye söz etmektedirler. Esnaf sayılan küçük imalâtçılar çoğunlukla modern düzenin faaliyetleri ile meşguldürler örneğin elektrik ve radyo tamircileri, erkek gömlek imalâtçıları, şoförler, oto tamircileri gibi. İlişkiler yönünden de kendilerinden bazen işveren bazen işçi olarak söz etmektedirler. Böylece tam arada, ayniyeti belli olmayan bir grup teşkil ettiklerinin farkındadırlar.

Bir başka çelişki de bu grubun çıkar ve istekleri ile daha örgütlü daha ihtisaslaşmış tüccar ve fabrikatörlerin çıkarlarının mütemadiyen birbirine ters düşmesidir. Bir planlama çerçevesi içinde eğer ikinciler gelişecekse birincileri kendi potansiyellerine terk etmek gerekecektir. Üretimin sınırlı, kalitenin düşük bir düzeyde kalmaması ve örgütler içinde istihdam yaratılmak isteniyorsa esnaf imalât ve faaliyetlerinin teşvikinin doğru olup olmadığı hakkında çok düşünmek gerekmektedir. Bu grup kaynakların kullanılmasında da belirgin bir şekilde israfa sebep olmaktadır. Örneğin Bölge Planlama Dairesinin hesaplarına göre 1965 yılında İzmir'de toplam katma değerin yüzde 70'i organize sanayide yüzde 30'u organize olmamış sanayide yani küçük imalâtta yaratılmıştır. Oysaki küçük imalâtta çalışanların toplam çalışanlar içindeki payı %60 kadardır.[5] Benzer sonuçlar Üçüncü Planca de tespit edilmiştir. Bu iş yapısı ve istihdam düzeni insan ilişkilerinin anonimleşmesine ve üniversalist bir düzeye erişmesine, örgütleşme ve ihtisaslaşma olanaklarının gelişmesine de mani olmaktadır. İstihdam yönünden örgütleşmiş, ticaret ve sanayi odasına kayıtlı iş yerlerine gelince İzmir kentin-

[5] İmar İskân Bakanlığı Bölge Planlama Dairesi, *Ege Bölgesi*, Ankara 1971, s.80.

de bile yirmi beş kişiden fazla idareci bulunan işyerlerinin oranı sadece %5.1'dir. Bu hal burada bile sanayileşmiş batı ülkelerinin büyük şirketlerinin gelişmiş idare yapılarını görmek mümkün olmadığını gösterir. Yirmi beş ve daha yukarı sayıda idareci çalıştıran yerlerin içinde hiç ticarethane olmadığına da işaret etmek gerekir. İzmir kentinde ticaret firmalarının, sermaye ve transaksiyon yönünden en büyüklerin bile hiç bir zaman fazla istihdam yaratmadıkları, nadiren 10 kişiden fazla çalıştırdıkları tespit edilmiştir. Maliye ve sanayi kurumları bu yönden çok daha fazla istihdam yaratmaktadır. Sözünü ettiğimiz araştırmada idareci istihdamının dışında düz işçi ve çeşitli kademelerde ihtisaslaşmış işçi ve teknisyenlerin durumu hakkındaki bulgular da ilgi çekicidir. Ticaretin en hacimlisi bile 10'dan fazla düz işçi kullanmamakta, yüksek derecede ihtisaslaşmış (üniversite mezunu) eleman da istihdam etmemektedir. Buna mukabil sanayi, orta çapta olduğu zaman bile işçi sayısı ve kalitesi bakımından ticaretten üstündür. Bunun yanında her türlü ticaret faaliyetleri ile her türlü sanayi-imalât faaliyetleri arasında haberleşmede büyük yoğunluk farkı vardır. Günlük haberleşmede işyeri başına düşen ortalama haberleşme sayısı büyük ticaretin temsilcisi ihracatçılar için 44.10 iken, orta imalâtta 94.46, büyük çaplı fabrikalarda 134'ü bulmakta, yani üç misline çıkmaktadır. Ulaşımda da benzer bir kullanma farkı vardır.

Birinci ve ikinci planda olduğu gibi üçüncü planın takdiminde de bir fedakarlık gibi gösterilmiş olmasına rağmen yüksek teknolojiyi ve sanayileşmeyi seçme, istihdamı yaratmada bu gözlemlere göre, tersine hem daha sağlam bir yapı hem de farklılaşmış ve ihtisaslaşmış bir istihdam ve iş gücü talebi yaratmakta, sorunun rasyonel cevabını bulmuş olduğunu ortaya koymaktadır. Hiç bir zaman unutulmamalıdır ki sanayileşmiş modern toplum aynı zamanda kompleks örgütlere sahip yüksek derecede enteraksiyonu olan bir toplumdur. İstihdam olanakları bu kanallarda artar. İzmir gözlemlerinin getirdiği bilgiler düşünülünce, iş gücü ve toplum yapısı ilişkileri üzerinde araştırma yapan, özellikle iş gücünün hangi şartlarda hangi niteliğe ve hangi niceliğe sahip olduğunu, küçük iş yerlerinin kaybolma,

büyük örgütlü iş yerlerinin gelişme hızlarını tespit eden bilgileri toplayan ve bir sistem kurmak ihtiyacını Üçüncü Planın hissetmiş olması çok yerindedir (paragraf 1301-5). Böylece nüfus ve iş gücü analizlerinde genel faktörlerden spesifik faktörlere inmek olanağı bulunacaktır.

Diğer taraftan geri kalmış bir yapıdaki istihdam imkanları insan gücünün nitelikli olmasını talep etmemektedir. Planın çözmek zorunda olduğu sorun, dolayısı ile, hem insan gücü talebi hem de insan gücü arzı olmaktadır. Bunların nitelik ve nicelik yönünden birbirlerini tamamlamaları gerekir. Gene yukarıda sözünü ettiğimiz araştırmaya göre İzmir'deki örgütlü iş yerlerinin sadece yüzde 12.8'i sanat okulu mezunu, yüzde 27.4'ü üniversite mezunu istihdam etmektedir.[6] Ankara'daki gözlemlerde, topraktan kopup kente göçmenin ilk yıllarında yetişkin erkek nüfusun okur yazarlık oranı yüzde 40 iken, beş sene sonra bu oran yüzde 75'e yükselmiştir.[7] Diğer bir deyişle insan gücü, istihdam olanakları yaratılırsa talep varsa nitelik yönünden yeni hünerler kazanmaya hazırdır. Esasen hemen her sörveyde beliren köylü ve kentlilerin nerde ise irrasyonele varan eğitim isteği de modern ileri teknolojili ve örgütlü bir iş çevresinde istihdam olanağı bularak nitelik ve beceri kazanma isteği diye yorumlanmalıdır. Eğitimin teknik ve örgütsel becerilere dönük hale getirilmesi çok isabetlidir, fakat talebin de yaratılması gerekir. Üçüncü Plandaki projeksiyonlar bilim teknoloji, sanayi ve örgüt gelişmeleri, insan gücü sorununu bu safhada karşılıklı etkileşim içinde projekte edebilse idi, sosyal planlamanın en çetrefil meselelerinden birine bir miktar açıklık getirmiş olurdu.

Planlı dönemde yüksek öğrenim gören yüksek nitelikli teknik insan gücünün, orta nitelikli teknik insan gücünden daha fazla arttığı tespit edilmiştir. Bunun temel sebebi kişisel, psikolojik sebepler değildir. Toplum iş yapısı hâlâ vasıflı teknik iş gü-

[6] Kıray, M. B., *Örgütleşemeyen Kent*, Sosyal Bilimler Derneği Yayınları, A-1 1972, Ankara, s.83.

[7] Kıray, M. B., "Squatter Housing in Underdeveloped Countries: Fast Depeasantization and Slow Workerization", Tebliğ sunulduğu yer 7. Dünya Sosyoloji Kongresi, Eylül 1970, Varna.

cü talep edecek örgütlenmeye ulaşamamıştır. Onun için sadece yetiştirmek yetmeyecektir. İstihdam olanağı varolan örgütlerin geliştirilmesini ve teşvikini de sağlamak gerekmektedir. Sevk ve idarecilikte ise teknik bilgi ile talebin ve örgütsel gelişmenin karşılıklı olarak teşviki gerekmektedir. Üçüncü planın önemle üzerinde durduğu yerli teknolojinin üretimi ve bu üretimi sağlayacak insan gücünün yetiştirilmesine öngörülen yolun üzerinde de biraz durmak gerekir. Bütün diğer yetiştirme-koordinasyon geliştirme kurum ve faaliyetleri ile birlikte üniversitelerin planla ilişkisini kısa vadeli, sanayi ve ekonominin bugünkü ihtiyaç ve sorunlarına yöneltmek uzun vadede acaba ne kadar faydalı olacaktır. Örneğin paragraf 1367 de eksiklik olarak verilen bilgi yani üniversitelerdeki faaliyetlerin sanayi ve kamu sektörü arasında yeterince işbirliği geliştirememiş ve akademik kesimde yapılan araştırmaların çoğunun uygulamaya hemen aktarılmayan cinsten olmasını olağan ve istenen bir şey diye karşılamak gerekmez mi? Üniversiteleri bugünün tatbikatına dönük araştırmalara ittirmek onlara teknik okulların yada meslek okullarının fonksiyonlarını gördürmek demektir. Bilim, araştırma zihniyeti ve uzun vadeli yaratıcılık (eğer ülke hakikaten kendi teknolojisini yaratsın isteniyorsa) teşvik edilmelidir. Bunun da tabii çevresi bugün hemen tatbikata yönelmesi gerekmeyen temel araştırmaların yapıldığı üniversitelerdir. Zaten temel yaratıcı araştırmalar ve orijinal bilgi üretme yönünden çok verimli olmayan üniversitelerimize bir de böyle bir kısıtlayıcı tutum ve zihniyet yerleştirilirse Türkiye'de temel araştırıcılığın, yaratıcılığın ve bilimsel zihniyetin yerleşmesi gene bir iki nesil geri kalacağı gibi, planın öngördüğü kademeli teknik eleman yetiştirilmesi de mümkün olmayacaktır. Dolayısıyla bu gün olduğu gibi Teknik Üniversite mezunlarımız büyük örgütlü sanayi işletmelerinde sadece "foreman" (ustabaşı) olarak çalışır hale geleceklerdir.[8]

Taşıma su ile değirmenin çok uzun zaman dönemeyeceğini göz önünde tutarak temel araştırmaları, yaratıcılığı ve bilimsel

* İ.T.Ü. mezunu yüksek mühendislerimizin Mersin Rafinerisi gibi tesislerde ustabaşı olarak istihdam edildikleri bir vakıadır. Örnekleri çoğaltabiliriz.

tecessüsü, üniversitelerimizde, bugün tatbikata dönük olmaktan daha üstün tutmamız gerekir. Eğitim, teknoloji, işgücünün nicelik ve niteliği ile sosyo-ekonomik yapının girift ilişkilerini anlayıp bunu etkilemeye planlamaya çalışırken, gene hakiki gelişmişlik kriteri olan bilimsel yaratıcılığı körletmemeye özel itina göstermek gerektiği kanısındayız.

Az Gelişmiş Toplum Yapısı ve Şehirleşme, Yerleşme, Konut Planlaması

Üçüncü Plan ülkemizin yakın ya da uzak geleceğini en çok etkileyecek bir hesabı, büyük bir soğukkanlılıkla ve tek cümle ile ifade etmekte, fakat ondan sonra bunun sebepleri, sonuçları ve sorunları, başka yönlerle ilişkileri ve ortaya çıkan sorunların çözümleri üzerinde hiç durmamaktadır.

Yirmi yıl sonra Türkiye'de nüfusun %75'inin (50 milyon insanın) şehirlerde yaşayacağı tespit edilmiştir. Bugün bu oran %36'dır. On yıl önce ise sadece %20 idi. Böyle bir oranın ters hale gelmesi, bu kadar insanın niçin kente göçeceğini, hangi özellikteki kentlere göçeceğini, dolayısıyla çeşitli kentler arasındaki ilişki ve etkileşimlerin ne olacağı Türkiye için somuta indirgemeden planda sadece olay olarak tespiti çok yetersizdir.

Şehirler, bütün olgular gibi, bir vakum içerisinde değil, belirli bir sosyal yapı bütünü ve belirli sosyal ilişkiler içersinde var olurlar. Sanayi öncesi toplumlarında fizik bakımından küçük de olsa gene tarımsal yerleşmelerden sonra, ihtisaslaşmış tarımsal olmayan üretim ve koordinasyon, idare ve kontrol fonksiyonlarını kademe kademe geliştiren ve bir merkezi yeri çevreleyen bütünleşmiş bölgesel üniteler vardır. Sanayi sonrası toplumlarında ise, bu bütünleşme metropoliten şehir etrafında, etkisini geliştirdiği metropoliten bölgelerde kurulur. Bunların toplumun göreli olarak dengeli bulunduğu zamanlarda, kamu idaresi birimlerine bire bir denk geldiği de görülür. Osmanlı imparatorluğunda, Sancak merkezleri, böyle bir kontrol yerini gösteriyordu.

Sanayileşmiş toplumlarda ise bütünleşme gene kontrol, idare ve koordinasyon fonksiyonlarının yoğunlaştığı metropoller

etrafında olur. Metropolü çevreleyen yerleşmelerde çeşitli sanayi, daha küçüklerinde toptan satış, sonra tarımsal ürünler, şimdi burada detayına girilemeyecek bir düzen içersinde yerleşir. Bu düzenin tayin edicileri arasında ulaşım, haberleşme, diğer alt yapı kolaylıkları, sanayileşme ve nüfusun topraktan kopma hızı vardır.

Az gelişmiş, şimdi sanayileşmeye başlamış toplumlarda bu düzen, değişmenin hızı ve dalgalanmaları ile tam alt üst olmuş haldedir. Örneğin, Türkiye için yirmi yılda köydeki nüfusun %40'ı topraktan kopacak ve yerleşme yerini değiştirecekse, bu kadar dramatik bir toplumsal değişmeyi mutlaka doğru analiz etmek ve mutlaka bazı alternatifler getirmek ve birisini seçmek zorunluğu vardır. Üçüncü plan, bu çok büyük çaptaki olguyu söylemiş, fakat ondan sonra üzerinde pek işlememiştir. Bu nüfus topraktan hangi şartlarda kopacaktır? Tabi nüfus artışı, bu topraktan kopmanın ne tek, hatta ne de en önemli sebebi değildir. Tarımda makinalaşma, toprak mülkiyetinde polarizasyon, yeni piyasa ürünlerinin gelişmesi oluşumun daha derine giden nedenleridir. Böylece topraktan kopan nüfusun hangi yerleşme noktasına göçeceği tahmin edilebilmeli idi. Metropoliten merkezlerde idare ve koordinasyon örgütlerini, yeni doğacak istihdam olanağının ne olacağı, gelişen sanayinin nerede yerleşeceği ve ne kadar istihdam yaratılabileceği hesaplanmalı idi. Hatta hiç sanayileşme, modernleşme eğilimi göstermeyen yörelerde bu oluşumun nasıl başlatılacağı ve buralarda yeni metropoliten ilişkilerin nasıl kurulacağı mutlaka açıklanmalı idi. Basit bir göç eğilimi projeksiyonu halindeki ifade pek bir anlam taşımamaktadır.

Bu nüfus, yeni gelip yerleştiği yörede ne iş yapacaktır? Buradaki sorun, nüfus artışındaki iş gücü arzından farklıdır. 1945'den beri edinilen tecrübe, yukarıda istihdamda sözünü ettiğiniz gibi, dağınık, verimsiz, tasnif edilemeyen güvenliği ve geliri çok düşük işlerde çalışmaya devam edebilir mi? Geri kalmışlığın tipik özelliklerinden olan bu halin fizik görünüşü sahte şehirleşme ve bozuk konuttur. Burada konulara ve sorunlara, özellikle geri kalmışlığın en önemli ve belirgin sorunu olan şe-

hirleşme ve yerleşme problemlerine, korkmadan ve realistçe bakmak, başımızı kuma gömmemek gerekmektedir. Halbuki üçüncü plan, yerleşme sorunlarında ve istihdam yönünden fiziksel boyuttan yoksundur. Sosyo-ekonomik yatırım kararları ile yerleşme politikaları arasındaki bağ kurulmamıştır. Belki de bu eksikliği bağlar nasıl kurulur ve kararlar nasıl verilir sorusunun cevabı bilinmediği için bu yol seçilmiştir. İşte az gelişmiş bir toplumun plancılarının en heyecanlı işi bu cevabı aramak olmalıdır. Az gelişmiş toplumun plancısı yaratıcı olabilir ve olmak zorundadır. Hem ikinci hem de üçüncü planda tarımsal değişme, sanayileşme ve şehirleşmenin dolayısıyla gelişmenin birbirine bağlı olduğu tekrar edilmiştir. Fakat, bu üçünün birbirini nasıl etkilediği, geri kalmışlık özellikleri ile bunun ne şekle girdiği, bundan kurtulmak için hangi alternatiflerin tespit edildiği ve hangisinin seçildiği hakkında hiç bir şey söylenmemiştir. Bir beş yıl daha geçtiği zaman bu hal çok daha çapraşık duruma gelecektir.

Üçüncü Beş Yıllık Plan, şehirleşme ve yerleşme ile diğer sektörler arasında bir ilişki kurmak için somut hiç bir çaba göstermemiştir. Ve bu bir sosyolog gözü ile katastrofik bir durumdur. Planda, yerleşme prensiplerinin değişmelerine hiç dikkat edilmemiştir. Sanayileşme ile gelen metropolleşme, yeni yerleşme düzen ve ilişkileri, Osmanlı İmparatorluğunun Sancak örgütleşmesinin dışına çıktığı gibi, şimdi de "il" biriminin üstüne çıkmıştır. En alelade gözlemler bile, bugün, özellikle kırsal alan dışı etkileşimlerin "il" sınırları dışında olduğunu göstermektedir. En iyi örneklerden biri radyo istasyonlarıdır. Haberleşme ünitelerimiz il değil iller topluluğu, bölge içindir. Milli planın ilk alt kademesi olarak il planlamasından bahsetmek, gelişmenin, değil gelecekte, bugün eriştiğimiz seviyesinde bile realite ile ilgimizi kesmiş olduğumuzu gösterir. Bir anlamda elektronik haberleşme ve içten patlarlı motor ulaşımı ile bütünleşen mekân birimlerini, bir nevi orta çağ birimi olan il seviyesinde anlamaya ve düzenlemeye çalışmak demektir. Bu da gerçek olgunun çok küçük bir parçasıdır. İzmir metropoliten sahasını ve Ege bölgesi bütünleşmesini anlayıp planlamadan Aydın ya da

Manisa ili planlamasının hiç bir olanağı yoktur. Plan bu olgu ve verilere gözlerini kapamış görünmektedir. Yerleşme politikasının geliştirilmemiş olmasında belki de temel sebep, bir yerleşme düzeninin nasıl ortaya çıktığı konusuna, son derecede yanlış bir analizle girilmiş olmasıdır. Paragraf 1867'de "Toprak ve sulama imkanlarının bulunduğu yüksek verimlilik gösteren alanlarda kırsal nüfus yoğunlaşmaları ile birlikte şehir gelişmesi de görülmekte ve böylece Trakya, Marmara, Ege, Çukurova ve kıyı şeridi alışagelmiş ve tarıma dayalı şehirleşme dokusunu oluşturmuştur. Buna karşılık topografik ve iklim koşullarının düşük verimli tarımsal üretime imkan verdiği İç ve Doğu Anadolu'da kırsal nüfus yoğunlukları düşmekte ve buralarda nüfusları sınırlı şehirlerle ancak geleneksel ticaret yollarının kesim noktalarında karşılaşılmaktadır" denmektedir.

Burada "tarıma dayalı şehirleşme dokusu" deyimi hakikatta anlaşılabilir bir deyim değildir. Çünkü şehirleşme, tarımsal olmayan üretim ve asıl önemlisi, kontrol ve koordinasyon faaliyetlerinin gelişmesi ve yerleşmesi demektir. Esasen yukarıdaki beyanı gene planın kendi verileri nakzetmektedir. Tablo 654'te nüfus yoğunluğunun il gruplarına dağılımı verilmektedir. Bu tabloda, nüfus yoğunlunun Ege ve Karadeniz'de azaldığı ve Doğu Anadolu'da arttığı görülmektedir. 1877'nci paragrafta, uzun dönemli gelişme yönünde, sistemli analiz sonucu seçim yerine çok genel diye niteleyebileceğimiz bir ifade karşımıza çıkmaktadır. "Yerleşme sistemi", kişilerin değişmeye ve gelişmeye katılmalarını ve bundan yararlanmalarını en üst düzeye çıkaracak, kır ve kent farkını zamanla en aza indirecek biçimde geliştirilecektir. Kır ve kent dokusunun bir bütün olarak kalkınma ihtiyaçlarına uygun mal, hizmet, insan ve haber akışını sağlayacak şekilde yönlendirilmesi esas olacaktır."

Bu, işin ciddiyetinin ve bugünkü bilgi hazinesinin farkında olunmaması sonucu mudur? Yoksa başka karar verme prensiplerinin sonucu mudur bilmiyoruz, ama bu konuların plana konması ile konmaması arasında pek fark olmayacaktı gibi bir görünüm vardır. Örneğin, çeşitli yerlerde bir kent kademeleşmesinden söz ediliyor fakat, bu çeşitli büyüklükteki kentlerin ken-

di aralarındaki ilişkilerden dolayı bir fonksiyonlar farklılaşmasına uğramış olacakları hiç düşünülmemiş görünüyor. Bu çapta bir kentleşme oluşumu içerisinde, az gelişmiş şehirleşmede, sanayide ve formel örgütlerde istihdam olanaklarının ne olacağı, ne kadar emilebileceği, az verimli ve örgütsüz iyi tanımlanamayan işlerde kalacak nüfusun ne olacağını tahmin ve sanayileşme ve örgütleşme sektör analizleri ile denkleştirilmesi yönünde hiçbir çalışma yoktur. Sosyo-ekonomik yatırım kararları ile bölgesel ve metropoliten gelişme ve yerleşme politikaları arasındaki bağlantının kurulmasına dönük stratejiler üzerinde hiç fikir geliştirilmemiş olması bahtsızlıktır. Ayrıca metropoliten planlamanın uygulandığı büyük şehirlerde ortaya çıkan sorunların çözümüne de hiç değinilmemiştir.

Plandaki bütün veriler, büyük şehirlerdeki nüfus yığılmasını göstermektedir. Plan, istihdam ve özellikle sektör analizinde göstermediği hassasiyeti burada göstererek faal nüfusun iyi tanımlanamayan düşük verimli, düşük gelirli ve düzensiz hizmet grubunda toplandığını ve bu iş yapısının konut ve kentsel yerleşme tarzının gecekondu olduğunu açıkça ifade etmektedir. Bununla birlikte gelen arsa spekülasyonu, konut ihtiyacı, nüfus yoğunluğunun ortaya çıkardığı kent içi hizmetlerinin yani, alt yapı ihtiyacının çözümü, bunlara bağlı olarak şehirdeki bütün nüfusu tehdit eden çevre sağlığını temin hem çok pahalı, hem de teknik yetenek isteyen yönlerdir. Fakat eğer planlanan sanayileşme sağlıklı şekilde gelişecek, bunun insan sorunları asgaride tutulmaya çalışılacak ise, bunlara öncelik tanımak kaçınılmaz olmalı idi. Üçüncü plan bunları kısmen çözümleyecek bazı tedbirlerin ikinci planda verilmiş olduğunu, fakat, verimli şekilde uygulanamadığını ileri sürmektedir. Örneğin, şehir planlamasının kalkınma planları ile tutarlılığı, İmar İskân Bakanlığının yeniden düzenlenmesi, belediyelere ek gelir sağlanması, kamu arazisi stoku yapılıp arsa spekülasyonunun önlenmesi, şehir hizmet standartlarının iyileştirilmesi gibi yönlerde hiçbir başarı elde edilememiştir (paragraf: 1893, 1895, 1896). Buna rağmen bu planda hangi değişik strateji ile bunun gerçekleşeceği pek anlaşılamamaktadır. Üstelik, şehirleşen nüfusun "hafif" sanayiyi

toplayacak organize sanayi bölgelerinin gelişmesi ile sanayileşmeyi ve istihdamı düzenleyici bir araç olarak kullanmayı ön gören tek somut teklif, gene işin tam analizi yapılmadan plansız gelişmenin kaynak israf eden bir yönüne, yanlış olarak bel bağlamaktadır (paragraf: 1903, 1904).

Her şeyden önce sosyal planlama bölümleri, ileri teknolojili hakiki hafif sanayi ile (elektronik sanayii gibi), örgütleşememiş, çapını büyütüp "sanayi" haline dönüşememiş fakat işletme olarak sayıları artmış, zanaatkârlığa yakın "küçük" imalâtı birbirine karıştırmaktadır (marangoz atelyeleri, oto tamirhaneleri gibi). Eğer bunların istihdam şartları üzerinde bilgi toplanmış olsaydı, örgüt ve ihtisaslaşmaları çok az olduğu için çok az ve kötü şartlarda işçi çalıştırdığı, hiç memur çalıştırmadığı, dolayısıyla işgücü emme olanağı bulunmadığı ortaya çıkacaktı. Üstelik adetleri arttıkça şehir dışına çıkmak isteği ile arazi spekülasyonlarına sebep olmaktadırlar. Bu teşebbüsler de az gelişmiş ülkelerin sanayileşme özellikleridir ve gelişmişlikle ilişkisi yoktur. Bir kalkınma planında şehirleşme sorunu çözümü için buna bel bağlamak çok yanlıştır.

Bir başka olumsuz teklif de demografik şehirleşmeden, sanayileşme için itici güç olarak faydalanmaktır. Fakat bu, istihdamda münakaşa edildiği gibi, gizli işsizlik olduğu kadar kırda ya da kentte olmasının önemi yoktur.

Şehirleşmenin diğer yönlerinin kontrolu konusundaki teklifler de bu makro plandan anlaşılmaktadır. Yıllık programlarla ne yapılabileceği merakla beklemeye değer.

Planın yerleşme, şehirleşme ve konut konularını ele alış sırası da belirli ve bizce yanlış olan bir anlayışı yansıtmaktadır. Sanayileşmiş ve dolayısıyla çoktan şehirleşmiş toplumların bugünkü şehir problemi, konut yenilemesi ve çoğaltmasıdır. Dolayısıyla konut konusu onların planlarında bağımsız bir konu olarak alınır ve onların artık şehirleşme diye bir konusu olmadığından, bir bağlantı kurulmaz. Halbuki, gelişmekte olan bir ülkenin temel sorunu şehirleşme ve sanayileşme oluşumudur. Ve buradaki konut sorunu sadece bu oluşumun bir parçası olarak ele alınabilir ve çözümlenebilir. Üçüncü beş yıllık planda, şehir-

leşme ve konut konularının ayrı ayrı ele alınması ve üstelik konut konusunun bir kaç konu önde alınması, açıklamaların karışmasına ve bir çok tekrara sebep olmuştur.

Çok düzensiz bir şehirleşmenin ve sanayileşmenin süregeldiği toplumumuzda, kentsel nüfusun büyük bölümünün genellikle satın alma gücü ve özellikle konuta yatırabileceği ödenek çok düşüktür. Ancak az gelişmiş kent konutu edinmeye yeterlidir. Az gelişmiş kent konutu da gecekondudur. Bu sebepten planın kullandığı "alt gelir grupları talep getirmez" sözü (s.936) hiç yerinde görünmüyor. Önce alt gelir gruplarının meslek ve kente entegrasyon şekli açıklanmalıdır. İşin aslında henüz sağlıklı bir sanayi ve örgüt içinde, düzenli gelire emilmemiş, yani hakiki kent yaşantısı ile bütünleşmemiş kent nüfusunun, konut sahibi olma dileği bütün diğer gruplardan daha fazladır. En düşük kalitedeki konut bile bu grup için, sadece bir barınak olmaktan çok daha fazla bir şeydir. Sosyal psikolojik bir boyut içersinde, kentteki yaşantısı yönünden çok zorunlu olan üç güvenlik unsurundan (varsa köyündeki toprağı, akraba ve hemşehri yardımı ve kentte edinilebilecek bir konut) biridir ve diğer bütün ihtiyaçlarından önce gelmektedir. Bu tip konutların, yani gecekonduların yayıldığı saha ve sayıları alt gelir grubunun konut talebinin çok büyük olduğunun en büyük ve reddedilmez delilidir. Sorunun çözümünün temelinde, bir yandan gecekondu sakinlerinin iş ve gelir özelliklerini sanayi ve formel örgüt içine getirmek, öbür yönden de her çeşit spekülasyon ve kalite kontrolünü ciddi ve samimi olarak tatbik etmek yatmaktadır. Bu boyutlara sağlam bir yerleşme düzeni politikası da eklenebilirse sorun üç ayrı boyutta çözümlenmiş olur. Yoksa her çeşit konut için kamu malî yardımı yapılması bir çeşit filantropiye dönüşmektedir ki bunun tatbik imkanı yoktur.

Eğer konut sorunu piyasa mekanizması içersinde ele alınırsa, lüks konut inşaatının büyük kentlerde satürasyon noktasına varmış olduğu görülür. Güvenilir geliri ve işi olan orta gelir grupları için ise, artık denetimi tamam yapılacak toplu konut inşaasının ve gene tam denetimli yeni örgütsel özelliği olan ve

daha geniş çapta kurulan kooperatiflerle sağlanacak konutlar, sorunun büyük bir kısmını çözebilmelidir.

Konutların bugünkü kalitesi az gelişmişliğin gelir kutuplaşmasını göz önünde tutmadığı için, üçüncü planda verilen oda ortalamalı anlamsız derecede yüksektir. Verilere göre iki ve üç odalı konutlar, bütün konutların %68'den fazlasını meydana getiriyor (Plan Tablo: 640). Hane büyüklüğü, yani konut başına düşen insan sayısı ortalaması 5.2 olduğu halde, konut odası başına düşen kişi ortalaması sadece 1.8'dir ki, bu çok yanlış bir intiba vermektedir. Toplu konut ve kooperatif inşaatlarında, konut oda sayısını arttırmak için maliyet ve kalite üzerinde yeni normlar tesbit edecek çalışmalar gereklidir.

Köy konutlarına gelince, problemler daha çok yönlü hale gelmekte ve köy içi yerleşme ve iş yeri nüveleşmesi sorunu ile birlikte gelmektedir. Planda bu yönde hiç bir söz yoktur. Köy içi yerleşme düzeninin prensiplerine girmek için de tebliğin yeri ve zamanı kısıtlıdır.

Köy ve Köylü Sorunu

Kırsal bölgelerde hem tarımın hem sosyal yapının kent ve sanayiden çok daha fazla hızla değiştiği genellikle bilinmektedir. Topraktan kopma süreci diye isimlendirdiğimiz bu oluşum en açık olarak, hiç toprağı olamayan ailelerin oranının %30.7'ye ulaşması, bunların %93.3'ünün tam tarım işçisi olmasıdır (Paragraf: 1946). Bunun en önemli sebebi olan makinalaşmanın endeksi olarak da traktör parkının 1962'nin üç katına ulaştığı gösterilebilir. Köye ait yapı yatırımları da en hızlı artan ve plan hedeflerini aşan yatırımlar olmuştur. Bunların hepsi kırsal yapı değişikliğinin çok temelden oluştuğunu göstermektedir. Bu hali ile tarım ve köylü sorunlarının yapı değişikliği, toprak insan ilişkilerinde geniş bir düzenlemenin artık kaçınılmaz olduğu bir yere gelmiş görülmektedir. Buna ek olarak Plan tarımsal kredilerin yeniden düzenlenmesi, yeterli pazarlama sisteminin kurulması, kooperatifleşme ve alt yapı yatırımlarının geliştirilmesini ön görmektedir. Bunlar köylerin dışarısı ile etkileşimde yeni özellikler getirdiğinden köyler yeni çevre yerleş-

meleri ile bütünleşmeye gitmektedirler. Planın yerleşme düzeni bölümü çok eksik olduğu için bu tür bütünleşmeler üzerinde hiç durulmamıştır. Fakat gene tarım ve kırsal bölgedeki değişmelerin gözlemleri çok realist olduğu için köyler arası bir fonksiyon farklılaşmasının kaçınılmaz hale geldiği görülmüş ve hiç değilse hükümet servislerini götürebilmek için "merkezi köylerin" kurulması teklif edilmiştir. Modern bir kırsal yapıda böyle bir farklılaşma ve ihtisaslaşma kaçınılmazdır. Fakat bunların seçimi diğer yerleşme yerlerinin değişmelerine göre yapılmaz, genel bir yerleşme düzeni stratejisi ve politikasına göre ayarlanmazsa merkezi köy ilişkilerinin gelişeceği köyden büyük yerleşmeler başka yönlerde gelişirse bu seçimler çok verimsiz ve çok pahalıya mal olacak sonuçlar verebilir. Bir çok köyün hızla nüfus kaybedeceği, dolayısıyla etrafındaki yerleşmelerle ilişkisini değiştireceği bir devrede bu gibi seçmelerde çok dikkatli olmak gerekir.

Kırsal bölge ve tarım değişikliğinin ulaştığı bu safhada her hangi bir türlü tarım ve toprak reformu artık kaçınılmazdır.

Sadece bütün genişliği ile tatbik edilebilir hale gelmesi için belki toplumda sanayinin biraz daha kuvvetlenmesi gerekmektedir. Onun için planın toprak ve tarım reformu teklifi çok yerindedir. Mamafih ne biçim bir toprak ve tarım reformu münakaşasının yeri burası değildir.

Üçüncü planın, kırsal yapı değişikliğinde birinci planın köyleri tek tek ele alan romantik toplum kalkınması fikrini bırakmış olması ikinci planın yapı analizi kalan stratejiye geçemeyen ele alışında toprak ve tarım reformu teklifine geçebilmiş olmasını, hem kırsal yapının gelişmesi hem de planda derine giden düzenlemeleri görmek yönünden çok olumlu karşılıyoruz.

Sosyal Güvenlik ve Sağlık

Sosyal güvenlik konusundan da bu konunun sanayi öncesi ve sanayi sonrası toplumlarında gösterdiği değişikliklerin yönünün ve az gelişmiş yapıda diğerlerinden farklı bir fonksiyonu olup olmadığının üzerinde durarak söz etmek istiyorum.

Her sosyal yapı, kendi sosyal kurumları, etkileşim biçimleri ve değerler sistemi ile üyelerine mutlak bir güvenlik mekanizması sağlar. Sanayi öncesi toplumu, küçük yerleşmeleri, aileye dayalı faaliyetleri, yüzyüze temasları, sınırlı hareketliliği ile her üyesine bu güvenliği temin eder. Baba oğul arasındaki hak ve sorumluluklar, arazi sahipleri ile kiracıları, ortakçıları arasındaki karşılıklı ödevler ya da lonca esnafı arasında usta-çırak ilişkileri öyle tanzim edilmiştir ki, hem olağan zamanlarda hem de olağanüstü hallerde herkes ne yapacağını ve ne umacağını bilir. Sistem o kadar iyi bütünleşmiştir ki toplum üyeleri, grup ve onların arasındaki ilişkiler düzeninin kendisine tam bir güvenlik sağladığının farkına bile varmazlar. Ancak değişmeler ilerledikten sonra ve eski ilişkiler kaybolup yeni ilişkiler doğduktan sonra, üyeler bu güvenlik mekanizmasının artık mevcut olmadığının farkına varırlar. Ve çok kere bu eksiklik gelişmede darboğaz yaratır. Sanayileşmiş ve sağlıklı şekilde şehirleşmiş toplumlarda, onun anonim ilişkileri içersinde bu düzene bütünleşmiş olan nüfus, modern sosyal güvenlik örgütleri içinde ihtiyacı olan güvenliği bulur. Bu örgütler herkesin bildiği gibi sosyal sigortalar, emekli sandığı, banka ve reassürans şirketlerinin sosyal sigorta sandıklarıdır. Bunlar yeni toplum düzeni ile bütünleşmiş nüfusun gelir ve çalışma olanağını yitirmesi tehlikesine karşı ne kadar güvenlik sağlarsa, toplumun gelişmesinde kişi yönünden o kadar az dar boğaz ortaya çıkar.

Az gelişmiş bir toplumun planlanmasında sosyal güvenlik stratejisinin en önemli sorunu, sözünü ettiğimiz, sanayileşme, şehirleşme ile bütünleşmiş nüfusun örgütlü sosyal güvenliğinden çok, eski düzenin üyelerine ve birinden kopmuş diğerine girememiş olanlara nasıl bir sosyal güvenlik politikası sağlayacağını seçmesidir. Birinci hal finansman politikaları ile halledilebilir. Mikro seviyede kararlara hassas tepkiler alınabilir. Ama asıl önemli olan diğer gruplardır. Bu grupların başında topraktan kopmuş fakat, kentte modern sosyo-ekonomik yapıya emilmemiş nüfus gelmektedir. Bunları düzenli bir sanayi ve örgütleşmeye (formel organizasyonlar) bütünleştirmeden sosyal güvenlik örgütü içine almaya imkan yoktur. Böyle kaldığı kadar da en

tatmin olunmamış gruplar oluşturulacaktır. Diğer bir grup da, plancı olarak üzerinde çok durulacak ve alternatif karar yönünden kritik yerde duran, eski düzenden bozularak bugünkü yapıya geçmiş, fakat gelişme ile gittikçe küçülüp kaybolacağı muhakkak olan esnaf ve zanaatkâr grubuna girenlerdir. Bunların, banka kredileri ile teşvikinde olduğu gibi, sosyal güvenlikte de imtiyazlı hale getirilmesi, geri bir yapıya teşvik etmek ve sanayileşme çabaları içinde dar boğazlara yeni direnç kazandırma gibi görünmektedir. Bu cins bir sigortanın geliştirilmesinde hem öncelikler, tercihler yönünden (örneğin, tarımda gündelikçi işçi haline dönüşmüş grubun güvenliği gibi), hem de geleceğe dönük en az insan dramı ile bu grubun yeni bütünleşmelere gitmelerini yani, büyük sanayi ve örgütlerde emilmelerinin temininе dönük bir sigorta sistemine gitmek gerekirdi.

Tıpkı eski bürokrasinin emeklilik düzeninin yeni bünyenin sosyal sigortası ile birleşmesini sağlamak gibi şimdiden Bağ-kur gibi eski yapıyı teşvik eden bir sigorta yerine, böyle bir güvenlik örgütünün diğer yeni bünye güvenlik örgütlerine dönüşmesi mekanizmalarını kolaylaştıracak esnaf ve zanaatkârların büyük birimlere girmekten korkmamasını ve hatta girmeye ittirmeyi sağlayacak bir manivela gibi kullanmak düşünülebilirdi. Bugünkü hali ile Bağ-kur gibi bir sosyal güvenlik örgütü eski yapının direncini arttırarak yeni sorunlar yaratmaktan ve devlete yeni malî drenaj yolları yaratmaktan öteye gitmeyecektir. Biz burada da az gelişmiş toplum yapısı ve onun özelliklerinin teşhisinde gene belirli bir yanlışlık ve duyarsızlık görmekteyiz.

Bu çerçeve içerisinde işsizlik sigortası da bizim toplumumuz için daha uzun zaman bir temenni olarak kalacaktır. Çünkü, sanayi ve örgütleri ile bütünleşmemiş nüfus, ister topraktan kopanlar olsun, ister zanaatkâr ve esnaflıktan, işsiz tarifi için daha uzun zaman problem olarak kalacaklardır.

Böyle bütünleşmemiş bir nüfus için sigortadan çok özel sosyal yardım mekanizmaları bulmak ve geliştirmek belki çok daha realist olurdu.

Sosyal yardım sağlık sorunlarının çözülmesi ve planlanmasında da kaynak bulmak ve tahsis edebilmek sorununun çapı ile

ilgili yönlerin dışında bir yöne işaret edilmesi gerekir kanısındayım. Bu gene gelişmenin önemli boyutu haberleşme, ulaşım ve örgütleşme ile sağlık servisleri arasındaki ilişkidir. Öngörülen sağlık servislerinin işleyebilir hale gelmesi için mutlaka o yörelerde haberleşme ve ulaşımın bir optimuma varması ve gene sağlık servisi örgütleri ile bütünleşebilecek bir örgütleşmeye varmış olması gerekirdi. Eğer bu eksikliklere rağmen servisin işlemesi gerekiyorsa bu örgüt kendisi için haberleşme ulaşım ve benzeri hizmetleri örgüt üyelerine temin etmelidir. Eğer bir örnek gerekirse henüz hiç bir örgütleşme ve ulaşım haberleşme yokken Alman girişimcilerinin Konya ovasında -Çumra- kurdukları sulama tesisatının verimli olması için kendi telefon, telgraf, yol ve komunite hizmetlerini getirdiklerini hatırlatmak isterim. Piyasa mekanizmasına dönük girişimlerin başardığı bu işi uzun senelerdir finansmanı devam eden başarısız sosyalleştirme çabalarına tatbik etmekte çok fayda olabilirdi. Sorunun esas çözümü sağlık, sosyalleştirme örgütleri çevrelerinin kendilerine bu olanakları sağlayacak değişmeyi başarmalarıdır. Bu bakımdan sosyalleştirmeyi gelişmiş bölgelere yani örgüt bütünleşmelerinin mümkün oluğu çevrelere yaymak bunun başarılı olmasının şansını çoğaltır ve diğer sağlık hizmetleri ile denge kurar. Büyük şehirler bu bakımdan en uygun çevrelerdir. Planın gecekondu çevreleri için uygun gördüğü program bu bakımdan çok yerindedir.

Sonuçlar

Üçüncü planda belli bir olgunluğa ulaşmış sosyal yapı değişmesi fikrinin plana giren yönlerinde neyin başarılı analizlere ulaştığını, bunun ne derecede bir sosyal yapı değiştirme stratejisini oluştuğunu gözden geçirdik.

Örneğin birinci plandan çok daha açık seçik bir halde, köy ve köylü sorununda, sermaye yoğun ileri teknoloji seçimi, istihdam, iş gücü arzı nüfus arasında ilişkilerde modern ekonomide sanayileşmeye yönelik bir toplumun ihtiyacı olan yöne dönmüş olduğunu ve eksikliklere rağmen tutarlı olduğunu tespit ettik. Ekonomik Planlama yapısal değişikliği daha çok klâsik sektörler arasında oran farkı olarak işlediği için sosyal planlama kaçı-

nılmaz olarak her klâsik sektördeki insan ilişkilerini eski yapıda olanlar ve yeni yapıda olacaklar diye alınca daha güvenilir bilgi vermiş fakat Ekonomik Plan daha sathi kaldığından onunla uyuşamadığı için çok kere stratejilere bu analizin mantıki sonuçlarını intikal ettirememiştir. Mamafih yeni bir sosyal yapıyı daha yüksek gelir ve daha iyi istihdam ve eğitim şartları ile getirebilecek temel politikalar verilmiştir. Genellikle reformlar bölümünde ele alınan sorunlarda eski yapının ve bu yapının parçası olan karar verme çevrelerinin artık değişmeye hazır hale geldiklerini göstermektedir.

Sanayi öncesi toplumunun temel grubu olan köy ve köylü sorunu Üçüncü Planda bundan önceki iki planla kıyaslanamayacak kadar sorunun özüne hemen girerek toprak düzeninin değişmesini piyasaya dönük modern tarımın pazarlara kredi gereklerini içeren bir analizle toprak ve tarım reformlarına kadar varan bir stratejiye ulaşmıştır. Yazık ki sosyal güvenlikte ve yerleşme sorunlarında köy yönünden doğru olarak görülen çözüm planın bütünündeki yerleşme ve sosyal güvenlik stratejileri ile bağdaştırılamadığı için sonuçsuz kalacağa benzemektedir.

Üçüncü Planın en büyük eksikliklerine gelince bunlardan birisi yüzde 75 gibi dramatik bir oranla demografik şehirleşmeye yönelen toplumun yerleşme ve konut sorunlarına gereğince girilmemiş olmasıdır. İkincisi sosyal değişmede çok dar boğazlar yaratan sosyal güvenlik sorunun hallinde yapımızın kendisini etkisinden kurtarması gereken az gelişmiş sosyo-ekonomik yönü olan "esnaflar" için olan teşkilâtın kalıcı olan tarım işçilerine ait olandan öne alınmış olmasıdır. Bu tercih, sadece ikincilerin hayatlarını istikrarsızlığa götürmeyecek, Planın ana direği sanayileşmeyi yavaşlatıcı sonuçlara varacaktır.

Aynı düzeyde, bağımlılık yaşının düşüklüğü ile "Esnaf" biçimi ekonomik yapının devamı arasındaki ilişki ile gelişmenin büyük handikaplarından nüfus artışı arasındaki ilişkiler gereği gibi değerlendirilmemiştir. Aynı eksiklik istihdam analizlerinde de izlenmiştir. Fazla insan gücü arzının "Esnaf" yapılı girişimlerde emileceğini ummak çok yanlıştır. İleri sanayinin getireceği formel örgütleşmeleri bir çok sorunu çözebilecekken ihmal

etmiş olmak da büyük bahtsızlıktır. Bunun az gelişmişlik iş ve istihdam özelliklerini belirleyen geniş, analitik araştırmalarla saptanması gerekmektedir. Bu yöndeki isabetsizliğe rağmen eğitimin yörelerini gene sanayileşmeyi desteklemek yönünde olduğu için projeksiyonlar ve ummalar yanlış da olsa, geleceğin olgularının doğru yönde olması çok olağandır. "Esnaf" anlayışındaki yanlışlık ve formel örgüt anlayışındaki eksiklik sosyal planlamanın belkemiğini oluşturan nüfus, eğitim, istihdam, iş gücü arzı kompleksini oldukça zayıflatmaktadır. Bütün bunlara rağmen Üçüncü Plan kendisinden önceki iki plandan hem daha fazla hakiki sosyal yapı değişikliğine yönelmiş planı "yıllık bütçe" gibi görmekten ya da "romantik" ele alışlardan kurtulmuş, hem de kendi içinde tutarlılığını arttırmıştır.

Sosyal Planlama gelişmiş ülkelerin üzerinde teknik geliştirdikleri bir konu değildir. Onun için bizim gibi toplumların plancılarına yaratıcı olmak düşmektedir. Yeni araştırmalarla çeşitli etkileşimlerdeki sosyal faktörlerin göreli yerlerini bulmaya gayret etmeleri ve bu bulgulara dayanarak birbirini çözen planlama politikaları geliştirmeleri mümkündür. Bu hem sosyal yapı hem teknik bilgilerimize büyük katkıdır, hem de planlara umulmadık elâstikîyet ve dakiklik getirir. Bunun başarılması gerekir.

TÜRKİYE'DE
AİLE VE KADIN

ANNELERİN YENİ ROLLERİ : TÜRKİYE'NİN KÜÇÜK BİR KASABASINDA DEĞİŞEN AİLE İÇİ İLİŞKİLER *

Kadının tüm erkek akrabalarının otoritesine boyun eğmesi, babasoylu geniş aile kompozisyonu ve kadın ve erkek dünyalarının ev içinde bile ayrışması Türk aile hayatının bilinen özellikleridir. Erkeğin aile çevresi içindeki ve dışındaki davranışı hakkında oldukça kapsamlı bir bilgi birikimi mevcuttur; ancak kadınlar, kadınların hane hayatındaki rolleri ya da ailenin diğer üyeleriyle ilişkilerini nasıl kurdukları hakkında pek az şey bilinmektedir. Köy erkeklerinin karılarını "hayvan gibi" gördükleri bile iddia edilmiştir. Öte yandan birçok gerçekçi roman kadınları, yalnızca erkek akrabalarının hayatlarını etkileyen değil, aynı zamanda içinde yaşadıkları cemaatin tamamını örgütleyebilen güçlü kişilikler olarak yansıtmıştır.[1] Öte yandan Orta Doğu toplumlarında kadınlar, değişime direndiklerini de ima eder şekilde "geleneğin taşıyıcıları" olarak kavranmıştır. [2] Ancak bunun kadar önemli olan bir başka unsur da 1926'dan sonra kadınlar için yeni ve eşit bir statü ve haklar tanıyan Türkiye Cumhuriyeti kanunlarıdır. Anadolu kentlerinin ve yerleşimlerinin

* *Mediterranean Family Structure,* J. G. Peristiany (der.), Cambridge University Press, 1976

[1] Örneğin, bkz., Yaşar Kemal, *Teneke,* İstanbul, Varlık Yayınları, 1957; Yaşar Kemal, *Mehmet My Hawk,* Londra, Pantheon Books, 1961 (Orijinali *İnce Mehmet,* İstanbul, Remzi Kitabevi, 1953); Fakir Baykurt, *Yılanların Öcü,* Ankara, Bilgi Kitabevi, 1959.

[2] L. H. Melikian, "Authoritarianism and its correlates in the Egyptian culture and in the United States", *Journal of Social Issues,* Cilt 15, 1959, sf. 3. Henüz yayınlanmamış yeni bir çalışmada Çiğdem Kağıtçıbaşı, İzmir'deki ortaokul son sınıf öğrencileri arasında, geleneksel bir çevrenin yanı sıra eğitimleri ve sosyal sınıf statülerinin yol açtığı çelişkili rol beklentileri karşısında, dış kontrol ve duygusal oryantasyon konusunda kızların erkeklerden daha kötümser olduklarını bulmuştur. Buna karşıt bir görüş için, bkz. Serim Yurtören, *Fertility and related attitudes among two social classes in Ankara,* yayınlanmamış mastır tezi, Cornell University, 1965.

pek çoğunda kadın artık erkeğin otoritesine boyun eğmemekte, babasoylu geniş ailelerde ve ayrı bir dünyada yaşamamaktadır. Bu kadınların hayatında gözlemlenen mutlak değişimden sorumlu olan biraz da bu kanunlardır.[3]

Kadınların yeni statüsünü ve bunun başarıldığı kanal ve araçları anlamak için, onların kurduğu yeni ilişkileri ve bu ilişkilerdeki değişimi etkileyen mekanizmayı incelemek gerekir.

Özgün bağlamı içinde ailenin çeşitli üyeleri arasındaki etkileşimin türünü belirlemek ve değişen ilişkiler nedeniyle hangi işlevlerin el değiştirdiğini, hangilerinin değiştirmediğini anlamak zorunludur. Ayrıca aile hayatının yeni ilişkilerden etkilenmeyen yönlerini ve kadınların değişen bu yapı içindeki konum ve rollerini incelemek de son derece önemlidir. Aile üyeleri arasındaki karşılıklı ilişkilerin açık bir tablosunu elde etmek ve bu tür ilişkilerin neden ve nasıl evrildiğini anlamak için özel bir vaka üzerinde son derece analitik bir çalışma yapılmalıdır.

Bu makalenin amacı, küçük bir Karadeniz kasabası olan Ereğli'de değişen aile içi ilişkilerin benzer bir analizini yapmaktır.[4]

Öyle görünüyor ki Ereğli'de hem aile yapısı hem aile içi ilişkiler değişmektedir; ancak -genel olarak toplum için de geçerli olduğu gibi- bu değişimin sonucunda ailenin mutlaka örgütsüz bir birim halini alacağı söylenemez. Aile hayatının değişen, de-

[3] Örneğin, bkz., Nermin Abadan, "Turkey", *Women in Modern World* içinde, Raphael Patai (der.), Free Press of Glencoe, 1967, sf. 82-106; ve "The Place of Turkish Women in Society", *Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt XXIII. No. 4, 1969, sf. 131-44, Ankara; Hamide Topçuoğlu, *Kadınların Çalışma Saikleri ve Kadın Kazancının Aile Bütçesindeki Rolü*, Ankara, Kültür Matbaası, 1957.

[4] Ereğli Karadeniz kıyısında küçük bir kasabadır. Bu çalışmada kullanılan materyelin toplandığı 1962 yılındaki nüfusu 8.815'dir. İlçe merkezidir. Ayrıca taşradaki önemli kömür madeni alanları içinde ikincil bir merkezdir ve bir kömür limanı işlevi görür. Ancak tüm bunlardan daha da önemlisi çevresindeki kırsal alandan gelen tarımsal artık ve köylülerle kasabalılar arasındaki başka çok amaçlı ilişkiler için bir mübadele akışı sağlar. Bu makalede kullanılan malzeme çeşitli tekniklerle elde edilmiştir. Bunlar arasında hane reisleriyle yapılmış, kasaba hayatının çeşitli yönleriyle ilgili 484 sorudan oluşmuş bir anket de vardır ve hane kompozisyonu ile ilgili bilgiler bu anketten alınmıştır.

ğişmeyen ve halen değişmekte olan yönlerinin tamamı kendilerini, organize ve birbirine bağımlı bir bütün olarak ortaya koymaktadır. Dolayısıyla anomi ya da kültürel gecikme gibi, farklı düzensizlik hallerini ifade eden çeşitli terimlerden hiçbiri, yavaş değişen bu bütünün analizi için yeterli değildir. Bu nedenle, değişen bir yapı içinde, karşılıklı bağımlılığa dayalı böyle bir bütünü bir arada tutmak için gerekli bağlantıları, hangi özellik, ilişki ve değerlerin sağladığını görmek şarttır. Yeni aile yapısını, önceki geleneksel yapıdan ayrı ve değişimi anlaşılır kılan bir süreç olarak çözümleyebilmek de son derece önemlidir. Değişime neden olan, ama aynı zamanda farklı etkenler arasında entegrasyona izin veren ilişki, kurum ve değerleri incelemek özel bir dikkat gerektirir. Yeni aile yapısını kabul edilebilir bir entegrasyon ve denge durumunda tutarken eski yapı içinde görece olarak yavaş ilerleyen bir değişimi gündeme getiren koşulları incelemek özellikle gereklidir. Bizim tarafımızdan tampon mekanizmalar olarak adlandırılan belli faktörler, daha önceki karşılıklı bağımlılık durumunda görülmeyen yeni bir ilişki tipine neden olmaktadır ki bu mekanizmalar özel bir değişim evresindeki belli bir toplumda yeni bir normlar, ilişkiler, kurumlar ve değerler konfigürasyonu oluşturmaktadır. Ereğli'de böyle bir aile analizinin yapılması, yeni aile içi ilişkilerin ortaya çıkışının ve genel olarak kadınlar, özel olarak anneler tarafından oynanan rollerin araştırılmasıyla mümkün olabilir. Kadınların, özellikle de annelerin, değişen bir toplum içinde aileyi bu değişime uyarlama ve entegre etme hizmeti görürken aile içi ilişkilerde de yumuşak bir geçişin sağlanması yolunda tampon işlevler üstlendiği söylenebilir.

Ereğli'deki hane kompozisyonunda gözlemlenen farklılık, aile yapısında ve aile içi ilişkilerde gerçekleşen kesin değişimleri yansıtır. Annenin, babanın, evlenmiş erkek çocuklar ve bunların karılarının, evlenmemiş kız ve erkek çocukların tek bir birim içinde bir arada yaşadığı babasoylu geniş birleşik ailenin karakteristik kompozisyonu ve işlevi, incelenen tüm hanelerin yalnızca yüzde 9'unda gözlemlenmektedir.

Ancak ailelerin yüzde 27.5'inin halen, klasik babasoylu geniş aileye tamamen uymasalar da bu yapı etrafında çeşitlemeler arz ettikleri söylenebilir. Anne-baba ya da sadece babanın erkek çocuğuyla birlikte yaşadığı bu tür ailelerin tamamında, babanın geleneksel iktidarı, erkek çocuğun aile reisliği rolünü açıkça kabullenmesi karşısında gerilemiştir. Böyle ailelerin formu, demografik faktörlerle çarpıtılmış olarak geleneksel babasoylu aile tipini andırsa da aile içi iktidar ve otoriteye ilişkin daha ayrıntılı gözlemler kişiyi, bu tip ailelerdeki işlev ve karşılıklı ilişkilerin aslında yeni bir düzenin varlığına işaret ettiği sonucuna götürebilir.

Belki de hepsinden önemli olan tek bir evli çift ve onların evlenmemiş çocuklarından oluşan çekirdek ailelerin oranının yüksek oluşudur. Bağımsız birimlerden yüzde 60'ından fazlasının, ilişkilerde temel bir değişimi gösterir şekilde, böyle çekirdek ailelerden oluştuğu tespit edilmiştir. Bu ailelerden yüzde 7.8'inde, kadının ebeveynleri de bulunmaktadır ki bu, geleneksel kalıplar içinde oldukça sıra dışı bir durumdur. Evli kız, kocası ve çocuklarının karının anne babasıyla yaşaması oldukça önemli bir olgudur ve kadının, başka ilişkilerine nazaran bir kız çocuk olarak ilişkileri ve statüsüne dair daha kapsamlı bir analiz yapılmasını gerektirmektedir. Bir "sapma" olarak görülebilecek başka bir aile tipi de soya dayalı geniş ailenin özelliklerinin gözlemlenmediği, ama karının ya da kocanın tarafından çeşitli akrabaların bir arada yaşadığı ailelerdir. Bu tipin varlığı da ailenin ve üyeleri arasındaki ilişkilerin ne derece değiştiğini bir kez daha kanıtlamaktadır.

Aşağıda, bu farklı kompozisyonlara yansıyan biçimiyle aile üyelerinin karşılıklı etkileşimi, böylesine çeşitlenmiş aile düzenlemelerini anlamak üzere incelenecektir.

Değişen Baba Oğul İlişkileri

Daha önce, ailenin çok işlevli yapısının sürmesini sağladığı için, baba-oğul ilişkileri aile içindeki en önemli ilişkiydi. Bu ilişki, evlenmiş oğlun babanın evinde ve onun egemenliği ve otoritesi altında yaşadığı babasoylu geniş ailede açıkça görülür. Ge-

leneksel olarak aile, özellikle de baba, şiddetle erkek çocuk ister. Baba, çocukluk dönemini geçen oğlunun aile işini öğrenmesini ya da bir iş bulmasını; evlenmesi için uygun bir kız seçilmesini sağlar ve kendi aktif yaşlarından sonra ailenin geçiminin oğluna emanet edilebileceğinden, dolayısıyla yeni bir hane döngüsünün başlayacağından emin olmak ister.

Değişim nedeniyle bu tür ilişkiler daha esnek bir hal almaya başladı. Çatışmalar ortaya çıktı ve oğullar baş kaldırdı. Aslında, babalarının hanesinde yaşayan evli erkek çocukların azlığı da geleneksel biçimden kopuşu yansıtır.

Baba ve oğul arasındaki belli başlı çatışmalar oğlanın hayatındaki üç farklı evreye tekabül eder. Bu evrelerden ilkinde, yani iş ve eğlence gibi işlerde erkek çocuğun kendi yolunu çizmeye başladığı erken gençlik yıllarında oğlan bağımsızlığını ilan eder; daha sonra evlilik evresinde ayrı bir ev açma arzusu hissedilir ve son olarak olgunluk döneminde oğlan kendi bağımsız işini kurmak ister. Bu evreler ve bunların taşıdığı çatışmaların tamamı, konfigürasyonun tamamlanmış olduğu geleneksel bir topluma özgü süreçlerin henüz tamamen ortadan kalkmamış olmasıyla bağlantılıdır. Değişim sürecinde kriz ve kırılmaların ortaya çıkması beklenebilecek bir olgudur ve belli bir oranda ortaya çıkarlar da; kadın tam bu noktada sahneye çıkar ve babayla yabancılaşmış oğul arasında bir tampon görevi görmek şeklinde özetlenebilecek yeni ve son derece önemli rolü oynayarak değişimi kolaylaştırır.

Baba ve oğul arasındaki çatışmalardan ilki oğlanın babanın işine başlamasından sonra ortaya çıkar; iş ve boş zaman alışkanlıklarıyla ilgilidir. Babalar oğullarının "hiçbir işe yaramadığından", yani tembel ve sorumsuz olduklarından ve tek dertlerinin eğlenmek olduğundan dem vurur. Ancak bu tür ifadeler önemli bir çelişki içerir : yaşlı erkekler on sekiz on dokuz yaşlarındaki oğlanların içki ve sigara içmelerini, geceleri geç saatlere kadar dışarıda kalmalarını genellikle hoşgörüyle karşılarlar. Genç erkeklerin deli dolu şeyler yapmaları gerektiğini, bunun onların kanında olduğunu söylerler. Sonuçta erkekler gençliklerinin ilk yıllarında delikanlı olarak adlandırılır. Ama gene de babalar

kendi oğullarının gündüz dükkânı bırakıp arkadaşlarını görmeye, plaja ya da sinemaya gitmesini veya kızların peşinde dolanmasını hiç hoş karşılamaz. Oğlanlar da ne işveren ne de işçi konumunda olduklarından işle ilgilenmezler ve işe karşı sorumluluk duymazlar. Bu nedenle ellerinden geldiğince işten kaytarmaya çalışırlar ve bu durum babalarıyla bağlarını kopartır.

Çoğu durumda bu çatışma çok ciddi bir hal almaz; anne devreye girer ve hakem rolü oynayarak iki tarafı da sakinleştirmeye çalışır. Genellikle de oğlunun tarafını tutar; hatta bazen işi suç ortağı olmaya kadar götürebilir.

Diğer tartışmalı konu da oğlanın evliliği ve yeni çiftin nerede oturacağı sorunudur. Aslında bu çalışmada, yeni çiftin oturacağı evin seçiminin daha çok gelinin isteği doğrultusunda tartışma yarattığı belirlenmiştir. Oğullar ve gelinin ailesi genellikle ayrı bir ev açılması konusunda ısrar ederler ve oğlan ailesinin işinde çalışıyorsa çatışma daha da sertleşir; zirâ bu durumda ayrı ev açılması aynı zamanda ortak gelirin bölüneceği anlamına gelmektedir. Ancak çoğu durumda, evlenirken yeni bir ev açılmasının ya da daha sık rastlanan şekliyle önceden evlenmiş çiftin evden ayrılmasının nedeni kaynana ve gelin arasındaki potansiyel ya da gerçek çatışmadır. Bu bahanenin, kaynana ya da gelinin bunu ifade etmekten dolayı herhangi bir sorumluluk üstlenmesini önleyecek şekilde genellikle baba tarafından dile getirildiği de eklenmelidir. Bir babanın evlerin ayrılması için izin vermesi, varsayılan otoritesini perçinler. Şatafatlı bir edayla evlerin ayrılmasına izin veren baba, hanenin üzerlerinde mutlak otorite sahibi olduğu iki "daha aşağı" üyesi arasındaki en önemli çatışmayı çözmüş ve ailenin bozulan huzurunu yeniden kurmuş olur.

Ancak bu noktada Anadolu ailelerinde gelin kaynana çatışmalarının neredeyse bir efsane niteliğinde olduğunu hatırlamak gerekir. Bunlar bir çok halk türküsüne, fıkraya, maniye ve masala konu olmuştur. Ancak bu çatışmalar nedense şimdi birdenbire hanenin erkeklerinin gözünde evlerin ayrılması için yeterli ve önemli bir neden oluvermiştir. Kuşkusuz bu ani değişikliğin altında yeni bir gelişme yatmaktadır. Bu noktada, aile içi

ilişkilerdeki en önemli değişikliklerden biri gizlidir. Oğulların baba otoritesine bağlılığı çözülürken, iki taraf da sorumluluğu üzerine almak ve günah keçisi olmak istemez ve uygun bir biçimde, bu yükü ailenin kadınlarının (kaynana ve gelinin) sırtına yüklerler.

Geçmişte kadınlar arasındaki hiçbir çatışmanın ailenin erkeklerini kurulu hane düzenini değiştirmeye zorlayamadığı bilinmektedir ve bu tür durumlarda istekleri en çok gözetilen muhtemelen oğuldur. Başka bir eve taşınma kararı gelinin isteği doğrultusunda veriliyorsa, gelinin isteğini ifade edebilmesi ve gerçekleştirebilmesi mümkündür ve eşi onun duygularını anlayarak kimi durumlarda babasını ikna edebilir. Bu noktada annenin üstlendiği ve oynadığı rol son derece önemlidir. Babanın evlerin ayrılmasına izin vermesini sağlamak için onun üzerindeki etkisini kullanır; çünkü anne için oğlunu memnun etme isteği her şeyden önce gelir. İkinci olarak, tartışmanın ciddiyeti ve ikinci bir hanenin fizibilitesi konusunda yargıda bulunabilecek, hem oğluna hem kocasına ailenin ayrılmasını salık verebilecek konumdaki tek kişi odur. Tartışmada taraf olan aile üyeleri; yani baba, oğul, gelin ve anne arasında, herkesle doğrudan ve samimi bir etkileşim içinde olan tek kişi annedir. Gelinin evine artık hizmetçi statüsüyle gelmeyeceğinin ve herhangi bir fiziksel yardımda bulunmayacağının farkında olsa bile evlerin ayrılmasına rıza gösterir. Bu konudaki duygularında kararsız kalmasına, oğlunun evden ayrıldığını görmek ve gelinin yardımından yoksun kalmak istememesine rağmen anne, çatışmayı baba ve oğul arasında çözümsüz bir halde bırakmak yerine kendi üzerine alır ve sorunu bir defada ve tamamen çözer.

Babayla oğul arasındaki ikinci önemli çatışma kaynağı da önceden baba tarafından kurulmuş olan ve oğlanın ekonomik bağımsızlığını kazanma isteğiyle çelişen işle ilgilidir. Ereğli'deki çalışan nüfusun büyük çoğunluğunu oluşturan esnaf ve zanaatkarlar arasında, erkek çocuklar on üç on dört yaşlarında çıraklığa başlarlar. Bu yaştan işin yönetimine katılana ya da bunu tamamen üstlenene kadar oğlan babasından cep harçlığı alır ve bu harçlığın miktarı zaman içinde yavaş yavaş artar. Oğlan an-

cak baba öldükten ya da hastalık veya yaşlılık nedeniyle çalışamaz hale geldikten sonra finansal kontrolü ele geçirebilir. Ereğli'deki esnaf bu süreci "kasayı devretmek" deyimiyle ifade ederler. Çatışma, oğlan daha çok para ve/veya sorumluluk istediğinde ortaya çıkar ve çözülemezse oğlan kasabayı terk edip başka bir şehre bile yerleşebilir. Böyle oğulların çoğu ancak babanın ölümünden hemen önce, mirastan paylarını almak için geri dönerler.

Anneler için böyle bir çözüm olabileceklerin en kötüsüdür ve bunu engellemek için her şeyi yaparlar. Babanın sorunu doyurucu bir şekilde çözmesini garantilemek için, aile ilişkilerini manipüle etmeye yönelik tüm becerilerini kullanırlar. Örneğin oğulları için başka bir iş bulabilir ya da ayrı bir dükkân açabilirler. Üçüncü bir yol da oğlanın aile işiyle bağlantısını, işi tamamen ona devretmeksizin, ama kısmen bağımsız bir ortak konumunda olabileceği şekilde kurmaktır. Oğlanın kasabayı terk etmesi ya da başka bir işe başlaması yolundaki iki seçenek karşılaştırıldığında, ikincisi daha sık başvurulan bir çözüm gibi görünmektedir. Bu, hem babayı hem oğlu yeni işin daha iyi olacağına ikna etmek üzere annenin kendini alçakgönüllü ve mazlum bir taraf olarak göstermeye istekli olduğunu gösterir. Baba ve oğul arasında, annenin bilgisi dışında hiçbir tartışma olamaz; onun yokluğunda geçen bir tartışmayı bile, mutlaka daha sonra, her iki taraftan da dinleyecektir. Fazla sinirlenmeden, kocasını sakinleştirmek ya da oğlunu sorun çözülene kadar sabırlı olmaya ikna etmek üzere yaptığı konuşmalar sırasında kendi fikirlerini de öne sürecektir. Bu strateji genellikle işe yarar.

Babalar genellikle bu tür çatışmaların varolduğunu ve hak ve ödevlerinin zaman içinde değiştiğini kabul etmek konusunda son derece isteksizdirler. Bu isteksizliğin ardındaki neden babaların bu tür çatışmaları normal görmeleri, hatta bunlardan şikayetçi olmamaları değildir; bunun nedeni daha çok yeni yaşam tarzına karşı direniş göstermeleri ve sorunu kendi istedikleri şekilde çözeceklerinden emin olmalarıdır. Ancak gene de babalar çoğunlukla oğullarının taleplerini kabul edecektir; tabii bu sadece, karısının ona bunu, kendi yargısı sonucu verdiği ka-

rarla gerçekleşmiş, dolayısıyla otoritesini zedelemeyen bir durum gibi göstermek konusundaki becerisi sayesinde mümkün olur. Anneyle yapılan sonu gelmez tartışmaların sonucunda her iki taraf da hiçbirinin rollerinin değişmediğine, dolayısıyla otoritenin formel olarak hâlâ aynı tarafta kaldığına inandırılabilir. Dolayısıyla baba ve oğul arasındaki ilişkileri mümkün olduğunca az krizle yeni bir konfigürasyona doğru yönlendiren aşamalı değişiklikleri gerçekleştiren annedir; bu ise geçmişin uyumsuzluğundan ciddi bir kopuştur.

Annenin aracılığıyla baba oğul ilişkilerinde yeni bir dengenin kurulması başarılsa da yeni sorunlar ortaya çıkmaya devam eder. Geleneksel baba-oğul ilişkileri aileye bir güvenlik sistemi sağlardı. Ailenin, özellikle de yaşlı ebeveynlerin geçiminin sağlanması görevi, zamanı geldiğinde bunu sorgusuz sualsiz kabul eden oğullara düşerdi. Bir erkek çocuk için ebeveynleriyle oturmak ve onlara bakmak neredeyse tamamen normal bir şeydi. Ancak erkek çocuk evden ayrıldığında, bağımsız bir iş tuttuğunda ve babasıyla bağlarını gevşettiğinde ebeveynler yaşlılıkları için artık ona güvenemezler. Bu yoğun güvensizlik ve yaşlılığında yalnız ya da yabancıların elinde kalmak korkusu Ereğli'de şiddetle hissedilebilir. Toplum eski baba-oğul ilişkilerinin yerine geçebilecek ve bu güvensizliği önleyebilecek yeni ilişkileri veya kurumları henüz üretememiştir. Bu genel güvensizlik duygusuyla baş etmek için kullanılan tampon mekanizmalardan biri kira getiren emlâğa yatırım yapmak ya da bir ev satın almaktır. Ancak ileride de tartışacağımız gibi bu güvensizlik daha doğrudan olarak anneye yeni roller getirmekte ve kız çocuklarının aile içindeki rolünü ve yerini değiştirmektedir.

Anne-Oğul İlişkileri

Bir kadın için aile içindeki en önemli ilişki oğlu ile kurduğu ilişkidir. Bir gelin olarak o bir yabancıdır ve bu kendisine her zaman hissettirilir. Statüsü düşüktür ve çeşitli kıstaslara göre ne kadar iyi bir gelin olursa olsun ancak bir erkek çocuk doğurduğunda tam olarak kabul görür. Bir erkek çocuk doğurmadığı sürece daha yüksek bir statü edinemez, kocası ve onun ailesi ta-

rafından kabul edildiğini hissedemez. Sonuç olarak, tüm umutları ve korkuları, tüm gelecek planları büyümekte olan oğluna karşı gösterdiği sevgide ifade edilir ve yoğunlaşır. Bu durum, kadınların kız çocuklarına karşı tutumlarıyla karşılaştırıldığında erkek çocuklarını aşırı derecede şımartmalarının nedenini ve ebeveynlerin erkek çocuklarının davranışlarını kabullenmekteki hoşgörülerini açıklar. Bir anne, kendini koruması ve aile içi çatışmalarda ve mücadelelerde, özellikle de babayla olanlarda kendi çıkarlarını savunması konusunda erkek çocuğuna her zaman güvenebilir. Erkek çocuk otorite ve ev içindeki etki konusunda babadan sonra gelir ve anne onunla bağlarını koparmayı ya da ona karşı daha az şefkatli davranmayı asla düşünmez. Aynı bir erkek çocuk doğurduktan sonra gelininin de yapacağı gibi, kendi oğlu vasıtasıyla hane içinde statü ve otorite kazanır. Bir oğul annesi ve babası arasında bir çatışma olduğunda genellikle annesinin tarafını tutar; zaten kendisinden beklenen de budur. Bir seçim yapılacaksa, "el kızı"nın ya da gelinin pek şansı yoktur. Annenin oğlunun iyiliği için istediği baskın gelir.

Bugün bu anne-oğul ilişkisi de değişmektedir; başka bir temel geleneksel bağımlılık daha yeni bir konfigürasyona doğru evrilmektedir. Birçok durumda anne ve çocuk babanın otoritesini reddetmek için yine birleşmektedir; ancak bu kez, geçmişte olduğu gibi sadece onun keyfî kararlarını engellemek için değil, onu yeni davranış biçimlerini ve yeni değerleri kabullenmeye zorlamak amacıyla da güç birliği yapmaktadır anne ve oğul. Bu işbirliği özellikle kadınla ilgili farklı davranış kalıpları ve değerler söz konusu olduğunda etkin hale gelir. Radyo, buzdolabı ya da elektrikli ütü gibi yeni ve pahalı ev eşyaları istendiğinde; baba ailesindeki kadınların sinemaya ya da Türk halk müziği çalınan açık hava konserlerine gitmelerine izin vermediğinde veya daha da önemlisi aileyle ilgili bazı önemli kararların alınma sürecine karısının açıkça katılmasını kabul etmediğinde ortaya çıkar.

Babalarına karşı davranışlarını değiştiren oğullar, annelerine ve karılarına karşı tavırlarını da değiştirmektedir. Sonuç olarak anne, oğlu kendisine karşı karısının yanında yer almaya başlamışsa gelini üzerindeki üstünlüğünü ve iktidarını artık

kaybetmeye başlamış demektir. Bu durum anne-oğul ilişkisinde bazı pürüzlere yol açar; ancak annenin bu konuda mağlup olup olmayacağını söylemek için henüz erkendir.

Kız Çocuk-Ebeveyn İlişkileri

Annelerin de babaların da kız çocuklarına karşı tutumları, hem sevgiye hem otoriteye dayanır. Kız çocuk okuldan ayrıldığı andan itibaren anne-kız ilişkisi samimileşir. Kız çocuk ev işlerini yaparken, ev gezmelerine giderken annesinin yoldaşı olur, onun yakın bir arkadaşı gibidir. Babalar da kızlarına karşı şefkatlidir, onların iyi halleriyle övünürler; ancak bu ilişki, kızın evliliğine kadar kısmen şefkat kısmen duyarsızlığa dayanan kendiliğinden bir ilişki olduğundan anne-kız ya da baba-oğul ilişkisinden farklıdır. Evdeki herkes, özellikle de babası ve erkek kardeşleri kızın hayatına müdahale etme hakkına sahiptir. Evlendikten sonra bile gereğince korunduğundan ve gittiği evde alışılmış baskılar dışında zulüm görmediğinden emin olmak için gözlerini kızın üstünde tutarlar. Aslında kız mutsuzsa ve evliliği başarısızsa babasına ve erkek kardeşlerine sığınabilir. Ancak kızın evlilik öncesi, babasının evinde bir sorunu olduğunda bunu sadece annesi vasıtasıyla çözer; erkek kardeşi de yardım edebilir, ancak tutumu otoriter ve hoşgörüsüz olma eğiliminde olacaktır. Sorunu kızının çıkarlarına en uygun şekilde çözmek üzere hem baba hem erkek çocuklarla tartışan yine annedir. Kız arkadaşlarıyla daha çok vakit geçirdiği, farklı giyindiği, okula gittiği ya da ev dışında çalıştığı için günümüz kızlarının alışılmadık talepleri artmakta ve bu nedenle, bir aracı olarak annenin rolü özellikle önemli ve daha zor bir hal almaktadır. Bir genç kız bir delikanlıdan hoşlanıyorsa, bu duygu ne kadar masum olursa olsun babanın ve erkek kardeşlerin tepkisi tamamen olumsuz ve yasaklayıcı olur. Bu noktada genç kız bir destekçi bulmak için annesine yönelir. Kız üzülse, kızsa veya sinirli olsa da anne onun bu davranışını samimiyet ve arkadaşlık kılıfı altında gizlemek için elinden geleni yapar. Günümüzde bir genç kızın erkeklerle iletişim kurma şansı arttığından, anne hem kocası hem oğlu hem de kızı karşısında asabî kocakarı ro-

lünü oynayabilir. Bir kızın davranışlarına karşı hoşgörü gösterilmesinin tek kanalı annedir.

Evlilik bir kızın tek amacıdır; ancak bunun tek nedeni genç bir kadın olarak yeni bir hayat biçimine adım atması değildir. Bir kız evlendiğinde kendi doğal ortamından kopartılır ve kendisine tamamen yabancı olan ve kimi durumlarda oldukça düşmanca davranan insanlarla içi içe yaşadığı başka bir yere gider. Bu onun için son derece zor bir deneyimdir. Ancak kızlar, kocalarının ailesine uyum sağlamak zorunda oldukları, bu ailenin onlara düşmanca davranabileceği ve bu yabancı ortamda ailenin ikinci sınıf bir üyesi olacakları fikrine alıştırılarak büyütülürler. Bu, erkek çocukların sosyalizasyon sürecinden tamamen farklı bir süreçtir. Erkek çocuklara babaları tarafından işgal edilen önemli pozisyonu, kontrol ve karar alma pozisyonunu er ya da geç devralacakları sürekli olarak hatırlatılır. Aslında bu ayrıcalıklı statü erkeklere neredeyse çocukluklarından itibaren verilir. Sonuç olarak her zaman kız çocuklar olumsuz koşullara erkeklerden çok daha kolay uyum sağlayabilirler.

Ereğli'de eş seçimi konusunda kızlara pek fazla baskı yapılmamaktadır. Bu konuda genellikle kızların da fikri alınır ve önerilen kişiyi reddetme hakları saklıdır. Bugün artık, birbirini tanımayan iki kişinin evlenmesi söz konusu dahi edilmez; bugünkü koşullarda, genç kız ve erkeklerin birlikte çıkabilme ve karşılıklı konuşabilme şansı her zaman vardır. İlişkilerinin türü ve yoğunluğu sadece sokakta, çarşıda, sinemada ya da parkta bakışmaktan gizli flörte kadar varan bir çeşitlilik gösterir. Daha muhafazakâr ailelerde kızın ve erkeğin birbirini uzaktan görebileceği özel fırsatlar yaratılır. Gezmelerde her iki cinsin bir arada bulunabildiği ailelerde, kızın ve erkeğin karşılıklı konuşabilmesi ve bir arada bulunabilmesi için mümkün olan tüm olanaklar sağlanır. Kabul edilebilir ve edilemez her türlü ilişki biçiminde anne en önemli rolü oynar ve bu tür zamanlarda çocuklar babalarıyla sadece anneleri vasıtasıyla iletişim kurarlar.

Hem kızlar hem erkekler isteklerini anneleri vasıtasıyla ifade ederler ve bu istekler ne kadar çılgınca olursa olsun, anne mutlaka, hem babayı hem çocukları tatmin edecek bir orta yol

bulacaktır. Babayı razı etme ve eski kuşakların değerleriyle iki cins arasındaki mevcut ilişkileri uzlaştırma, böylece açık çatışmayı önleme görevi anneye düşer. Diğer alanlarda olduğu gibi bu alanda da, babanın otoritesinin azalışı ve cinsiyet rollerinin değişimi annenin yeni sorumluluklar ve işlevler üstlenmesine yol açmıştır. Anne artık kelimenin tam anlamıyla bir "tampon", aile ilişkilerindeki dönüşümü empoze eden ve yavaşlatan en önemli dengeleyici mekanizmadır.

Kızların ebeveynleriyle, özellikle de anneleriyle kurdukları geleneksel ilişkide değişim yaşadıkları bir başka alan daha var. Evlendiklerinde, "kocalarının" ailesinin evine taşındıklarında kızlar yeni akrabaları karşısında genellikle zayıf bir konumda olurlar. Ancak yukarıda da belirttiğimiz gibi incelenen ailelerin yüzde 7.8'i "geniş aile"dir ve bunlar gelinin ailesinden akrabaları da içerir. Bu ailelerden yüzde 50'sinde, hem kızlar hem anneler açısından yeni bir ilişkiyi yansıtacak şekilde gelinin annesi evli çiftle birlikte yaşamaktadır.

Yeni evlenen çiftler için ayrı ev açılması genç kadınları iki ya da üç çocukla yalnız ve yardımsız bırakır. Kocalarının aileleriyle yaşamayı reddettiklerinden onlardan yardım isteyemezler; çünkü geleneksel kalıba göre gelinin kaynananın evindeki işlere yardım etmesi beklenir, tersi geçerli değildir. Bu nedenle genç çift gelinin annesinden yardım ister. Türkiye'nin daha izole bölgelerinde gelinin annesi için damadıyla yaşamak ayıp sayılır; ancak Ereğli'de yukarıda sözü edilen değişim nedeniyle birçok genç çift ayrı bir evde yaşamak konusunda ısrar eder. Sonuç olarak, bir kız ya da annesi, diğerinin yardımına ihtiyaç duyuyorsa birlikte yaşarlar. Bu durum iki tür uyum sorununa yol açar, ancak değerlerin çatışmasıyla ilgili bir probleme rastlanmamaktadır.

Kızlarıyla birlikte oturan anneler kızlarının üzerindeki ev işi yükünü hafifletirler; özellikle de bir aileye bakmanın gerektirdiği işleri paylaşırlar. Böylece oğlanın annesinin çiftin evini ayırmasını sağlamasından sonra kızın annesi de yeni ailenin daha iyi koşullarda yaşaması işini üzerine alır. Damadıyla ilişkileri genellikle iyidir; çünkü aile reisi ve evin en yaşlı erkeği olarak dama-

dının üstünlüğünü baştan kabul etmiştir. Kadınların, değişimin ve uyumun uçta bir kırılma olmaksızın yaşanmasını mümkün kılan alturizmini* bu noktada bir kez daha gözlemleyebiliriz.

Eğer aynı hanede yaşıyorlarsa, kızın ebeveynleriyle çekirdek aile arasındaki ilişkinin daha dikkat çekici bir yönü de, yaşlı kuşak genç kuşağın yardımına ihtiyaç duyduğunda görülebilir. Geçmişte oğlanların sadakati öne çıkarılıyorduysa da günümüzde ebeveynler kızları ve damatlarıyla yaşamak konusunda genellikle oldukça hevesli görünmektedir. Baba-oğul ilişkileri ve patriarkal otorite, yani geleneksel bir toplumun önde gelen sac ayakları hızla değişmektedir. Geniş ailenin en önemli işlevlerinden biri, yani yaşlı kuşaklar için güvenlik sağlanması işlevi henüz yeni bir kurum tarafından devralınmamıştır. Kızların ebeveynlerinin kendisi ve kocası ile birlikte ve yeni bir ilişki içinde yaşamalarını talep etmesi, ebeveynlerin oğullarıyla birlikte oturma talebinden daha yaygın hale gelmiştir. Bu değişimin nasıl ifade edildiğini incelemek oldukça ilginçtir. Şu günlerde oğlanın davranışının tersine "kız evlat anne babasına daha bağlıdır" ya da "kız evlat daha saygılıdır" gibi cümleleri sık sık duyabilirsiniz. Bu tür ifadelerin arkasında, erkek çocukların aksine, kız çocukların anne babasını evine buyur etmesi yatmaktadır. Dolayısıyla yaşlılar için sosyal güvence sağlayacak başka kurumların yokluğunda kız çocuklar yalnızca anne babalarına barınak sağlamakla kalmazlar; aynı zamanda bir tampon mekanizma olarak yeni işlevler üstlenir ve böylece Ereğli'nin yaşadığı değişim süreci içinde gerekli dengeyi sağlarlar.

Karı-Koca İlişkileri

Ereğli'deki karı-koca ilişkileri büyük çeşitlilik göstermektedir. Kadının halen tamamen kocasının buyruğu altında olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır; özellikle de kocanın ailesiyle aynı çatı altında yaşıyorsa. Ancak zamanla kadının statüsünün yükseldiği de aynı oranda doğrudur. Çocukları büyüyüp evlen-

* Alturizm: Kendisini diğer insanlar için feda etmekten mutluluk duyma; başkalarının yararı söz konusu olduğu noktada kendi çıkarından vazgeçme anlayışı (Demir, Ö. ve Acar, M., *Sosyal Bilimler Sözlüğü*, Ağaç yay., İst. 1993, "Diğergamlık" maddesi, sf. 94. ç.n.)

dikçe ve onların da kendi çocukları oldukça, kadın da yavaş yavaş ailenin merkezî üyesi halini alır. Ancak çekirdek ailelerin kurulması bu ilişkilerde önemli değişikliklere yol açmıştır. Her şeyden önce kadının köleliği azalmıştır. Geleneksel ailelerde kocalar işleri konusunda karılarıyla hiç konuşmazlar. Karı ve koca tamamen ayrı dünyalarda yaşar; doğum ve ölüm, iş ve siyaset, akrabalar ve arkadaşlar, kutlamalar ve düğünler gibi konularla farklı biçimlerde ilgilenirler. Ancak bugün bu ayrılık giderek azalmaktadır; karı koca birçok etkinliği paylaşmakta ve erkekler karılarının birçok konuda güvenilir bir danışman olabildiğini görmektedirler. Bugün, önemli konularda karılarının öneriler getirmesini ve yorumda bulunmasını reddeden çok az erkek vardır. Hatta birçoğu karılarının öğütlerini, günün hızla değişen ilişki, kurum ve değerlerine uyum sağlayamayan yaşlıların öğütlerine tercih ettiklerini belirtmektedir. Karı ve koca arasındaki böyle bir işbirliğinin varlığı erkeğin mutlak otoritesinin sonuna yaklaştığını göstermektedir.

Kuşkusuz bugün Ereğli'de genç çiftler arasında çok daha fazla iletişim vardır. Çocukların eğitimi, tıbbî bakım, birlikte katılınan eğlenceler, ev ziyaretleri, piknikler, birlikte seyahat edilmesi, beraber sinemaya gidilmesi ve daha az düzeyde de olsa kadınların ev dışında çalışmaya başlamaları karı-koca ilişkilerindeki geleneksel ve katı ayrılığın kırılmasına katkıda bulunmuştur. Kadının alturizmi, zorluklar karşısındaki dayanıklılığı, mütevazı bir rolü neredeyse doğal olarak kabullenişi ve uyum sağlama kapasitesi onu kızının hayatına özgürlük ve kurtuluş getiren en önemli kişi haline getirmektedir. Sonuç olarak, çekirdek ailelerde kadının dışarıdan, sessiz ve akıllıca gözlemleri, ona kocasının en iyi danışmanı olma statüsünü vermektedir.

Tüm bunlardan çıkarılacak sonuç, aile içi ilişkilerde yumuşak değişimin sağlanması ve ailenin genel olarak toplumun yeni ve değişen taleplerine uyum göstermesi ve entegrasyonu için bir kanal açan tampon işlevleri kadının üstlendiğidir.

Öyle görünüyor ki Ereğli'de aile, değişen toplumsal koşullara ailenin iç ilişkilerindeki değişimler vasıtasıyla uyum sağlamaktadır ve bu ilişkiler özel olarak annenin, genel olarak kadı-

nın sayesinde oluşmaktadır. Kadınların bu yeni ilişkilerde üstlendikleri rol, gelecekteki değişimlerin ve entegrasyonun yolunu açmaktadır. Kadınlar bu yeni rolleri, geleneksel ilişkiler içinde öğrendikleri iki davranış karakteristiğinin yardımıyla yerine getirebilmektedirler. Bunlardan ilki, erkek akrabalarının üstünlüğünün neredeyse mutlak kabul edildiği koşullarda kendi etkisini etkili, ancak yumuşak ve dolaylı bir şekilde ortaya koyma becerisidir. Kadın bu beceriyi sosyalizasyon sürecinde edinir. Kadının ikinci davranış karakteristiği, kötü koşullara tevazu içinde, ancak aynı zamanda kesin bir kararlılıkla uyum sağlama becerisidir.

Kuşkusuz Ereğli'deki kadınlar ve anneler Doll's House'ın Nora'sı gibi değiller; ancak geleneksel bir toplumdaki en dirençli cinsiyet rollerinin, mümkün olan en az kırılmayla değişebilmesinin en önemli mimarı onlardır.

Çeviren: Tülin Kurtarıcı

GÖÇMEN İŞÇİLERİN AİLELERİ *

Giriş

İnsanlar tarih boyunca kırsal bölgelerden, tarımsal olmayan işlerde çalışabildikleri kentlere göç etmişlerdir. Ancak 1960'lı yılların başından beri genel olarak Akdeniz Havzası'nda, özel olarak Türkiye'de yaşanan göç hareketi, gerek hacmi, gerek biçimi, gerek göçmen ve ailesinin başına gelenler açısından oldukça farklı bir tablo arz eder.

Türkiye'den Batı Avrupa'ya dış göç 1960'da, Alman endüstrisinin emek talebi üzerine başladı.[1] Aynı tarihlerde Türkiye'de, kırsal bölgelerden ülkenin kentlerine doğru büyük bir göç hareketi de devam etmekteydi. 1960'lardan itibaren bu göç dalgasının bir kısmı, göçmenlerin iş bulabildikleri yabancı ülkelere yöneldi. Bu makalede, bu göçmenlerin kimler olduğunu ve kendini belirsizlik içinde sürdürecek gibi görünen bu göç tipi içinde ailelerinin başına neler geldiğini kısaca çözümlemeye ve tartışmaya çalışacağım. Göçmen işçilerin aileleri, bunların kompozisyonu, çeşitli üyeleri arasındaki etkileşim kalıpları, yeni bir olgu olan nakit gelirin kullanılış biçimi, aileyle ilgili olarak ortaya çıkan yeni değerler, tüm bu özellikler, hem bu ailelerin kökeninde olduğu varsayılan temel modelden, yani geniş aileden, hem de ticarî tarımdan sonra kırsal bölgelerde ve kentteki göçmen ailelerinde ortaya çıkan aile tipinden oldukça farklıdır.

Göçmenlerin ve ailelerin durduğu yeri anlayabilmek için, göçün kökenindeki süreci anlamak son derece önemlidir. Göçün bu kişilerin toplumdaki göreceli konumlarında çok temel bir yapısal değişim sonucu gerçekleştiği, ancak bu tarz bir anla-

* *Turkish Workers in Europe*, N. Abadan-Unat (Der.), E. G. Brill, Leiden, 1976.

[1] N. Abadan, *Batı Almanya'daki Türk İşçileri ve Sorunları*, Devlet Planlama Teşkilâtı yayınları, Ankara, 1964.

ma çabasından sonra görülebilir. Bu insanların bugün yaptıkları gibi kitleler halinde göç etmelerinin temel sebebi pre-modern tarımsal üretim sistemindeki hızlı değişimdir. Modern teknolojinin ve yeni ürün çeşitlerinin girişi ve ilgili başka değişiklikler nedeniyle, toprak kiracısı geniş mülklerde ortakçılık etme şansını kaybetmiş ve kırsal bölgelerin dışına göç etmek zorunda kalmıştır. Küçük toprak mülkiyetine sahip köylü içinse, ticarî tarıma geçmek oldukça önemli bir yatırım yapmayı gerektirir. Genel olarak Türkiye'de, 50 hektardan daha az bir toprağa sahip olan bu köylüler, sonuçta öyle büyük bir borç yükü altına girmişlerdir ki bunların dörtte bir ilâ beşte biri, on beş ilâ yirmi yıllık bir süre içinde topraklarını kaybetmiş ve yaşamlarını tarım dışı bir alanda kazanmak zorunda kalmışlardır. Ticarî tarıma geçişin yatırım gerektirmediği bölgelerdeyse ulaşım ve pazarlama için alınan borçlar geri ödenememiştir. Bu köylülerin sonu da topraklarını kaybetmek olmuştur. Dolayısıyla bu üç süreç de kırsal nüfusun köylülükten kopmasıyla sonuçlanmış ve bu kopuş yüksek nüfus artışıyla daha da şiddetlenmiştir. Demek ki günümüzde göç yalnızca, öküz satın almak gibi bir defalık bir harcamayı karşılamak, bir ev inşa etmek için gereken parayı tamamlamak ya da başlık parası biriktirmek gibi amaçlarla, gerekli nakiti kazanmak üzere girişilen arızî bir hareket değildir. Artık göç etmek, yeni bir hayat biçimine adım atmak ve bu hayat biçimi için gereken geliri, sürekli olarak, tarım-dışı işlerden kazanmak anlamına gelmektedir. Günümüzde göç, üretim biçiminde ve toplumun temel yapısında önemli değişiklikler getiren bir sürece işaret etmektedir. Toprak-insan ilişkileri öylesine değişmiştir ki eskiden köylü olan insanlar artık köylü değildir ve bu geri dönüşü mümkün olmayan bir süreçtir.

Ancak eski köylü olanlar, yeni üretim ilişkilerine, toprağından koparıldığı kadar kolay giremez. Bu insanlar göç ederler. Genellikle önce Türkiye'deki kentsel merkezlere gelirler. Fakat bu göçmenleri emecek hızda endüstriyel ve kompleks örgütsel iş yaratılmadığından, enformel diye adlandırılan sektörlerde önemsiz ve üretici olmayan meslekler edinirler; daha güvenli bir iş bulma şansları olduğu anda yeniden hareket etmeye ha-

zırdırlar. Daha sonra yurt dışına, emek talebi olan sanayileşmiş ülkelere giderler ve modern bir zeminde gelişen endüstri içinde emilip, buna entegre olmaları gerekir. Ancak kendi kültürlerine uygun olmadığından ve başka sosyal, politik ve ekonomik faktörler nedeniyle sürekli olarak bu ülkelerde kalmayabilirler.[2] Dolayısıyla topraktan kopan köylü, geri dönmüşse kendi köyünde de, kentlerde de, yurtdışında da hep "marjinal bir adam" olarak kalır. Ne köylü ne çiftçi ne işçi ne zanaatkâr olabilmiş bu marjinal adamın ailesi de onun topluma tutunduğu en önemli bağlantı halini alır. Durumun belirsizliği kendi uyum stratejilerini yaratır; bu stratejilerin en önemlisi de ailede başarılan değişim ve esnekliktir.

Abadan, 1964'de Almanya'daki Türk işçileri ile ilgili ilk çalışmayı yaptığında sayıları 27.501 kişiye ulaşmıştı bile. Bu işçilerin yüzde 55.7'si evliydi (Bunların yüzde 57.4'ü erkek, 44.8'i kadındı.[3] 1973'de bu rakam 650.000'e yükseldi ve evlilerin oranı yüzde 78.4'ü buldu.[4] Bu süreç halen devam ettiğinden, göçmen işçilerin ailelerini incelemek son derece aydınlatıcı olacaktır. Aşağıda, bu ailenin yapısındaki değişimin dikkat çekici yönlerinden bazılarını tartışacağız.

Hane Kompozisyonu

Hane kompozisyonu söz konusu olduğunda, anne, baba ve evlenmemiş çocuklardan oluşan çekirdek ailenin çoğunlukta olması, Türkiye'de, hem kırsal hem kentsel alanlar için yeni bir olgu sayılmaz. Geleneksel Orta Doğu ailesi için geçerli model her zaman, baba, anne, evli erkek çocuk ya da çocuklar ve onların karılarıyla çocukları ve evlenmemiş kız ve erkek çocuklardan oluşan; tahminî ölüm yaşının düşüklüğü, bebek ve çocuk ölümlerinin yüksek olması gibi demografik faktörler ve aile yaşamı döngüsüyle de tanımlanabilen geniş aile olmuştur ve bu tip aile halen varlığını sürdürmektedir. Ancak yine de, süre giden değişim-

[2] S. Castles ve G. Cossacks, *Immigrant Workers and Class Structure in Western Europe*, Oxford University Press, 1973, Londra.

[3] Abadan, *op. cit*, s.64

[4] T.C. Devlet Planlama Teşkilâtı, *Kalkınma Planı*, Üçüncü Beş Yıl, 1972, Ankara, s.626.

ler çekirdek aileyi baskın kompozisyon formu haline getirmiştir. Aslında Stirling'in Türk kırsal ailesinde yaşam döngüsüyle ilgili makalesindeki analizinde[5] ya da Türk ailesiyle ilgili, ulusal düzeyde bir ankete dayanarak yapılan, büyük çaplı başka bir çalışmada[6] veya bu değişimlerden önce tek tek belli köylerde yapılmış vaka incelemelerinde[7]de görülebileceği gibi, çekirdek aile hanelerinin oranı yüzde altmıştan fazladır[8]. Ancak bu durum, temel modelin, yani geniş aile modelinin doğal bir varyasyonudur ve yaşlı erkek üyeler tarafından oynanan etkili rol halen geçerlidir. Köylerin tarımsal ekonomik yaşamında, yukarıda kısaca tarif etmeye çalıştığımız değişimle birlikte, çekirdek aile hanelerinin

[5] A. P. Stirling, "Domestic Cycle in Turkish Villages", *Mediterranean Country Man* içinde, J. P. Rivers (der.), The Hague, UNESCO, Mouton, 1963.

[6] S. Timur, *Türk Aile Yapısı*, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, 1971, Ankara.

[7] İ. Yasa, *Hasanoğlan*, TODAİE Yayınları, 1953, Ankara. Hinderink J. ve M. Kıray, *Social Stratification as an Obstacle to Development*, New York, Praeger, 1970, En az gelişmiş köy örneği, s.184

[8] 1963'te Goodes'un *World Revolution and Family Patterns* adlı kitabı ve 1965'te Levy'nin "Aspects of the Analysis of Family Structure" adlı denemesi basılmadan önce, genel olarak, iki ya da daha çok kuşağın bir arada yaşadığı hanelerin, dünya nüfusunun önemli bir bölümü için geçerli tipik hane düzenlemesi olduğu sanılıyordu. Goode ve Levy bu görüşün geçerliliğini sorgulayan önemli sorular ortaya attılar. Böyle bir bakış açısıyla yapılmış çalışmalar, demografik koşulların geniş aile haneleri kurmanın ve bunları sürdürmenin olanaklarını ne derece sınırladığını gözden kaçırıyordu. Çeşitli toplumlarda demografik koşulların mevcut aile kompozisyonu üzerindeki etkisini inceleyen ampirik araştırmalar, ideal yapı ile varolan yapıyı ayrıştırabilmelidir. Örneğin bir makalesinde K. K. Petersen, bir adamı, karısını, bu çiftin evlenmemiş çocuklarını ve evlenmiş oğullarıyla onun karısı ve çocuklarını bir araya getiren patrilokal geniş aile hanelerine, Orta Doğu'da yer alan Mısır'ın hem kırsal hem kentsel bölgelerinde rastlanmadığını belirtir ve bu durumun nedenlerini açıklar. Aslında bir tek istisna dışında, erkeklerin ilk evliliklerini oldukça ileri bir yaşta yapmaları, ortalama yaşam süresinin düşük olması, çocuk ve bebek ölümlerinin yüksekliği ve çocuk yetiştirme döneminin uzun olması sanayi-öncesi birçok toplumun karakteristik özelliğidir. Bunun için bkz.: W. J. Goode, *World Revolution and Family Patterns*, Glencoe, Illinois, The Free Press, 1963. M. J. Levy Jr., "Aspects of the Analysis of Family Structure", *Aspects of the Analysis of Family Structure* içinde, A. J. Coole ve arkadaşları (ed.), Princeton, Princeton University Press, 1965, s.1-63. K. K. Petersen, "Demographic Conditions and Extended Family Households: Egyptian Data", *Social Forces*, 46 (Haziran 1968), No. 4, s.531-537.

sayısında artış olmuş ve yeni etkileşim kalıpları ortaya çıkmıştır. Örneğin birinde tarımsal işletmeler bulunan iki köyde, çeşitli şekillerde çekirdek aile hanelerine bölünmüş olsa da geniş aileye dayalı akraba grubunun, toprak ve makina üzerinde enformel düzenlemeler yoluyla nakit tarımsal geliri paylaştığı görülmüştür.[9] Öte yandan ortak işletme açılması şansının yitirilmiş olduğu köylerde de çekirdek aile haneleri, geniş aileye dayalı akrabalarıyla, nakit para ya da satın alınmış mallar aracılığıyla, çeşitli şekillerde "yardım"laşmaktadır.[10] Ancak tüm bu köylerde yaşamı idame ettirmeye yönelik kazancı sağlamak için geliştirilen yeni formül ne olursa olsun hane kompozisyonu baskın şekilde çekirdek aile halini almıştır.

Köylerden kentlere göç eden ve gecekondu mahallelerini giderek kalabalıklaştıran köylüler arasında da temel hane kompozisyonu çekirdek ailedir. Ankara'nın gecekondu bölgelerinde yürütülen bir anketin yanı sıra[11], İstanbul'daki sanayi sektöründe istihdam edilen gecekondululularla yapılmış daha yeni bir çalışma hanelerin büyük çoğunluğunun anne, baba ve evlenmemiş çocuklardan oluştuğunu kanıtlamıştır.[12] Ancak bunlarda da, ücret geliriyle geçinen kırsal çekirdek ailelerde olduğu gibi, geniş aileden kaynaklanan akrabalarla yardımlaşma son derece yaygındır; ancak bu kez yardımlaşma açıkça ifade edilen zorunluluklara dayanmaz ve "hediye" alışverişi şeklinde gerçekleşir. Babanın otoritesini yitirmesi gibi başka davranış kalıplarından da

[9] Hinderink ve Kıray, *op. cit.*, s.183-189

[10] Ibid.

[11] M. Kıray, "Squatter Housing, Fast Depeasantezation and Slow Workerization in Underdeveloper Countries", VII. Sosyoloji Kongresi'nde sunulmuş tebliğ, Varna, Eylül 1970.

[12] D. Kandiyoti, "Mobility Among the Industrial Workers of İstanbul: A Working Report", "Toplumsal Değişme ve Hareketlilik" konulu yaz atölyesinde okunmuş makale, 12-14 Eylül 1973, Marmaris, Türkiye. Parsons'un görüşlerindeki değişiklikler için bkz.: T. Parsons, "The Normal American Family", *Man and Civilization: The Family's Search for Survival* içinde, F. Farber, M. Mostachi ve R. H. L. Wilson (der.), New York, Mc. Graw Hill, 1965, s.35. Ayrıca; Gerard Leslie, *The Family in Social Context*, ikinci baskı, Oxford University Press, New York, 1973, s.221-310. Eugene Litvak, "Extended Kin Relationsin an Industrial Democratic Society", *Social Structure and the Family: Generational Relations* içinde, E.

anlaşılabileceği gibi kentsel göçmen işçi ailesinin hane kompozisyonunda asıl modelin çekirdek aile olduğu söylenebilir ve bu formdan kaynaklanan farklı çeşitlemeler arızî ya da geçicidir. Bu tür hanelerde ağırlık merkezi açıkça aktif çalışma yaşındaki erkeğe kaymıştır ve karısının statüsü kendininkine yakındır.

Yurtdışındaki göçmen işçilerin ailelerindeki hane kompozisyonu da, klasik geniş aile temelinde değil, Türkiye'deki kentsel ve kırsal alanlarda son 20-25 yıl içinde ortaya çıkan yukarıdaki formlar etrafında şekillenmiştir. Bu işçilerin haneleri geniş aile modelinden oldukça uzaklaşmış bir görünüm arz eder. Ancak bu haneler de, geniş aileye has kırsal ya da kentsel etkileşim formlarından farklı olmak üzere, yeni alanlarda ve çok yeni niteliklerle, geniş aileden kaynaklanan akrabalarıyla göreceli olarak yakın bir etkileşim içindedirler.[13]

1964'de Abadan Almanya'daki Türk işçilerinin sadece yüzde 55.7'sinin evli olduğunu tespit etmişti[14]; ancak Devlet Planlama Teşkilâtı (DPT) tarafından yayınlanan son raporda bu oran yüzde 79.7'ye yükselmiştir. Köylerden gelen göçmen işçiler söz konusu olduğunda bu oran yüzde 87'ye kadar çıkabil-

---

Shan. B. Streib (der.), Englewood Cliffs, New Jersey, Prentice Hall, 1965, s.291. *Occupational as ve G Mobility and Extended Family Chosion,* American Sociological Review, XXV (Şubat 1960), s.9-21. Marvin susman, "Relationship of Adult Children with their Parents in US", *Social Structure and Family: Generational Relations* içinde, E. Shan. B. Streib (der.), Englewood Cliffs, New Jersey, Prentice Hall, 1965, s.65-92.

[13] Sanayileşmiş kentsel çevrelerde akrabalar arası ilişkilerle ilgili araştırma örnekleri için bkz.: R. W. Firth, "Family and Kinship in Industrial Society", *Sociological Review Monograf,* No. 8, 1964, s.65-87. G. S Rosenberg ve D. F. Anspash, *Working Class Kinship,* Lexington Books, D. C. Heath and Co. Lexington, Massachusetts, 1967. B. N. Adams, *Kinship in an Urban Setting,* Markham Publishing Co., Chicago, 1968. A. M. Mirande, "The Isolated Family Hypothesis: a Reanalysis", *The Family and Change* içinde, John N. Edwards (der.), New York, Alfred Knoff, 1968. A. S. Dorian, "The Sturcture of Sibling Relationships", *American Journal of Sociology,* 1971, 76 (1-47-56). Sylvia Vatuk, *Kinship and Urbanization,* University of California Press, Berkeley, 1972. D. B. Sebowirz, J. Fried, C. Madaus, "sources of Assistance in an Urban Etnic Community", *Human Organization,* Vo. 32, Sonbahar 1973, No. 3.

[14] N. Abadan, *op. cit.,* s.64.

mektedir.[15] Kuşkusuz gitgide daha çok sayıda evli insan yabancı işçi olarak yurtdışına göç edecektir. Bunların arasında ailesinin diğer üyeleriyle birlikte göç edenlerin oranı bu güne dek sınırlıydı; ancak bu oran işçilerin sayısından daha hızlı bir şekilde büyümektedir. Abadan'ın raporunda bu oran yalnızca yüzde 17 görünürken, şu andaki oran, DPT raporunda, erkekler için yüzde 28, kadınlar içinse yüzde 52'dir.[16] Ancak oranları ne olursa olsun, yurtdışındaki aileler kompozisyonlarını sürekli olarak değiştirmektedirler. 1973 Ağustosu'nda, Türkiye'nin Batı Karadeniz kıyısında yer alan, Batı Avrupa'ya çok yüksek oranda göç vermiş köylerden birinde bir sayım yapma olanağımız oldu[17]

Bu köyde toplam 132 evli çift içinde 28 erkek hem karısını hem çocuklarını yurtdışına götürmüştü. Ayrıca 17 erkek de karısını beraberinde yurtdışına çıkarmıştı; çocukları köyde, büyükanne ve büyükbabalarıyla kalıyordu. Bunun dışında en baskın olan form, erkeğin yurtdışında olup, karısı ve çocuklarının kendilerine ait ayrı bir evde yaşamasıydı; bu tür hanelerin sayısı 45'ti. Erkeğin anne babasının köyde yaşamasına rağmen kadın onlarla oturmuyor; ayrı bir evde, çocuklarını büyütüp kocasının dönüşünü bekliyordu. İncelenen vakaların sadece 25'inde kadın, klasik geniş aile hanelerini hatırlatacak şekilde, çocuklarıyla birlikte erkeğin anne babasının evinde yaşıyordu. Ayrıca 14 hanede her iki kuşaktan erkekler de yurtdışında çalışmaya gitmiş; babanın karısı, gelini ve genç çiftin çocuklarıyla birlikte yaşıyordu. Yine 12 hanede hem baba hem de evli oğlu yurtdışın-

[15] Devlet Planlama Teşkilatı, Yurt Dışından Dönen İşçilerin Sosyo-Ekonomik Eğilimleri üzerende bir çalışma, Rapor No. 264, Ankara, 1974, Tablo 4.

[16] Ibid., sırasıyla s.63 ve Tablo 5.

[17] D. Köyü, Batı Karadeniz kıyısında, Sakarya ırmağının ağzında, son derece dar bir toprak şeridi üzerinde yer alır. 172 hanelik köyün nüfusu 926'dır. 135 hanenin bir ya da daha çok üyesi yurtdışındadır. Köyün kazaya uzaklığı 26 km.'dir ve günlük ulaşım olanağı mevcuttur. Köyün merkezi, ticarileşmiş bir sosyal etkileşim noktası halini almıştır: burada iki kahvehane vardır; ayrıca iki bakkal, köylülerin tüm gündelik ihtiyaçlarına cevap verir. Köyde iki tane de ilkokul bulunur. Köy, esas olarak, kendi tüketimi için mısır ve sebze, pazar için fındık yetiştirir. Ancak arazi engebeli olduğundan ve önemli oranda erozyon nedeniyle ekilebilir toprak kısıtlıdır; göçe yönelik talebin kökeninde de bu olgu yatar.

daydı; ancak gelinin çocuğu olmadığından, aynı hanede sadece gelin ve kaynana yaşıyordu. Öte yandan 5 hanede gelinler kendi anneleriyle birlikte yaşamaktaydı. Genç çift ve çocuklarının erkeğin anne babasıyla yaşadığı hiçbir hane olmaması dikkat çekiciydi. Göçmen işçilerin aileleri arasında, ülkenin kentsel ve başka kırsal bölgelerinde yukarıdakilere benzer ya da daha farklı çeşitlemeler gözlemlenebilir. Ancak vurgulanması gereken yalnızca, farklı biçimlere bürünen çekirdek aile eğiliminin baskın olması değildir. Bu olgu, ailenin yapısını oluşturan özel karakteristiklerin yalnızca çok küçük bir parçasını oluşturur. Göçmen ailesinin ayırt edici özelliği çekirdek aile üyelerinin farklı yerlere dağılmış olması ve erkek yurtdışında kaldığı sürece kompozisyonunun sürekli değişmesidir. Göçmen ailesi temelde çekirdek aile olsa da; yurtdışmda kaldığı süre boyunca, işçinin iş, para ve kalacak yer olanakları ve koşulları değiştikçe, aile kendini farklı parçalara böler ve farklı biçimlerde başka akrabalarla birleşerek yeni birimler oluşturur.

Şu an örneklemimizi oluşturan köyde olan kadınların yüzde 40'ı, 2 ay ilâ 2 yıl arasında değişen sürelerle, yurtdışında olduğu sırada kocalarının yanlarına gittiklerini ifade etmiştir. Ayrıca yüzde 27'si yurtdışında kendilerinin de iş bulduğunu sözlerine eklemiştir. Bu kadınların bazıları çocukları için geri gelmiştir. İki tanesi işini kaybettiği için dönmüştür. Araştırmanın yapıldığı sırada kocalarıyla birlikte yurtdışında bulunan kadınların ne zaman geri döneceği ve geri döndüklerinde kendi evlerinde mi, kocalarının anne babasının evinde mi yaşayacağı bilinmemektedir. Bir ya da daha fazla sayıda üyesi yurtdışında çalışan ailelerde, ailenin kompozisyonu ve aile üyelerinin yaşadığı yer her an değişebilmektedir. Örneğin kadın ve çocuklar erkeğin ailesininkinden ayrı bir evde yaşıyorlarsa, erkek köyde bıraktığı eşi için kalacak uygun bir yer ve uygun bir iş bulduğunda bir anda her şeyi değiştirebilir; çocukları büyükanne ve büyükbabalarıyla bırakıp çekirdek ailenin merkezini yabancı ülkeye kaydırabilirler. Öyle görünüyor ki bu durum, bizim araştırma yaptığımız köyde birçok defa yaşanmıştır. Ertesi yıl, onlara bakacak 14-15 yaşında genç bir kızla birlikte çocuklar da Almanya'ya getirilir. Ve yeterince para biriktiremediklerini düşünürlerse, diyelim ki ka-

dının Almanya'ya gidişinin üçüncü yılında, hepsi birden, kocayı yurtdışında bırakarak, köye geri dönebilir ve kocanın ebeveynlerinden ayrı bir evde oturmaya başlayabilirler.

Kentsel bir merkezden, İstanbul'dan verilecek bir örnek son derece aydınlatıcı olacaktır. S.H. İstanbul'da kocası ve kaynanası ile birlikte yaşamaktaydı. Her ne kadar köy kökenliyseler de köyle bütün ilişkilerini kesmişlerdi ve İstanbul'da da yapacak hiçbir şeyleri yoktu. Yurtdışında iş bulan ilk aile üyesi S. H. idi. Ülkeyi hemen terk etti ve iki ay içinde kocası için de bir iş bulmayı ve gerekli izni almayı başardı. Kaynanası İstanbul'da kaldı. Bu yılın sonunda çiftin bir erkek çocuğu oldu. S.H. ve kocası annelerinin de Almanya'ya gelip, ikisi çalışırken çocuğa bakmasını istediler. Ertesi yıl anne Almanya'da kalmayı reddetti ve Türkiye'ye geri döndü. Bu yıl çocuğu paralı bir kuruma bıraktılar ve ancak hafta sonları görebildiler. Yurtdışındaki dördüncü yıllarında oğullarını, Almanya'daki bakım kurumundan daha fazla para vererek İstanbul'da oturan yaşlı bir çifte emanet ettiler. Bizim kendileriyle görüştüğümüz sırada, İstanbul'a dönmeye niyetleri yoktu ve gelecek yıl çocuk için nasıl bir çözüm bulunacağı henüz belirsizdi.

Aile kompozisyonundaki bu sürekli devinime, Türkiye'ye geri dönen işçilerin etkisi de eklenebilir. Gerçekten de bunlar arasında Türkiye'ye dönenler vardır; ancak iki ya da daha çok sene sonra Almanya'ya işçi olarak gitmek için yeniden başvurmakta ve bir kez daha bu ülkeye giderek aile üyelerinin çeşitli şekillerde dağılıp toparlandığı yeni bir döngüyü daha başlatmaktadırlar. Örnek aldığımız köyde dört erkek bu durumdaydı; bunlardan ikisi tekrar Almanya'ya gitmişti, ikisi de geri dönmeye çalışıyordu. Başka bir durum da yeni evliliklerin başlaması durumunda olduğu gibi, aileye yeni üyelerin katılmasıdır; söz konusu devinime bu da katkıda bulunmaktadır. DPT'nin raporuna göre, bekâr erkeklerin yüzde birinden fazlası yurt dışındayken evlenmektedir. Bu tür durumların tamamında, yeni evlenen erkeklerin tatillerinin sonunda Almanya'ya dönerken karılarını da yanlarında götürdüğünü görürüz. Dolayısıyla bu durum, altmışlı yılların ortalarında kırsal alanlarda görece olarak nadir rastlanan bir özelliği, evlilikte neo-lokaliteyi vurgulamak-

tadır.[18] Aslında şu anda daha yüksek gelir getirdiğinden ve gelecekte daha da iyi koşullar sağlayacağı umulduğundan yurtdışında çalışmanın büyük prestiji vardır; bu nedenle tatil için Türkiye'ye dönen bekâr erkekler iyi birer koca adayı olarak görülür. Doğum olduğunda da çocuk ya da hem çocuk hem de kadın, yukarıda söz edilen düzenlemelerden biriyle Almanya'ya getirilir.

Hanelerin muhtemel kompozisyonundaki bölünmelerin ve sürekli değişmenin tipini belirleyen nedenlerden bazıları da, kadının kocasının yaşadığı ülkede iş bulma şansına veya kocanın hem ailesini yanına getirtmeye cesaret edip hem de para biriktirip biriktiremeyeceğine bağlanabilir. Başka bir başat faktör de çocukların sayısı ve yaşlarıdır. Bir ailenin çok sayıda ve küçük yaşta çocukları varsa, annenin onlarla birlikte olması gerekir; büyükanne ve büyükbaba da onlarla birlikte yaşayabilir. Çocuklar ilkokul çağındaysa (7-12 yaşları arasındaysa), anne ve babalarının onları büyükanne ve büyükbabalarının yanına bırakması kolaydır. Öte yandan çocuklarının 11-12 yaşlarında olması anne için bulunmaz servettir. Onların yardımıyla ayrı bir evi yönetmesi daha kolaydır. Ancak çocuklar ilkokul yaşından büyükse anne yine, onları büyükanne ve büyükbabalarının yanına bırakıp yurtdışında çalışmaya gitmeye eğilimlidir. Ama bir oğlan çocuğu 15 yaşına ulaşmışsa aile onu Almanya'ya, babasının yanına aldırmaya çalışır; böylece oğlan çocuk 16 yaşına Almanya'da girer ve bir iş bulabilir.

Geniş ailenin akrabalık ağı içindeki erkeklerin yurtdışındaki işçinin hanesinde kalması sık rastlanan bir durumdur. Ancak aile kompozisyonuna bu biçimde eklenen kişiler kesinlikle kısa süreli misafirler olarak görülür; onun aynı hanede kalması, iş bulana ya da Türkiye'ye dönene dek süren bir yardımdır sadece. Zirâ dışarıda, ev sahiplerinin bu duruma itiraz etmesi ve oturulan evlerin son derece küçük olması gibi koşullar, geniş ailenin akrabalık ağı içindeki erkeğin burada uzun süre kalmasını imkânsız hale getirmektedir.

[18] M. Kıray ve J. Hinderink, "Agro-Economic Development and Social Change", *Journal of Development Studies*, IV, (Haziran 1968), No. 4, s.497-528.

Yurtdışında yaşayan işçilerin kaç tanesinin önce Türkiye'de büyük bir şehre göç edip sonra bir yabancı ülkeye gitme şansı elde ettiğini tam olarak bilmesek de göçmenler arasında bu durumda olanların oldukça geniş bir kesim oluşturduğu kesindir. Hane kompozisyonu söz konusu olduğunda, ailenin Türkiye'de bir kente göçe uyumunun dışarıya göçten oldukça farklı bir kalıp içinde seyrettiğini belirtmeliyiz. Kente gelen köylü önce ucuz bir otelde, erkek kardeşlerinin ya da kuzenlerinin evinde, hatta aynı köyden veya bölgeden bir arkadaşının hanesinde kalır; bu arada hayatını kazanacak bir geçim yolu bulur, bir gecekondu kiralar ve ailesini hemen yanına aldırır. Aslında, gecekondu bölgelerinde tek başına yaşayan erkekler, yüzde üç gibi oldukça düşük bir orandadır.[19] Türkiye'deki kalkınma tipi bu tür işler yaratmadığı için, göçmen işçi asla iyi, güvenli, yüksek ücretli işler bulamayacaktır; yine de bulduğu işler köydekilerden iyidir. Erkeğin böyle kötü işlerde çalışmasına rağmen göçmen ailesi, geniş aile üyeleri arasında gelişen birçok "yardımlaşma" kalıbının da sayesinde, çekirdek aile formunda bir tür denge sağlamayı başarır. En azından çekirdek aile kendini sürdürür ve çocuklar anne babalarıyla yaşarlar. Ancak köyde yaşayan büyükanne ve büyükbabalarının yanma (elbette halen köyde yaşıyorlarsa) nadiren ve kısa süreli olarak gönderilirler. Aslında büyük çoğunluk için bu en son çaredir; göçmen ailelerin neredeyse hiçbiri köye geri dönmek istememektedir, çünkü köyü terk etmelerinin en önemli nedeni burada hayatlarını kazanmayı başaramamış olmalarıdır. Bu, kentte bir ev kurmak için gösterdikleri inanılmaz kararlılıkta da kendini defalarca gösterir; kurulan ev gecekondu da olsa kentte kök salmalarının ve güvende olmalarının en açık koşuludur. Ancak bir erkek çalışmak için yurtdışına göç etmeyi başardığında, bu kentte kök salma çabası bile tersine dönebilir. Çoğu durumda kadın ve çocuklar köye geri döner ve yukarıda da belirttiğimiz gibi ayrı bir eve yerleşir. Aile düzeninin ikinci kez bozulmasının masraflarını karşılamak için gecekondu satılır ve "yardımlaşma" kalıpları sayesinde, açık çekirdek hane biçiminde ulaşılan denge, aile üye-

[19] Kıray, Squatter Housing.

lerinin, coğrafî alan üzerinde, yeniden ve kesinlikle daha uzun bir süre için dağılmasıyla bir kez daha bozulur. O kadar ki bugün, üyeleri farklı yerlerde oturan çekirdek aile yerleşik bir formdur.

Sosyolojik analizde, bir aileye mensup olmak, başka bir sürü şeyin yanı sıra aynı çatı altında yaşamakla da tarif edilir.[20] Kuşkusuz göçmen işçi ailesi için tanımın bu bileşeni bugün geçerli değildir. Elbette aile üyelerinin farklı yerlerde oturmasının yalnızca geçici bir durum olduğu da söylenebilir; ama bunun hemen ardından aile üyelerinin dağılmasının "geçici" ya da "kalıcı" sayılması için kabul edilebilecek sürenin ne olduğu sorulmalıdır. Bizim incelediğimiz köyde, aile üyelerinin on yılı aşkın süredir farklı yerlerde oturduğu durumlar vardır. Başka ülkelerde yapılmış gözlemler, köy dışında kalma süresi uzadıkça karıların kocalarıyla birlikte oturma olasılığının da arttığını göstermiştir[21] Türkiye sınırları içinde bir kente göç edildiğinde aile çoğunlukla hemen birleşmektedir. Ancak yabancı ülkelere göç aileyle ilgili tüm kural ve kalıpları geçersiz kılmaktadır. Dış göçle birlikte, ailenin dağılması ve kompozisyonu, her sene ya da erkeğin her tatile gelişinde değişen bir görünüm arz ederek tam bir kaleydoskop halini almaktadır. Kuşkusuz çekirdek ailenin coğrafî olarak dağılması ve kompozisyonunun inanılmaz bir sürekli değişim geçirmesi, kurumun, yabancı ülkelerdeki endüstrilerin işçiye oturma izni vermeksizin emek soğurma tipinin özel taleplerine yanıt vermek üzere geliştirdiği bir uyum mekanizmasıdır. Ancak işçinin kendi köyünde de yaşamını sürdürecek tarımsal bir kaynağa sahip olamadığı hatırlanmalıdır. Tüm bunların sonucu, çekirdek aile kompozisyonunda gördüğümüz kaleydoskop etkisidir.

[20] G. Leslie, *op. cit.*

S. B. Philpott, "The Implication of Migration for Sending Societies: Some Theoretical Considerations", *Migration and Anthropology* içinde, R. F. Spencer (der.), Seattle, 1970, s.16. H. Meisler, "The Patterns of Migration in Zambia", Cahiers d'Etudes Africaines, 13 (2), 1973, s.193-194. J. Cornell, B. Das Gupta, R. Leishley, M. Lipton, Migration from Rural Areas: The Evidence from Village Studies, Institute of Development Studies. Discussion Paper, No. 39, The University of Sussex, 1974. Brighton.

Kadınlar

Öyle görünüyor ki durumun gerektirdiği ihtiyaçları karşılamak için ailede mümkün olan en iyi kompozisyonu sağlamak üzere fedakârlıklar yapması beklenen en önemli kişi kadındır. Kuşkusuz ailenin kendini parçalama, üyelerini farklı yerlere yerleştirme ve gerektiğinde mevcut son durumu tamamen ve kolayca değiştirme biçimi, çağımıza has iki farklı süreç tarafından üretilen olağanüstü engel ve çelişkilere karşı tepki olarak yaratılmış en dahiyane adaptasyon stratejilerinden biridir; söz konusu süreçler şöyle özetlenebilir: henüz endüstrileşmemiş ülkelerde köylülüğün yok edilmesi ve sanayileşmiş ileri ülkelerdeki yüksek emek talebi. Öyle görünüyor ki kadının dışarıda tek başına çalıştığı ve yaşadığı durumlar istisna olmak üzere, bu coğrafî dağılma sırasında, ailenin merkezi kadının yaşadığı yerdir. Kadın, köyde çocuklarıyla birlikte ayrı bir evde, kocasıyla yurtdışında, kocasının ailesinin yanında ya da ailenin herhangi bir farklı kombinasyon başarması söz konusu ise farklı bir yerde oturabilir; ancak neresi olursa olsun kadının yaşadığı yer ailenin merkezi sayılmaktadır. Ailenin sahip olduğu şeyler burada tutulur; ev diye adlandırılan yer burasıdır. Bu değişim aşamasında, kadının aile içinde son derece önemli bir yeri vardır. Çekirdek aileyi tek bir birim olarak bir arada tutmakta, kadının çabaları çok büyük önem taşır. Kendisi de önemli değişimler, baskılar ve yoksunluklar geçirir; ancak tüm bu güçlü engellere karşın bu süreçte kadın, kocası ve kocasının geniş ailesindeki akrabaları karşısında bağımlı bir hizmetçi gibi davrandığı aile içi rolünden kurtulmak yolunda en önemli adımları atar ve aileyle ilgili işlerin hemen hemen tüm aşamalarında karar alan kişi ve koordinatör olarak davranacağı çekirdek ailenin, bağımsız bir üyesi halini alır.

Şu anda kadın, köyde ayrı bir evde otursa da, kocasıyla birlikte yurtdışında çalışsa da ya da başka bir düzenlemeye göre yaşasa da, kocasının ana babasıyla yaşaması dışındaki tüm hallerde, çekirdek ailenin günlük problemlerini halletmek üzere çok büyük oranda kendi kaynaklarını kullanmaktadır ve bu süreçte tek başınadır. Her şeyden önce aile birimine yurtdışından

gönderilen nakit gelir, sadece kadın tarafından yönetilmektedir. -Eğer aile daha önce Türkiye'de bir kentte yaşamamışsa- kadın için nakit para yeni bir şeydir. Ancak yeni olan tek şey bu değildir; ayrıca kendi gelirinin sorumluluğunu üzerine almak da yeni ve önemli bir statüyü gösterir. Aileyle ilgili finansal konular çerçevesinde aşağıda da tartışılacağı gibi para, genellikle düzenli aralıklarla kadına gönderilir ya da ihtiyaç duyduğunda çekmesi için bankaya yatırılır. Bu noktada kadının hayatındaki, kentte ve kırda genellikle uzun yıllar süren, ikinci önemli etkileşimler döngüsü başlar ve gündelik hayatının bir parçası olur. Bu yeni deneyimler, toplumun ikincil ve anonim ilişkilerin hakim olduğu kurumlarıyla ilgilidir: bankalar, postaneler, alınan çok sayıda mal için yüksek miktarlarda ödemeler yapmak, bunları eve taşıtmak için ilgili firmalarla anlaşmak, yurtdışından gönderilen belgeleri almak için idarî makamlarla ilişkiye geçmek üzere kasabaya yapılan yolculuklar. Daha önceki yaşantısında hiç bilmediği tüm bu yeni ve beklenmedik etkinlikler kadın tarafından yürütülür. Kuşkusuz bu işlemlerin hemen hemen tamamında kadın, kendisinin ya da kocasının erkek akrabalarından veya başka köylülerden yardım alır; ama yardım aldığı bir başka kesim de bu tür formaliteleri daha önce öğrenmiş başka kadınlardır. Üstüne üstlük çekirdek ailenin sahip olduğu bir toprak parçası kaldıysa, bununla ilgili hangi işlerin, ne zaman ve kim tarafından yapılacağına karar veren de -geniş ailenin babası ya da kocası değil- kadındır. Köylü ailelerinde otoritenin kaynağı bu tür kararları alma yetkisidir. Genellikle kadının, kendisinden ve çocuklarından başka örgütleyeceği kimsesi yoktur; ama bu durumda bile, belli bir zamanda hangi işin yapılacağına ve bunun için kaç para harcanacağına karar vermesi dahi onun için son derece özgürleştiricidir. Çocukları üzerindeki otoritesi de başkaları, örneğin kaynanası ya da kocası tarafından engellenmez. Kadınların ailede üstlendiği tüm bu yeni roller onlara umulmadık yeni tecrübe ve beceriler kazandırmıştır. Artık okur yazarlık kadın için hissedilir bir ihtiyaçtır; oysa yalnızca yedi sene önce okuyup yazmak öyle işlevsizdi ki okulu bıraktığından bu yana yazmadığı için bu beceriyi unutmuş kadın-

lara rastlanabilirdi . Bizim çalıştığımız köyde 35 yaşın altındaki tüm kadınlar okur yazardır. Okul çağındaki kızların tamamı okula devam etmektedir.

Türk kadınlarının yurtdışında çalışmaya görece olarak daha kolay uyum sağladıkları ve statülerinde nelerin değiştiğine dair belli bir bilince sahip oldukları başka çalışmalarda da gözlemlenmiştir. Her ne kadar "kadınların göç etmesinin sebebi daha fazla para kazanmak istemelerinden çok, başka bir ülkede olmanın getirdiği özgürlüklerden faydalanmaktır" ifadesi oldukça zorakî olsa da[22], Almanya'daki Türk işçileri arasında yapılan bir çalışmada, erkek işçilerin üçte birinin Federal Almanya'daki aileyi çökmekte olan ve açıkça kınanacak bir yapı olarak gördükleri, ancak Türk kadınlarının bunun kendileri için daha uygun bir aile tipi olduğunu ifade ettikleri tespit edilmiştir. Kadın işçiler, Alman ailesinde karı ve kocanın haklarının eşit oluşunu ve kadının statüsünün yüksek oluşunu takdir etmişlerdir.[23]

Kadınların iş bulması daha kolay olduğundan ve kocası için bir iş bulup onu davet edebildiğinden, kadının kocasından önce yurtdışına çıktığı pek çok örnek vardır. Durum böyle olduğunda, kadın yeni ülkeye has usulleri köyden yeni gelen kocasından daha önce öğrendiğinden, koca uzun süre karısının koruması altında kalır ve karısı tarafından eğitilir. Koca neleri yapıp neleri yapmaması gerektiğini öğrendiğinde, ilişkileri artık öyle değişmiştir ki bir daha asla eskisi gibi olmaz.[24] Kadın işçilerin sayısının düşük olduğu ve büyük oranda kentlerdeki yalnız kadınlarla sınırlı kaldığı yıllara, yani yaklaşık altı yıl öncesine döndüğümüzde, gazetelerde, yurtdışındaki erkek işçilerle yapılmış röportajlarda, kadınların Almanya gibi ülkelere gelebilmeleri ve buradaki özgür ortamın keyfini sürmelerine karşı öfkeli beyanları okuyabiliyor olmamız ilginçtir.[25] Erkek işçiler kadınların yurtdışında çalışmasının yasaklanması gerektiğini bile söylemişlerdir. Bu iki durum arasındaki büyük açıklığı anlayabilmemiz

[22] S. Castles ve G. Cossacks, *op. cit.*, s.362, H. Heisler, *op. cit.*, s.196.

[23] P. Granjeat, La Migration des Travailleurs en Europe, *Home and Migration Documents*, No. 771, 15 Temmuz 1969, s.65.

[24] Bir örnek vakanın tasviri için bkz. *Hürriyet*, 21 Temmuz 1973.

[25] Bkz. *Milliyet*, 11 Şubat 1967.

gerekmektedir. Kadınların rolleri kadar erkeklerin kadını kavrayışlarında inanılmaz bir değişim gerçekleştiği kesindir ve bu durum halen sürmektedir. Ayrıca erkeklerin değer ve tutumlarındaki değişimin belki de önemli bir aşamada olduğunun, hatta şu anda daha da ivme kazanabileceğinin altı çizilmelidir. 1972'de Federal Almanya'daki kadın işçi sayısı 125.000'e ulaştı. Bu rakam 1967'de 25.456, 1968'de 34.257, 1969'da 53.573, 1970'de 82.500 ve 1971'de 97.358'di; demek ki 1968'den bu yana kadın işçi sayısında yüzde 500 oranında bir artış olmuştur. Bu kadınların iki bin tanesinden fazlası Almanya'da evlenmiştir; bunların 900'e yakını yabancı erkeklerle evlidir. Üstelik Türk kadınlarının Federal Almanya'da doğurduğu 15.843 çocuktan 223 tanesi evlilik dışıdır.[26] Kuşkusuz göçle birlikte bir zincirleme reaksiyon başlamıştır ve bunun uzun vadeli etkileri, sadece patriyarkal aile ilişkileri üzerinde değil, genel olarak toplum üzerinde hissedilecektir.

Kadın ve çocukların köyde ayrı bir evde birlikte yaşamasının, burada sözünü ettiğimiz özgürleşme tipinin en açık kanıtı ve iyi bir sembolü olduğu söylenebilir. Bu gözlemlerimizi köyde ayrı ev açma sendromu olarak adlandırırsak, bunun Türkiye'de, kadının rolünde, göçle gelen ve cumhuriyet dönemindeki kanunlardan hiçbirinin başaramadığı ölçekte, en önemli işlevsel değişimlerden biri olduğunu da teslim etmeliyiz.

Öyle görünüyor ki Türkiye'deki kadınlar alışılmadık koşullara ve düşmanca çevrelere çok daha hızlı ve iyi bir şekilde uyum sağlamaktadırlar[27]; çünkü aile içindeki geleneksel yetişme tarzları onları, tamamen farklı ortamlara uyum göstermeye hazırlar. Bir kız evlendiğinde kendi doğal ortamından kopartılır ve kendisine tamamen yabancı olan ve kimi durumlarda oldukça düşmanca davranan insanlarla içi içe yaşadığı başka bir yere gider. Bu onun için son derece zor bir deneyimdir. Ancak kızlar, kocalarının ailesine uyum sağlamak zorunda oldukları, bu ailenin onlara düşmanca davranabileceği ve bu yabancı ortam-

[26] DPT, *Yurtdışındaki İşçiler Raporu.*

[27] Bkz. M. Kıray, *Ereğli,* Devlet Planlama Teşkilatı yayını, Ankara, 1964, Bölüm 7.

da ailenin ikinci sınıf bir üyesi olacakları fikrine alıştırılarak büyütülürler; ancak yine de insan ilişkilerinde büyük sorumluluklar üstlenirler. Bunun sonucu olarak Türkiye'de kadınlar her zaman olumsuz koşullara erkeklerden çok daha kolay uyum sağlarlar. Ve şimdi hayatlarındaki büyük değişikliklerin ikinci evresinde (birinci evre köylerde geniş ailenin dağılması ve Türkiye'de kentlere göçtür) kadınlar, kocalarının ve genel olarak erkeklerin karşısındaki statülerinin ve bunun nasıl değiştiğinin farkındadırlar.

Otorite ilişkileri ve karar alma süreçleri söz konusu olduğunda, kadınların halen kocalarına tabi olduklarına kuşku yoktur. Ancak geniş aileye mensup akrabaların uzaklığı ve kocası üzerinde etkili olamamaları, artık buna benzer engellerin bulunmaması ve belirsiz koşullarda bir arada yaşamaları nedeniyle karı koca birlikte davranmaktadır. Hiç değilse artık kocanın çeşitli konularda akıl danıştığı ilk kişi karısıdır. Üstüne üstlük eve ilişkin işlerdeki tüm kararlar kadına bırakılmıştır. Kocası gidip çocuğuyla birlikte yalnız kaldığında içinde bulunduğu topluluğun genel kontrolü altındadır; ancak kadınların, kriz zamanlarında kimden yardım istedikleri sorusuna verdikleri yanıtlar son derece ilginçtir. Çalışmamızı yürüttüğümüz köyde çocuklarıyla birlikte ayrı bir evde yaşayan kadınlara bir kriz anında kime akıl danışacakları sorulduğunda büyük çoğunluğu (yüzde altmışı) kimseye akıl danışmayacaklarını, yüzde 30'u kendi annelerinden yardım isteyeceklerini ve sadece yüzde 10'u kaynana ve kaynatasına gideceğini belirtmiştir. Bu kadınların hayatta ne yapacaklarını bilemez ve çaresiz halde olduklarına ilişkin genel izlenimin tersine, kendilerine güvenlerinin tam ve hayat hakkındaki bilgilerinin oldukça gelişmiş olduğunu gösteren cevaplar vermişlerdir. Belli bir köyde yapılan bu gözlemlerin geneli ne derece yansıttığı söylenemez. Ancak kuşkusuz bu gözlemler belli bir eğilimi göstermektedir.

Her ne kadar göç sonucu bu kadınlar kendi evlerinin hanımı olsalar da kocalarından uzun süre ayrı kaldıkları için yalnızlık hissetmektedirler. Hem kadın hem erkek kısa zaman içinde birleşmeyi umut etmektedir. Yalnızlık duygusunu hafifleten iki

önemli mekanizma vardır. Bunlardan ilki doğurma sıklığının yüksek oluşudur. Kadınların çoğunda hamile olmak ya da emzirmek duygusal tatmin sağlar. Bu durum, göçün, bir ailenin sahip olabileceği çocuk sayısı üzerindeki etkisi sorununu gündeme getirir. Köylü kadın çok çocuk doğurmak ister; hem çalışma yaptığımız köyde hem de son DPT raporunda açığa çıkan ortalama çocuk sayısı, kırsal Türkiye ortalamasına oldukça yakındır: sırasıyla 5.4 ve 5.1. Kentsel ailelerde çocuk sayısı ortalaması daha azdır ve Türkiye kentsel ortalamasına yakındır (4.4 ve 4.7). İnceleme yaptığımız köyde evlilik dışı bir ilişkiye girdiği tespit edilen hiçbir kadın yoktur.

Yalnızlığı hafifleten ikinci mekanizma Türkiye kültüründe kadınların içinde bulundukları sosyal hayatta aranmalıdır. Farklı cinslerin gündelik yaşamı geleneksel olarak tamamen ayrılmış olduğundan, kadınlar hemcinslerinden oluşan gruplar içinde bir sosyal yaşantı sürdürmeye alışkındırlar. Dolayısıyla kocalarının yanlarında olmaması kadınları, hemcinsleriyle kurdukları sosyal ilişki ve etkinliklerden uzak tutmaz. Yani kadınların gündelik hayatı, kocalarıyla birlikte yaşadıkları zamankinden çok farklı değildir. Köyün sıradan günlük hayatına tam anlamıyla katılabilmek ise yalnızlıktan kaynaklanan gerilimi hafifletir.[28]

Erkek açısından yurtdışında kurulan evlilik dışı cinsel ilişkiler "normal" sayılır ve ayrılmak için bir neden oluşturmaz. Ancak yurtdışındaki erkek işçiler için bu tür ilişkilere girmek pek kolay değildir çünkü bu, daha çok harcama yapmak anlamına gelir; ayrıca büyük bir ayrımcılıkla karşı karşıya olan yabancı işçi için en ucuz ticarî seks bile pahalı ve zevksizdir. Erkeğin dışarıdaki deneyimleri nedeniyle köydeki karısına yabancılaşması beklenebilir. Ancak halihazırda karı koca ilişkileri sürdüğüne göre resmî ve gayrı resmî ayrılıkların oranı son derece sınırlıdır. Bizim inceleme yaptığımız köyde hiçbir boşanma gerçekleşmemiş ve bir erkeğin karısını bıraktığı ya da karısıyla ilişkisini ko-

[28] L. Fallers ve M. Fallers, "Men and Women in Egeli", Akdeniz Sosyal Bilimler Konseyi Sosyal ve Sosyal Antropolojik Buluşma kapsamındaki Akdeniz'de Aile Yapısı toplantısında sunulan tebliğ, Lefkoşe, Kıbrıs, Ağustos 1970.

pardığı yönünde hiçbir dedikodu çıkmamıştır. Devlet Planlama Teşkilâtı raporunda da örneklemdeki 342 aileden sadece biri boşanmıştır. Öte yandan bekâr işçiler arasında evlenme oranı çok yüksektir. Geçen yıl 3000 işçi Almanya'da evlenmiş; bunların 101 tanesi yabancı eşler seçmiştir. Yukarıda da belirttiğimiz gibi kadın işçiler arasında yabancılarla evlenme oranı erkeklerden daha yüksektir. Göçle birlikte gelen koşullara ve değişikliklere kadın ve erkeklerin nasıl yanıt verdiklerinin, işçiler arası dayanışmanın ya da yabancılaşmanın nasıl ortaya çıktığının, sosyal psikolojik yaklaşımlar kullanılarak daha ayrıntılı şekilde incelenmesi gerekir.

Çocuklar

Göçmen işçi ailelerinin çocukları çeşitli soru ve sorunları gündeme getirir. Çekirdek ailenin dağılmasının, aile üyelerinin göç sonucu bağımsızlık ve hayat tecrübesi kazanmasının çocuklar üzerinde de derin etkileri vardır; çünkü yetişkinlerin çocuklar etrafındaki tüm hareketleri aynı zamanda disiplin ya da çalışma gibi sosyalizasyon kurallarının da sık sık değişmesi anlamına gelir. Ailenin sürmesini sağladığı için, geniş aile hanesi içindeki en önemli ilişki baba-oğul ilişkisiydi. Geleneksel olarak aileler erkek çocukları olmasını çok isterdi. Çocukluk çağından sonra baba oğlunun bir iş edinmesini sağlamayı, toprağı işlemeyi veya kasabada yaşıyorlarsa kendi işini öğretmeyi, evlenme çağı geldiği zaman uygun bir kız bulup evlendirmeyi, kendi aktif çalışma yaşından sonra hane içi döngüyü temin edecek şekilde aileyi ona emanet etmeyi vazife sayardı. Bugün bu tip ilişkiler tamamen kırılmıştır. Ancak devam ettikleri müddetçe, kadının bu bir dizi ilişki içindeki yeri de erkek çocuğun önemini vurgulamaya yönelikti. Erkek çocuklara sürekli olarak, karar verme ve kontrol işlevlerinde babalarının çok önemli olan yerini alacakları hatırlatılırdı. Aslında hemen hemen çocukluklarından itibaren erkeklere ayrıcalıklı bir statü bahşedilirdi.

Kadınların kız çocuklarına karşı tutumlarıyla karşılaştırıldığında erkek çocuklarını aşırı derecede şımartmaları ve geniş ailede ebeveynlerin erkek çocukların davranışlarını kabullen-

mekteki hoşgörüleri bu temele dayanarak açıklanmalıdır. Böyle bir yapıda 10-11 yaşındaki bir erkek çocuğun statüsü annesininkinden daha yüksek bir görünüm arz eder ve çocuk her çeşit isteğini annesine empoze edebilirdi. Ancak şimdi göçmen işçi aileleri, evlilik bağından kaynaklanan akrabalarla sınırlı çekirdek aile üyelerinden oluşmaktadır; erkek fabrikada, ev dışında çalışmaktadır ve sürekli olarak oğlunun yakınında değildir. Kayınvalide ve kaynatasından ayrı bir evde yaşayan kadın oğlunu, onu şımartabilecek yakın akrabalarının uzağında büyütür ve bir aile reisinin sorumluluklarını yüklenmek durumundadır. Bu koşullar altında oğlu karşısındaki tutum ve davranışı hızla değişir. Oğluna karşı çok daha sert davranır ve on bir-on iki yaşına geldiğinde ondan evin sorumluluklarını paylaşmasını talep eder. Erken çocukluk ve ergenlik dönemlerinde oğlan çocuklara karşı uygulanan disiplin ve otorite kalıplarının değişmesi yeni kuşaklarda tamamen farklı erkek kişiliklerinin ortaya çıkmasına neden olabilir.

Buna elbette yeni deneyimlerin etkisi de eklenmelidir: aile hayatının sürekli değişen biçimi içinde şimdiki çocuklar, uzak ülkelere yapılan yolculuklar, stres ve sevinçler yaşamaktadırlar. Bu deneyimlerin büyük çoğunluğu çok da iç açıcı değildir. Yukarıda verilen örneklerden birinde olduğu gibi, ailenin dağılmasının uç boyutlarda olduğu bir durumda, küçük bir çocuk, sürekli farklı bir yere (önce babaannesine, sonra bir Alman kurumuna, daha sonra aileye yabancı yaşlı bir çiftin yanına ve en son olarak bir Türk kurumuna) bırakıldığı için, yaklaşık her on bir ayda bir travmatik deneyimler yaşamak zorunda kalmıştır. Başka bir örnekte ise, hem anne hem baba Almanya'da çalıştıkları için 5 ve 6 yaşlarındaki iki çocuklarını bırakacak bir yer bulamamışlardır. Çocuklara para karşılığı bakmak üzere buldukları son yer de onları kabul etmemiştir. Bunun üzerine alelacele bir çözüm bulunmuş; erkeğin İstanbul'da bahçıvan olarak çalışan anne ve babasına çocukları havaalanından almalarını isteyen bir mektup yazılmış ve çocuklar uçağa bindirilip İstanbul'a gönderilmiştir. Çocuklar havaalanında karşılanıp eve getirilmiştir. Ancak bu defa da büyükanne ve büyük baba mem-

nuniyetsizdir; çünkü onlara ayrılan yer büyüme çağındaki iki çocuğu barındırmak için çok küçüktür ve işlerini kaybetmekten korkmaktadırlar. Büyükanne ve büyükbabanın çocukları Münih'e geri göndermesi yalnızca bir hafta alır. Yine biletler alınır, mektuplar yollanır, uçağın hosteslerine çocuklara göz kulak olmaları tembihlenir ve çocuklar bir paket gibi Almanya'ya yollanır. Böyle ani çevre değişikliklerinin çocukların kişilikleri üzerinde ne gibi etkileri olacağı cevapsız bir soru olarak ortada durmaktadır; aynı belirsizlik, çocukları yüzünden sürekli stres altında yaşayan anne-babanın psikolojisi için de geçerlidir.

Her ciddi baskı, şoku emmek için kendi kurumlarını yaratır. Birincil gruplar, çekirdek aile ya da geniş aileden kaynaklanan akrabalar çocukların bakımlarını üstlenemedikçe ve benzer durumlar hem Almanya'da hem Türkiye'de yaygınlaştıkça, bu ihtiyacı karşılayacak ikincil kurumlar ortaya çıkmıştır. Küçük çocukları olan göçmenlerin sayısının artması ve geniş ailenin yardımının kesintisiz olamaması sonucu, göçmen işçilerin çocuklarına bakmak üzere yeni anonim kurumlar, yani "bakımevleri" ve "kreşler" kurulmuştur.[29] Ayrıca okul çağındaki çocukların bakımının yapıldığı ve kentlerdeki devlet okullarına gönderildiği özel pansiyonlar açılmıştır -ki bu aile açısından en ucuz çözümdür. Kuşkusuz tüm bu gözlemler ailenin en temel işlevlerinden birinde, yani çocuk yetiştirmede belli bir değişim yaşandığını göstermektedir.

Çocuklarını beraberlerinde yurtdışına götürebilen ailelerin en önemli sorunlarından biri onları ilkokula yollamaktır. En son verilere göre, Federal Almanya'da okula giden Türk çocuklarının sayısı 220.000'dir. Bu çocukların eğitimi için Türkiye Cumhuriyeti tarafından tayin edilmiş 300 ilkokul öğretmeni vardır. Elbette bu sayı son derece yetersizdir. Alman okullarına giden kaç çocuğun olduğu bilinmemektedir. Barınma koşullarının yanı sıra, göçmen işçi ailelerinin çocuklarının eğitim koşulları da son derece yetersizdir.

Göçün, çocukların ev içi eğitimi üzerindeki etkileri de önemlidir. Bizim çalışma yaptığımız köyde, ilkokul eğitiminin

[29] Bkz. *Cumhuriyet*, 19 Mart 1973.

hem erkek hem kız çocuklar için evrensel bir gereklilik olduğu genel olarak anlaşılmış ve kabul edilmiştir. Ancak özellikle erkek çocuklar için ilkokul sonrası eğitim, yurtdışına neredeyse kitlesel düzeyde bir göçün yaşandığı bölgelerde, artık çok daha az talep edilmektedir. Öyle görünüyor ki 1960'larda Türkiye'de yapılmış birçok ankette gözlemlenmiş eğitime yönelik yüksek talep eskisi kadar yoğun değildir. Şimdi aileler on bir on iki yaş üzerindeki erkek çocukları için, onları yurtdışına aldıracak bir olanak yaratmayı, böylece bunların on altı yaşma yurtdışında girmelerini ve böylece bir işe başvurabilmelerini sağlamayı planlamaktadırlar. Bunun için ideal durum çocuğun babasının yurtdışında olmasıdır. Böylece baba oğlunu yanına aldıracak, çocuk onun yanında bir yıl geçirerek bu ülkenin kurallarını öğrenecek ve daha sonra bir işe başvuracaktır. Çalışma yaptığımız köyde erkek çocuğun yurtdışında meslek edinmesiyle ilgili fazla bir yorum yapılmamıştır. Kuşkusuz köylüler, iş bulma yaşma ulaşana kadar erkek çocukların yurtdışında bir meslek eğitimi alıp alamayacaklarına ilişkin hiçbir şey bilmemektedirler. Halihazırda bu çocukların nasıl aile kuracaklarını, geri dönüş ya da askerlikle ilgili ne tür karmaşık sorunlar yaşayacaklarını tahmin etmek mümkün değildir. Ailelerin iki kuşaktan tüm erkek üyelerinin (hem babaların hem oğulların) yurtdışında çalışması sık rastlanan bir durumdur. Yakında üçüncü kuşak da bunlara katılabilir.

Aile Bütçesi

Öyle görünüyor ki aile kompozisyonu doğrudan doğruya üyelerinin gelirlerinin kaynağına, formuna ve miktarına bağlıdır. Aslında bir bakıma, gelir kaynağındaki değişimlerin aile kompozisyonundaki değişmeleri beraberinde getirdiği, dolayısıyla göçe neden olduğu söylenebilir. Tarımsal gelirdeki düşüş ve bunu ticarî tarıma yönelerek telâfi etmenin olanaksızlığı köylüyü tarım dışı muhtemel gelir kaynaklarına ve köyün dışına sürüklemiştir. Tarımsal olmayan gelirlerin oranının yükselmesi, ailenin kırsal çevresine giderek yabancılaşmasına neden olmaktadır. Aile yaşadığı köyün çevresindeki kentlere göç etmekle yetinirse bu süreç, kentsel kaynaklara dayalı bir gelirle yaşayan

çekirdek ailenin nihaî süreklilik kazanmasıyla sonuçlanır. Ayrıca bu tip aileler gerektiğinde, köyde yaşayan akrabalarıyla "hediye" ve "yardım" alışverişinde bulunurlar. Bu ailelerin geliri, özellikle de kentteki sabit ve güvenli bir işten kaynaklanıyorsa, giderek nakit gelir halini alır ve köyle bağları her geçen gün azalır ve gevşer. Geniş aile ile ilişkiler hangi türde olursa olsun, ortaklıktan çok, "yardım" ve "hediye" temeline dayanır. Aslında şimdi, geniş aile kaynaklı farklı haneler arasındaki finansal ilişki çok daha karmaşık bir hal almıştır. Başka bir deyişle aile, işçi ya da ücretli olarak kentteki yeni sınıfıyla bütünleştikçe, köyle ve geniş aileden kaynaklanan akrabalarıyla ilişkileri de değişir. Böyle bir bütünleşme bir gecede sağlanamayacağına ve sanayileşmenin son derece yavaş gelişmesi nedeniyle yıllar alacağına göre, bu süreç, her aşamasında farklı formlar alarak ve çeşitli eşikler atlayarak, uzun bir zamana yayılır. Bazı dönemlerde belli bir duraklama gösterdiği için, bunu, Epstein gibi ayrı bir tip olarak algılamak bile mümkündür.[30]

Örneğin köydeki bir ücretli işten kaynaklansa bile, ayrı bir nakit gelirin varlığı her zaman geniş aile ilişkilerinde gerilim yaratır.[31] Nakit gelir ortak bir tarımsal işletmeden kazanılıyorsa çok daha sıkı fıkı ilişkiler doğurur.[32] Bu işletme kentsel bir mekânda ise, örneğin söz konusu olan kasabadaki bir dükkansa ilişki yoğunluğu azalır. Ancak kentsel mekânda yer alan büyük organizasyonlardan ücret ya da maaş şeklinde nakit gelir kazanıldığı anda, geniş ailedeki bölünme açıkça ifade edilmeye başlanır ve ilişkiler "yardım" ve "hediyeler" seviyesine indirgenir. Burada "yardım" olarak adlandırılan şeyler, birine, yaşayacak bir yer bulana dek evinde bir yatak ayırmak, belirsiz vadelerle borç vermek ya da hastaneler ve benzeri resmî kurumlarla ilgili

[30] S. Epstein, *South India: Yesterday, Today and Tomorrow,* Londra, 1973, s.200-211. Epstein, geniş aile kaynaklı akrabalar arası ilişkiler ağına "Hisseli Aile" (Share Family) adını vermeyi tercih eder. Hindistan'da birleşik aile ya da geniş ailenin yerini, bu ilişkiler ağı almış görünmektedir. Bu akrabalar arasında, yalnızca zayıf bağlarla örülmüş yaşam düzenlemeleri, son derece yakın üretici entegrasyonla iç içedir. Hisseli aile, karşılıklı yarara dayalı adaptasyonun farklı formlarından birine örnek gösterilebilir.

[31] Hinderink ve Kıray, *Social Stratification,* s.187.

[32] Ibid., s.188.

işlerinde yardım etmek vs.'dir. Ancak bu noktada özellikle önemli olan, kentteki göçmenler arasındaki bu yardımların artık sadece akrabalara değil, aynı köyden gelen herkese yapılmasıdır. Dolayısıyla bu artık yalnızca aileye özel bir şey değildir.

Şimdi birçok ailede kentsel gelir, Batı Avrupa ülkelerinde kazanılmaktadır ve kaynağı, kelimenin tam manasıyla, sanayileşmiş kentsel işlerdir. Ancak bu işler yurtdışında olduğundan ve göçmen işçilerle ilgili tüm politikalar onu sadece geçici işgücü olarak gördüğünden, kalıcı bir bütünleşme sağlanamamaktadır. Ancak gelir kaynağı ve aile kompozisyonu arasındaki temel ilişki işlemeye devam etmektedir. Aslında, gelir görece olarak fazlalaştığı ve aileler, tarımda köylü ekonomisinin ve kendine yeterliliğin bir daha asla geri dönmeyeceğini başından beri gördükleri için, kendilerini en küçük birime göre uyarlamakta ve akrabalarıyla ilişkilerini buna göre düzenlemektedirler. Bunun en açık örneği, bazı kadınların artık köyde çocuklarıyla birlikte ayrı bir evde yaşamalarıdır.

Dışarıda kazanılan gelir her zaman üç parçaya bölünür. Erkek, bu parçalardan birini kendi harcamaları için ayırır; diğerini günlük ihtiyaçlarını karşılamak üzere ailesine gönderir. Ancak mümkün olduğunca büyük bir parça gelecekte Türkiye'de yapılacak yatırımlar için tasarrufa ayrılır. Bu üç temel payın aile bütçesindeki göreli ağırlığı, ailenin belli bir andaki ihtiyaçlarına ve özel düzenlemelere göre değişir. Ailenin farklı üyelerinin bir arada olması, kadının da yurtdışında çalışması ya da çocuklarıyla birlikte köyde yalnız yaşaması, çocukların büyükanne ve büyükbabalarıyla birlikte kalması nedeniyle paranın bir kısmının onlara gönderilmesi gibi farklı durumlarda gelirden ayrılan payların miktarı ve biçimi değişir. Çocuklar ailenin daha yaşlı kuşaktan üyeleriyle birlikte kalıyorsa bakımları için bir miktar para gönderilir. Çocukların ve kadının, erkeğin anne babasıyla kaldığı durumlarda, bazen Türkiye'dekilere hiç para gönderilmez. Böyle basit örneklerde bile aile bütçesi oldukça karmaşıktır. Örneğin bizim çalışma yaptığımız köy mısır ve fındık yetiştirmektedir; bu bitkilerin çapalanmasında ve hasadında, kadın ve çocuk emeği son derece değerlidir. Kuşkusuz, kadın ve ço-

cuk emeği gibi çeşitli üretim girdileri rasyonel olarak değerlendirilir; dolayısıyla yurtdışındaki erkek kendini düzenli olarak para göndermek zorunda hissetmez. Kadın ve çocukların kendilerine ait ayrı bir evde yaşadıkları durumda ise ailenin hemen hemen tüm ihtiyaçları erkeğin yurtdışından gönderdiği para ile karşılanır. Ailenin biraz toprağı varsa, kadın teknolojiyi ya da ürün türünü değiştirerek yeni girdilerle üretimi yükseltmek için fazla bir şey yapmaz. Nasılsa toprak bunca çabaya değemeyecek kadar küçüktür. Toprakta ne yetişiyorsa aile tarafından, ek besin olarak tüketilir. Aslında çalışma yaptığımız köydeki kadınlar ürettikleri fındıkları hiçbir zaman satmadıklarını, çocukları yesin diye ayırdıklarını belirtmişlerdir. Sebze ve mısıra gelince bunları da evde tüketilmek üzere yetiştirirler.

Ailenin en önemli amacı tasarruftur. Ancak bu tasarruftan beklentiler, erkeğin yurtdışında kalma süresine ve gelirinin büyüklüğüne göre değişir. Başlangıçta, göçmenin yaşam seviyesi çok düşük olduğundan ve en temel ihtiyaçları bile henüz karşılamadığından, tasarruflar büyük oranda, giyim, mobilya ve konut gibi, gıda dışındaki günlük tüketim mallarına harcanır. Hayatlarına hemen hemen sıfırdan başlayan bu insanlar için konut inşasının çok önemli bir yeri vardır. Konut, olağan ve olağanüstü zamanlarda temel bir güvence kaynağıdır; çünkü gerek duyulduğunda satılabilir, aynı zamanda bir tür yatırımdır. Göçmen işçilerin satın aldıkları içinde en önemli yeri, buzdolabı, radyo, televizyon, teyp, traş makinası gibi dayanıklı tüketim malları kaplar. Bunun nedeni kısmen, artık bu malların işçilerin tüketim alışkanlıklarının bir parçası halini almış olmasıdır. Bu özellikle teyp ve radyo için geçerlidir[33] Ancak bir başka neden de bunların Türkiye'de, işçinin satın aldığı fiyatın iki-üç katına satılabilmesidir. Dolayısıyla işçi açısından bu tür alışveriş, tasarruflarını artırmanın kolay bir yoludur. Kişisel kullanım için getirilmiş malların satılmasının yasadışı olmasına rağmen işçiler bir yolunu bulup her maldan birkaç tane getirmekte, birini kendileri için alıkoyup diğerlerini satmaktadırlar.

Türkiye'de Devlet Planlama Teşkilâtı tarafından yürütülmüş

[33] DPT, *Yurtdışındaki İşçiler Raporu*, Tablo 94.

anket sonucunda, işçilerin tasarruf alışkanlıklarında medeni hale bağlı bazı eğilimler bulgulanmıştır. Örneğin kırsal kökenli işçiler, kent kökenlilerden daha fazla tasarrufa eğilimlidir (yüzde 83.46'ya karşılık yüzde 91.83). Ayrıca evli erkekler bekârlardan daha çok para ve mal biriktirir (yüzde 88.36'ya karşılık yüzde 76.81). Ancak kadınlar için bunun tam tersi geçerlidir: bekâr kadınların yüzde 100'ü belli bir tasarruf yapmışken, bu oran evli kadınlar arasında yüzde 92.3'e düşer. Genç erkekler, yaşlı erkeklere nazaran daha az birikim yapar; buna karşılık eğitim durumuna baktığımızda, tasarruf eğilimi en fazla olan erkeklerin eğitim düzeyi en düşük olanlar olduğu, bunu eğitim düzeyi en yüksek erkeklerin izlediği ve en son sırada orta düzeyde eğitimlilerin yer aldığı görülür. Tasarruf miktarına gelince, evli erkekler gelirlerinin yaklaşık yüzde 54.72'sini tasarruf ederler; ancak bekâr erkekler arasında bu oran yüzde 46.50'dir. Köy kökenli evli erkeklerin tasarruf oranı yüzde 57.47'ye kadar çıkarken kent kökenliler yüzde 52.22'de kalır.

Bu tasarruflar büyük oranda bankalarda tutulur (Yüzde 72.2). Ancak tasarrufunu yastık altında saklayanlar da halen mevcuttur (Yüzde 18.7). Bu birikimler Türkiye'ye değişik yollarla girer. Görüşülen kişilerin sadece 38.9'u bunları nakit olarak yanında getirir; tasarruflarını kısmen nakit kısmen mal halinde ülkeye sokanların oranı yüzde 49.4, tamamen mal halinde sokanların oranı ise sadece yüzde 3.9'tur. Nakit söz konusuysa bunu posta ya da banka kanalıyla değil de yanında getirenler, yarıdan azdır (Yüzde 42.6).[34]

Bir süre sonra erkek yurtdışında daha çok kalmaya ve en âcil tüketim ihtiyaçlarını karşılamanın ötesinde tasarruflar yapmaya karar verirse, dikkatini gerçek yatırım olanaklarına yöneltir. Kırsal bölgelerde ilk elde, toprak ve tarım makinaları almaya; kentte ise emlâk, ticaret ya da zanaata yönelir.

DPT raporu, kırsal bölgelerdeki işçilerin yüzde 61'inin, tasarruflarını herhangi bir işletmeye yatırdığını; sadece yüzde 15'inin konuta yöneldiğini göstermektedir. Kentlerde işletmelere yatırılan tasarrufların oranı yüzde 32.41, konuta yatırılanla-

[34] Ibid., Tablo 72.

rın oranı ise yüzde 28.97'dir. Kuşkusuz kentlerdeki konut yatırımları aynı zamanda emlâk sektöründe gelişmeye neden olmaktadır.

Köy kökenli işçilerin giderleri arasında en önemli yeri evlilik, sünnet ve cenaze gibi törenlere harcanan paranın işgal ettiği düşünülebilir; üstelik başlık parası da halen geçerli bir uygulamadır. Ancak DPT anketi, bu tür harcamaların köy kökenli işçilerin tasarrufları içindeki oranının yüzde 2.24 olduğunu; buna karşılık, kentlilerin birikimlerinin yüzde 4.75'ini bu tür giderlere ayırdığını göstermiştir. Öyle görünüyor ki özellikle köylerde, törensel gösterişçi tüketim yerel gelirlere göre belirlenmiştir, dolayısıyla dış ülkelerde kazanılan bir para içindeki oranı son derece düşük kalmaktadır.

Ailenin göç öncesi, göç sırasındaki ve göç sonrası gelirini karşılaştırmak oldukça ilginç sonuçlar verecektir. DPT raporuna göre, kentlerden göç edenlerin yüzde 67.5'i yurtdışına gitmeden önce yılda 10.000 TL'den düşük bir gelirleri olduğunu beyan etmiştir. Öte yandan köy kökenli göçmenler içinde yıllık gelirleri 5.000 TL'nin altında olanların oranı yüzde 76.3'tür. 1961'den başlayıp 1969'a kadar uzanan dönemde yurtdışında elde edilen ortalama gelir 15.000-30.000 TL. arasında yoğunlaşmıştır. İşçilerin yüzde 65'i gelirlerini bu kategori içine yerleştirmiştir. Kesin dönüş yapanların yüzde 55.2'si yurtdışında yılda 3.000 ilâ 12.500 TL kazanmaktadır; bunların sadece yüzde 2.9'unun yurtdışındaki yıllık geliri 45.000 TL'nın üzerindedir. Ayrıca yüzde 12'si yılda 20.000 TL'nin üzerinde bir gelir elde etmiştir. Genel olarak, köy kökenli işçilerin yurtdışında elde ettikleri gelir, göç etmeden önceki gelirlerinin yaklaşık dört, geri döndüklerinde elde edeceklerinin ise iki katıdır. Kentli işçilerde bu oranlar, göç öncesi için üç, göç sonrası için iki kattır.

Öyle görünüyor ki aileler, yurtdışından gelen geliri, diğer akrabalarının hesaplarından her zaman ayrı tutmaktadırlar. Birlikte bir işletme açtıklarında bu mutlaka, rasyonel ortaklık kurallarına uygun olarak gerçekleşmektedir. Bizim çalışma yaptığımız köyde kadınlar, kocaları döndüğünde bu tasarruflarla ne yapılacağı konusunda oldukça kararsızdırlar. Her şeyden

önce kesin dönüş tasarısı yoktur. İleride ne yapılacağı da fazla düşünülmemiştir. Genel bir kural olarak yeni bir iş açmayı istemektedirler; ancak bu işin mutlaka erkek kardeşlerle ya da başka akrabalarla birlikte açılması gerekmemektedir.

Son DPT raporuna göre, halihazırda kesin dönüş yapmış olanların yüzde 78.2'si tekrar yurtdışına gitmek istemektedir. Bunun temel nedeni olarak, Türkiye'de kazanılan gelirin yetersiz olması belirtilmektedir (Yüzde 56). Yüzde yedisinden fazlası ise işsizliği neden göstermektedir. Bu iki kategoriye Türkiye'de yaptığı işi tatmin edici bulmayanlar da eklenmelidir (Yüzde 12.1). Bunların tamamı, geri dönmüş olan, ancak yine Batı Avrupa'da çalışmak isteyenlerin yüzde 75'inden fazlasını oluşturur.[35]

Sonuç

Tüm bunlar bizi, göçün ve ailenin dağılmasının ne zaman sona ereceği ve o gün geldiğinde ailenin özelliklerinin neler olacağı sorusuna götürür.

Herkesin bildiği gibi, şu anda Batı Avrupa'da, Türk işçilerinin işlerini kaybetmesine yol açacak herhangi bir ekonomik krizden söz edilemez. Geri döndüklerinde ise kentlerdeki enformel ekonominin parçası olmak dışında fazla bir şansları yoktur. Enformel ekonomi ile entegrasyon, ailenin çekirdek kompozisyonunu ancak akrabalar arası "yardım" ve "hediye" alışverişi sayesinde ayakta tutabilmesine neden olacaktır. Fakat ekonomik krizlerin ardından genişleme ve emek talebinde artış dönemlerinin geleceğini varsayarsak, işçi akışının ve çekirdek ailenin dağılmasının kaldığı yerden devam edeceğini düşünebiliriz. Kuşkusuz bu görüntü çağımızın temel çelişkilerinden biri sürdükçe, yani üçüncü dünya ülkelerinde pazara yönelik tarımın sanayileşme gerçekleşmeksizin ilerlemesiyle sanayileşmiş ekonomilerin hızla yayılması bir arada gittikçe, geçerli olacaktır. Ve belki de bu süreçte kadınların statüsü değişecek ve bu da gelecek kuşaklardaki erkeklerin kişiliklerinin çok başka bir biçimde şekillenmesine neden olacaktır.

[35] Ibid., Tablo 110.

KÜÇÜK KASABA KADINLARI *

Giriş

Geleneksel toplumlarda küçük kasabalı kadınlar belki de kadınlık statüsünün en uçtaki konumlarından birini meydana getirmektedirler. Küçük kasaba kadınları kolaylıkla düşük bir statüyü sergilemekte, buna karşın toplumda oynadıkları önemli ve kritik roller çoğunlukla fark edilmemektedir.

Küçük Türk kasabalarında yaşam tarzları farklı olan üç değişik kadın grubu görülmektedir. Aileleriyle ve genel olarak çevrelerindeki diğer kadınlarla olan etkileşimleri gibi köklü ilişkiler sözkonusu olduğunda, bu gruplar birbirinden farklı değillerdir. Fakat kasabayı çevreleyen bahçelerde aralıklı olarak çalışan, daha fakir ailelerin kadınlarının yaşam tarzları köy kadınlarının özelliklerini taşımaktadır -seks konusunda daha az ayırımcıdırlar: hem evde hem de ev dışında daha çok çalışırlar. Nitekim toplumla daha çok bütünleşmişlerdir. Farklı olan diğer bir grup ise dışardan gelip kasabaya yerleşmiş olan memur, subay ve avukat, doktor gibi kasabadaki meslek sahiplerinin eşleridir. Bu iki grubun arasında kalan grup ise esas kasabalılar ve onların kadınlarıdır. Bu grup aslında kasabayı meydana getiren en büyük kitlenin tüccar, zanaatkâr, esnaf, balıkçı ve benzeri meslek gruplarının eşleri, anneleri ve yetişkin kızlarıdır. Bu kadınlar kadın-erkek ayrımının, dolayısıyla toplumdan ayrılmanın en uç noktasını temsil etmektedir. Eğitim, üst-sınıf veya büyük- kent (metropol) yaşantısının karmaşıklığından uzak olan yaşantıları incelendiğinde, genellikle toplumda kadının rolünün kritik yönleri ve işlevleri en belirgin en açık biçimde görülmektedir.

Burada ben Türkiye'nin Batı Karadeniz kıyısında bir küçük

---

* *Türk Toplumunda Kadın*, N. Abadan-Unat, Ed., Türk Sosyal Bilimler Derneği Yayını, 1979.

kasabanın, Ereğli'nin kadınlarını inceleyeceğim.[1]

Genel olarak analizimi kadının en önemli rolünü oynadığı çevre olan aile içi ilişkileri üzerinde yoğunlaştıracağım. Kasabada yaşam şartları ne olursa olsun, ailenin tüketim tarzları ve aile içi ilişkiler çoğunlukla kadınların aile içindeki karar verme, çalışma ve koordinasyon faaliyetleri ile belirlenmektedir. Daha sonra da kadının boş zamanları diye nitelendirilen, fakat gerçekte onun ev dışındaki ilişkilerini meydana getiren etkinliklerini inceleyeceğim. Ayrıca değişmenin dönüm noktasında oldukları ve Ereğli'de kadının dünyasındaki ayırım ve özellikleri azaltma potansiyeline sahip oldukları için, ev dışında para kazanmak için iş sahibi olmanın yolu olarak eğitim konusuna da yöneleceğim.

Ailede Kadın

Ereğli'de aile yapısı daha küçük çekirdek aile yapısına doğru eğilim göstermektedir. Evvelden Ereğli'de varolan geniş aile yapısı hakkında pek fazla bir bilgimiz yok. Ancak ailenin tarihçesi konusunda yapılan son araştırmalar, ailenin hiçbir zaman çok büyük olmadığını göstermektedir.[2] Ereğli'deki ailelerin ancak onda biri baba, anne, evli erkek çocuklar, onların eşleri ve çocuklarının, bunun yanısıra evlenmemiş kız ve erkek çocukların da birlikte oturduğu, ataerkil geniş aile yapısının özellik ve işlevlerine sahiptir. Geriye kalan ailelerin dörtte biri de tam olarak geleneksel ataerkil geniş aileye uymamakla birlikte, aynı örüntü üzerinde çeşitlenmeler göstermektedir. Anne ve babanın ya da sadece babanın aile ile yaşadığı hallerde de geleneksel otorite ve kontrol güçlerinin babadan oğula geçtiği izlenmektedir. İçlerinde en önemlisi, evli bir çift ve onların evlenmemiş çocuklarından oluşan çekirdek ailelerin oranının yüksek oluşudur. Bağımsız birimlerin yüzde altmışının bu şekilde çekirdek aileler oldukları bulunmuştur. Bunun yanısıra, her ne

[1] Ereğli Karadeniz kıyısında bu bilgi toplandığı zaman (1964) nüfusu 8.185 olan bir kasabadır. İlin en önemli kömür ocaklarının bulunduğu merkez ve ayrıca da kömür limanıdır. Her şeyden önemlisi de kasabalılar ve köylüler arasından çeşitli ilişkilerin değişimine olanak sağlamaktadır.

[2] Peter Paslett, Richard Wall (Eds.), *Household, Family in Past Time*, Cambridge Univ. Press. 1976, Giriş'e bakınız.

kadar geleneksel modelden ayrılan bir durum varsa da, geriye kalan ailelerin onda birinde de kadının anne ve babasının aileye dahil olduğu gözden kaçırılmamalıdır. Ayrıca şimdiye kadar bahsedilmemiş olan diğer bir aile türü de "karmaşık" diyebileceğimiz, düzgün geniş aile olmayıp, anne veya baba yönünden diğer akrabaların birlikte yaşadığı aile tipidir. Bu kadar çeşitli aile düzenlerini ve kadının bu ortamlardaki yeri ve rolünü anlamak için, değişik tiplerde görülen fertler arası ilişkiler analiz edilmelidir. Hem annenin hem de babanın kız çocukları ile olan ilişkileri disiplin ile karışık bir şefkat şeklinde belirir. Özellikle kız çocuk okuldan ayrıldıktan hemen sonra, annelerin kızları ile çok daha yakın içli, dışlı bir ilintisi vardır. Kız çocuk evde gördüğü işlerden gezmelere kadar her an annesi ile beraberdir. Annesinin dert ortağı ve arkadaşıdır.

Babalar da kızlarını severler ve onların iyi halleri ile övünürler. Fakat yine de baba-kız arasındaki ilinti, ne anne-kız ne de baba-oğul ilintisine benzer. Çok daha sade olan ve şefkate dayanan basit bir ilintidir. Evlenmeden önce kız bütün problemlerini annesine söyler ve o kanalla halleder. Erkek kardeş de yardımcı olabilir, fakat onun tavrı genellikle yetkeci (otoriter) ve hoşgörüsüz olur. Yine de problemi kızının isteğine uygun olacak şekilde çözümleme yolunda baba ve erkek kardeşin arasını bulan annedir. Annenin arabulucu olarak görevi gün geçtikçe daha çok önem kazanmakta ve güçleşmektedir; çünkü artık genç kızlar kız arkadaşları ile daha çok vakit geçirmekte ve buna bağlı olarak istekleri artmakta, daha farklı giyinmekte, okula gidip, ofiste çalışmayı arzulamaktadırlar. Bir genç kızın bir genç erkekle ilgilenmesi veya ona meyil etmesi ne kadar masumane olursa olsun, babası ve erkek kardeşi tarafından kesin olarak olumsuz ve yasaklayıcı tepkilere yol açmaktadır. Bu gibi durumlarda kızın suç ortağı annesidir. Kız üzülse, kızsa, sinirli olsa da, annesi kızının bu tür davranışlarını yakınlık ve arkadaşlık havası ile saklamaya çalışır. Kızlarına karşı olan hoşgörülerini saklamak için anneler kocalarına ve oğullarına karşı öfkeli (ters) yaşlı kadın tavrı takınırlar. Bugün ancak anneler kanalıy-

la kızların, bazı tutumları hoşgörü ile karşılanmaktadır.[3]

Evlenmek kızlar için tek amaçtır. Bu bir kız için sadece yeni bir yaşam biçimine başlamak demek değildir. Genç kız evlendiğinde bildiği, büyüdüğü, güvendiği çevreden sökülür, kendine yabancı bir takım insanlarla çok yakın ilişkiler içinde yaşamaya başlar. Bu zor bir yaşantıdır. Kızlar büyütülürken hep kocasının ailesine, yeni bir çevreye, hem de o çevrenin ikinci sınıf bir üyesi olarak uyum yapmak üzere yetiştirilir. Bu yetiştirilme biçimi onları insan ilişkilerine karşı erkek kardeşlerinden çok daha duyarlı bir duruma getirir. Erkek çocuklara daha çok küçük yaşlarda babalarınkine benzer bir yer verilmesi, karar verme ve kontrol işlevlerinde babalarının yerini alacağının hatırlatılması onların şımartılmasına yol açar ve etraflarının kendilerine uyması beklentisini ön plana çıkarır. Oysa kızlarda durum tam tersidir. Böyle farklı bir sosyalizasyon, yetiştirilme biçimi giderek kızların zor insan ilişkilerinde erkeklerden çok daha becerili olmalarına çok daha iyi uyum sağlamalarına neden olur.

Ereğli'de kıza eş seçimi konusunda fazla baskı yapılmamaktadır. Bugün artık birbirini hiç tanımayan iki gencin evlenmesi sözkonusu değildir. Koşullar birbirlerini arayıp konuşmalarına olanak sağlamaktadır. İlişkinin tipi ve derecesi sokakta, çarşıda, sinemada ya da parkta birbirlerini görmekten, gizli bir ilişkiyi sürdürmeye kadar uzanmaktadır. Daha tutucu olan ailelerde gençlerin birbirlerini uzaktan görmeleri için fırsatlar yaratılır. Kadınlı erkekli görüşmelerin mümkün olduğu ailelerde kızla erkeğin konuşup görüşmesi için olanaklar sağlanır. Onaylanan ve onaylanmayan çeşitli ilişki kurma şekillerinde en önemli rolünü oynayan yine annedir, zira bütün bu sıralarda çocuklar babalarıyla sadece anneleri vasıtasıyla bağlantı kurabilirler.

Ereğli'de evlendikten sonra karı-kocanın ilişkisi oldukça değişkendir. Kadının hâlâ özellikle kocasının akrabaları ile aynı evde oturduğu hallerde, tam olarak kocasına boyun eğdiğini söylemek hatalı olmaz. Fakat aynı kesinlikle yıllar geçtikçe ka-

[3] Kızların sosyalleşmesi konusunda bkz.; Mübeccel Kıray, "The Family of The Migrant Worker" in Nermin Abadan Unat (Ed.) *Turkish Workers in Europe*, The Hague, E. J. Brill, 1976.

dının statüsünün yükseldiğini, daha az boyun eğen ve daha bağımsız bir insan olduğunu söyleyebiliriz. Çocuklar büyüyüp, evlenip çoluk çocuğa karıştıkça, anne giderek ailedeki en merkezi, en önemli kişi olarak belirmeye başlar.

Kasabanın geleneksel zanaatkâr-tüccar ailelerinde karı-koca hâlâ ayrı dünyalarda yaşamaktadır. Kocalar (erkekler) evde pek fazla vakit geçirmezler, kadınlar ise hiçbir şekilde kocalarının dışarıdaki hayatlarına katılma hakkına sahip değildirler. Birçok erkek, karısına işinden ve ev dışındaki hayatından bahsetmez. Aynı şekilde kadınlar da evde olup bitenlerden, çocukların küçük problemlerinden kocalarına sözetmezler. Bu da Afrika ve Türkiye gibi seks ayırımının kuvvetli olduğu toplumlarda kadınların kişiliklerindeki özel bağımsızlığı besleyip ortaya çıkarmaktadır.[4]

Ancak nispeten yüksek gelirli genç nesilde ayırımın giderek azaldığı görülmektedir. Akşamları çift olarak ahbap ziyaretlerine, yine eşlerden oluşan gruplarla pikniğe, sinemaya gitmek, seyahat etmek geçtiğimiz on-on beş yıl içinde gelişmeye başlamış olan davranışlardır. Bunların içinde belki de en önemli gelişme son zamanlarda Ereğli'deki çekirdek ailelerde kadın ve erkeğin arkadaşlığının ortaya çıkışıdır. Birçok mülâkatta erkekler özellikle kritik durumlarda son zamanlarda eşlerinin fikrine başvurmayı tercih ettiklerini açıkça belirtmişlerdir. Çekirdek aile yapısının yaygınlaşması, bunun yanısıra tüccar ve sanatkârlar arasında beliren rekabet karı ve kocayı birbirine yaklaştırmaktadır. Bu eğilimin gelecekte takip edeceği yol zamanla belli olacaktır.

Bir bakıma, geleneksel Türk ailesinde ailenin diğer fertlerinin kendilerini uymaya zorunlu hissettikleri en önemli ilişki, aynı zamanda ailenin çok işlevli (multifunctuonal) yapısını idame ettirmekte rol oynayan ilişki baba-oğul ilişkileridir. Geleneksel olarak aileler erkek çocukları olmasını çok isterler. Çocukluk çağından sonra baba oğlunun bir iş edinmesini sağlamayı ya da

[4] Lloyd and Margaret Fallers, "Sex Roles in Edremit" *Mediterranean Family Structures*, J. G. Peristiany (Ed.), Cambridge Univ. Press, 1976. Ayrıca Ester N. Goody, Context of Kinship: An essay in the Family Sociology of the Gonza of Northern Ghama, Univ. of Cambridge Press, 1972.

kendi yanında iş öğretmeyi, evlenme çağı geldiği zaman uygun bir kız bulup evlendirmeyi, gelecekte evin selametini temin edecek şekilde aileyi ona emanet etmeyi vazife sayar. Böylece yeni bir evcil hayatı başlatır. Son yılların toplumsal değişimlerinden ötürü bu tip ilişkiler artık gevşemektedir. Çelişkilerin ortaya çıkmasıyla erkek çocuklar isyan etmeye başlamışlardır. Değişim sırasında sürtüşme ve krizler doğaldır. İşte burada anne araya girmekte, baba ve isyan eden oğul arasında tampon vazifesi görerek değişmenin sürtünmesiz olmasını sağlamakta önemli bir rol oynamaktadır. Birçok durumlarda bu çelişkiler ciddî boyutlara ulaşmamakta, anneler sadece iki tarafı yatıştırıcı, uzlaştırıcı unsur olarak devreye girmektedirler. Genellikle anne oğlunun yandaşı olarak araya girer, zaman zaman bu onun suçunu paylaşma, onu suç ortağı olma boyutuna kadar varır. Evde herkesle en yakın ve dolaysız ilişkileri kuran anne olduğu için, problemin ciddiyeti ve çözümün geçerliliği konusunda karara varan yine annedir. Baba, oğul, kız çocuğu veya gelin ancak anne kanalıyla hareketlerine yön verebilirler.[5]

Bu şartlar altında kadın için ailede kurulacak en önemli ilişki oğluyla olan ilişkisidir. Başlangıçta gelin olarak aileye girdiği zaman kendisine yeni olduğu, aileye yeni girdiği her fırsatta hissettirilir, hatırlatılır. Statüsü düşüktür. Tüm ölçütlere göre, ne kadar iyi bir gelin olursa olsun, ancak bir oğlan çocuğu dünyaya getirdikten sonra yeri ve önemi kabul edilir. Ancak o zaman daha yüksek bir statüye sahip olup, kocası ve kocasının ailesi tarafından kabul edildiğini anlar. Sonuç olarak tüm umutları, endişeleri, gelecekle ilgili planları büyümekte olan erkek evlât üzerinde yoğunlaşır. Anne her zaman için aile içindeki özellikle babaya karşı anlaşmazlık ve kavgalarda kendisini koruyup savunması için oğluna güvenir.

Evde otorite ve etki bakımından erkek çocuk babadan sonra ikinci gelir. Bu yüzden de anne hiçbir zaman için oğluna az şevkat göstermek veya onunla olan ilişkilerini tehlikeye düşürmek

[5] Annelerin rolü konusunda daha detaylı bilgi için bkz.; Mübeccel Kıray, "New Role of Mothers", in G. Peristiany (Ed.), *Mediteranean Family Structure*, Univ. of Cambridge Press 1976.

istemez. Annesi ve karısı arasında çıkan anlaşmazlıklarda ise genellikle erkek çocuğun annenin tarafını tutması beklenir. Eğer bir tercih yapmak gerekirse gelinin "el kızı"nın bu konuda pek şansı olmaz. Bugün bu anne-oğul ilişkileri de değişmektedir. Birçok durumlarda anne ve oğul babanın yetkisini reddetmek üzere birleşmekte, sadece onun keyfi kararlarını önlemekle kalmayıp onu yeni değerleri ve davranış tarzlarını kabul etmeye zorlamaktadır. Kadının yaşamının iki önemli kısmını meydana getiren tüketim düzenleme ve boş vakitlerini kullanma sözkonusu olduğunda bu tip çelişkiler daha çok belirginleşmektedir. Yeni ve pahalı ev eşyaları, örneğin radyo, buzdolabı, elektrik ütüleri vs. istenmektedir. Genel olarak kadınlar için onaylanan gezmelerden, sinemaya veya parktaki Türk müziği konserine gitmesine veya yeni moda elbiseler edinmesine kocası izin verdiği ya da aileyle ilgili olarak önemli bir konuda kadının karara katılmasına fırsat vermediği zaman erkek çocuk genellikle annesinin tarafını tutar.

Fakat erkek çocuklar babalarına karşı tutumlarını değiştirdikleri gibi, anne ve eşlerine karşı da davranışlarını değiştirmeye başlamışlardır. Sonuç olarak artık anne, gelini üzerinde nihaî bir söz hakkına ve yetkiye sahip olamamaktadır. Zira oğlu artık annesine karşı karısından yanadır. Bu da anne oğul ilişkilerini sınırlamaktadır. Yer alan tüm değişmeler ile birlikte anne olarak kadının bu en önemli rolde ne kazanacağı veya ne kaybedeceği konusunda yorum yapmak için vakit henüz erkendir.

Tüketim ve Kadın

Tüketimin kadının nüfuz sahası olduğu herkesçe kabul edilen bir gerçektir. Bu sahada kadının aile içindeki ilişkiler konusunda oynadığı önemli rolden sonra diğer bir önemli rolü de ailenin tüketim tarzını belirleyen kararlarında ortaya çıkar.

Tüketim tarzındaki farklılaşmalar kadının diğer ilişkilerini etkiler. Yeni gelir seviyeleri, para kazanma hızı, tüketim ve servetle ilgili değerleri de değiştirir. Çoğunlukla kabul edildiği gibi yemek, giyim, ev eşyası alımı veya bunların evde yapılıp hazırlanmaları ile ilgili kararlardan oluşan tüketim konusu, küçük

kasaba kadının en önemli ve belirgin ekonomik faaliyetini meydana getirir. Değişmeyle birlikte ortaya çıkan örüntüler, özellikle değişmenin belirli safhalarında daha çok anlam kazanmaktadır. Kadın ve erkeğin tüketimlerinde farklılaşmalar meydana gelmekte ve böylece kadın ve erkeğin kültüründeki farklı yerleri dolaylı olarak ortaya çıkmaktadır.

Ereğli zengin bir toplum değildir. Standartlar sadece geçinmek için yeterli olacak seviyeden Türkiye'de büyük şehirlerdeki üst orta tabaka ile karşılaştırılabilecek bir seviyeye kadar değişkenlik göstermektedir. Para ekonomisinin geçerli olduğu bu yörede, para (gelir) evin erkeği tarafından temin edilmekte, yiyecek, giyim ve ev eşyası gibi temel ihtiyaçlar, kadının planlaması ile haftalık, mevsimlik ve yıllık olarak alınmaktadır. Bunun dışında kadına evin günlük ihtiyaçlarının yakındaki dükkân veya çarşıdan temini için çok az miktarda para verilmektedir. Kadınlar kasabanın merkezindeki büyük çarşıdan alış yapmazlar. Merkezdeki çarşıya alış-verişe gitmek için kadın kocasından izin almalı, en azından ona haber vermelidir. Ailenin erkek tarafından sağlanan geliri ikiye bölünür, bir kısmı ailenin evdeki tüketimine diğer kısmı da erkeğin ev dışındaki harcamalarına ayrılır. Erkekler kendi tüketimleri için bütçelerinin tümüne oranla oldukça büyük meblâğlar ayırırlar, bu harcamalara sık sık dışarda yenilen yemekler, kendilerine yaptıkları giyim kuşam masrafları, sigara, içki ve diğer zevkleri için ayırdıkları paralar dahildir.

Evlerin döşenme tarzlarını yaşam seviyelerine ve/veya geleneksel veya modern eğilimlere göre ayırdetmek mümkündür. Düşük gelirli ailelerde ev eşyası az ve eskidir. Yatak, yorgan ve yerlere serilen örtüler "çul" denilen, artık kumaş parçalarından yapılır. Birkaç parça kap kacak da dekoru tamamlamaktadır. Orta ve yüksek gelir gruplarında ise eşya divandan, koltuk takımlarına doğru değişmekte, ayrıca evde yemek, yatak odası takımları bulunmaktadır. Evde iyi halı ve modern tül perdeler bulunmasına özen gösterilir. Evlerin döşenmesi tamamen kadının seçimi ve erkeğin zor elde edilen rızası ile olur. Nispeten düşük meblâğlar karşılığında elde edilen küçük ev eşyaları, çar-

şaf, havlu, küçük mutfak aletleri vs. ancak kadının uzun vadeli planlama ile biriktireceği para ile satın alınabilir. Dikiş makinası, buzdolabı veya çamaşır makinası gibi büyük harcamalar ise kadının seçiminin dışında olup erkeğin kararına bağlıdır. Bu konudaki öncelikler oldukça ilginçtir. Masrafı azalttıkları için, dikiş makinaları ve buz dolapları öncelikle alınır; bunun yanısıra işi azaltıcı çamaşır makinaları ise diğerlerinden çok sonra gelir. Bu özellik daha sonra tüketimin çeşitli yönlerinde tekrar izlenecektir. Kadının bu tip işler için sarfettiği çaba "iş" sayılmamaktadır. Bu nedenle yakın çevredeki kadınlar arasında karşılıklı yardımlaşmaya dayanan bir sistem uygulanmaktadır. Yemek saatlerinin dışında erkek zaten bütün gün evde olmadığı için evinde işi veya harcamaları azaltıcı aletler olan komşular sık sık ziyaret edilerek bu eşyalar ortaklaşa kullanılmaktadır.

Genel olarak Ereğli'de yeni tüketim tarzlarının ve özellikle ev eşyaları için tüketimin artmasının kadın ve erkek arasında birtakım gerginliklere sebep olduğu söylenebilir. Fakat giyim sözkonusu olduğu zaman bu gerginlik belirmiyor. Zira kadının yaşam şekli onun basit olan giyim alışkanlıklarını değiştirecek bir yeniliğe sahip değildir. Giyimle ilgili değerler kadının toplum içinde başkalarının dikkatini çekecek kadar cüretkâr olmasını hoş karşılamaz ve kadın giyimi ailenin gelirinin sergilendiği bir konu değildir.

Düşük gelir seviyesindeki ailelerde gerginlik çoğunlukla yeni bir radyo satın almakla ilgili olarak ortaya çıkar, çünkü daima evde olup onu erkekten çok dinleyen kadındır. Halbuki yüksek gelir seviyelerinde talepler giderek çeşitlenmektedir. Fakat yine de yeni bir banyo inşa etmek veya mutfağı onarmak gibi yüksek maliyetli gelişmeler kolaylıkla ortaya çıkmamaktadır. Bunun nedeni malî bakımdan büyük yük olması değil, bu tip değişikliklerin kadının rahatıyla doğrudan ilgili olup, evin erkeğine bunların gereğinin anlatılmasının çok güç olmasıdır.

Yiyecekler ve pişirilen yemek çeşitleri, gelirin orta seviyesinin üstüne çıkmasından en az etkilenen konulardır. Pişirilen en ekonomik yemekler bir miktar kıyma ile birlikte pişirilen kuru fasulye, nohut, bulgur, erişte gibi yemeklerdir.

Lezzetini arttırmak, tad vermek için domates salçası ve soğan ilave edilir. Bu yemeklerin hazırlanması genellikle çok zaman ve emek gerektirir. Dolmalar, börek çeşitleri, erişte ve makarnalar Ereğli'nin ucuz fakat çok emek gerektiren yemekleridir. Gündelik olduğu kadar düğün, sünnet gibi en önemli törenlerde de en zengin ailelerde bile tüm yemekler ailedeki kadınlar tarafından hazırlanır. Bu tip merasimlerde sunulan yemekler çok daha süslü ve o oranda da yapılması güç, emek isteyen yemeklerdir ve evin kadınları tarafından hazırlanırlar. Kadınlar bayram da olsa düğün de olsa günün tadına ancak herkes, özellikle erkeklerin servisi yapılır, onlar memnun olduktan sonra varabilirler.

Yiyeceklerin hazırlanışı ve kadının bu işe verdiği emek arasındaki ilişki dışardan satın alınan hazır yiyeceklerin miktarı ile de izlenebilir. Şimdiye kadar kadının belli başlı görevlerinden biri olan ekmek yapma işi son zamanlarda hazır ekmek satın alınmaya başlanmasıyla aşağı yukarı tamamen ortadan kalkmıştır. Fakat yine de diğer bütün yiyeceklerin, konservelerin hazırlanması aile işidir ve özellikle kadının görevidir. Özellikle erişte, bulgur, domates salçası, turşu, reçel gibi temel yiyecekler hâlâ genellikle evde hazırlanır.

Yiyeceklerin hazırlanmasına sarfedilen emeği incelemek yiyecek tüketimi konusunda kadın ve erkeğin göreli konumları konusunda anlamlı fikir vermek için yeterli değildir. Bir başka yönden bakıldığında esnaf, zanaatkâr ve tüccarlardan oluşan kasabanın çalışan erkek nüfusu genel olarak fırsat buldukça dışarda yemek yeme alışkanlığına sahiptir. Dükkânların kapanma saatinden sonra kasabadaki lokantalarda akşamları sofralar kurulur, uzun saatler yemek yenilir ve içki içilir. Gelir sabit ve sınırlı olduğu sıralarda erkekler için bu tip çıkışlar da kısıtlıydı. Şimdi kasaba değişmekte olduğu için ve büyük bir çoğunluğun geliri arttığından bu eski gelenek yeni bir boyut kazanmaktadır. Erkekler artık çok daha sık dışarda yemek yemekte ve dolayısı ile ailelerinden çok daha iyi beslenmektedirler. Yani artan gelirin ancak çok kısıtlı bir kısmı aile için ayrılmaktadır. Geriye kalan büyük meblâğ erkeğin, özellikle ev dışındaki kendi tüketi-

mine ve yemek harcamalarına ayrılmaktadır. Evde kadının ve çocukların yediği geleneksel basit yemekleri beğenmedikleri zaman erkeklerin evi terkederek gidip lokantada ızgara et ve benzeri pahalı yemekler yedikleri izlenmiştir. Değişim, gelir artışı, daha önceleri ev dışında yalnız vakit geçiren erkekleri yiyecek tüketimi konusunda farklı standartlara sürüklemiş ve cinsel davranış konusunda varolan farklı standartlara da dolaylı olarak katkıda bulunmuştur.

Benzeri tutum ve davranışlar erkek giyimi konusunda da izlenmektedir. Erkekler giyimlerini hazır almakta, ancak çok az sayıda ailede kadınlar kocalarının iç çamaşırlarını ve gömleklerini dikmektedirler. Elbiseler uzun süredir terziye diktirilmektedir. Son zamanlarda hazır takım elbiseler, ceketler ve pantolonlar bulunmaktadır. Yine kısmen satın almak veya ısmarlamak mümkün olduğu için, kısmen bedel erkek tarafından ödendiği için, kısmen de toplumda erkeğin giyimi ile ilgili kısıtlayıcı kurallar olmadığı için erkekler çok daha iyi, daha modern giyinme, değişik bedenler için ceketler, gömlekler vs. bulma olanağına sahiptirler.

Öte yandan kadınlar hâlâ iç çamaşırlarını kendileri dikerler. Yeni çıkmakta olan sentetik kumaşlardan yapılan iç çamaşırlarını genç kızlar çeyizleri için istemektedirler. Aslında Ereğli'de kadın giyiminin en göze çarpan özelliği kadın giyiminin geleneksel veya modern olmak yönünden çeşitliliğidir. Kasabada kadınlar yüzlerini örtmezler. Kıyafetleri modern pantollardan çarşafa kadar değişmekte, iç çamaşırları da naylon sutyenden pamuklu uzun iç donlarına kadar farklılaşmaktadır. En çok değişen gruplar kısa kollu elbiseler giyip, yazın çorapsız dolaşmakta ve başlarını örtmemektedirler. Ama yine de kadınların büyük bir çoğunluğu uzun kollu ve belirli bir üslûbu olmayan uzunca elbiseler giyerler. Genellikle her mevsimde de üstlerine bir yün ceket giyip başlarını örtmeyi tercih ederler. Erkeklerin giyimiyle karşılaştırıldığı zaman kadınların giyimi kalite, stil ve modernlik açılarından çok geridedir. Türkiye'de kadının harcamalarında lüks tüketimin hiç yeri yoktur. Bunun nedeni burada kadınların statüyü temsilen topluma karışmamalarıdır. Bunu

erkekler yapar. Sonuç olarak kadın kendi giyim, tüketim ve zevkini önemsememekte onun yerine evin döşenmesi, düğün, doğum, ölüm gibi olaylarda yapılan merasimler için harcamalara önem vererek ailenin statüsünü kanıtlamaktadır. Fakat bu tercih kadın ve erkeği tüketim standartları açısından farklılaştırmakta, kadını daha aşağı bir seviyeye oturtmaktadır. Ne olursa olsun, genel olarak Ereğli'de tüketim çok çalışma ve epeyce mahrumiyet demektir. Bu yoğun çalışma ve mahrumiyette kadının payı erkeğinkinden çok daha fazladır.

Boş Vakitler

Kadının aile içindeki ve dışındaki yaşamını anlamak için onun boş vakitlerindeki faaliyetlerini incelemek gerekir. Fakat bu dikkatle ele alınması gereken bir konudur, çünkü kadına evinin dışında incelediğimiz kültür "eğlenceyi", "zevki" meneden, kadının şerefine çok önem veren, onun toplum içinde çok görünüp göze batmasını hiç hoş karşılamayan bir toplumun kültürüdür. Hâlâ kadınlar, özellikle tüccar ve esnafın anne, eş ve kızları evlerinden sadece boş vakitlerinde çıkmaktadırlar. Ayrıca küçük kasabalarda iş ve oyun, çalışma ve dinlenme arasındaki fark tam olarak belirlenmemiştir. Diğer bütün faaliyetler düzensiz ve ayrışmamış olduğu gibi, hem kadınların hem erkeklerin boş vakitleri belirsiz bir durumdadır.

Kadınlar için en çarpıcı boş vakit etkinliği diğer kadınlara yaptıkları sonsuz ziyaretlerdir. Düşük gelir gruplarında bu ziyaretler törensizdir. "Geçerken şöylesine bir uğramak", "sabah kahvesine gitmek", "akşam oturmaya gitmek" hep bu türde yapılan ziyaretlerdir. Aslında kadınların ev ziyaretleri erkeklerin kahveye gitme alışkanlıklarına benzer her ikisi de seks ayırımının devamı konusunda önemli rol oynar. Bu tip ziyaretler genellikle yakın çevrede yapılır. Maddî durumu daha düzgün olan kadınlar "kabul günleri" tertiplerler. İkram edilen yiyecek ve içecekler bugünlerde daha resmidir. "Geçerken şöyle bir uğramak" gibi kısa ziyaretlerin aksine kabul gününe giderken genellikle kıyafete çok özen gösterilir ve çocuklar götürülmez. Kabul günleri annelerin oğullarına gelin beğenmeleri için iyi bir fırsat

teşkil ettiğinden, güne yetişkin kızları götürmek adet haline gelmiştir. Evinde gün tertiplemeyen kadınlar ise bu tip bir faaliyeti "züppelik" olarak nitelendirirler. Üst tabaka ise her dakika habersiz gelip gitmeyi "lâubalîlik" addeder. Birçok zengin tüccarın hanımı ise her iki türden eğlenceyi de iki tip ahbapları ile sürdürürler.

Ziyaretler sırasında kadınlar konuşurken aynı zamanda örgü örer veya nakış işlerler. Birlikte dikiş dikmek ziyaret ve eğlence için özel bir sebep teşkil eder. Konuşmalar genellikle doğumlar, ölümler, düğünler, çocukların problemleri ve ev işleri konularında olur. Ayrıca gördükleri filmler ve okudukları magazinler hakkında da konuşurlar.

Ereğli kadının yaşamında önemli yeri olan bazı ziyaretler de ölüm, düğün ve doğum törenleri için yapılan ziyaretlerdir.

Kadınlar aralarında evlerde toplanıp, geçimi bundan olan kadın mevlithanlara mevlit okuturlar. Aslında mevlit okutmak için çok çeşitli fırsatlar yaratırlar.[6] Mevlit, Peygamberin hayatını anlatır: sözleri 15. yüzyılda Türkçe olarak bir Bektaşî bilgini ve şairi tarafından yazılmıştır. Mevlit ya Tanrı'nın takdirini kazanmayı ya da yardımı için şükran borucunu ödemek üzere okutulur. Bir ölümden sonra veya genellikle "ölmüşlerin ruhu" için, eşini dostunu bir araya toplamak gayesi ile de okutulabilir. Toplantıdan önce aralarında mevlit şekeri almak için para toplanır. Mevlide her yaştan kadın gelir. Zaman ilerledikçe mevlit, bol konuşmalı gülüşmeli bir toplantı haline dönüşür. Bazen yaz mevsiminde ağaçlık ve manzaralı bir yer olan Nasrullah Dede yatırında mevlit okutulur. Bu da güzel havada yapılan bir piknikten pek farklı bir gezinti değildir.

Yine erkeklerden ayrı olarak küçük gruplar halinde parka, gündüz matinelerinde sinemalara giderler ve yazın erkeklerin olmadığı yerlerde açıktan denize girerler. Haftalık açık hava pazarlarından yapılan alış-veriş de bir eğlence şekline dönüşmüştür. Şehrin ana çarşısında alışverişe çıkmak oldukça büyük bir meseledir ve genellikle kadının kocasından izin alması en azın-

[6] Bkz. Fatma Mansur, *Bodrum, A Town in the Aegean*, E. J. Brill, 1972, s.106-108.

dan, arkasından lâf edilmemesi için ona haber vermesi gerekir. Anneler alışverişe veya kasabanın diğer bir bölümündeki arkadaş veya akrabaları ziyarete giderken 7-8 yaşındaki kız ve erkek çocuklar da anneleri ile birlikte giderler. Küçük çocuklar anneleri ile sinemaya, alışverişe, ziyaretlere giderek, onunla sosyal yaşantısını paylaşırlar. Erkekler genellikle yemeklerden sonra işe veya kahveye gitmek üzere evden ayrıldıkları için çocuklar anneleri ile yalnız kalırlar. Fakat yaşantılarını paylaşmanın tek nedeni bu değildir. Aslında çocuklar büyük ablalarına ve annelerine eşlik ederek onlara göz kulak olurlar. Şaperonluk ederler. Eğer kadınlar çeşitli yerlere çocukları ile birlikte giderlerse bu daha "namuslu" ve saygıdeğer bir davranış olarak kabul edilir.

Kadınların a) Mevlit gibi dini toplantılara gitmesi veya b) Gezmelere yedi sekiz yaşlarındaki oğulları ile birlikte gitmeleri, c) Özellikle de gittikleri toplantıların açık havada olması, toplum tarafından hoşgörü ile karşılanan, kabul edilebilen ve "namuslu" kabul edilen gezme tarzlarıdır. Onlar da bütün ev dışı gezmelerini bu üç prensip içinde sürdürürler.

Öte yandan unutulmamalıdır ki kadın evde gece gündüz çalışır ve sorumluluk taşır. Birincisi her şeyden önce burası temiz ve düzenli tutulmalıdır. İkincisi, değişik saatlerde yeme adeti olan aile üyeleri için zamanında yemekleri hazır bulundurmalıdır. Üçüncü olarak, anne evdeki tüm çatışma ve anlaşmazlıkların arabulucusu olduğu için daima tetikte ve aile içi çelişkilere müdahale etmeye hazır olmalıdır. Dördüncüsü, kocası evde olduğu zamanlarda daima onun kapris ve isteklerine cevap verebilmelidir. Görüldüğü gibi kadın ancak öğleden sonraları ve akşam kocası kahveye gidip çocuklar yattıktan sonra bir süre ancak istirahat için vakit ayırabilmektedir.

Kocası evde yokken kadının radyoda her türlü program dinlemeye zaman ayırması ilginçtir. Ev işi konusunda büyük sorumlulukları olmayan genç kızlar arasında Hayat, Ses ve Yelpaze gibi hafif magazinler rağbettedir. Seriler ve romanlar hayal güçlerine hitap eden ve hakkında hararetle konuşulan konuları oluştururlar. Bu magazinler elden ele geçirilir, böylece 6-7 el değiştirir. Hikayelerdeki romantizmi, büyük kent yaşamını, üst

sınıf sosyete haberlerini okuyarak bunlardan kendileri yaşamışçasına doyum sağlarlar.

Şimdiye kadar sürekli seks ayrımından bahsetmiş olmamıza rağmen bunun Ereğli'de tek yaşam tarzı olmadığını belirtmekte fayda vardır. Çünkü örneğin, evli erkeklerin beşte dördü eşlerini İstanbul'a götürmüşlerdir. Üçte ikisi akşam ziyaretlerine hanımları ile birlikte gitmektedirler. Aile reislerinin yarısı sinemaya da birlikte gitmektedirler. Devlet memurları, öğretmenler ve yüksek gelirli serbest meslek sahiplerinin eşleri ile katıldıkları bazı özel toplantılar, nişan ve düğün törenlerinde danslı toplantılar, balolar düzenlenir. Genellikle, aile küçüldükçe katılma ve ilişkilerin, ayrıca karı-koca arasındaki dayanışmanın arttığı görülmektedir. Her ne kadar bu, eşitlik veya özgürlük anlamına gelmiyorsa da, kadının dış dünya ile ilişki kurup ona katılması konularındaki önemli sakatlığı gözler önüne sermek için ilk adımdır.

Diğer şıkta kadının birbirinden bağımsız iki rolü vardır. Rolünün dar ve kısıtlı olduğu yerlerde kadın yıkıcı sorumluluklar taşımakta ve çok nazik konuları dengeleyici unsur olmaktadır. Aile ile olan ilişkilerinde ekonomik açıdan da işgücü ve kalite sağlamak ve ailenin şerefini korumakla yükümlüdür.

Kadınların Çalışması

Kadınların ev dışındaki yaşantıları geleneksel olarak arada sırada yapılan alış-verişler ve boş zaman faaliyetleri ile kısıtlıdır. Bunun yanısıra, çalışma ve iş kavramı artık kadının dünyasına girmeye özellikle genç kuşakların beklentileri arasında yer almaya başlamıştır. Kadınlar uzun yıllardır yapılagelmekte olan bazı şeyleri iş veya çalışmak saymazlar. Bunların başında hizmetçilik ve çamaşırcılık yapmak gelir. Terzilik, parayla nakış işlemek de yaygın, alışılmış kadın çalışması tarzlarındandır. Bunların hepsi çok eskiden beri aileler için ek gelir teşkil etmiştir. Görüldüğü gibi bunların hepsi evde yapılan işler olup, ev dışında çalışmak için özel bir yere ihtiyaç görülmemektedir. İlkokul öğretmenliği oldukça makbul olan bir meslek olmakla beraber, erkekler ve diğer devlet memurları arasında ikinci bir sınıf bir meslek olarak değerlendirilmektedir. Kasabada toplam olarak

40 kadın devlet dairelerinde, hastahanelerde, doktor ve avukatların ofislerinde hademe olarak çalışmaktadır. Bu, evde hizmetçi olarak çalışmakla aynı tutulmamaktadır. Gençler ve genel olarak toplam memurluk ve sekreterlik gibi işleri mesleki hiyerarşide oldukça yüksek bir düzeye yerleştirmekte ve bu meslekleri makbul saymaktadır. Kaymakamlık teşkilâtında üç kız memur daktilo olarak, ayrıca 4 kız da avukat yanında sekreter olarak çalışmaktadır. Bunların hepsi bekardır. Bütün kızlar arasında memur olmak çok arzulanır. Böyle bir iş edinebilmek için ortaokula ve liseye gitmeyi isterler. Bu nedenle anne ve babalarının kendileri ortaokul yerine Akşam Kız Sanat Okuluna göndermelerine içerlerler. Artık kimse dikiş dikerek veya nakış işleyerek para kazanmak istememektedir. Halen Ereğli'de 21 terzi bulunmaktadır. Hazır giyim ve çamaşırların tüketimde önemli bir yer kapladığı gözönünde tutulacak olursa, dikiş dikerek hayat kazanmasının bir süre sonra giderek yok olacağı düşünülebilir. Öte yandan harcamaları karşılamak için gerekli olan parayı sağlamak üzere aile fertlerinden daha çoğunun çalışması gereği ortaya çıkmaktadır. Sonuç olarak, babalar, geleceği görse de görmese de, genç kızlar ev dışında çalışmak için çok istekli ve hevesli görünmektedirler.

İlkokul veya daha da iyisi ortaokul öğretmeni olmak genç neslin meslek konusundaki ilk tercihleridir. Ereğli'de çalışan kadınların büyük bir kısmını öğretmenler meydana getirmektedir. Çalışan 127 kadın öğretmen vardır. Bunun dışında sadece 1 tane meslek sahibi kadın bulunmaktadır. O da doğum kliniğindeki jinekologdur.

Geleneksel veya mesleki yollardan daha yaşlı kadınların kazandıkları para kendilerine kalır. Halbuki genç kızlar kazandıkları parayı annelerine, anneler de kızın babasına verirler. Böylece anneyi bir kez daha koordinatör olarak izleyebiliriz.

Kadının kazanç amacıyla çalışması konusundaki tutumlar oldukça hızla değişmektedir. Hâlâ büyük bir çoğunluk kadının, özellikle evli kadının, yerinin evi olduğu düşüncesindedir. Her nasılsa kadının evlenmeden önce çalışması konusunda daha fazla hoşgörülü davranılmaktadır. Aslında evli kadınlar üzerin-

deki baskı ve kontroller genç kızların üzerindekinden çok daha fazladır. Bu sorun kazanç için çalışma konusunda da ortaya çıkmaktadır. Erkekler arasında da değişik yaşlardakiler ve değişik mesleklere sahip olanlar kadının kazanç amacı ile çalışmasına karşı farklı tavır almaktadırlar. Kolayca tahmin edilebileceği gibi tüccar ve sanatkârların üçte ikisinden çoğu eşlerinin ev dışında çalışmalarına rıza göstermemektedir. Yaş gruplarına gelince, 25-35 yaşlarındaki erkekler belki de evdeki küçük çocuklardan da dolayı, 45-55 yaşlarındakiler ise 35-40 yaşlarında tecrübeli ve bağımsız kişiliğe sahip eşleri oldukları için kadınların çalışması konusunda daha az hoşgörülü davranmaktadırlar. Bu kasabada eğitimin de meslek ve yaştan bağımsız olarak, bu konuda pek etkili olmadığı görülüyor.

Ereğli'de erkeklerin kadının çalışmasına karşı olumsuz bir tutumları olmasına rağmen, kadının yapabileceği işler hakkındaki düşünceleri çok geniştir. Öğretmen, ebe, hemşire, terzilik gibi çevrenin öteden beri kadın işi diye kabul ettiği işler dahil, doktorluk, hakimlik, mühendislik gibi meslekleri de kadınlar için kabullenenler vardır. Erkekler her ne kadar eşlerinin çalışmasına taraftar değilseler de, diğer kültürlerde kadınların çalışıp meslek sahibi olduklarının açıkça farkındadırlar. Bu konuda yorum yapmazlar, fakat durumu kabul ederler. Belki de bu kabullenme değişme için başlangıç noktasıdır. Fakat şu an ne esnaf ne de sanatkâr, karısını meslek sahibi olarak düşünememektedir bile.

Kızların eğitimi de kadının çalışması ve bu konuyla ilgili tavırlarla bir paralellik göstermektedir. Okul sonrası yaştaki kızların aşağı yukarı hepsi, aile reislerinin eşlerinin yüzde 60'ı ve şimdi hayatta olan bir önceki neslin (annenin annesi) üçte biri okuma yazma bilmektedir. Fakat bunun ötesinde hiçbir eğitim görmemişlerdir. Ancak ilkokul eğitimi görmüş ve belki de dikiş öğrenmiş ve babaları tarafından bir miktar eğitilmiş olabilirler.

Kız Akşam Teknik Okulu iki yıllık olup, biçki, dikiş, çiçek yapımı, nakış ve iç çamaşır dikimi konularında dersler vermektedir. İlkokul mezunları veya okuma yazma bilen herkes yaş sınırı olmaksızın bu okula kabul edilmektedir. Bu eğitim her yaş-

tan kadına özellikle tüccar ve sanatkârların oluşturduğu orta sınıf kadına ilginç gelmektedir. Burada üzerinde durulması gereken bir nokta daha alt seviyelerdeki ailelerin kızları için ilkokul öğretmenliği gibi bir meslek isteyip, bunu elde etmesi için ellerinden geleni yapmalarına karşılık, orta ve yüksek seviyedeki tüccar ve zanaatkârların kızlarına ev idaresi eğitimini, eğer bir gün çok sıkışırsa dikiş dikerek veya nakış işleyerek hayatını kazanabileceği gerekçesi ile yeterli bulmalarıdır. Fakat önceden de belirtildiği gibi genç kızlar bu okula değil de, ilerde memur olma amacıyla ortaokula devam etmeyi tercih etmektedirler.

Sanat okulu, veliler tarafından okul sayılmıyor. "Kız okumasa da olur, dikişe gönderiyorum", "Dikişe gitsin yeter" şeklindeki sözlerle enstitülerin daha geleneksel kişileri çektiğini, aynı zamanda da nesiller ve cinsler arasındaki gerginliği ve çelişkiyi arttırdığını göstermiş oluyorlar.

Bununla birlikte kasabada büyük bir çoğunluk eğitim konusunda bilinçlenmeye başlamıştır. "Okuyabildiği kadar okusun" cümleciği bize çocukların eğitimi konusundaki tavrı özetlemektedir. Velilerin üçte biri kızlarının üniversite öğrenimi görmesini, kendi şartları dahilinde imkansız olmasına rağmen, istemektedirler. Kendisi ile konuştuğumuz bir balıkçı bu konudaki fikrini şöyle belirtti: "Bütçem müsait değil ama kızımın üniversiteye devam etmesini isterim, iyi bir şey". Aslında kızlarının üniversite eğitimi almasını isteyenlerin başında serbest meslek sahibi veliler gelmekte. Bu grubu da devlet memurları ve kalifiye işçiler takip etmektedir. Tüccar ve esnaf yine en arka sırada kalmaktadır. Zaten bu grup ilkokul eğitimini bile kızlar için gereksiz bulmaktadır. Meslek grupları arasında kızların eğitim seviyesi ve çeşidi konusunda açıkça bir çelişki olduğu görünmektedir. Devlet memurları serbest meslek sahiplerinin ve kalifiye işçilerin görüşleri tüccar ve esnafın görüşleri ile zıt düşmektedir.

Ereğlililer kızlarının eğitim görmesini istemekle beraber bunun nedenini açıklayamamaktadırlar. Eğitilmiş olmanın ilerde faydalı olacağını söylemekte, fakat bunun tam olarak ne şekilde olacağını bilememektedirler. Geleceğin toplumunda kadının yerini görmekte güçlük çekmektedirler. Kızların eğitimi konusun-

da verilen cevapların çoğunluğu kızların çevreye uyum sağlayıp, günlük hayatta karşılaşacakları problemlerle kolayca başa çıkabilmeleri isteğini yansıtmaktadır. Eski deyim "kızların okula gitmesi gerekmez" sözü artık "kızlar hayatın problemleriyle başa çıkmasını öğrenmek için okula gitmelidir" şeklinde değişmektedir. Bu görüş tüm meslek grupları arasında görülmekle beraber en çok şartların değiştiğini farkeden ve değişmenin getirdiği problemlerin çözülmesinde belirli bazı becerilerin gerekli olması ihtimalini gözönünde tutarak kızlarını okula göndermeye razı olan esnaf ve tüccarlar arasında yaygın olarak izlenmektedir.

Sonuçlar

Küçük kasabalarda kadının statüsünün değişmesini beklemenin şimdilik çok erken olduğu açıktır. Kadının ev dışında stratejik olarak önemli bir işe girip, dış dünyaya çevresindeki yaşantıya doğrudan doğruya katkıda bulunması ve erkek ile eşit şartlarda bulunması zamanı henüz gelmemiştir. Bunun yanısıra kasabalı kadınlar üzerinde yapılan incelemeler, diğer bazı gerçekleri de yansıtmaktadır. Kadının, evinde, kasabanın ekonomik faaliyetler zincirinin en önemli bağlantılarından biri olduğu açıktır. Çünkü onun kararları eylemleri ve araya girmesiyle kazanılan ve üretilenler, tüketim eşyası olarak ortaya çıkarlar. Ailenin günlük yaşamının niteliği kadının tüketim konusundaki rolünden kaynaklanmaktadır. Değişme sırasında ailenin evdeki harcamaları ile erkeğin dışardaki harcamalarının farklılaşması daha çok incelemeyi gerektiren, ev tüketimi ile ilgili bazı olumsuz yönleri ortaya çıkarmaktadır. Küçük kasaba ailelerinde kadının rolü özellikle nazik durumlar ve ilişkilerle belirginleşmektedir. Kadınlar, pasif ve alıcı değildirler. Genellikle insan ilişkilerinde arabulma konusunda en önemli ve en kritik rolü oynayan kimseler annelerdir. Ancak onun uyanıklığı, açıklığı ve arabuluculuğu sayesinde baba, oğullar, kızlar ve diğer kişiler barış içinde aynı ailede barınabilir. Sonuç ise olgun, sorumluluk taşıyan, bağımsız kişilikleri olan kadınların ortaya çıkmasıdır. Bu kişilik üstelik ailenin diğer fertlerinin iyiliği için her an fedakârlık yapmaya hazır olan bir kişiliktir. Fakat bu kadınların daha geniş topluma ne şekilde girip, insan ilişkileri konusundaki eşsiz becerilerini toplumdaki ilişkilere ne şekilde aktaracakları şimdilik meçhuldür.

TÜRKİYE'DE KADININ ROLÜ NASIL DEĞİŞMİŞTİR*

Bugün Türk toplumundaki değişmenin ana ekseni köylülüğün çözülüp, topraktan kopan eski köylülerin Türkiye'de ya da Batıda şehirlere göç etmesidir. Bu öyle bir temel olgudur ki, geri döndürülemez (irreversible) ve nüfusun sadece yüzde on ila onbeşi kırsal alanlarda kalıncaya kadar devam edeceği de kesindir. Üstelik kalanlar artık köylü olmayacak pazara üretim yapan çevreleri genişlemiş, dışarısı ile etkileşen çiftçiler haline geleceklerdir. Göçenler ise toplumun yapısal değişmeyi başarması ölçüsünde "şehirleşecek", "ücretlileşecek" ve köylülükten çıkacaklardır. Asıl büyük sayıları oluşturanlar da bunlardır. Topraktan kopma Türkiye'de 1945'lerden sonra yapısal bir değişme yoğunluğuna ulaşmıştır ve o zamandan beri, yani 45 yıldır, başka bir deyişle iki kuşağı içine almış üçüncü kuşakla devam etmektedir. Bu hali ile eski köylüler hem temel bir yapıyı bırakmaktadırlar hem de yeni geldikleri yerlerde sınıf değiştirmek kadar sosyal tabakalarını da değiştirme çabasındadırlar. Kentlerde minik-küçük girişimci ya da ücretli işçi olmayı başarmak kadar köylülüğün kıtlık ekonomisinden çıkıp daha refah içinde sosyal tabakalaşmadaki yerlerini yükseltmek istemektedirler. Kırkbeş sene içine yayılmış bu süreç ilk gelenlerle son gelenler arasındaki farklılıklar, köyün ve kentin onların dışındaki değişimleri içindeki örneğin ekonominin açılma ve daralma dönemlerinde olması ya da yerleşme ile ilgili kuralların daha sıkı ya da daha gevşek olmasına, geldikleri bölgelerdeki değişmenin vardığı aşamaya göre ve daha birçok etmene bağlı olarak, adım adım, aşama aşama ve zigzaglar çizerek gerçekleşmektedir. Onun için belirli bir anda ve yerde her yöre ve grup için önemli çeşitlenmeler ortaya çıkmaktadır. Gene de değişme sürüp gitmektedir. Kadınların durumu da bu genel çerçeve

* Konrad Adaneaur Vakfı, V. Türk-Alman Gazeteciler Semineri, 23-24 Ekim 1984.

içinde değişir. Köylülükte kadınların düşük bir statü sergiledikleri ve üzerlerinde geleneksel değerlerce "baskı" diye nitelendirilebilecek bir denetim olduğu kolaylıkla söylenebilir ve gösterilebilir. Bu ilişkinin dışında aynı derecede tayin edici olan kadınların o geleneksel çerçevede yerine getirdikleri kritik roller ve önemli fonksiyonlar vardır. Topraktan kopup şehre gelindiğinde bu fonksiyon ve ilişkilerin yeni fonksiyon ve ilişkilerle etkileşip ara formlar oluşturması söz konusudur.

Kırsal ailede kadının konumu yaşa göre çeşitlenme gösterir. Genç kız, kocasının ailesi içinde genç gelin, özellikle erkek çocuk sahibi orta yaşlı anne giderek kayınvalide olduğunda baskı diye anılan değerler, ailenin diğer üyeleri ile ilişkileri kökten değişir. Bu özellik akılda tutularak evli bir kadının ayırd edici fonksiyonları gözden geçirilebilir. İlk göze çarpan ailenin üretimine tam katılmasıdır. Tarlada çalışmasının ötesinde köylü kadının ekonomik faaliyeti evin içinde bir hasat mevsiminden öbürüne gıda hazırlanmasını ve tüketimini, bir kuşaktan öbür kuşağa gıda dışındaki eşyaların hazırlanmasını ve tüketimini, kriz yaratmadan aile çevresini her an yeniden üreterek devamlılığı sağlamak olarak devam eder. Özellikle orta ve geç yaş grubu kadınlar bunun sorumlusudur.

Kadının ikinci önemli rolü yukarda söylediğimiz gibi, aile içindeki konumu her yaşta değişmekle beraber, ailedeki her kim varsa baba, ana, koca, gelinler, çocuklar, torunlar, herkesle yüzyüze yakın ve doğrudan temas kuran, sürtüşmeleri anlaşmazlıkları önleyen, ahenk sağlayan fonksiyonu hiç değişmez. Çok iyi bilindiği gibi babalar ve oğullar yetkeci bir tutum içindedirler. Buna rağmen ailede kızlara, kadınlara karşı bu yetkenin (otorite) kullanımını yumuşatan kadındır. Dahası köy gibi kısıtlı bir çevrede ailenin dışında, gidilecek, görülecek akraba ve tanıdıkların kimler olacağına, katılacak merasimlerin (düğün, doğum gibi) hangileri olacağına en az erkekler kadar ailenin orta yaşlı ve yaşlı (anne) kadınları karar verir.

Kadının temel ilişkilerini, erkeklerin otoritesi dışında kısaca böyle özetlediğimizde üretim, tüketimi tanzim, ve ailede üyeler arasındaki ilişkileri düzenleme fonksiyonları acaba şehre gelin-

ce oranın talepleri ile nasıl bir biçim alıyor? Bunu incelemek gerekir.

Kentte Çalışma

Ailenin kente göçtüğünde karşılaştığı durum artık köylü olmadığı fakat hayatını kazanmak için de fazla olanağı bulunmadığıdır. Gene de istediği şehrin sınıfsal yapısında ona açık olan iki sınıfsal konum olan ister minik girişimci ister uzmanlaşmamış işlerde ücretli olsun belirli bir geliri sağlamak ve bir yüksek tabakaya kayabilmektir. Aile için kaydedilen bu husus kadını iki türlü etkiler. Birincisi nasıl bir çalışmaya katılıp para kazanacak, ikincisi ailenin kazandığı nakit gelir nasıl sarfedilecek, tüketilecek ki aile hem krize girmeyecek, hem de bir üst tabakada görünecek.

Göçen kadının hayatında ücret karşılığı evin dışında çalışma kırsal yöredekinden çok farklı bir çalışmadır. Erkekler için olduğu gibi kadınlar için de uzmanlık isteyen örgütlü güvenceli işlerde çalışmak olanağı azdır. Aslında genelde ev dışında çalışan kadın da azdır. Erken evlenme, küçük yaşta çocuk sahibi olma, bunların bakımını üstelenecek kreş olmadığı gibi aile de küçüldüğü için anneler ve babaannelerin olmaması kadını kısıtlar. Ayrıca geleneksel görgü de olmadığından evin dışında çalışmasını de herkes endişe ve şüphe ile karşıladığından, kadının yarım gün geçici işlerde çalışması yeğlenir. Oysaki göçen nüfus genç bir nüfustur. Ailede evli kadınların yaş ortalaması 35 yaştır. Bu yaş ücretli çalışmak ve şehirle bütünleşmek için potansiyeli yüksek bir yaştır. Fakat ortalama dört çocukla bu zordur. Evin dışında ücretli çalışma olgusu 1950'lerde gelenlerle bugün gelenler arasında önemli farklar oluşturmuştur. İlk gelenler orta-üst-orta tabaka evlerde hizmet işlerinde çalıştıkları ve en kaba işleri düşük ücretle yaptıkları görülmektedir. Giderek özellikle, düşük beceri isteyen, devingen, örgütsüz, düşük ücretli imalâthane satış, depolama gibi işlere geçmişlerdir. Ev hizmetlerinde çalışma erkeğin ekonomik konumunu sağlamlaştırdığı ölçüde istenmeyen iş kapsamına girmiş, zorunlu olduğunda da gecekondu kadınının pazarlık gücünü ve ücretini artırmıştır.

1977-78 yıllarında bu kolda çalışanların şaşılacak kadar az olduğu söylenmektedir. Özellikle Lâtin Amerika ile karşılaştırıldığında İstanbul'da çalışan kadınların yüzde dördü hizmetçi iken, Lâtin Amerika'da bu oran yüzde kırkı geçer.

Sayısı az olan çalışan kadınların şehirlerin özelliklerinden dolayı İstanbul'da en çok fabrika işçiliği, Ankara'da küçük memurluk yaptıkları görülmektedir. Ayrıca tezgâhtarlık gibi beyaz yakalı işler, kuaförlük, terzilik, hatta mankenlik yapanlar vardır. İkinci kuşağın, yetişmiş kız çocuklarının çoğu bu çalışma kollarındadır. Araştırmalarda çok açıkça görülmeyen, büyük olasılıkla "çalışma" sayılmayan ama evde para karşılığı yapılan işler vardır. Nakış, örgü, çevreye dikiş gibi. Bütün çalışma tarzları içerisinde Türk ekonomisinde küçük üretici sermaye birikimi sürecinde ortaya çıkan "evde fason üretim" diye anılan sanayileşme süreçlerinde "ev üretimi"ne (domestic production) çok benzeyen üretim tarzının geleneksel olarak kadından beklenen evde çalışma ve ev işleri ile ücretli işin çakışması kadının çalışmasına beklenmeyen hatta istenmeyen yeni bir boyut getirmiştir. Büyüklüğü üstünde tam bir bilgi yoksa da giyim, süs eşyası, kutu-ambalaj işlerinde yaygın olduğunu biliyoruz. Gene de böyle kazanılan nakit gelirin nasıl ve kim tarafından sarfedileceği ise aile içi ilişkilerde kadın ve kızlarla erkek üyeler arasında önemli yeni değişme ve kapmalara neden olduğunu biliyoruz. Bu işler göçen kadının emeğini olması gerekenden çok daha düşük düzeyde utmakta ya da ücret bakımından dışarı ile ilişkiyi evin erkeği kuruyorsa erkek çalışmadığı halde kadın ücretsiz çalışan aile emeği durumuna düşmektedir. Genelde fabrikada çalışan işçi kadınların özellikle kendilerini evin dışına çıkardığı için bu işi yeğlediklerini biliyoruz. İkinci kuşakta en çok istenen işler, birinci kuşağın hayalini bile kuramayacağı öğretmenlik ve beyaz yakalı memurluktur.

Eğitim

Modern sanayi toplumlarının şehirlerinde uyum özellikle hayat kazanma, uzmanlaşmış devamlı güvenceli iş sahibi olmanın, giderek köylülükten çıkabilmenin en önemli aracı, eğitim-

dir. Kırsal yörede ve köylülükte, diyelim ki 50 yıl önce erkeklerin de, kadınların da okur-yazarlığı yoktu. Değişme ve göçle erkeğin okur-yazarlığı hemen yükselmiş, kadınınki geride kalmıştır. Bu çok iyi bilinen bir husustur. Belki tekrar edilmesi bile gerekmez. Ne var ki aile içinde zaman zaman karı-kocanın eğitim düzeyi yüzde 50'ye varan bir oranda eşittir. Hatta ailelerin yüzde onunda kadınınki daha yüksektir. İkinci, üçüncü kuşakta ise kızların daha başarılı olduğu da biliniyor. Üstelik hem Ankara'da hem İstanbul'da 1980'lerin başında açılan yetişkinler için okuma-yazma kurslarının kadınlar arasındaki popülerliği de bu ilk adımın atılmasının ne kadar istendiğini göstermektedir. Çalışmak söz konusu olunca da hemen çalışması gerektiğinden ilk kuşak göçen kadınlar için eğitim ile ücretli çalışma arasında bir ilişki yoktur. İkinci kuşak kız çocuklar içinse durum çok değişiktir. Becerili iş sahibi özellikle memur beyaz yakalı iş sahibi olabilmeleri için babalardan çok anneler kızların okula devam etmesini isterler. Ve kızlar daha çok denetlendiği, daha düzgün çalıştıkları için okulu tamamlama şansları daha fazladır. İkinci kuşak kızlar arasında böyle bir eğitim onların yalnız iş olanaklarını değil evlenme ve damat adaylarının da beyaz yakalı, ya da küçük - orta girişimci olmasını kolaylaştırmaktadır. Onun için kızların eğitimi özellikle ilk göçenler arasında çok istenen bir şey olmuştur. Kızların eğitiminde hazır giyimin hakim hale gelmesi ile nakış-dikiş öğreten sanat okulları -kız enstitüleri- önemini kaybetmiştir.

Öte yandan çeşitli zanaat kursları ya da ticaret okulları gibi meslek okullarına, -sekreterlik, berberlik gibi- talep artmıştır. Son zamanlarda kuran kursları ve Arapça dil kursları da ilkokul sonrası eğitimle küçük de olsa bir yer edinmiştir. 1970'lerde görülmeyen bu tür eğitimde hem Arapça hem de kuran kurslarına gidenlerin kaba bir gözlemle hep son beş-altı yıl önce kente gelmiş grupların kızları olduğu görülmektedir. Arapça öğrenmesi ve kuran kursu mezunu olmak patronaj ilişkileri içerisinde en geleneksel ailenin bile izin vereceği ev dışında bir iş bulmalarını kolaylaştıracağı düşünülmektedir. Burada işin türü gene ücretli ve evin dışında bir iş olacaktır ve özellikle genç ku-

şağın başka etkenlere de açık olarak bu çevreyi nasıl kullanacağını gözlemlemek ilginç olacaktır.

İşaret etmek gerekir ki kentlileşirken eğitim sadece istihdam olanağı yaratan geliri arttıran bir araç değildir. Kırsal ailenin ve kadının dışarı açılmasında en yoğun bir biçimde üstelik en kişiselleşmiş etkinlikte çok özel bir medyadır. Onun için kadın dışarıda çalışmasa bile, eğitimsizlerle karşılaştırıldığında, aile içindeki konumu dolayısıyla aile üyeleri ve çocukların yetiştirilmesinde daha zengin ve daha anlamlı bir çevre sağlayabilmektedir. Eğitimle kadınlar "öğrenmeyi" öğrendikleri ve aile üyeleri arasında her biri ile doğrudan ilişki kuran ve her birini birbiri ile uzlaştıran kimse olduğundan, dış dünyayı örneğin kitle haberleşme araçlarının etkisini kendi ilgisi doğrultusunda bütün aile için daha iyi değerlendirebilmektedir.

Tüketim

Yazımıza başlarken belirttiğimiz gibi kadının temel geleneksel fonksiyonlarından biri tüketimi dolayısı ile ailenin hayat seviyesini giderek temel yapıda mobilite olanağı varsa sosyal tabakalaşmadaki konumunu geliri en etkin şekilde kullanarak yükseltmektir. Geleneksel köy toplumu ve ekonomisi duraganlığı ile böyle bir yükselmeyi gerçekleştiremez. Ama topraktan kopup kentin bütün kısıtlılığına rağmen yeni ücretli işleri ile eski ile kıyaslanamayan ücret artışı ile karşılaşılınca tüketim konusu kadın için birkaç yönden birden önem kazanmıştır. Üstelik şehir ekonomisinde göçen, özellikle bir tüketicidir. Kadın da bunu gerçekleştirendir. Tüketimi ayarlamadaki geleneksel bilgisine ek olarak tabakalaşmadaki mobiliteye duyarlılığı ile özel yeri vardır. Geleneksel köy konumunda üreten de bunların tüketimini ayarlayan da kadındır. Şimdi kentte aile üyelerinin kazandığı *nakit gelir* kocanın denetiminden geçtikten sonra kadın tarafından harcanacaktır. Bu durum kendine has bir ikilem yaratır. Erkek kendi harcamaları için (sigara, içki, giyim, gezme gibi) gelirinden önemli bir miktarını kendine ayırdıktan sonra, kalanı karısına verir. Kadın bununla ve kendi koyabildikleri ile

ailede çevrenin yeniden ve daha yüksek seviyede üretilmesini gerçekleştirir.

Bu süreçte kadınlar özel bir strateji ile tüketimi herkes içinde yapılanlar ve ailenin kendi içinde kimsenin görmeyecekleri diye ikiye ayırırlar. Birinci tür tüketim gösterişçi tüketim olarak sürdürülür diğerleri ise en azda tutulur. Erkeğinkine erişemezse de kadınlar da kendi çevrelerindeki modayı izlerler, takı, makyaj eşyalarını edinirler, yeni yemek türleri ve ikramları eski mutfakta olmayan pastalar, çörekler, önemli miktarda ev eşyası özellikle beyaz eşya denen buzdolabı, çamaşır makinası gibi aletler, tül perdeler, desenli çarşaflar, sofra örtüleri ve benzeri eşyalar özellikle misafirlere dönük olarak alınır ve kullanılır. Burada çok dar bir tüketim düzeninden çıkan bu ailelerde değişik tüketim maddelerinin ve tüketim tarzlarının nasıl öğrenildiğini anlamak gerekir. Sosyo-ekonomik sistem tüketim maddelerini ve kullanılışlarını yaymak, göstermek ve alımına özendirmek için kitle haberleşme araçlarını ve reklamcılığı çok etkin olarak kullanmaktadır. Göçen kadın da bununla çok yakından ilgilidir. Özellikle televizyonu çok yakından izler ve oradan öğrenir. Bu tüketim mallarının göçen kadın için erişilebilirliğinin sağlanması gezici satıcılar ve taksitli satışlarla sağlanır. Bir başka yönden tüketim göçen ailenin ve özellikle göçen kadının kentle kendini bütünleşmiş hissettiği ve şehirleşmiş şehirli olmuş saydığı en önemli konudur. Aile için "şehirli gibi tüketim" şehirli olmanın ilk koşuludur ve bunu kadınlar ayarlar. Böyle iletişim araçları aracılığı ile öğrenilen tüketim ve mobilite gibi azlığı ya da düzensizliği ile gerçekleştirilemediğinden de doyumsuz özlemlere, özenmelere, karamsarlığa yol açmakta, gençlerle anne-babalar arasında onulmaz çatışma ve kırılmalara neden olmaktadır. Hatta hiç umulmayan gösterişçi tüketime dönük reklamlar dolusu yiyeceklerle çocuklara verilen batıda "junk food" diye anılan yararsız yiyeceklerle kötü beslenme, anlamsız giyim ve odalar dolusu kullanılmayan eşyalar ortaya çıkmaktadır.

Her şeye rağmen tüketim kadının eli ile şehirli olmanın şehir hayatına katılmanın üst tabakaya tırmanmasının ve daha

çok kazanıldığının göstergesi olarak çok belirgin yerini daha uzun zaman koruyacağını göstermektedir.

İnsan İlişkileri

Geleneksel kırsal ailede köyün sınırlı insan ilişkileri içerisinde kız çocuklarının erkek çocuklardan farklı sosyalizasyon süreci ve giderek annenin aile içindeki nazım rolü bilinmeden büyük değişmelerde kadının nasıl davranacağını anlamak olasılığı yoktur. Kız çocuk evlenip kocasının ailesine katılacağı ve bu birimde çocukları büyüyünceye kadar çok düşük statüde kalacağı için anne-babasının evinde hep tanımadığı insanlar arasında, zor koşullar altında kendisini kabul ettirmeyi başaracak, kendine pek dost olmayanlara hizmet edecek ve nötr ilişkiler kurmayı öğrenecek şekilde yetiştirilir. Onun için kızlar ve kadınlar hiç tanımadıkları çevrelerde yeni tanıdıkları insanlarla iyi ilişkiler kurmaya, kendilerinden fedakarlık etmeye ve giderek yeni davranış tarzlarını hızla benimseyerek uyum yapmaya erkeklerden daha hazırdırlar. Buna ek olarak da daha önce söylediğimiz gibi anne aile içinde ahenkli çatışmasız bir düzenin sürdürülmesinde birinci derecede rol oynar. Kadınların bu özellikleri şehre göçtüklerinde babanın çalıştığı zamanlar gündüzleri ve birçok geceler evden uzak olması, yaşlıların köyde kalmış olması ve dolayısıyla kadının çocukların yetişmesinde sözünün çok daha fazla geçer olması göçen kadını evin idaresinde ve iç düzeninde daha etkili hale getirmiştir. Yeni çevreyi kolayca veri diye kabullenecek gibi yetiştirilmiş olduğundan, ve yakın çevresindeki tanımadığı insanlarla kolay ilişkiye girebildiği için de komşuluk ilişkilerini eski çevresini aratmayacak şekilde kurar. Üstelik hemen o çevredeki olanakları da birincil ilişkiler, yüzyüze temaslar kurarak araştırır. Öte yandan kocası, ve diğer erkek yakınları evin dışındaki hareketlerini kısıtlamak isterlerse de, çok zaman yumuşak alıştırmalarla ve esneklikle kadın kendi hayatını ve çocuklarını istediği gibi tanzime çalışır.

Çocukların, özellikle adolesan kızların okuması, şehirde gezmesi, eğlenmesi yeni davranış tarzlarını benimsemesi için babaya ve komşulara karşı çok zaman bilgi vermeyerek, karşı-

laşmaları önleyerek, harçlıklarına ek yardım yaparak onları kendi bildiğince yeni çevreye uyumlu yetişmelerini sağlar. Annelerin yeni davranışlara açık olması, babaların katılığı yanında çocukların daha geçimli ve uyumlu yetişmesinin tek garantisidir. Erkeğin bütün otoriter davranışlarını ve ailenin şimdi köyden daha kısıtlı ve yabancı bir çevrede sosyal ilişkiler içine girdiğinde sertleşen tutumunu gene kadın geleneksel rolünü yeniden tarif ederek değiştirir. Örneğin aynı şehre göç etmiş akrabaları bularak onları ziyaret etmek, eve davet etmek, ikinci kuşakları birbirine tanıtmak işini üstlenir. Bu akrabalara ne zaman gidileceği, ne götürüleceği, eve ne zaman çağrılacağı, ne ikram edileceği hep anne tarafından kararlaştırılır. Zamanla bu temaslara hemşerileri giderek komşuları ve tanıdıkları da katar. İlginç olan bu ziyaretlerin, kadınların başları kapalı da olsa, kadınlı-erkekli, genç kız ve çocuklarla beraber yapılmasıdır. Burada yaşam dönemi merasimlerinin doğum, sünnet, düğün, ölüm hallerindeki merasimler eski adetlerin değişmesi, yenilerle karışması yönünde özellikle kadınların ve kızların burada oynadıkları rollerde nasıl yeni yerler edindikleri ve yeni ilişkileri geliştirdikleri dikkat çekicidir. Babaların geride kurdukları bu merasimlerde anneler kızları ve gelinleri ile olduğunca yeni usullerin gözetilmesine çalışırlar. Çevrede hızla artan "düğün salonu" adı altında ortaya çıkan, gazino-pastahane arası ticari kurumların en önemli fonksiyonu bu tür yaşam dönemi merasimlerinde, küçük evlerde yaşayan göçen ailelere yer sağlanmasıdır. İncelendiğinde annelerin desteği ile gençlerin "modern" ya da "şehir" düğünü ya da nişanı yapmak için öne geçtikleri görülür. Bu merasimlerde de kadın-erkek beraberdir. Şehirdeki göçen kadın yakın çevresinde yalnız başına kadın kadına ziyarete, erkekler kendi kendilerine kahveye ya da gezmeye gitseler de, bu tür aile merasimleri yeni koşullar altında iki grubu biraraya getirmektedir.

Bu aşamada aile içinde kadınların ve gençlerin isteği ile ortaya çıkan yeni toplantı türleri de dikkati çekmektedir. Kolay anlaşılabilir olanı bahar ve yaz mevsimlerinde yapılan piknikler dir. Kesinlikle kadınlarca ayarlanır. Bir başkası ve nasıl yer-

leştiği pek anlaşılamayan küçük çocukların doğum günü toplantılarıdır. Çok defa yalnız kadınlar ve çocuklar arasında yapılır. Çok yeni ve yabancı olmasına rağmen tamamen kabul edilmiş olanı ise yılbaşı kutlamalarıdır. Göçen ailelerce bir akraba toplantısı halinde sürdürülen bu merasim, çam ağacı, hediye, hindi yenen yemek gibi yönleri ile noel kutlamalarını hatırlatan yönler kazanmıştır.

Kadın-erkek ilişkileri, Türkiye gibi ülkelerde en zor değişen yaşam bölümü olması küçük köy topluluklarından göçenlerin büyük şehre geldiklerinde kadınların tanımadıkları erkeklerle erkeklerinse tanımadıkları kadınlarla nasıl iletişim kuracaklarına dair bildikleri geleneksel davranış kodları bulunmamasıdır. Kadınlara "el kızı" olarak yabancı bir eve gelin gittiklerinde ve orada daha önce tanımadıkları erkek ve kadınlarla "yeni gelin" olarak ilişki kurmak öğretildiğinden, o bilgi ve deneyimi şehir ortamına tercüme ederek, değişip uyum sağlamaktadırlar. Kadınların sıkıntısı erkeklerin geleneksel deneyimlerinden kaynaklanmaktadır. Şimdi çok değişmiş olmasına rağmen kırsal erkeğin geleneksel tutumunda üç türlü kadın vardır. Annesi, eşi, kız kardeşi gibi akrabaları, komşusu, köylüsü gibi tanıdığı kadınlar, bir de diğer bütün kadınlar ki bunların hepsi potansiyel olarak "kötü kadınlar"dır. Elbette bu çok katı bir tariftir. Fakat şehirde değişmede erkeklerin becerisiz uyum çabalarına karşın, kadınların mütemadiyen çevrelerini akraba, hemşeri, komşu düzeyinde genişleterek zaman kazanmalarını böyle anlamak gerekir. Giderek şehrin anonim ilişkilerinde hem erkekler hem kadınlar için nötr, otobüs yolcusu, memur, satıcı ya da tanımadığı bir kadın kategorilerinin benimsenmesi mümkün olmaktadır.

Buraya kadar yaptığımız gözlem ve analizlerle kadının şehirdeki konumunda aktif bir uyum sürecinde olduğunu ve ikinci kuşağı da etkilediğini açıklamak istedik. Böyle görüldüğünde kadının şehirleşmesinde sıkıntıları ve başarıları ile beraber değişmenin hızlanacağını ve daha istikrarlı bir dönemin geleceğini ummak için çok neden olduğu açıktır!

Kaynaklar

Fallers, L. and M., 1976. "Sex Roles in Edremit". *The Mediterranean Family Structures.* J. G. Peristiany (Ed.), Cambridge University Press içerisinde.

Kandiyoti, D., 1982. "Urban Change and Women's Roles in Turkey, An Overview and Evaluation", *Sex Roles, Family and Community in Turkey.* Çiğdem Kağıtçıbaşı (Ed.), Indiana University Press.

Kıray, M., 1976, "The News Roles of Mothers: Changing Intra Family Relationship in Turkey", *Mediterranean Family Structures,* J. G. Peristiany (Ed.), Cambridge University Press içerisinde.

Kıray, M., 1976. "The Family of the Immigrant Worker", *Turkish Worker in Europe,* N. Abadan-Unat (Ed.), Türk Sosyal Bilimler Derneği yayını içerisinde.

Kıray, M., 1984. "Changing Behavior Patterns Between Men and Women in Turkey. Are they really changing". Paper read at 1984 Middle Eastren Studies Association Meetings. San Fransisco, 24-28 November 1984.

Kongar, E., 1975. *Kentsel Aile,* Türk Sosyal Bilimler Derneği yayınları, Ankara.

Olson, E., 1982. "Duafocal Family Structure and an Alternative Model of Husband-Wife Relationship". *Sex Roles, Family and Community in Turkey,* Ç. Kağıtçıbaşı (Ed.), Indiana University Press.

Şenyapılı, T., 1977 "Integration Through Mobility". Middle East Technical University Journal of Architecture, 3.2. Ankara.

Şenyapılı, T., 1979. "Metropol Bölgelerin Yeni Bir Öğesi: Gecekondu Kadını", *Türk Toplumunda Kadın,* N. Abadan-Unat, Türk Sosyal Bilimler Derneği yayını içerisinde.

VAROŞLARIN DANTELCİ KADINLARI *

"Kelle koltukta direksiyon sallayan minibüslerden birine bindiğinizi farzedin... Şoför size nasıl hitap eder? Bana gençken, 'Bacı' yada 'Abla' diyorlardı... Sonra, yıllar geçtikçe, 'Yenge', 'Teyze' demeye başladılar. Saçlarım iyice beyazlayınca, 'Anne' oldum. Anlaşılan, bu işin nineye kadar yolu var... Ama her ne idiysem, o şoförlerin gözünde hep 'hısım, akraba'dan biriydim."

'Niçin?' diye soracaksınız hemen, değil mi? Az durun hele...

Mübeccel Kıray hocamızın derslerini ilk dinlediğim yıllarda, neredeyse, kısa pantolonlu bir çocuktum. O zamandan beri, gözlerindeki ışıltı hiç solmadı. Muhterem eşine sorarsanız, 'İlgilendiği mevzudan bahis açıldı mı, gözleri lâhzada parlıyor'. İşte, Mübeccel Hocamız, kadınların şoför milletinin gözünde niçin hep akrabadan sayıldığını, o ilk gün heyecanıyla, anlatmaya koyuluyor:

Kafadaki Üç Kadın!

Mübeccel Kıray: "Bizim köylü erkeklerimizin gözünde, kırsal yörede üç tür kadın vardır. Ve, bu üç kesin kategoriyi, köyden göçerken beraberlerinde şehre taşırlar. Bir bavul gibi... İlk türe, anne, kızkardeş, karı, akrabadan öbür kadınlar giriyor. İkinci tür, komşusu, köylüsüdür. Üçüncüsü ise bütün öteki kadınlar! Yani, potansiyel olarak hepsi 'muhtemel orospu' ya da 'kötü kadınlar'..."

Köylü erkekler zihinlerindeki 'kadın' kategorilerini olduğu gibi şehre taşıyorlarsa, kente göçmüş köylü kadının kafası, rolü nasıl, ne yönde değişiyor? Prof. Dr. Mübeccel Kıray, Adenauer Vakfı'nın girişimiyle hazırlanan "Gelenekler ve Çağdaşlaşma Arasında Türk Kadını" konulu seminerde bu sorunun cevabını arıyordu. Çoğun-

* Jülide Ergüder, *Elele* Dergisi, Sayı 12, Aralık 1989.

luğunu mürekkep yalamış hanımların oluşturduğu dinleyici topluluğunun büyük bir ilgiyle izlediği konuşmayı temel alarak, yeniden sohbeti koyultuyoruz.

M.K.: "Kırsal kesimlerden göçmüş kadının şehirdeki konumu, aslında, köydeki konumunun bir devamıdır. O yüzden, önce kadının, kırsal yöredeki konumunu iyice bir tahlil etmemizde fayda var"

diyor Prof. Kıray.

"Kırsal yöre kadınını, aile içinde az bilinen rolü, ailenin tüketiminin tanzimi ve hayat seviyesinin tayinidir. Yani, aile, iki hasat arasında ne tüketecek, ne kadar tüketecek? Ne giyecek? Evin hangi bölümü, nasıl onarılacak? Gıda, giyecek ve fizik çevrenin tamiri meselelerinde kararı, kayınvalide ile gelin verir. İkinci önemli nokta, kırsal yörede yaygın olan 'geniş aile'deki iç ilişkileri tanzim eden kişinin de, yine anne olmaması... Kadının aile içi ilişkilerde, kendine has rolü var. Bu rol, annenin, aile bireyleriyle teke tek, yüz yüze temas kuran tek kişi oluşundan kaynaklanıyor. Çünkü, baba ve kayınbaba, ilişkiler şebekesinin üstünde yer alıyor; aile fertleriyle doğrudan yüz göz olmuyor. Ama ailede problem çözen 'ahenk odağı' anne, kadın..."

"Üçüncü nokta ise önemli olduğu ölçüde ilginç. Hayatı boyunca konumu değişen tek kişi kadın. Köylü genç kız, kendi ailesinde hoşgörüyle büyüyor. Zaten, hayatı boyunca görüp göreceği nimet de ondan ibaret. Fakat, bir yandan da, evlenince yabancı bir eve gideceği, oraya mutlaka uyum sağlaması gerektiği belletiliyor ve bu yönde yetiştiriliyor. O kadar ki, bu alanda 'özel bir maharet' ediniyor!"

"Peki şehre gelince ne oluyor?"

M.K.: "Bir kere, büyük aile çözülüyor. Karı-koca ilişkisinde, kocanın otoritesi devam ediyor gibi görünse de, büyük ailenin olmadığı bir durumda, otoritenin de ağırlığı azalıyor. Eşler arasındaki iletişim biraz rahatlıyor, kolaylaşıyor. Ama, kadının 'tüketimi tanzim' rolü berdevam. Bu role, 'ev içi üretim' katılıyor."

"Şu gâvurların 'domestic production' dedikleri üretim tarzını kastediyorsunuz, değil mi?"

M.K.: "Evet... Bizde de 'fason üretim' deniyor. Küçük tüccar, üretimin bir kısmını ısmarlıyor. Gömleklere ilik açma ya da çorap örme gibi... Aslında, şehre göç, yarım asırdır devam ediyor. İlk zamanlarda, karı-koca ikisi birden çalışmak zorundaydı. Para yoktu, başka alternatifleri de yoktu! Kadınlar, evlere hizmete gittiler, kaba işler yaptılar. Paralarını da ellerine aldılar. Ancak, kadının bu şekilde ev dışında çalışması hep dirençle karşılandı. Şartlar da kadının aleyhinde idi. Çünkü şehre göçen genç kadınların genellikle, üç dört çocuğu vardı. Anne işe gidince, çocuklar kime, nereye bırakılacak? Büyük aile dağılmış, nineler yok. Gecekondu kadınları mecburen evlere gündelikçi gitmeyi bırakıp, kendi evlerinde dantel örmeye başladılar. Sözün kısası, kapital birikimini sağlamaya çalışan küçük sanayici, 'çalışan kadın' konumuna getirdiği 'göçer kadın'ı evde tutmuş oldu."

"Kadın evde dantel örünce, dışarı ile ilişkiyi kim yürütüyor?"

M.K.: "İşin püf noktası da burada... Genellikle, koca yürütüyor. Ya da, aracı... Ama her halükârda, kadının kendisi yürütemiyor. O zaman da, parası tıkır tıkır eline sayılmıyor. Çok para kazandığı halde parasının hesabını yapamıyor. Aile içinde, 'Ben şu kadar para kazanıyorum diyemiyor. Köydeki, herkesin emeğini harman eden kapalı ekonomi, böylece az farkla şehirde de devam etmiş oluyor."

"Türkiye'de çok tekrarlanan bir istatistik vardır: 'Kırsal yörede nüfusun yüzde 70'i çalışır, bunun yüzde 98'i de kadın'dır denir. Ama, kadın bu mesaisinin karşılığını nakit alamıyor ki... Bu tür çalışmanın, kadının gelişimine, bağımsızlığına en ufak bir katkısı yok. Gecekondu kesiminde de bu mesele halledilmedikçe, kadının dışa kapalı hayatı şehirde de devam edecek demektir. Asıl trajedi burada! Bakınız, Lâtin Amerika'da, şehre göçen kadın nüfusun fabrika ve benzeri yerlerde çalışanlarının oranı yüzde 40'tır. Bizde bu oran, 1980 için yüzde 4 sadece. Çok anlamlı değil mi?"

"Anlamlı'nın ötesinde, ürkütücü... Peki, kadınlar bu işte bir terslik olduğunun farkında mı?"

M.K.: "Tabi... Araştırmalarımı yaparken konuştuğum tüm kadınlar, ev dışında çalışmak istediklerini söylediler. Nitekim, yeni yetişen kızlar, tıklım tıkış minibüslerde, sağları solları mıncıklanmak, gençler tarafından devamlı rahatsız edilmek pahasına, sekreterlik vesaire ne iş bulurlarsa, hep dışarıda çalışmayı tercih ediyorlar. Mesela, kızlarda tahsil oranı artıyor. Kızlarda, okul bitirmeme oranı sıfır. Oysa oğlanlar, yetiştirme tarzlarından ötürü, okulu yarım bırakabiliyorlar. Kızların okulu tamamlamaları, ailelerin de işine geliyor. Böylece, bir büro işi bulabilen kızın, 'beyaz yakalı' dediğimiz büro işlerine girmesi ve yine kendi gibi bir memurla izdivaç fırsatı artıyor".

"Biraz da, şehre göçen ailenin tüketim tarzı üzerinde durabilir miyiz efendim?"

M.K.: "Tüketim tarzı, ailenin toplum içindeki statüsü açısından çok önemli. 'Gösteriş tüketimi' dediğimiz davranış biçimi de, en çok erkeğin giyiminde kendini gösteriyor. Konfeksiyon sanayiinin ilerlemesinin, halka yayılmasının payı büyük. Dediğim gibi, şehre göçen ailenin tüketimini de kadın tanzim ediyor. Önce, erkek giydiriliyor: İstanbul'da bugün 'alt-orta tabaka'dan erkekler, ipek gömlek, takım elbise ve altın zincirlerle donatılmış... Statü ve gösteriş, onların. Oysa, 'üst-orta tabaka'da, takıları ve gösterişli giyimiyle ailenin statüsünü gösteren, açığa vuran, kadındır. "

"Gecekondulu kadının giyimi ise 'örtülür' -'Geleneksel örtülü', 'dini örtülü' değil- bol pardösülü, alçak topuklu, kelimenin tam manasıyla 'kılıksız' kıyafetlerle dolaşır şehre göçmüş kadın. Hani meşhur lâftır: 'Kadınlar kendilerine bakmaz' deriz. 'Bakmaz' değil, 'baktırılmaz!' Para, öncelikle erkeklere ve abuk subuk da olsa inanılmaz derecede renkli, süslü giydirilen çocuklara harcanınca, kadının güzelleşmesi çok zaman alıyor!"

En Son Değişen, Kadın

"Efendim, gecekondu gerçeği üzerine düzenlenmiş pek çok seminerde, 'gecekondu ailesinde en son kadın, anne değişir' gözlemi, kadının muhafazakârlığının, değişime mukavemetinin bir göstergesi gibi sunulmuştu. Ne derece isabetli bir teşhis bu?"

M.K.: "Bence çok doğru bir teşhis değil... Çünkü, eski geleneksel kalıpları, tarzı bilen kadının değişmesini engelleyen, düpedüz çevre. Ne oluyor, biliyor musunuz? Ailenin kız çocukları ancak evlenme çağına gelince, ki bu 16 ya da 17 yaş demek, kimseyi dinlemeyip modern giyinmekle kalmıyor, annelerine de çağdaş giyinmesi için baskı yapmaya başlıyorlar. Aksi taktirde, annelerinin 'kılıksızlığı'nın kısmetlerini kapatmasından korkuyorlar!"

Tam bu noktada sohbetimize Doktor İbrahim Kıray katılıyor, "Köyden gelen kadının ilk değiştirdiği şey nedir biliyor musunuz?" sorusuyla. Tahmin etmek zor...

İ.K.: "Sutyen!"

Doktor Kıray'ın cevabı, tek kelime! Ve ekliyor:

İ.K.: "Sutyen, üst giyim gibi, dışarıdan görülmüyor. Çok kadınsı... Daha da önemlisi, kadın sutyenle rahat ediyor herhalde..."

M.K.: "Tabi, gecekondu aileleri, tüketimi ile sosyal statüyü ayarlayayım derken, aşırı uçlara kayabiliyorlar"

diyerek sözü alıyor Mübeccel Kıray.

"Mesela, bir yılbaşı döneminde, araştırma yaparken, bir kadının oğluna, 'Bir çam bul! Nereden bulursan bul!' diye zorladığını hatırlıyorum."

"Gecekondu ailesinin yakın çevreyle ilişkilerinin yürütülmesinde, kadının rolü ne?"

M.K.: "Önce, gecekondu ailesinin 'şehir gerçeği' karşısında bir başına olmadığını iyi anlamak lazım. Biz yalnızız, o doğru... Ama, gecekondu ailesi asla yalnız değil. Çünkü kırsal yörenin yakın ilişkileri, kadının daha kolay ilişki kuran özelliği nedeniyle, şehirde de devam ediyor Köydeki gibi çat kapı çaya gitmeler

terkedilse ve formel ziyaret şekline dönüşse de... Bu yüzden, gecekondu ailelerinde 'Bu pazar bize misafir gelecek' sözü çok sık işitilir. Zira, tanıdıklarını eve çekmeye gayret ederler. Yalnız olmadıklarını gösterirler böylece... Nitekim, gecekondu çevresinde, kadının 'manevra' alanı, bir akrabalar, iki hemşeriler ile sınırlı. Ancak, 'hemşeri' tarifi geniş tutuluyor: aynı köyden, başlayıp aynı şehire, aynı bölgeye, hatta 'kocanın işyerinden olan herkes'e kadar genişleyebiliyor."

"Hocam, tüm bu söylediklerinizi toparlayacak bir anektod istiyorum sizden..."

M.K.: "Tam anektod değil belki ama, şahit olduğum bir olay var ki, çok karakteristik. Yalova yakınlarında kırsal kökenli bir kadın tanıdım. Bu kadın, ailenin sosyal ilişkilerini tanzim için, duruma göre, habire kıyafet değiştiriyordu. Şayet kocasının kaymakam ve benzeri statüde tanıdıkları eve misafir gelecekse, başı açık bir kılıkta oluyor; misafire çay ve pasta ikram ediliyordu. Kendi köylüleri misafir gelirse, geniş eteklik giyiyor, başını örtüyor ve sadece çay veriyordu. Tarlaya gidecekse, şalvar giyiyordu."

"Yaa, işte böyle... Köylü bunu biliyor ama bir şey demiyor. Değişim dediğiniz de, öyle bir anda gerçekleşmiyor. Daha bir iki nesil ister..."

Mübeccel Hocamız'ın, 'bir yirmi otuz yıl sonra manzaranın değiştiğini göreceksiniz' derken, yüzündeki tatlı ifadeyi nasıl anlatmalı? Değişime inanıyor... Ama korkarım, erkeklere pek inanmıyor. Sohbetimizi kapatan cümlesine bakılırsa...

"Ne yapacağız bu erkeklerimizi?"

TURİZMLE İLGİLİ SOSYAL YAPI ANALİZİ

PROBLEM*

Turizm, çok taraflı bir problemdir. Turistlerin gelme temayülü, geldikleri yollar, gelmek için kullandıkları vasıtalar, turistik infrastrüktür, değişmez turistik kaynaklar bu problemin çeşitli yönleridir. Bunlar kadar önemli olan diğer bir faktör de turistin geleceği memleketteki insanların sosyal hayatı, hayat seviyesi, sosyal değer ve davranışlarıdır. Diğer bir deyimle turiste temin edilebilecek barındırma ve eğlendirme şartları dostça bir hava yaratabilme potansiyeli tamamiyle otokton halkın sosyal yapısına bağlıdır. Turistin ne biçim bir otel, ne şekilde bir yiyecek bulacağı, buralarda ne kadar kalacağı, daha çok tanımak, dansını, türküsünü öğrenmek için gayret sarfedip etmeyeceği tamamiyle geldiği yerlerdeki insanların nasıl yaşadığı, nasıl hareket ettiği ve nasıl düşündüğüne bağlıdır. Bu bakımdan geniş bir turizm planlamasında diğer bütün faktörlerle beraber turistik gelişmenin tahakkuk ettirileceği yerlerde yada bu yerlerin tayininde oradaki insanların yaşayış ve düşünüş tarzları hakkında açık ve seçik bilgi sahibi olmak gerekir.

Genellikle bir komunitede sosyal müesseseler ve sosyal değerler sistemi şehirleşmiş, dış dünyaya açılmış, dışarısı ile bütünleşmiş olduğu kadar yabancılarla temas etmeye alışmış, onların değişik davranışlarını hoş görür, onlarla karşılıklı münasebet kurmaya, iş yapmaya hazır hale gelmiş demektir. Onun için bu araştırmamızın ilk problemini Turizm ve Tanıtma Bakanlığınca araştırmanın yapılması uygun görüldüğü Söke, Selçuk, Kuşadası, Yenihisar, Davutlar, Balat ve Doğanbey komunitelerinde sosyal hayatın turizme tesir edecek şehirleşme, dışarıya açılma nokta ve derecelerinin tespiti olarak kabul ettik. İkinci problemimiz bu komunitelerde bugün turistlere ve turizm faali-

* Turizmle İlgili Sosyal Yapı Analizi bölümü, M. Kıray, *Yedi Yerleşme Noktasında Turizmle İlgili Sosyal Yapı Analizi*, Turizm ve Tanıtma Bakanlığı, 1964, kitabının metnidir.

yetlerine karşı alınan vaziyetin tespiti olmuştur. Turist ve turizmle ilgili attitüdler ve turistlerle olan sosyal mesafenin tayini en az birinci problem kadar önemlidir.

Edüt edilmesi gerektiği kanısında olduğumuz bu iki temel cephe iki değişik seviyede incelenmelidir. İlk seviyede ayrıntılı bir şekilde, gündelik sosyal hayatın çeşitli şehirleşme ve dışarıya açılma noktalarında turistik faaliyetleri etkileyiş tarzı ele alınmalıdır. Aynı şey turiste karşı vaziyet alma konusunda da yapılmalıdır. Ne çeşit vaziyet alışların temaslara nasıl tesir ettiği bilinmelidir. İkinci seviyede bu hususların derli toplu kavranabileceği kolayca ifade edilebileceği bir özet demek olan indekslere gitmek gerekir. Böylece hem ayrıntılı bilgi, hem de ayrıntılarda boğulmadan kısa ve toplu nihaî bir malûmat sahibi olmak mümkündür.

Araştırmamızı bu temel fikirler üzerinde yürüttük. Bundan sonraki sahifelerde adı geçen yedi yerleşme noktasında problemin nasıl işlendiği yer alacaktır.

MATERYEL VE METOD

Bu araştırma için gerekli bilgilerin en önemli kısmı 1964 yılı Şubat ayının ilk iki haftasında, bölgeye yapılan bir saha araştırması seyahatında toplanmıştır. Bu yerleşme noktalarının sosyal yapısını bizim açımızdan anlayabilmek için, bu komunitelere açık mülâkatlar ve 360 tamamlanmış anketlik bir sörvey tatbik edilmiştir. Bu teknikler, özellikle sörvey, üzerinde durmak istediğimiz derecelenme ve değişme oluşumunu izleyebilmeye, problemi bizim formüle ettiğimiz şekilde analiz edebilmeye yarayacak etraflı ve derinlemesine bilginin toplanmasını sağlamıştır.

Açık Mülâkatlar

Her yerleşme noktasında, mensup oldukları cinsiyet, meslek, sosyo-ekonomik tabaka ve özellikle turistlerle doğrudan doğruya teması olan otel kâtibi, lokantacı, rehber ve esnaf gibi devlet memurları gibi kimselerin temsil edici olanları ile açık mülâkatlar yapılmıştır. Bu mülâkatlarda belirli bir plan içerisinde hazırlanmış açık (open-ended) sorular kullanılmıştır. Konuşmalar, yine mülâkat verene göre bazan mülâkat esnasında, bazan da konuşmadan sonra not edilmiştir. Bu tertip mülâkatlardan başka muhtelif sohbetler de ayrıca kaydedilmiş, aydınlatıcı ek materyel olarak kullanılmıştır.

Sörvey

Sörveyde popülasyon olarak hane reisleri alınmış ve anketler hane reislerine tevcih edilmiştir. Bu tercihimizin başında toplamak istediğimiz bilginin çoğu için birimin hane olması gelir. Sonra bütün yetişkin nüfus yerine yalnız hane reislerini almak, örneklemi daha sıhhatli bir şekilde seçmek ve anket sayısını çalışması ve işlenmesi kolay bir sayıya indirmek imkânını vermiştir. Ayrıca hane reisleri genellikle erkektir, ve bu komu-

nitelerin hayatında eşleri kadınlara oranla çok daha aktif ve etkilidirler. Erkekler dışarıdan gelmiş kimselerle temasa, çeşitli konularda fikir beyanına kadınlardan daha fazla alışkındırlar. Anketin genellikle aile kompozisyonu, tüketim normları gibi vakıa tesbit eden sorularına daha kolay ve açık cevap verecekleri de tabiîdir. Vaziyet alış ve değerleri araştıran sorularda ise erkeklerin karşılamalarının toplumun durduğu yeri aksettirmek bakımından, daha anlamlı ve önemli olduğu kanısındayız. Komunitelerin hayatında tayin edici rolü oynayan, nihaî kararları veren erkek nüfustur. Onların değerleri ve davranışları buraların hayatına yön vermektedir.

Bu popülasyondan örneklemin seçilmesi için Söke ve Selçuk'ta 1963 Kasım mahalli seçimleri için hazırlanmış kütükler, Kuşadası'nda mahallelere göre hazırlanmış teferruatlı hane numerataj cetvelleri, Yenihisar, Davutlar, Balat ve Doğanbey'de ise salma vermeyenler işaretlendikten sonra, salma listeleri esas olarak alınmıştır. Nihaî örneklem, sistematik tesadüfî örnekleme usulü ile 16 hanede bir hane olarak seçilmiştir. Yalnız Söke ve Kuşadası'nda komunitenin geniş, vaktin ve imkânların dar olması yüzünden kademeli örneklemeye gidilmiştir. Bu iki komunitede, mahalleler arasında sosyal ekonomik bakımdan temsil edici olduğu tahkik edilen üçer mahalle seçilmiş ve aynen diğerleri gibi 16 hanede bir hane ile son örneklem tesbit edilmiştir. Bu usul ile elde edilen örneklem, Söke'de 114, Selçuk'ta 106, Kuşadası'nda 84, Davutlar'da 29, Yenihisar'da 25, Balat'ta 18 ve Doğanbey'de 9 aile reisi ihtiva ediyordu. Bunlardan Söke'de 4, Selçuk'ta 9, Kuşadası'nda 6, Davutlar'da 3 ve Balat'ta 3 aile reisi ile adres ve ismin bulunmaması sörvey sırasında evde bulunmamak ve tekrar arama (callback) ile buluşmanın temin edilememesi, aile reisinin seyahatte olması veya aile reisinin mülâkat vermeyi reddetmesi ve benzeri sebeplerle temas edilememiş ve anket tatbik edilememiştir. Bu sayılar, Söke için %3.5, Selçuk için %8.4, Kuşadası için %7.1, Davutlar için %10.7 ve Balat için %16.6 gibi oranlar göstermektedir. Bu oranlar örneklemin güvenirliğini hiç bir şekilde zedeleyecek oranlar değildir. Böylece nihaî olarak Söke'de 110, Selçuk'ta

97, Kuşadası'nda 78, Davutlar'da 26, Yenihisar'da 25, Balat'ta 15, Doğanbey'de 9 ve toplam olarak yedi yerleşme noktasında 360 aile reisine anket tatbik edilmiştir. Bu komunitelerde geleneksel olarak hane reisleri erkek olmakla beraber, bu gün değişen ortam şartları içerisinde kadın hane reislerine de rastlanmıştır. Kadın aile reisi sayıları Söke'de 15, Selçuk'ta 13, Kuşadası'nda 8 ve Balat'ta 1'dir. Anketler örnekleme giren hane reislerine, Söke, Selçuk ve Kuşadası'nda ikişer günde, diğer komunitelerde yarımşar günde tatbik edilmiş ve bitirilmiştir.

Anket soruları altı bölümde toplanmıştır. Bütünü 75 sorudur. Bunlar kişinin kendisi ve ailesi, geliri, mesleği, tüketim normları, aile yaşantıları, özellikle vaziyet alışları ve değerlerini aksettirecek şekilde hazırlanmıştır. Ayrıca uzaklık, boyut, zenginlik, ecel, mukadderat, vb. gibi genel yaşantılarını özetledikleri anahtar kavramlara da yer verilmiştir. Ek olarak ve özellikle bu komunitelerde turist imajını, turistlerle kurdukları ilintilerin tarzını ve şeklini, turistlere karşı davranışlarını ve sahip oldukları sosyal mesafeyi belirtecek sorular da son fakat önemli bir bölüm olarak yer almıştır.

Anketlerimiz, gereksiz çekimserlik ya da kuşku ile karşılanmamıştır. Cevap verenlerin azlığı (iki kişi) da bunu göstermektedir. Sorulara verilen cevaplar, ne kadar ayarlanmak istenirse istensin, cevabı verenin yaşantıları, bilgisi, değerleri ile sınırlanmış olacağından, ve kişi bütün çabasına rağmen bu sınırın dışına çıkamayacağından, samimiyet derecesi güvenilir cevaplardır. Kişi bilmediği bir hayattan yaşantılar aktaramaz. Bu bakımdan da samimiyetsiz verilen cevaplar bile onu verenin dünyasını aksettirir. Ayrıca soruların sorulması ile cevapların verilmesi arasında geçen zaman, özellikle vaziyet alış sorularında, cevap tahrifine müsaade etmeyecek kadar kısadır. Cevapların standardize olmasına soruların daha evvel ankete cevap vermiş kişilerden öğrenilip, onların cevaplarının etkisi altında kalınmasına anketlerin tatbik sürati mani olmuştur.

Anketler, bizzat mülâkatçılar tarafından mülâkat sırasında, örnekleme giren kişilerin yanında doldurulmuştur. Anket tatbik ediciler Orta Doğu Teknik Üniversitesi'nden beş kız ve beş

erkek öğrencidir. Bunlar sahaya çıkmadan evvel mülâkatçı olarak yetiştirilmişlerdir. Bu devrede, mutat olduğu üzere, örneklem ve anketin her cephesi kendilerine anlatılmıştır. Bunu takiben mülâkat tekniği üzerinde durulmuş, her mülâkatçıya grup içinde model mülâkatlar yaptırılmıştır. Ayrıca sörvey materyelinin toplanma süresi içinde her gün toplanan anketler derhal kalite muayenesine tâbi tutulmuştur.

Toplanan materyel toplandığı günün akşamında, gene araştırma yardımcısı öğrenciler tarafından muta transfer cetvellerine tasnif edilmiş, bilahare frekans tabloları haline getirilmiştir.

Hayat seviyesi, dışarıya açılma ya da şehirleşme ve turizme karşı vaziyet alış endeksleri hazırlanmıştır. Bunlar anketin ilgili sorularına verilen cevaplara, frekans cetvellerindeki yayılımları göz önünde tutularak değişik ağırlık kat sayıları verilerek meydana getirilmiştir. Bu endekslerin ve bunları elde ediş tarzlarının genellikle benzer sosyal yapıda olan başka yerlerde de süratle neticeye varabilmek için kullanılabilir oldukları kanısındayız.

Bundan sonraki bölümlerde, bu usullere göre toplanmış olan materyelin değerlendirilmesi yer alacaktır.

NÜFUS VE NÜFUS HAREKETLERİ

Etüdümüzde esas olan yerleşme noktalarında nüfus iki bakımdan çok özel bir hal arzetmektedir.

Herşeyden önce nüfus bakımından buraları bir bütün olarak son derece karışık bir bölgedir. 1923'ten önce her yerleşme noktasında hem Rum hem Türk nüfus beraber bulunurmuş. Ayrıca 19. asrın ikinci yarısından sonra İmparatorluğun istikrarı bozulan Girit gibi, Mora gibi, Bosna gibi bölgelerinde Anavatana göçenlerden büyük gruplar buralarda yerleşmişlerdir. 1923'ten sonra da Anadolulu Rumlarla, Yunanistan'daki Türklerin mübadelesinde gelen grupların büyük kısmı gene buralarda iskân edilmişlerdir. Ondan sonra da 1954 yılına kadar Anavatana gelen bütün göçmen gruplarından buralarda yerleştirilenler olmuştur. Onun için bugün hemen hemen "yerli" kimse yoktur denecek kadar azdır. Onlar da etkili değillerdir.

İkinci özelliği nüfus artışı bakımından Türkiye ortalamasının altında kalmasıdır. Genellikle zengin ziraî mıntıkaların daha istikrarlı ve düşük olan nüfus artış oranı burada da görülmektedir. Selçuk hariç diğer yerleşme noktalarında nüfus oldukça az artmıştır. Bölgede artan emek ihtiyacı Konya, Afyon, Denizli çevrelerinden mevsimlik göç eden işçilerle karşılanmaktadır. Bu işçiler ziraat mevsimi bitince gene geriye dönmektedirler. Onun için bu toplumlara (Selçuk hariç) bir manada denge bulmuş nazarı ile bakılabilir.

1960 nüfus sayımına göre Söke'nin nüfusu 23.593, Selçuk'un 8.887, Kuşadası'nın 7.008, Davutlar'ın 1.599, Yenihisar'ın 1.770, Balat'ın 1.250 ve Doğanbey'in 924'tür. Bu komunitelerin hepsinde de (Yenihisar hariç) erkek nüfus, kadın nüfustan daha fazladır. Söke'de 12.247 erkeğe mukabil 11.346 kadın, Selçuk'ta 4.487 erkeğe mukabil 4.400 kadın, Kuşadası'nda 3.512 erkeğe mukabil 3.496 kadın vardır. Köylere gelince Davutlar'da 838 erkek, 761 kadın, Yenihisar'da 867 erkek 903 kadın, Ba-

lat'ta 619 erkek 631 kadın, Doğanbey'de 489 erkek 435 kadın nüfus mevcuttur.

Yedi yerleşme noktamızda örneklerimizi teşkil eden aile reislerinin %60'dan fazlası 20 ile 50 yaş arasındadır (Tablo: 1). Söke ve Kuşadası da bu yönden bir fark göstermemektedir. Ziraî bir nüfus için oldukça genç olan bu yaş grubunda görülen yığılma kısmen ailenin şehirleşme, dışarıya açılma ve küçülmesinden kısmen de bu köylerin hepsine yukarda söylediğimiz gibi son 3 nesildir göçmenlerin yerleşmesindendir.

Filhakika aile reislerinin doğdukları yerleri gösteren Tablo 2 incelenirse, yalnız Balat ve Kuşadası'nda orada doğanların sırasıyla %80 ve %78'i bulduğu görülür. Yenihisar'da %32.0'ye Selçuk'ta ise %27.8'e inmektedir. Üstelik burada doğduk diyenler de ikinci nesil göçmenlerdir. Buralarda doğmuş olan grubun, yerlilerin, bu kadar düşük olması tahmin edilebileceği gibi bir şehirleşme hareketinden değildir. Sadece Söke'de şehirleşmeden doğan küçük bir nüfus hareketi vardır. Civar köylerden %7.3, genellikle Ege bölgesinden de 8.2 oranında göçmüş kimse görülmektedir (Tablo: 2). Nüfus artma endeksi en yüksek, buna mukabil orda doğmuş olanların oranı en düşük olan Selçuk'ta bile dışarda doğmuş olanları oranın %41.2'dir. Son gelen Yugoslav ve Bulgar göçmenleri burada iskân edilmişlerdir. Civar köy, kasaba ve genellikle Ege bölgesinde doğmuş olanların oranı da az değildir (%24.7). Mamafih bu grup dahi gene göç etmiş civardaki dağlık köylere yerleştirilmiş, şimdi ovaya inmiş bir gruptur. En istikrarlı görünen Kuşadası'nda ise nüfus gene göçmendir, fakat eski 19. asır göçmenleridir. Ve komunite son zamanlara kadar izole bir ziraî toplum halinde kaldığından dışardan yeni nüfus çekmemiştir. Hemen her toplumda 1956'ya kadar çeşitli zamanlarda gelmiş, Girit, Yunanistan, Arnavutluk, Yugoslavya, Bulgaristan, Romanya, Kafkas göçmenleri vardır. Üstelik buralara gene çeşitli zamanlarda göçebe Yörükler iskân edilmiş ya da gelip kendileri yerleşmişlerdir. Söke ve Kuşadası'ndaki mahdut yerlilerle beraber bu toplumlar belki Türkiye'nin en karışık ziraî topluluklarını teşkil etmektedir. Nüfus topluluklarının bu özelliğinin çok derine giden tesirleri olmaktadır. Hâlâ hepsi kendilerini diğer gruplardan

ayırmaktadırlar. Aralarındaki iş münasebetlerinin derecesi ölçülememiştir. Fakat kız alıp vermede, evlenmelerde, kendi gruplarından olmasını çok isterler. Dışarıdan geldikleri için daha görgülü fakat tam yerleşmemiş, mahalli nüfusla kaynaşmamış oldukları için etnik grup özelliği taşımakta, sekter bir görünüş arz etmektedirler. Bu komünitelerin bütün davranışları, değişme ve gelişme imkânları bu nüfus özelliğine göre düşünülmelidir. Göç etmiş bir grup oldukları için toprakları azdır. Dışardan yeni iş edinme kolaylıkları da mahduttur. Yeni gelen gruplar daha çekingen, kendi içine kapalı ve daha çok ayırd edilen gruplardır. Her hali ile nüfusun henüz oturmamış bir nüfus olduğunu söylemek gerekir.

Bu komunitelerdeki tam manası ile yerleşmemiş olan nüfus, belki de böyle olduğu için dışarıya da göç etmektedir. Örneklemimizdeki aile reislerinin her yerde yarısından fazlasının başka yere yerleşmiş yakın akrabası vardır (Tablo: 3). Bu oran Kuşadası'nda %71.7'yi bulmaktadır. En düşük oran Doğanbey'de %44.4'tür ki bu da bir köy için çok yüksek bir orandır. Söke'den ve Kuşadası'ndan göçenlerin çoğu (sırasıyla %43.6 ve %39.2) bölgede büyük bir şehre yerleşmişlerdir. Köylerden göçenlerin çoğu ise Davutlar %43.7, Yenihisar 42,8, Balat 37.5 ve Doğanbey %25) bölgede bir kasabaya yerleşmişlerdir. Bu hal klâsik merhaleli göç şekillerine çok güzel uymaktadır. Selçuk'ta dışardaki akrabaların %42'si bölge dışında görünmektedir. Bunun sebebi çok yeni gelmiş olan grupların akrabalarının Selçuk'tan göç etmemiş olmasıdır. Yani bu kimseler Selçuk'tan dışarıya bir nüfus hareketini değil, dışarıdan gelip Türkiye içerisinde bir yayılmayı göstermektedirler.

Örneklemin Söke'deki tek boşanmış ve %10 oranındaki dul hane reisi istisna edilirse, bu nüfus hemen hiç denecek kadar medenî hal dalgalanması gösterir (Tablo: 5). Dolayısıyla şehir özelliği taşımaz. Küçük toplumlarda şahısların evlenmeden grup içindeki yerleri kolayca beliremez. Onun için herkes hemen istisnasız evlenir. Söke hariç diğer altı komunitede bu hal açıkça görülmektedir.

Bu nüfusun aile yapısı belirli şekilde nükleer aile kompozisyonunda (Tablo: 6) yani anne, baba ve evlenmemiş çocuklar-

dan müteşekkildir. Şehirleşmiş olan Söke'de ve yeni göçmenler arasında nükleer aile oranı yüksektir. Söke'de şehir şartları içerisinde kaidelere uymayan (gayri siyasî) aile şekilleri de çeşitlenme göstermektedir. Nükleer aileden sonra en yüksek oran anne, baba, oğullar, gelinler ve torunların bir arada oturduğu büyük aile tipinde görülmektedir. Büyük aile kompozisyonunun eriştiği bu oran gene de yüksek değildir. Nüfus göçmen olmasa idi çok ziraî kalmış bu toplumlarda ailenin daha çok büyük aile halini muhafaza etmesi beklenirdi. Ailenin küçülmüş olmasında göçmen olmaya ilâveten dışarı ile ilgileri nispeten tam kurulmuş komuniteler olması da sebep teşkil edebilir. Mamafih esas sebep nükleer aile halinde göç etmiş, nükleer aile başına arazi, ev almış olmalarıdır.

Bir hanede oturan kişi sayısı ortalaması 5.3'tür (Tablo: 7). Söke'de oran biraz daha düşüktür (4.6). Daha fazla şehirleşmiş olan bu kaza için umulan bir şeydir. Selçuk gene 5.9 ile köy karakterini muhafaza etmektedir. Kuşadası'nda 5.0, Davutlar'da 5.7, Yenihisar'da 5.9, Balat ve Doğanbey'de 5.5'tir (Tablo: 7).

Aile ile beraber oturan akrabalar yönünden hem Söke hem de Kuşadası ve Selçuk çeşitlenme göstermektedirler (Tablo: 8). Buralarda anne, baba, kardeş ve gelinlere ilâveten diğer akrabaların da aynı evde oturabildiğini görüyoruz. Merkez olmaları böyle bir çeşitlenmeyi teşvik etmektedir.

Bu yerleşme noktalarında ailede çocuk ortalaması gene ziraî toplum özelliği göstermektedir. Sadece Söke'de çocuk ortalaması 2.8, diğerleri 3.0 ilâ 3.9 arasında değişmektedir. Selçuk azalar arasında en yüksek ortalamayı vermiştir (3.4). Bu komunite kaza olmasına rağmen her zaman köy özellikleri göstermektedir (Tablo: 9).

Aile biriminin küçük olması, aile reislerinin büyük çoğunluğunun elli yaşından genç olması kadın erkek oranının erkeklerin lehine olması bu toplumların yedisinde de çalışma - insan gücü olduğunu gösterir. Bu insan gücünün kalitesi, yaşama tarzlarına bağlı olmakla beraber eğitim derecesi de bir müşir addolunabilir (Tablo: 10). Aile reislerinin Söke'de %67.4'si, Kuşadası'nda %60'ı, Selçuk'ta %60'ı, Davutlar'da %70'i, Yenihisar'da %48'i, Balat'ta %43.4'ü, Doğanbey'de %88.8'i okur

yazardır. Bunların sırasıyla %39.1, %44.3, %41.0, %46.2, %36, %20 ve %77.7'si ilk okul mezunudur. Komuniteler genellikle okumaya karşı açıktır. Ve yukarda da bahsettiğimiz gibi nüfusun değişik zamanlarda buraya iskân edilmiş göçmenlerden müteşekkil olması çok önemli müdahale edici bir faktördür. Dolayısıyla düzenli değişkenlik görmek pek mümkün olmamaktadır. Eğitim konusunda en az nüfuslu olan Doğanbey'de hemen herkes ilkokul mezunudur. Buna mukabil iki bine yakın nüfusu ile nispeten eski bir yerleşme noktası olan Yenihisar'da, hane reislerinin yarısı okur yazar değildir. Mamafih bu oranlar dahi bilgili bir insan gücü potansiyeline işaret etmektedir.

Nüfus hakkında buraya kadar gözden geçirdiğimiz materyel yedi yerleşme noktasında da nüfusun ziraî olduğunu fakat son yüz sene içerisinde çeşitli zamanlarda çok çeşitli yerlerden göç etmiş oldukları için bütün eğilimlerinde istisnaî haller arzettiğini göstermektedir. Genç aile reisliği, küçük aile, az çocuk adedi, dışarıya yerleşmiş akrabalar, tahsil çeşitlenmeleri hep göç etmiş gruplara göre anlaşılmalıdır. Şu saydığımız konularda izole ziraî grupların özelliklerinden uzaklaşma vardır. Fakat bu arızîdir ve göç etmiş nüfus olmasının sonucudur. Meslekler ve diğer münakaşalarımızda belirteceğimiz gibi ister genellikle insan münasebetlerinin şeklinde olsun (yüz yüze, anonimleşmemiş münasebetler) isterse müesseseleşmiş münasebetlerde olsun (çiftçilik, rençperlik ve diğer faaliyetler) bu nüfus tamamiyle ziraî özellikler göstermektedir. Dolayısı ile var gibi gelen çelişme tamamen zahiridir, görünüştedir. Eğer göç etmiş gruplar olmasaydılar nüfus özellikleri de diğer insan ilintisi özellikleri ile aynı düzende birbirine uygun olurdu.

Böyle bir nüfus yapısına sahip olmak turizmin gelişmesinde nasıl bir rol oynar sorusunu kesin olarak cevaplandırmak pek mümkün olmayacaktır. Mamafih ilk hüküm olarak yabancılara, yabancı yaşayış tarzlarını görmeye onlarla beraber yaşamaya alışkın oldukları söylenebilir. Diğer taraftan yaşayış değişikliğine çok müsamahakâr olmalarına rağmen, kendilerinin yeni birşeyler yapma ihtimali daha zayıftır. Bu bakımdan turistleri hoş karşılasalar bile, onlarla şimdiye kadar alışmadıkları bir şekilde iş münasebetlerine girmelerinin zor olacağını düşünmek yerindedir.

Tablo 1

Aile Reislerinin Yaş Grupları

	Söke		Selçuk		Kuşadası		Davutlar		Yenihisar		Balat		Doğanbey		Toplam	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
16-19 yaş	1	0.9	3	3.1	1	1.3	1	3.8	-		-				6	1 7
20-29 yaş	12	11.0	13	13.4	4	5.1	2	7.7	3	12.0	1	6.6	2	11 1	37	10 3
30-39 yaş	35	31.8	25	25.7	23	29.5	9	34.6	5	20.0	3	20.0	3	33.3	103	28 6
40-49 yaş	25	22 7	28	28.8	21	27.0	6	23.1	6	24.0	3	20.0	3	33.3	92	25.5
50-59 yaş	24	21 8	14	14.4	20	25.6	5	19.2	9	36.0	6	40.0	1	11.1	79	22.0
60-69 yaş	11	10.0	9	9.3	6	7.7	3	11.5	1	4.0	1	6.6	-		31	8.9
70-79 yaş	2	1.8	4	4.1	2	2.6			1	4.0	1	6.6	-		10	2.7
80 ve fazlası	-		1	1.0	-		-		-		-				1	0 3
Belirsiz					1	1.2	-		-		-		-		1	0 3
Toplam	110	100.0	97	99.8	78	100.0	26	99.8	25	100.0	15	99.8	9	99.9	360	100.0

Tablo 2

Aile Reislerinin Doğdukları Yerler

	Söke		Selçuk		Kuşadası		Davutlar		Yenihisar		Balat		Doğanbey		Toplam	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Burada doğanlar	58	52.7	27	27.8	61	78.2	16	61.5	8	32.0	12	80.0	4	44.4	186	51.6
Civar köylerde doğanlar	8	7.3	10	10.3									1	11.1	19	5.3
Civar kasabada [illegible]	5	4.5	8	8.2			3	11.5			1	6.6			17	4.7
Ege bölgesinde [illegible]	9	8.2	6	6.2	3	3.8									18	5.0
Doğu Anadolu'da [illegible]	1	0.9					1	3.8			1	6.6			3	0.8
Batı Karadenizde doğanlar			1	1.0											1	0.3
Doğu Karadenizde [illegible]	1	0.9	1	1.0											2	0.5
Güney Doğu Anadolu'da doğanlar	1	0.9	2	2.1											3	0.8
Güney Anadolu'da [illegible]	4	3.6					1	3.8							5	1.4
Orta Anadolu'da doğanlar	3	2.7	1	1.0	1	1.3					-				5	1.4
Marmara bölgesinde doğanlar	4	3.6					1	3.8	-		-				5	1.4
Dışarıda doğanlar [illegible]	16	14.5	40	41.2	12	15.4	4	15.4	16	64.0	1	6.6	4	44.4	93	25.8
Belirsiz cevaplar			1	1.0	1	1.3	-		1	4.0	-				3	0.8
Toplam	110	99.8	97	99.8	78	100.0	26	99.8	25	100.0	15	99.8	9	99.9	360	99.8

Tablo 3

Başka Yere Yerleşmiş Akrabası Olan Aile Reisleri

	Söke		Selçuk		Kuşadası		Davutlar		Yenihisar		Balat		Doğanbey		Toplam	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Başka yere yerleşmiş kimsesi olan aileler	64	58.1	57	58.7	56	71.7	16	61.5	14	56.0	8	53.3	4	44.4	219	60.8
Olmıyan aileler	46	41.8	40	41.2	22	28.2	10	38.5	11	44.0	5	33.3	5	55.5	139.	38.6
Belirsiz cevaplar											2	13.2			2	0.5
Toplam	110	99.9	97	99.9	78	99.9	26	100.0	25	100.0	15	99.8	9	99.9	360	99.9

Tablo 4

Akrabaların Yerleştiği Yerler

	Söke		Selçuk		Kuşadası		Davutlar		Yenihisar		Balat		Doğanbey		Toplam	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Bölgede bir köye	8	12.4	3	5.2	9	16.2					4	50.0	2	50.0	26	11.8
Bölgede bir kasabaya	9	14.1	17	29.8	12	21.3	7	43.7	6	42.8	3	37.5	1	25.0	55	25.0
Bölgede bir şehre	28	43.6	13	22.8	22	39.2	5	31.2	5	35.7	1	12.5	1	25.0	75	34.2
Bölge dışına	18	28.2	24	42.0	13	23.1	3	18.7	3	21.4	-				61	27.8
Yurd dışına	1	1.5					1	6.3							2	0.9
Toplam	64	98.8	57	99.8	56	99.8	16	99.9	14	99.9	8	100.0	4	100.0	219	99.7

Tablo 5

Aile Reislerinin Medeni Durumları

	Söke		Selçuk		Kuşadası		Davutlar		Yenihisar		Balat		Doğanbey		Toplam	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Evli alie reisleri	92	83.6	87	89.6	71	91.0	23	88.4	24	96.0	12	80.0	9	100.0	318	88.3
Boşanmış aile reisleri	1	0.9													1	0.3
Dul aile reisleri	11	10.0	5	5.2	1	1.3			1	4.0	2	13.3			20	5.5
Bekar aile reisleri	6	5.4	5	5.2	6	7.7	3	11.5			1	6.6			21	5.8
Belirsiz cevaplar																
Toplam	110	99.9	97	100.0	78	100.0	26	99.9	25	100.0	15	99.9	9	100.0	360	99.9

Tablo 6

Aile Kompozisyonu

	Söke		Selçuk		Kuşadası		Davutlar		Yenihisar		Balat		Doğanbey		Toplam	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Nükleer aile	72	65.4	58	59.8	51	65.4	14	53.8	15	60.0	10	66.6	6	66.6	226	62.7
Büyük aile	24	21.8	31	31.9	19	24.3	6	23.0	9	36.0	4	26.6	3	33.3	96	26.6
Kız evlada dayanan aile	4	3.6	4	4.1	6	7.7	2	7.7			1	6.6			17	4.7
Karışık aile	3	2.7	2	2.0	1	1.2	2	7.7	1	4.0					9	2.5
Bozuk aile	4	3.6	2	2.0			1	3.8							7	1.9
Belirsiz cevaplar	3	2.7			1	1.2	1	3.8							5	1.4
Toplam	110	99.8	97	99.8	78	99.8	26	99.8	25	100.0	15	99.8	9	99.9	360	99.8

Tablo 7

Aynı Evde Oturan Kişi Sayısı

	Söke		Selçuk		Kuşadası		Davutlar		Yenihisar		Balat		Doğanbey		Toplam	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Tek başına oturan			2	2.0	1	1.3									3	0.8
2 kişi oturan	12	10.9	4	4.1	5	6.4	1	3.8	2	8.0	1	6.6	2	22.2	27	7.5
3 "	18	16.4	12	12.4	11	14.1	3	11.5	2	8.0	2	13.3			48	13.3
4 "	21	19.1	9	9.3	12	153	3	11.5	3	12.0	2	13.3	2	22.2	52	14.4
5 "	26	23.6	16	16.5	20	25.6	4	15.4	3	12.0	2	13.3	1	11.1	72	20.1
6 "	22	20.0	27	27.8	20	25.6	5	19.2	7	28.0	5	33.3	1	11.1	87	24.1
7 "	4	3.6	3	3.0	1	1.3	4	15.4	2	8.0					14	3.9
8 ve 9 kişi oturan	7	6.3	15	15.5	7	8.9	3	11.5	5	20.0	3	20.0	3	33.3	43	12.0
10'dan fazla			8	8.2	1	1.3	1	3.8	1	4.0					11	3.0
Belirsiz cevaplar			1	1.0			2	7.7			-				3	0.8
Toplam	110	99.9	97	99.8	78	99.8	26	99.8	25	100.0	15	99.8	9	99.9	360	99.9

Tablo 8

Ailelerle Beraber Oturan Akrabalar

	Söke		Selçuk		Kuşadası		Davutlar		Yenihisar		Balat		Doğanbey		Toplam	
	Oturan	Oturmayan	Oturan	Oturmayan	Oturan	Oturmayan	Oturan	Oturmayan	Oturan	Oturmayan	Oturan	Oturmayan	Oturan	Oturmayan	Oturan	Oturmayan
Aile reisinin anası	19 17.2	91 82.7	25 25.7	72 74.2	15 19.2	63 80.7	3 11.5	23 88.4	4 16.0	21 84.0	2 13.3	13 86.6	3 33.3	6 66.6	71 19.7	289 80.2
Aile reisinin babası	8 7.2	102 92.7	12 12.3	85 87.6	5 6.4	73 93.5	1 3.8	25 96.1	1 4.0	24 96.0	- -	-	2 22.2	7 77.7	29 6.0	331 91.9
Aile reisinin kardeşleri	7 6.3	103 93.6	12 12.3	85 87.6	6 7.7	72 92.3	3 11.5	23 88.4	- -	- -	- -	- -	1 11.0	8 88.8	29 8.0	331 91.9
Aile reisinin yengesi	- -	- -	3 3.0	94 96.9	1 1.3	77 98.7	- -	- -	1 4.0	24 96.0	- -	- -	- -	- -	5 1.3	355 98.6
Aile reisinin yeğenleri	3 2.7	107 97.2	4 4.1	93 95.8	1 1.3	77 98.7	- -	- -	- -	- -	- -	- -	- -	- -	8 2.2	352 97.7
Aile reisinin kaynanası	6 5.4	104 94.5	3 3.0	94 96.9	3 3.8	75 96.1	1 3.8	25 96.1	- -	- -	- -	-	- -	-	13 6.4	347 96.3
Aile reisinin kaynatası	4 3.6	106 96.3	3 3.0	94 96.9	- -	- -	- -	- -	- -	- -	- -	- -	- -	-	7 1.9	353 98.0
Aile reisinin kayınçosu	1 0.9	109 99.0	4 4.1	93 95.8	1 1.3	77 98.7	1 3.8	25 96.1	- -	- -	- -	- -	- -	- -	7 1.9	353 98.0
Aile reisinin torunları	5 4.5	105 95.4	9 9.2	88 90.7	7 9.0	71 91.0	2 7.7	24 92.3	5 20.0	20 80.0	2 13.3	13 86.6	- -	- -	30 8.3	330 91.6
Aile reisinin gelini	6 5.4	104 94.5	9 9.2	88 90.7	5 6.4	73 93.5	2 7.7	24 92.3	4 16.0	21 84.0	2 13.3	13 86.6	- -	- -	28 7.7	332 92.2
Aile reisinin damadı	2 1.8	108 98.1	1 1.0	96 98.8	2 2.5	76 97.4	- -	- -	- -	- -	1 6.6	14 93.3	- -		6 1.6	354 98.3
Diğer kimseler	- -	- -	2 2.0	95 97.9	4 5.1	74 94.8	- -	- -	- -	- -	- -	- -	- -		6 1.6	354 98.3

Tablo 9

Ailelerin Çocuk Sayısı

	Söke		Selçuk		Kuşadası		Davutlar		Yenihisar		Balat		Doğanbey		Toplam	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Çocuğu olmayan aile reisleri	5	4.5	3	3.1	6	7.7			1	4.0					15	4.2
Bir çocuklu	19	17.2	13	13.4	7	9.0	3	11.5	1	4.0			2	22.2	45	12.5
İki çocuklu	27	24.6	18	18.6	15	19.3	3	11.5	4	16.0	1	6.6	3	33.3	71	19.7
Üç çocuklu	29	26.4	19	19.6	23	29.5	4	15.3	3	12.0	7	46.6			85	23.7
Dört çocuklu	11	10.0	18	18.6	14	18.0	5	19.2	8	32.0	3	20.0			59	16.4
Beş çocuklu	6	5.4	8	8.2	3	3.8	3	11.5	3	12.0	2	13.3	1	11.1	26	7.2
Altı çocuklu	6	5.4	4	4.1	2	2.5	2	7.7	3	12.0	1	6.6	2	22.2	20	5.5
Yedi çocuklu			4	4.1	2	2.5	2	7.7					1	11.1	9	2.5
Sekiz çocuklu	1	0.9	2	2.0			1	3.8							4	1.1
Dokuz çocuklu			1	1.0					1	4.0					2	0.5
On çocuklu			1	1.0					1	4.0					2	0.5
Bekar aile reisleri	5	4.5	5	5.1	6	7.7	3	11.5			1	6.6			20	5.5
Belirsiz cevaplar	1	0.9	1	1.0											2	0.5
Toplam	110	99.8	97	99.8	78	100.0	26	99.7	25	100.0	15	99.7	9	99.9	360	99.8

Tablo 10

Aile Reislerinin Eğitim Durumları

	Söke		Selçuk		Kuşadası		Davutlar		Yenihisar		Balat		Doğanbey		Toplam	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Cahil	31	28.1	38	39.1	22	28.2	4	15.4	12	48.0	7	46.6	1	11.1	115	31.9
Yalnız eski Türkçe	5	4.5			2	2.6	1	3.8	1	4 0					9	2.5
Okur-yazar	13	11.8	13	13.4	9	11.5	5	19.2	3	12.0	4	26.6	1	11.1	48	13.3
İlk okul mezunu	43	39.1	43	44.3	32	41.0	12	46.2	9	36.0	3	20.0	7	77.7	149	41.4
Orta okul mezunu	1	0.9	2	2.0	1	1.3	1	3.8			1	6.6			6	1.6
Lise mezunu	12	10.9			11	14.1	2	7.7							25	6.9
Üniversite mezunu	2	1.8	1	1.0											3	0.8
Belirsiz cevap	3	2.7			1	1.3	1	3.8							5	1.4
Toplam	110	99.8	97	99.8	78	100.0	26	99.9	25	100.0	15	99.8	9	99.9	360	99.9

HAYAT KAZANMA YOLLARI

Söke ve Kuşadası dahil, ele aldığımız yedi yerleşme noktasının hepsinde temel ekonomik faaliyet ziraattır. Örneklememizde geçimini esas itibarîyle ziraattan temin edenlerin oranı, her yerleşme noktasında daima çok yüksek bulunmuştur (Tablo: 11). Bu oran Söke için %18.1 ve Kuşadası için %35.9'a kadar düşmüştür. Fakat bunun, genel olarak ziraattan elde edilen gelir oranı olduğu ve Söke nüfusunun 27.000 bulunduğu düşünülürse nispetlerin gene de çok yüksek olduğu kabul edilir. 10.000 nüfuslu Selçuk, bir kaza merkezi olmasına rağmen aile reislerinin%50'sinden fazlası genel olarak ziaratten gelir sağlamaktadır. Bu durumu ile Selçuk, tamamiyle büyük bir köy özelliği göstermektedir. Bilindiği gibi nüfusunun yarısından fazlası ziraatle uğraşan komuniteler genellikle "köy" diye anılırlar. Örneklemdeki köylerde tabiî olarak ziraatle uğraşanların oranı %80'in üzerinde bulunmuştur.

İkinci büyük meslek grubu, en genişi Söke'de olmak şartı ile tüccar, esnaf ve iş adamı grubudur. Söke, Kuşadası ve Selçuk'ta tüccar-esnaf grubunun ikinci derecede önemli meslek grubu olması tabiîdir. Her üç kasaba da civar ziraî köyler için birer mübadele merkezidir. Buralarda haftada bir defa pazar kurulur. Ve pazarlarda sadece gıda maddeleri alış verişi değil, fakat aynı zamanda her türlü giyim ve ev eşyaları, oyuncaklar ve küçük âletler de satılır. Bu durum, civar ziraî mıntıkanın mübadele merkezlerinde pazarın yerini açıkça gösterir. Pazar günleri hem pazarcılar, hem de kasaba tüccarları için çok hareketli günlerdir. Hem mal, hem de insan hareketi bakımından düğüm noktaları teşkil ederler.

İşçiler buralardaki çırçır, zeytinyağı vb. fabrikaları gibi küçük sanayi müesseselerinde çalışan, daha ziyade toprağı hiç olmayan kimselerdir. Söke'de en önemli sanayi faaliyeti "Çimento Fabrikası"dır. Ayrıca müteaddit "Çırçır Fabrikası" ve "Yağ

Fabrikası" ve "Yağ presleri" de vardır. Kuşadası'nda, küçük "Deri" imalâthaneleri", zeytinyağı, çırçır ve sabun fabrikaları bulunmaktadır. Bunlar küçük imalâthanelerdir. Herbirinin işçi sayısı on'un altındadır. Selçuk'ta da bir çırçır ve bir zeytinyağı fabrikası vardır. Söke'de olsun, diğer iki kaza merkezinde olsun, spontan olarak gelişmiş olan sanayi, "sınaî nebatları" birinci safhada işleyen sanayidir. Zeytinyağı fabrikalarında zeytinden ve pamuk çekirdeğinden yağ çıkarılmaktadır. Çırçır fabrikalarında pamuk çekirdeğinden ayıklanır. Bölgenin önemli ürünlerinden olan, tütün ve incirin işlenmesi buralarda yapılmamaktadır. Diğer bir deyimle, Söke'deki çimento fabrikası hariç tutulursa, buradaki sınaî teşebbüslerin hepsi ziraatle ilgilidir. Ziraat işçiliği mevsimini takip eden mevsimlik işçi kullanan yerlerdir. Dolayısıyla buralarda çalışanlar tam sanayi işçisi karakterini taşımazlar. Daha ziyade toprağa bağlı ziraat işçisi şeklindedirler.

Memur ve serbest meslek sahipleri en küçük meslek grubunu teşkil ederler. Kuşadası'nda ve Selçuk'ta iş hayatı bakımından farklılaşmış iş yerlerinin idare ve işletme fonksiyonları ihtisaslaşmamış haldedir. Memur oranının %12.7 ve serbest meslek oranının %4.5 olduğu Söke, diğerlerine nazaran biraz daha ihtisaslaşma göstermektedir. Mamafih üç kazada da memur grubunun çoğunluğunu devlet memurları teşkil etmektedir. Bu bakımdan da Selçuk, en çok köy özelliği taşıyan kaza merkezi olarak görünmektedir. Selçuk'ta memur oranı %5.1 ve serbest meslek oranı %1.0'dır (Tablo: 11). Bu oranların dışında, Söke ve Kuşadası hariç, Selçuk ve diğer örnekleme giren yerleşme noktalarında, bir kimse mesleğinin ne olduğunu söylerse söylesin, muhakkak bu kimsenin çiftçilikle bir ilgisi vardır. Ziraatla ilgili olması için kişinin toprağının olması da şart değildir. Kendi toprağı yoksa, başkasının toprağında çalışır.[1] Traktör satın alır, başkalarına kiralar, kısacası, bölgenin ziraî üretimine doğrudan doğruya ya da dolayısıyla iştirak eder.

[1] Mamafih, ziraat işçileri, daha iç bölgelerden, Denizli havalisinden kitle halinde ve mevsimlik olarak gelmektedir.

Bugün, makina ile ziraatın yerleşmesi ile bölgede, özellikle orta ve küçük arazi sahipleri arasında bir cins rantiyelik yaygın hale gelmiştir. Eskiden büyük arazi sahipleri arazilerini kiraya verirler. Ortakçı, yarıcı, maraba, vs. kullanırlardı. Şimdi bunlar makina ile ziraat yapıyorlar ve küçük arazileri kiralayarak işledikleri araziye optimum büyüklüğe getiriyorlar. Böylece orta ve küçük arazi sahibi bir grup arazilerini kiralayarak geçimlerini sağlıyorlar.

Meslekler üzerindeki sözlerimizin esas gayesi ziraî olmayan faaliyetlerin göreli yerini belirterek, bu yerleşme noktalarının şehirleşme derecesine işaret etmektir. Tüccar-esnaf grubunun olsun, sınaî faaliyetlerin cinsinin olsun, işçilerin olsun, hepsinin ziraî karakterini muhafaza ettiği açıkça izlenebilmektedir. Bu bakımdan Söke daha az olmak şartıyla örnekleme giren yedi yerleşim noktasının meslek ve meşguliyetler yönünden, şehirleşme derecesi arasındaki fark hiç de kalite farkı değildir. Tüccar-esnaf, hatta serbest meslek sahipleri aynı zamanda cifçidirler. İşçiler asıl ziraat işçileridir. Genellikle kendilerini rençber olarak tanıtırlar. Mevcut sanayi tam anlamı ile ziraate bağlı bir sanayidir. Aslında bütün bölge İzmir'e bağlıdır ve asıl farklılaşma orası ile olmaktadır. İlerde ulaştırma ve haberleşme konularında da bu sonuç açıkça belirecektir.

Bütün çevrede özel bir yeri olan ziraat, bütün hayata damgasını vurmaktadır. Daha sonra bahsedileceği gibi, gelir ve hayat seviyesi bakımından Türkiye'nin ortalamasının üstünde yer alan bu yedi yerleşme noktası, ziraî faaliyetin özelliği olan nispî kapanıklığı ve hareketsizliği aksettirmekten geri kalmamaktadır. Bu özelliklerin uzun zamandan beri mevcut olduğu da kolayca söylenebilir. Tablo: 12'de gösterilen, bu günkü aile reislerinin babalarının meslekleri incelenirse, çiftçi oranının biraz daha fazla olduğu açıkça görülür. Bu bir yaşlı nesilde diğer meslekler oranlarının, bugünkü nesle oranla daha az olduğu da dikkati çekmektedir. Diğer bir deyişle, bugünkü nesil, biraz daha çeşitli işlere girmiş, fakat çiftçiliği bırakmadıkları, tam manası ile ihtisaslaşmadıkları için özellikleri sabit kalmıştır. Bununla beraber süratli bir şehirleşmeye doğru bir potansiyelin

mevcut olup olmadığını araştırmak gayesi ile aile reislerine iki soru sorulmuştur. Bu sorulardan biri "Yeni bir iş sahibi olmak imkânınız olsa ne iş yapardınız?", diğeri de "Oğlunuzun ne olmasını istersiniz?" idi. Birinci suale, Kuşadası hariç, Söke'de bile büyük çoğunluk "aynı işimi yapmak isterdim" diye cevap vermiştir (Tablo: 13). Aynı anlamı taşıyan "bilmiyorum" cevapları ile belirsiz cevaplar oranlarını da buna eklersek, kendi işinden başka bir iş yapmayı düşünmeyen kişilerin oranı daha da yükselir. Tablo: 14'de, aile reislerinin yapmak istedikleri işlerin cinsleri görülmektedir. Çiftçilik ve gene mahalli bir iş olan tüccar ve esnaflık yapmak isteyenlerin oranının Söke'de bile çok yüksek olması, şehirleşmeye yönelmiş bir potansiyelin henüz fiil haline geçmeye hazır olmadığının bir işaretidir. Ziraî toplum çerçevesi dışına çıkma çaba, ikinci sorunun, yani çocukları için arzuladıkları meslekleri araştıran sorunun cevaplarında görülmektedir. Söke, Kuşadası ve Selçuk için mühendis, doktor, avukat gibi serbest meslekler ve köyler için de memur ya da öğretmen gibi meslekler, bugünkü aile reislerinin oğulları için arzuladıkları mesleklerin çoğunluğunu teşkil etmektedir (Tablo: 15). Aslında bu istekler de mahalli olmaktan kurtulmuş istekler değildir. Bunlar, en fazla orta çaptaki şehirlerde hayat kazanmaya uygun mesleklerdir (Tablo: 16). Büyük şehirlerin, büyük çapta yenilik isteyen mesleklerine Söke'de bile heves eden çıkmamıştır.

Yeni hayat kazanma yolları düşünme konusunda, oğulları için bile büyük atlayış yapmaya hazır olmayan bu toplumlarda, iş gücü olarak kadınların ziraat işleri dışında çalışması fikri beklenemez. Söke'de bu konuda bazı belirtiler izlenmiştir. Fakat çok mahduttur. Ve esas eğilim bakımından Söke de diğer altı yerleşme noktasından farklı değildir. Yedi yerleşme noktasında da büyük oranlarda bir grup kadının evi ve tarlası dışında çalışmasını istememektedir (Tablo: 18). Mülâkatlar sırasında kadınların çalışması konusunda çok içten müsbet cevaplar verenlerin büyük bir kısmı "peki ne yapsın?" sorusuna, "dikiş diksin", "ev temizlesin" ya da en fazlasından "öğretmen olsun", "ebe olsun" gibi çok eskiden beri kadın meslekleri olarak tanınan iş-

lerden bahsetmişlerdir. Yani, bu konuda da yeni bir çerçeve içinde düşünmedikleri izlenmektedir. Kadınlar için memurluk bile henüz çok yadırganan bir şeydir. Halbuki hem Söke'de hem Kuşadası ve Selçuk'ta hükümet dairelerinde ve bankalarda, mahdutta olsa çalışan kadın memur mevcuttur.

Meslek, çalışma ve para kazanma yolları için mahalli ve dar kalmış olan bu komunitelerin servet, zenginlik hakkındaki kavramları da durgun ziraî toplumların özelliklerini göstermektedir. Büyük şehirlerde ve yeni teşebbüslerin yapıldığı çevrelerde zengin sayılmanın şartı olan nakit para ve büyük iş sahibi olmak fikri, bu yerleşme noktalarında anlamsızdır. Bunlar için iki büyük zenginlik kaynağı toprak ve mülktür (Tablo: 18). Özellikle toprak herşeyin başında gelmektedir. Ayrıca aile reisleri topraktan bahsederken, bir "iş" ya da bir "meslek" olarak değil, tamamiyle mahalli şekilde bir hayat tarzı olarak bahsetmektedirler.

Görülüyor ki, bu toplumlardaki meslek dağılımları, bu mesleklere karşı vaziyet alışlar (attitude'ler), iş ve servet hakkındaki kavramlar ve kazanç yollarını kavramlaştırma şekilleri dar bir sosyal çerçeve içerisinde kalmaktadır. Dolayısıyla buralarda turizm gibi alışılmamış yollarla yatırım teşebbüsü beklerken fazla nikbin olmamak gerekir.

Tam anlamı ile ziraatle uğraşan grup en üst gelir braketi ile en alt gelir braketi arasında bir dağılma göstermektedir. Sermaye yatırabilecek grup, özellikle Söke'de ve kısmen Selçuk'da yerleşmiş olan, geniş toprak sahibi çiftçilerdir. Fakat bunların yukarıda anlattığımız gibi, alışılmamış iş konularına karşı davranışları ve değerleri böyle bir teşebbüse girişmeye müsait değildir. Bu şartlarda yatırım yapması beklenen kişiler orta zenginlikteki tüccar ve esnaf grubuna dahil kişilerdir. Bunların ellerindeki mahdut sermayenin büyük turistik tesisler kurmaya yetemeyeceği aşikârdır. Fakat bu mıntıkada, her ebatta ve her çeşit turistik müesseseye ihtiyaç vardır. Lüks otel ya da dev cüssede kamping sahası yerine, aynı miktarda ihtiyaç duyulan küçük oteller, kahvaltı, meşrubat servisi yapan lokaller[2], lokantalar ve her türlü hizmet müesseseleri orta zenginlikteki tüccar ve

[2] Bkz, Boş Zaman Faaliyetleri, (s.242)

esnaf grubunun ellerindeki imkânlarla ve iyi bir rehberlikle tahakkuk ettirilebilinir. Bu günkü şartlar altında, rehberlik etmeden, şuurlu bir gayret sarfetmeden bu sermayenin ortaya çıkıp yatırılacağını beklemek ve buna göre bir tutum takip etmek yerinde olur. Ancak turistik müessese talebinin çok yüksek bir seviyeye çıkması halinde, bu orta derecedeki sermayenin bu konuda küçük yatırımlar yapması mümkün olur.

Büyük çapta yatırım konusunda, yalnız bölgenin büyük toprak sahiplerinin zihniyet ve davranışlarının uygun olmaması değil, Türkiye'nin bütününe şamil yatırım şartları da önemli faktörler arasında belirmektedir. Ekonomik istikrarsızlık terimi ile ifade edilen genel şartlarla ilâveten, turizm ile ilgili iki konuda çekingenlik dikkati çekmektedir. Bunlardan birincisi "turist" denen ve dışarıdan gelen[3], niçin ve nasıl geldiğini bilmedikleri, mal değil, insan olan bir şeye duyulan çekingenliktir. Yabancıların hangi şartlarda geldiklerini ve daha ne kadar zaman gelmekte devam edeceklerini bilmiyorlar. Bu konuda "hükümet izin vermeyiverir, gelemezler" diye fikir beyan eden kişilere bile rastlanmıştır. Onlar için turist son derecede gayri muayyen ve insan olduğu için bilhassa güvenilemeyecek bir şeydir. Ve bu konuda yapılacak yatırımı, turistlerin gelmemeye başlaması halinde başka sahalara aktarmak imkânı da yoktur. Turistik işin devamlı bir iş olacağına dair bir inanç yoktur. İkinci sakınca toprak mülkiyetinin ve arsa politikasının bu günlerde özellikle gazetelerde çokça konuşulması, tahditlerden ve örneğin kıyıların devletleştirileceğinden bahsedilmesidir. Mamafih bunun bir sebepten çok bahane olması ihtimali çok kuvvetlidir.

Bizim müşahedelerimize göre, en esaslı sebep, tamamen ziraî olan bu toplumların yeni yollar ve yeni şekillerde para kazanmaya henüz hazır olmamalarıdır. Hem şehirleşmeye, hem de teşvik ve rehberliğe, bazı izah ve garantilere ihtiyaçları vardır.

[3] Bkz, Turistten, yalnız yabancı turist anlamı çıkarıldığının izahı için Tablo: 55 (s.288)

Tablo 11

Aile Reislerinin Meslekleri

	Söke		Selçuk		Kuşadası		Davutlar		Yenihisar		Balat		Doğanbey		Toplam	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Tüccar-esnaf	30	27.2	14	14.5	18	23.1	3	11.5					3	33.3	68	18.9
Memur-subay	14	12.7	5	5.1	5	6.4	1	3.8	1	4.0			1	11.1	27	7.5
Serbest meslek	5	4.5	1	1.0	3	3.8	-				-				9	2.5
Kalifiye işçi	12	10.9	5	5.1	11	14.1	1	3.8							29	8.0
İşçi	18	16.4	8	8.2	4	5.1					3	20.0			33	9.1
Çiftçi	20	18.1	52	53.1	18	35.9	21	80.7	23	92.0	8	53.3	5	55.5	157	43.6
İşsiz	9	8.2	11	11.3	4	5.1			1	4.0	-				**25**	**6.9**
Diğer meslekler	2	1.8	-		3	3.8	-		-		2	13.2			7	1.9
Belirsiz cevaplar			1	1.0	2	2.5					2	13.2			5	1.4
Toplam	110	99.8	97	99.8	78	99.8	26	99.8	25	100.0	15	99.7	9	99.9	360	99.8

Tablo 12

Aile Reislerinin Babalarının Meslekleri

	Söke		Selçuk		Kuşadası		Davutlar		Yenihisar		Balat		Doğanbey		Toplam	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Tüccar-esnaf	23	20.9	11	11.3	11	14.1	2	7.7			1	6.6			48	13.3
Memur-subay	10	9.1	3	3.1	3	3.8					1	6.6			17	4.8
Serbest meslek	2	1.8	1	1.0	3	3.8									6	1.6
Kalifiye işçi	5	4.5	1	1.0	5	6.4			2	8.0					13	3.2
İşçi	15	13.6	4	4.1	4	5.1					3	20.0			26	7.3
Çiftçi	47	42.7	76	78.4	47	60.2	22	84.6	22	88.0	10	66.6	9	100.0	233	64.8
İşsiz	1	0.9	1	1.0											2	0.5
Diğer meslekler	1	0.9			3	3.8	1	3.8							5	1.5
Belirsiz cevaplar	6	5.4			2	2.6	1	3.8	1	4.0					10	2.8
Toplam	110	99.8	97	99.9	78	99.8	26	99.9	25	100.0	15	99.8	9	100.0	360	99.8

Tablo 13

Aile Reislerinin Yeniden Yapmak İstedikleri İşler

	Söke		Selçuk		Kuşadası		Davutlar		Yenihisar		Balat		Doğanbey		Toplam	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Aynı işi	60	54.5	45	46.3	20	25.6	9	34.6	7	28.0	6	40.0	3	33.3	150	41.6
İşini büyütmek isteyenler	9	8.1	23	23.7	12	15.3	7	26.9	2	8.0	3	20.0	2	22.2	58	16.1
Yeni iş sahibi olmak isteyenler	28	25.5	21	21.6	34	43.6	10	38.4	14	56.0	6	40.0	3	33.3	116	32.2
'Bilmiyorum' diyenler	5	4.5	5	5.1	4	5.1							1	11.1	15	4.1
Belirsiz cevaplar	8	7.2	3	3.1	8	10.2			2	8.0					21	5.8
Toplam	110	99.8	97	99.8	78	99.8	26	99.9	25	100.0	15	100.0	9	99.9	360	99.8

Tablo 14

Aile Reislerinin Yapmak İstedikleri İşler

	Söke		Selçuk		Kuşadası		Davutlar		Yenihisar		Balat		Doğanbey		Toplam	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Çiftçilik	30	27.3	42	43.3	19	24.3	14	53.8	9	36.9	9	60.0	4	44.4	127	35.3
Esnaf-tüccar	31	28.2	15	15.5	29	37.1	9	34.6	11	44.0	4	26.6	3	33.3	102	28.4
Serbest meslek	4	3.6	9	9.2	5	6.4	-		-				-		18	5.0
Memur	5	4.5	9	9.2	5	6.4	2	7.7	1	4.0	1	6.6	1	11.1	24	6.6
Subay			1	1.0	1	1.3	-		-		-		-		2	0.5
Kalifiye işçi	18	16.4	8	8.2	4	5.1	1	3.8	1	4.0			-		32	8.9
Diğer	9	8.1	5	5.1	3	3.8	-		1	4.0	1	6.6	-		19	5.2
'Bilmiyorum' diyenler	5	4.5	5	5.1	4	5.1	-		-				1	11.1	15	4.1
Belirsiz cevaplar	8	7.2	3	3.1	8	10.2			2	8.0					21	5.8
Toplam	110	99.8	97	99.7	78	99.7	26	99.9	25	100.0	15	99.8	9	99.9	360	99.8

Tablo 15

Erkek Çocuklar İçin İstenen Meslekler

	Söke		Selçuk		Kuşadası		Davutlar		Yenihisar		Balat		Doğanbey		Toplam	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Tüccar-esnaf	5	4.5	3	3.1	6	7.7	3	11.5	1	4.0	1	6.6			19	5.2
Memur-Öğretmen	19	17.2	15	15.4	12	15.4	10	38.4	8	32.0	9	60.0	4	44.4	77	21.3
Subay	4	3.6	11	11.3	10	12.8	4	15.4	4	16.0			1	11.1	34	9.4
Serbest meslek	54	49.0	41	42.2	37	47.4	5	19.2	6	24.0	1	6.6	1	11.1	145	40.3
Kalifiye işçi	11	10.0	6	6.1	3	3.8			1	4.0	1	6.6			22	6.2
Çiftçi	3	2.7	7	7.2	2	2.5	1	3.8	1	4.0	1	6.6	1	11.1	16	4.4
Diğer meslekler	1	0.9	1	1.0	1	1.3			1	4.0	1	6.6	-		5	1.3
Belirsiz cevaplar	13	11.8	23	13.4	7	8.9	3	11.5	3	12.0	1	6.6	2	22.2	42	11.6
Toplam	110	99.7	97	99.7	78	99.8	26	99.8	25	100.0	15	99.6	9	99.9	360	99.7

Tablo 16

Erkek Çocuklar İçin İstenen Meslekler (II)

	Söke		Selçuk		Kuşadası		Davutlar		Yenihisar		Balat		Doğanbey		Toplam	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Mahalli meslekler	44	40.0	30	30.9	18	23.0	4	15.4	3	12.0	3	20 0	1	11.1	103	28.6
Şehir meslekleri	53	48.1	52	53.5	53	68.0	19	73.0	19	76.0	10	66.6	6	66.6	212	58.8
Büyük şehir			2	2.0							1	6.6			3	0.8
Belirsiz cevap	13	11.8	13	13.4	7	8.9	3	11.5	3	12.0	1	6.6	2	22.2	42	11.6
Toplam	110	99.9	97	99.8	78	99.9	26	99.9	25	100.0	15	99.8	9	99.9	360	99.8

Tablo 17

Kız Çocuklar İçin İstenen Meslekler

	Söke		Selçuk		Kuşadası		Davutlar		Yenihisar		Balat		Doğanbey		Toplam	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Çalışmasın	31	28.2	31	31.9	18	23.0	8	30.7	8	32.0	2	13.3	-		98	27.2
Alışılmış meslekler	53	48.2	42	43.3	48	61.6	14	53.8	10	40.5	9	60.0	5	55.5	181	50.2
Doktor	5	4.5	6	6.1	1	1.2	-		1	4.0			-		13	3.6
Memur	3	2.7	4	4.1	2	2.5	2	7.7	2	8.0	1	6.6	2	22.2	16	4.4
Hakim	1	0.9	-		1	1.2	1	3.8			-		-		3	0.8
Avukat	1	0.9	3	3.1	-		-				-				4	1.1
Mühendis	1	0.9	2	2.0	-		-		1	4.0					4	1.1
Diğer	5	4.5	2	2.0	4	5.1			3	12.0	1	6.6			15	4.1
Belirsiz cevaplar	10	9.1	7	7.2	4	5.1	1	3.8			2	13.3	2	22.2	26	7.2
Toplam	110	99.8	97	99.7	78	99.7	26	99.8	25	100.0	15	99.8	9	99.9	360	99.7

Tablo 18

Aile Reislerinin Zengin Sayılmak İçin Gerekli Gördükleri Şeyler

	Söke		Selçuk		Kuşadası		Davutlar		Yenihisar		Balat		Doğanbey		Toplam	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Para	8	7.2	10	10.3	13	16.6	4	15.3	4	16.0	-		-		39	10.8
Toprak	34	30.9	30	30.9	27	34.6	15	57.7	3	12.0	9	60.0	6	66.6	124	34.5
Mülk	22	20.0	10	10.3	22	28.2	4	15.3	7	28.0			-		65	18.0
Büyük iş	4	3.6	5	5.1	7	8.9	3	11.5	1	4.0	-				20	5.6
Yüksek maaş	1	0.9	2	2.0			-						-		3	0.8
Para ve toprak	8	7.2	10	10.3	3	3.8	-				1	6.6	-		22	6.2
Para ve mülk	4	3.6	7	7.2	3	3.8	-		1	4.0	1	6.6	-		16	4.4
Para ve büyük iş	1	0.9	1	1.0									-		2	0.5
Toprak ve mülk	19	17.4	16	16.5	3	3.8			8	32.0	3	20.0	2	22.2	51	14.2
Toprak ve iş	3	2.7	4	4.1					1	4.0					8	2.2
Para, toprak ve mülk	4	3.6											1	11.1	5	1.3
Para, toprak ve iş	1	0.9													1	0.2
Diğer şeyler			2	2.0											2	0.5
Belirsiz cevaplar	1	0.9									1	6.6			2	0.5
Toplam	110	99.8	97	99.7	78	99.7	26	99.8	25	100.0	15	99.8	9	99.9	360	99.7

YAKLAŞIK GELİR VE İSTİHLÂK NORMLARI

Araştırmanın yapıldığı yerleşme noktalarında aile reislerinin gelirlerini bir sörveyle dakik olarak tespit etmek mümkün değildir. Çünkü buralarda genel olarak sosyal değerler zenginlikle öğünmeyi ayıp, fakirlik ve yoksulluktan yakınmayı günah saymaktadır. Ayrıca özellikle kasabalarda çok kimsenin nakit gelirinden başka, bahçesinden, arazisinden sağladığı buğdayı, sebzesi, meyvası, kendi beslediği hayvanları, yumurta, süt gibi ek geliri vardır. Üstelik yabancıların gelir gibi nazik bir konudaki sorularını şüphe hatta endişe ile karşılamaktadırlar. Bununla beraber bütün mahzurlarını göz önünde tutarak yaklaşık da olsa geliri tespit gayesi ile anketimize bu konuda sorular katmayı faideli bulduk. Böyle yaparken de soruların gerek sosyal değerler, gerek sorunun sorulması bakımından benzer şartlarda sorulduğunu ve hiç değilse cevapların birbirleri ile rahatça kıyaslanabileceği fikrinden hareket ettik. Diğer taraftan, bir kimsenin kendi yaşantılarının çok altında ya da çok üstünde cevaplar vermesi, onları bilmemesi ve düşünememesi yüzünden, hemen hemen imkânsız gibidir. Örneğin aylık geliri beş yüz lira olan bir kimse, gelirinin 250 ya da 100 olduğunu söyleyemez. Hakikî gelire eklenecek ya da ondan çıkarılacak miktar, gene hakikî gelirin miktarı ile sınırlanmıştır. Ayrıca, açık mülâkatlarla elde edilen gelir yayılımı hakkındaki bilgi de anketlerle elde edilene uymaktadır.

Tablo:19'da yedi komunitede aile reislerinin yaklaşık geliri görülmektedir. Bu tablodaki veriler yukarıda söz konusu ettiğimiz hususlar göz önünde tutularak tahlil edilebilir. Söke'de örneklemin %40'ı 251 ile 500 TL. gelire sahiptir. 1000 TL. üstünde geliri olanların oranı ise sadece %7'dir.

Bu kasabada gelir bakımından oldukça bariz bir kutuplaşma görülmektedir denebilir. Diğer yerlerde de gene gelirin 500 TL.'nın altında temerküz ettiği açıkça görülmektedir. Balat ve

Doğanbey'de ise bu yığılma 120 TL.'dan az gelir bölümündedir. Küçük grupların dışında, buralarda gelirin Türkiye ortalama gelir dağılımının altında olduğu görülmektedir. Mamafih üst gelir gruplarına mensup az sayıdaki kimselerin de Türkiye'nin ziraî gelirinde büyük payı bulunan kişiler olduğu bilinmektedir. Burada müteyakkız cevaplar vermiş oldukları muhakkaktır.

Mamafih Söke'de dahi, gelire en hassas saha olan istihlâk şekilleri ve hayat seviyesi bakımından ayda 2000 TL. fazla geliri gerektirecek bir yaşayış tarzı yoktur. Büyük gelir sahipleri bunu mahalli komunitelerin dışında, İzmir'de, İstanbul'da, hatta Avrupa'da sarfetmektedirler. Mahalli hayat seviyeleri genellikle en zarurî ihtiyaçların zorlukla temin edildiği seviye ile büyük şehirlerin orta tabakasının üst hududu arasında yayılmaktadır.

Tüketim Normları ve Şehirleşme Eğilimleri

Bu komunitelerin hepsi yerleşmiş ziraî komuniteler olduğu, oynak nüfus sadece iş mevsimlerinde yerleşme noktalarının dışında tarlalarda çalışıp oradan gene kendi yerlerine döndükleri için Söke gibi 23.000 nüfusluk bir kasabada dahi kiracı oranı çok düşüktür (%16.3) (Tablo:20). Bütün diğer komunitelerde ev sahipleri oranı %90'ın üzerindedir. Burada kiracıların az olması ev standartları üzerinde bakım yönünden müspet tesir ediyorsa da diğer taraftan yeniliklerin gelmesi, yeni tarzda daha sıhhî ve mazbut hamam, helâ inşası bakımından menfi rolü olmaktadır.

Helâlar genellikle evlerin dışındadır. Sadece Söke'de evlerin %77'sinin, %53.8 oranında da Kuşadası'ndaki evlerin helâları evlerin içerisindedir (Tablo: 21). Gerisi hep dışarıdadır. Selçuk'ta helâsı dışarda olan turistik otel bile görülmüştür. Sadece üç kasabada sifonlu helâya rastlanmaktadır. Söke'de iki oteldeki alafranga helâlar kullanılmamaktan bozuk ve nasıl bakılacağı bilinmediği için fevkalâde pis bir halde idi. Diğer bütün helâlar alaturka sifonsuz helâlardır. Mutfaklar mamafih helâlardan daha düzgündür (Tablo 22). Balat ve Selçuk hariç evlerin %70'den fazlasının ayrı mutfağı vardır. Doğanbey'in çok az nüfuslu bir yer olmasına rağmen, Rumlar zamanında büyük bir

köy olması, düzgün evleri bulunması dolayısı ile ev yönünden seviyesinin diğer yerlerden daha üstün olduğu görülmektedir.

Bu havalide evleri ısıtmak için çoğunlukla sobaya bağlı kalınmaktadır (Tablo: 23). Komunite küçüldükçe bu nisbet de azalmaktadır. Bu bölge nisbeten sıcak olduğu için evlerin daimi ısıtılması gerekli addolunmamaktadır. Mamafih kışın ısının sıfırın hemen üzerinde dolaştığı günler pek çoktur. Onun için ısınma zarurîdir. Sobanın mangal ve ocak yerine yayılmış olması iyi bir şeydir. Mamafih elektrik fiyatları makul bir hadde indirilebilse hem özel hem umumî yerler (otel ve diğerleri) için elektrik sobaları daha kullanışlı olabilir. Diğer taraftan bütün yerleşme noktalarında özellikle köylerde ve Selçuk'ta yazın kara sinek ve sivrisinek bir problem gibi görünmektedir.

Tablo: 24'de araştırmanın yapıldığı yedi yerleşme noktasında evlerdeki oda adedi gözükmektedir. Tek odalı ev çok mahduttur. İki ve üç odalı evler her yerde hakimdir. Kuşadası'nda dört ve beş odalı evlerin oranı da dikkati çekecek kadar fazladır.

İnsan başına düşen oda adedi istihlâk normları ve hayat seviyesi müşiri olarak her zaman önemlidir. Mamafih burada turizm bakımından ayrı bir yeri daha vardır. Önce oda sayısı çoğaldıkça ailelerde odaların fonksiyonlarının farklılaşma, yemek yenen yerin yatılan yerden, yatılan yerin oturulan yerden ayrılması mümkün olabilir. Sonra da herkesin ayrı bir odada yatması diye bir problem daha kolaylıkla bir zorunluk diye kabul edilir. Pansiyon şartlarının gelişmesinin ilk şartlarından biri böyle bir farklılaşmanın mevcut olması, ikincisi de dışardan gelen bir kimseye oda ayırabilmektir. Diğer sosyal değerler nazarı dikkate alınmaksızın sadece Söke'de ve Kuşadası'nda böyle bir imkân görülmektedir.

Oda adedinin çoğalması ve fonksiyonlarının farklılaşması, doğrudan doğruya otellerden umulan standartlara da tesir etmektedir. Herkesin bir odada yattığı evlerde yetişmiş olanların evlerinin dışında da, hem sağlık hem mahremiyet alışkanlıkları bakımından yalnız bir odada yatmak, oturmak için ayrı yer istemek gibi endişeleri pek yoktur. Bu şartlarda yetişmiş otel işletmecileri de bunları mutlaka temin edilmesi gereken hususlar gibi düşünmemektedirler. Bunun neticesi bir odada beş kişi, on

kişi yatırılan oteller halinde tezahür etmektedir.

Söke'de, Selçuk'ta, Kuşadası'nda ve Davutlar'da şehir suyu mevcuttur. Bu suyu evinin içine kadar getirtmiş olanların en yüksek oranı Kuşadası'ndadır (%65.4) (Tablo: 25). Hem fizik temizlik şartlarının temini hem de temizlikle ilgili sosyal değerlerin formasyonuna doğrudan doğruya tesir eden bu husus Söke ile Kuşadası'ndan başka yerlerde çözülmüş gibi görünmemektedir.

Evlerde hamam ya da yıkanacak yer oldukça mahduttur (Bak. Tablo: 26). Söke'de evlerin %76.3, Kuşadası'nda %69.2, Selçuk'ta %70.1'inde yıkanacak yer vardır. Yenihisar'da bu oran %92'ye kadar çıkmaktadır. Mamafih bu sayılar yanıltıcıdır. Çünkü yıkanılacak yerden çok defa Türkiye geleneklerinde gusülhane denen çok dar içinde yıkanılması çok müşkül yerler anlaşılmaktadır. Buraların hakikî temizlik kullanılması epey zordur. Diğer taraftan evde yıkanılacak bir yer bulunması ile ailenin yıkanma sıklığı arasında pek bir ilinti görülmemiştir. Özellikle kadınlar ve çocuklar evin bir köşesinde mutfakta ya da helâda ayrı bir yerde ısıtılmış su ile leğen içerisinde yıkanırlar. Böyle zahmetli bir şekilde yıkanmak yıkanma sıklığına tesir etmektedir. Bilhassa ailenin erkek üyeleri daha seyrek yıkanmaktadır gibi görünmektedir. Evlerde bir hamamın bulunmasının şart sayılmaması aynen geçici nüfusa hizmet eden otellere de aksetmektedir. Buralarda banyo, nizamnamelerde gösterilmiş diye yapılmakta, sonra özellikle mahalli nüfusa hizmet edenlerde, kullanılmadığı için, pis bir halde bırakılmakta ya da depo vesaire gibi kullanılmaktadır. Nadiren kullanılmak istendiğinde de bir işe yaramamaktadır.

Bütün bunlara rağmen genel gözlemlere dayanarak tetkik edilen yedi yerleşme noktasının hepsinde temizlik standardının Türkiye'nin diğer yerlerinden daha yüksek olduğu kolayca söylenebilir. Tablo: 27'de görüldüğü gibi çocukları yıkama sıklığı çoğunlukla haftada birle haftada birden sık arasında değişmektedir. Daha seyrek yıkayanların çoğu üşütmemek için olduğunu tashih etmiştir. Çamaşır yıkama sıklığı da (Tablo: 28) buna uymaktadır. Çamaşırlar hiçbir zaman 15 günden fazla bekletilmemekte, haftada bir yıkamaya da en çok rastlanmaktadır. Mama-

fih her hafta çamaşır yıkanmasına rağmen bu iç çamaşırlarına ait bir husus gibi görünmektedir. Yatak çarşaflarının değiştirilmesi her ne kadar haftada birden sık ile on beş günde bir gibi Türkiye'nin büyük şehirleri için bile çok yüksek bir standart gösteriyorsa da, (Tablo: 29) bunun olanı aksettirmekten çok erkeklerin bu konuyu çamaşır yıkamakla karıştırmış olmasından ileri gelmiş olması muhtemeldir.

Bu konuda üzerinde durulması gereken bir kaç nokta vardır. Bunların başında nüfus bahsinde de anlatılmış olduğu gibi hemen her yerde Balkan yarımadası muhacirlerinin yerleşmiş bulunması gelmektedir. Bu gruplar bilindiği gibi memlekette temizlikleri ile tanınmış gruplardır. Yıkanma sıklığı, çamaşır değiştirme sıklığı hakikaten tablolarda aksettiği gibidir. Genel müşahedelerimiz de özellikle çamaşır bahsinde bu bu sonucu desteklemektedir. Kadınların en mühim işlerinden biri çamaşır yıkamaktır. Burada iki nokta bu yüksek temizlik standardını aksatmaktadır. Bunların başında bir kimsenin bir defa kullandığı bir şeyi kirlenmiş addetmemeleridir. Örneğin, her gün yatılan yataklar 7 ilâ 15 günde bir değiştirilir; bu tabiî bir şeydir. Fakat bir misafir bir yatakta iki defa yatmışsa, bu daha "kirlenmemiştir". Kirleninceye kadar birkaç kişi daha yatabilir. Bu halin sonuçları da otellerin davranışında doğrudan doğruya müşahede edilebilir hale gelmiştir. Orada da çarşaflar "kirlenince" değişmekte, yatan değiştikçe değişmemektedir. Ev hanımları kendi usullerinden bahsederken meselâ "kendi kullandıklarımız her hafta yıkanır, misafir takımları tabiî daha az kirlenir onlar o kadar sık yakınmaz" diyorlar. Otellerin takımlarının yıkanma düzeni de buna uymaktadır. Kuşadası'ndaki en iyi otellerin birinin sahibinin karısı otel takımlarını nasıl on beş günde bir yıkattığından bahsediyordu. Bu takımlar da tıpkı ev takımları gibi on beş günde bir değiştirilmiştir. Bu hususta yeni bir usul gelişmektedir. Yataklar müşteri gittikten sonra değiştirilmemekte, tersine yenisi gelinceye kadar beklenmekte, eğer o isterse, hiç itiraz etmeden hemen, hatta istekle değiştirilmektedir. Bu safhadan elbette sür'atle geçilmesi temenni edilir.

Göz önünde tutulması gereken diğer nokta, ziraatla uğraşan bu gruplarda temiz kalmanın çok zor ve hayat seviyesinin, satın

alma gücünün çok mahdut olması yüzünden eşyaların temizliğine rağmen çok eski olmasıdır. Dolayısıyla umumî tesir tatmin edici olmamaktadır. Aynı şey otel ve lokantaların örtüleri için de varittir. Çarşaflar amerikandandır. Nasıl yıkanırsa yıkansın tam beyaz olmamaktadır. Sonra da eskiyenler kolaylıkla yerine konamamakta dolayısıyla çok kere pejmürde görünmektedir.

Evlerdeki eşyalarda ve döşeme tarzında önce hayat seviyesi farklılıkları sonra da eski ve yeni döşeme uslubu farklılığı göze çarpar. Düşük hayat seviyesinde evlerin döşeme şekli hem mahduttur, hem de eski usluptadır. Yer yatakları, çul denen eski kumaş parçalarından dokunmuş örtüler, birkaç kap kacak alt seviyenin ev eşyasını tamamlar. Sedir, çok yaygındır. Sedirsiz evlerin çoğu sediri dahi olmayan fakir ailelerin evleridir. Sedir bu havalide muhafazaya değer ev döşeme uslubunun başında gelmektedir. Beyaz geniş dantelli örtüler, koyu düz renkli saman yastıkları ile çok derli toplu şahsiyeti olan bir eşyadır. Diğer taraftan koltuk gayet mahduttur. Bu havalide yeni yayılan ve bizim noktai nazarımıza göre daha önemli olan eşya karyoladır. Karyola bir hijyen meselesi olarak önemli olmasına rağmen, Söke hariç diğer hiç bir yerde yayılma oranı %52'nin üzerine çıkmamaktadır. Karyolanın kendisi ile beraber yatak uslubu da gene turizm yönünden manidardır. Pamuk doldurulmuş yastıklar, dikilerek kaplanmış yorganlar, turizm yönünden elverişli şeyler değildir. Yorgan ve çarşafları süratle değiştirilebilir bir halde olmalıdır. Battaniye ve çarşaf bu işi çok daha kolay halledebilir. Mamafih bu konuda alışkanlıkların çabuk değişmesini beklememek lâzımdır.

Küçük komunitelerin dışarı açılmasında ilk kabul edilen ve emek tasarruf ettiren aletlerden sayılan dikiş makinasının, pahalı olmasına, her kadının dikiş bilmemesine, ve dikiş makinasının Türkiye'de uzun müddet satılmamasına rağmen, yayılma oranı oldukça geniştir (Tablo 30). Kuşadası'nda 48.7 olan bu oran, Balat'ta (ki komunitelerimizin en fakiridir) %13.3'dür. Ütü de aynı yerde durmaktadır. Buna mukabil radyo ve alüminyum tencere çok daha fazla yayılmıştır. Bunların yayılması diğer ev makinalarının da kolayca girebileceğini gösterir. Rasyonel ev idaresi o zaman daha kolay olacaktır.

Karyola gibi üzerinde yemek yenen masa da nisbeten az yayılmış bir tüketim eşyasıdır. Hem masada yemek, hem herkese ayrı tabak ve bardak koymak veya tabak değiştirmek hiç de yaygın gibi görünmemektedir. Bu hususun da umuma mahsus yemek yenen yerler söz konusu iken büyük eksikliklere sebep olacağı hemen göze çarpar.

Yemekler bakımından en manidar olan, sabah kahvaltısıdır. Bu konu da hem şehirleşmeye ve modernleşmeye hem de satın alma gücüne en hassas konulardandır.

Sabahları çorba içmek Söke'de ve Kuşadası'nda, hemen hemen hiç kalmamıştır (sırası ile %4.5 ve 3.8, Tablo: 31). Çay, zeytin, peynir yerleşmiş görünmektedir. Buna mukabil Selçuk dahil köylerde çorba oranı daha yüksektir. Sabah kahvaltıları yemeklerin problem olanlarındandır. Şehirleşmemiş komunitelerde "kuşluk" âdeti ile karışmaktadır. Evlerin dışında henüz kolayca kahvaltı edilebilecek yerler ortaya çıkmamıştır. Ya da buralarda kahvaltı olarak ne verileceği pek belli değildir. Yabancılar bakımından sabahleyin zeytinin pek bir anlamı yoktur. Tereyağ ve reçel ya da çörekler yönünde bir gelişme beklemek ya da o yana ittirmek gerekmektedir. Hiç olmazsa Söke, Kuşadası, Selçuk gibi geçici nüfusun şehrin içinde kaldığı yerlerde otellerde çay ve çörekle kalıvaltı imkânı sağlamaya otelcileri teşvik etmek lâzımdır.

Ev ekonomisinin esaslı istihsal faaliyetlerinden olan konserve gıda hazırlama ve saklama ameliyesinin ne oranda aile içinde kaldığının ve ne kadar aile dışına para ekonomisine kaydığının araştırılması, yiyecek maddelerindeki şehirleşmeyi ve değişmeyi çok iyi aksettirmesi, komunitelerin ev dışında yemek yeme imkânlarının anlaşılması bakımından önemli bulunmuştur. Tablo: 32'de görüleceği gibi, Türkiye'de evin dışına kaçan gıda hazırlama faaliyetlerinin başında gelen evde ekmek yapmak 7 komuniteden en şehirleşmiş olan, Söke ve Kuşadası'nda dahi %30.9 ve %35.9 oranında, Selçuk'ta bu oran %44.3'e yükselmekte köylerde %100'ü bulmaktadır. Her günkü konuşmalarda yiyecek hiç bir şey bulamadık, ekmek bile yoktu sözü nüfusu iki bini aştığı halde fırınları olsa bile işlemeyen bu tertip yerler için söylenmektedir. Ekmeği takiben bulgur ve tarhana hatta Söke

ve Kuşadası için bile çok yüksek oranlar göstermektedir. Dikkat edilecek olursa evde yapım oranı düşük olan gıda maddeleri genellikle hayat seviyesinin düşüklüğü ile ilgili olanlardır. Söke'de ve Kuşadası'nda dahi evi orada olup da dışarda yemek iyen kişilerin bulunacağı pek sanılmaz. Bu halde bu komunitelerin hiç birinde evin dışında yemek ve dükkânlarında hazırlanmış gıda maddeleri bulmak imkânları kolay olmaz.

Giyime gelince, bütün komunitelerde erkek tamamen şehirleşmiştir. Dolayısıyla mesele değildir. Fakat bu elbiselerde hiç bir farklılaşma görülmemektedir. Lâcivert takım elbise hariç, bütün elbiseler her mevsim her yerde giyilir. Kendi hayatlarında böyle farklılaşmış giyim eşyası olmaması dışardan gelenlerin uzun yol ve sıcak iklim şartlarına intibak etmek için giydikleri şort ve benzeri giyim eşyasına karşı olumsuz davranmalarına -diğer değerlerle beraber- sebep olmaktadır. Kadın giyiminde bu hal aynı derecede bariz değildir. Burada kara çarşaftan, şalvardan ve büyük bez örtülerden nadir de olsa pantolona kadar değişen bir çeşitlenme görülmektedir.

Kadın giyiminin mahalli kalmış olması sadece kadınların pasif ve evin dışı ile ilgisiz hayatını dolayısıyla çekingenliğinin devam etmesini gösterdiği için mühimdir. Yoksa yüzlerinin açık olması ve kaçmamaları şartı ile mahalli kıyafetler, özellikle sarkık, buruşuk, bozun düzen, hiç standardize olmamış yarı şehirleşmiş kıyafetlerden çok daha iyi ve ilgi çekicidir. Başka kelimelerle söylenirse, konumuz bakımından daha sonra da münakaşasını yapacağımız gibi kadınların sosyal ilintileri, davranışları ve kadınlara ait sosyal değerlerin değişmesi kıyafetlerinin değişmesinden daha mühimdir.

Buraya kadar olan münakaşamızdan anlaşılacağı gibi istihlâk konuları dışardan gelen nüfusun yerli nüfusla davranışları ile çeşitli yollardan temas haline geldiği önemli konuların başında gelenlerdendir. Ev, eşya, gıda ve giyim bu bakımdan çeşitli şekillerde ön plana gelmektedir. Etüdümüze giren yerleşme noktalarında yaygın tüketim normları ve ilgili davranışlar oldukça yüksek standartta görülmesine rağmen bir çok problem noktalar ortaya çıkmaktadır. Bunların değişmesi için şuurlu ve planlı bir gayret sarfetmek gerekir.

Tablo 19

Aile Reislerinin Yaklaşık Aylık Gelirleri

	Söke		Selçuk		Kuşadası		Davutlar		Yenihisar		Balat		Doğanbey		Toplam	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
0-250 TL.	18	16.3	32	33.0	21	26.9	9	34.6	9	36.0	10	66.6	6	66.6	105	29.2
251 - 500 TL.	44	40.0	31	31.9	25	32.0	10	38.4	6	24.0	1	6.6	1	11.1	118	32.8
501 - 750 TL.	14	12.7	6	6.2	7	9.0	2	7.7	6	24.0	1	6.6	-		36	10.0
751 - 1000 TL.	5	4.5	9	9.2	6	7.7	2	7.7	2	8.0	1	6.6	1	11 1	26	7.2
1001 - 1500 TL.	1	0.9	2	2.0	4	5.1	-		-		-		-		7	1.9
1501 - 2000 TL.	5	4.5	1	1.0	1	1.2	-		-		-		-		7	1.9
2000 TL.dan çok	2	1.8	-		-		-		-		-		-		2	0.5
"Bilmiyorum" diyen	10	9.1	10	10.3	3	3.8	-		-		1	6.6	-		24	6.6
Belirsiz Cevaplar	11	10.0	6	6.2	11	14.1	3	11.5	2	8.0	1	6.6	1	11.1	35	9.7
Toplam	110	99.8	97	99.8	78	99.8	26	99.9	25	100.0	15	99.6	9	99.9	360	99.8

Tablo 20

Evlerin Mülkiyet Durumu

	Söke		Selçuk		Kuşadası		Davutlar		Yenihisar		Balat		Doğanbey		Toplam	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Kirada oturan	18	16.3	8	8.2	7	8.9			2	8.0	-		-		35	9.7
Kendi evinde	90	81.8	88	90.7	71	91.0	26	100.5	23	92.0	15	100.0	9	100.0	322	89.4
Belirsiz cevap	2	1.8	1	1.0					-						3	0.8
Toplam	110	99.9	97	99.9	78	99.9	26	100.0	25	100.0	15	100.0	9	100.0	360	99.9

Tablo 21

Evlerin Hela Durumu

	Söke		Selçuk		Kuşadası		Davutlar		Yenihisar		Balat		Doğanbey		Toplam	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Ev içinde helası bulunan	85	77.2	22	22.6	42	53.8	4	15.3	7	28.0	2	13.3	3	33.3	165	45.8
Helası ev dışında olan	23	20.9	74	76.2	36	46.1	20	77.0	17	68.0	13	86.6	6	66.6	189	52.5
Belirsiz cevaplar	2	1.8	1	1.0			2	7.7	1	4.0			-		6	1.6
Toplam	110	99.9	97	99.8	78	99.9	26	100.0	25	100.0	15	99.9	9	99.9	360	99.9

Tablo : 22
Evlerin Mutfak Durumları

	Söke		Selçuk		Kuşadası		Davutlar		Yenihisar		Balat		Doğanbey		Toplam	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Ev içinde mutfağı olan	87	79.0	68	70.1	62	79.4	18	69.2	17	68.0	7	46.6	8	88.8	267	74 1
Olmayan	21	19.1	27	27.8	15	19.2	8	30.7	7	28.0	8	53.3	1	11 1	87	24 1
Belirsiz cevaplar	2	1.8	2	2.0	1	1.3	-		1	4.0	-		-		6	1.6
Toplam	110	99.9	97	99.9	78	99.9	26	99.9	25	100.0	15	99.9	9	99.9	360	99.8

Tablo 23
Evlerde Isınma Durumu

	Söke		Selçuk		Kuşadası		Davutlar		Yenihisar		Balat		Doğanbey		Toplam	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Savı	%	Sayı	%
Mangal ile ısınan	3	2.7	5	5.1	13	16.6					1	6.6	2	22.2	24	6.6
Ocak ile ısınan	7	6.3	4	4.1	10	12.8	12	46.1	11	44.0	9	59.9	2	22.2	55	15.2
Soba ile ısınan	98	89.1	87	89.6	55	70.5	13	50.0	14	56.0	5	33.3	5	55.5	277	76.9
Diğer şekiller	1	0.9													1	0.3
Belirsiz cevaplar	1	0.9	1	1.3			1	3.8							3	0.8
Toplam	110	99.9	97	100.1	78	99.9	26	99.9	25	100.0	15	99.8	9	99.9	360	99.8

Tablo 24

Evlerin Oda Durumu

	Söke		Selçuk		Kuşadası		Davutlar		Yenihisar		Balat		Doğanbey		Toplam	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Tek odalı	15	13.6	7	7.2	3	3.8	3	11.5	2	8.0					30	8.3
İki odalı	34	30.9	35	36.1	24	30.7	9	34.6	6	24.0	6	40.0	2	22.2	116	32.2
Üç odalı	32	29.0	26	26.8	22	28.2	12	46 2	13	52.0	8	53.3	5	55.5	118	32.8
Dört odalı	12	10.9	13	13.4	15	19.2	2	7.7	2	8.0			2	22.2	46	12.7
Beş odalı	9	8.2	4	4.1	8	10.2			1	4.0	1	6.6			23	6.4
Altı odalı	3	2.7	9	9.3	2	2.6			1	4.0					15	4.1
Yedi odalı	2	1.8	2	2.0	2	2.6									6	1.6
Sekiz ve fazla	2	1.8	1	1.0	2	2.6									5	1.4
Belirsiz cevap	1	0.9													1	0.3
Toplam	110	99.8	97	99.9	78	99.9	26	100.0	25	100.0	15	99.9	9	99.9	360	99.8

Tablo : 25

Evlerin Su Durumu

	Söke		Selçuk		Kuşadası		Davutlar		Yenihisar		Balat		Doğanbey		Toplam	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
İçinde akar su bulunan evler	54	49.0	35	36.1	51	65.4	2	7.7							142	39.4
Bahçede musluk veya tulumba olanlar	10	9.1	32	3.0	4	5.1	4	15.3							50	13.9
Mahalle çeşmesinden suyunu alan evler	1	0.9	2	2.0	3	3.8	1	3.8	25	100.0	1	6.6			33	9.1
Kuyusu olan evler	43	39.1	26	26.8	20	25.6	19	73.1			14	93.3	9	100.0	131	36.3
Diğer şekiller	1	0.9	2	2.0	-		-						-		3	0.8
Belirsiz cevaplar	1	0.9	-		-		-		-		-		-		1	0.3
Toplam	110	99.9	97	99.9	78	99.9	26	99.9	25	100.0	15	99.9	9	100.0	60	99.8

Tablo 26

Evlerde Yıkanacak Yer Durumu

	Söke		Selçuk		Kuşadası		Davutlar		Yenihisar		Balat		Doğanbey		Toplam	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Ev içinde yeri olan	83	76.3	68	70.1	54	69.2	17	65.3	23	92.0	2	13.3	6	66.6	253	70.2
Olmayan	25	22.7	26	26.8	23	29.4	9	34.6	1	4.0	13	86.6	3	33.3	100	27.7
Belirsiz cevaplar	2	1.8	3	3.1	1	1.3			1	4.0					7	2.0
Toplam	110	99.8	97	100.0	78	99.9	26	99.9	25	100.0	15	99.9	9	99.9	360	99.9

Tablo 27

Çocukları Yıkama Sıklığı

	Söke		Selçuk		Kuşadası		Davutlar		Yenihisar		Balat		Doğanbey		Toplam	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Haftada 1'den sık	25	22.7	20	20.6	16	20.5	10	38.5	4	16.0	4	26.6	3	33.3	82	22 7
Haftada bir	68	61.8	60	61.8	54	69.2	15	57.7	16	64.0	6	40.0	6	66.6	225	62.5
Haftada birden seyrek	3	2.7	5	5.1	5	6.4			1	4.0	-				14	3.9
Onbeş günde bir	6	5.4	6	6.2	1	1.3	1	3.8	2	8.0	4	26.6			20	5.5
Ayda bir	2	1.8									1	6.6			3	0.8
Daha seyrek	2	1.8	2	2.0											4	1.1
Belirsiz cevap	4	3.6	4	4.1	2	2.6			2	8.0					12	3.3
Toplam	110	99.8	97	99.8	78	100.0	26	100.0	25	100.0	15	99.8	9	99.9	360	99.8

Tablo 28

Çamaşır Yıkama Sıklığı

	Söke		Selçuk		Kuşadası		Davutlar		Yenihisar		Balat		Doğanbey		Toplam	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Haftada bir	105	95.4	84	86.6	75	96.1	18	69.2	22	88.0	11	73.3	7	77.7	322	89.4
Onbeş günde bir	5	4.5	10	10.3	2	2.6	6	23.0	3	12.0	4	26.6	2	22.2	32	8.9
Üç haftada bir																
Ayda bir																
Daha seyrek					1	1.3	1	3.8							2	0.5
"Belli olmaz"							1	3.8							1	0.3
Belirsiz cevaplar			3	3.0											3	0.8
Toplam	110	99.9	97	99.9	78	100.0	26	99.8	25	100.0	15	99.9	9	99.9	360	99.9

Tablo 29

Çarşaf Değiştirme Sıklığı

	Söke		Selçuk		Kuşadası		Davutlar		Yenihisar		Balat		Doğanbey		Toplam	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Haftada birden sık	25	22.7	15	15.4	8	10.2	7	26.9	7	28.0	2	13.3	2	22.2	66	18.3
Haftada bir	52	47.2	39	40.2	52	66.6	10	38.4	8	32.0	4	26.6	6	66.6	171	47.5
Onbeş günde bir	26	23.6	28	28.8	15	19.2	7	26.9	6	24.0	5	33.3	1	11.1	88	24.4
Üç haftada bir	1	0.9	6	6.2	2	2.6			1	4.0	2	13.3			12	3.3
Ayda bir	4	3.6	3	3.1					2	8.0	1	6.6			10	2.7
Daha seyrek	1	0.9					2	7.7	1	4.0					4	1.1
Belli olmaz			5	5.1											5	1.4
Belirsiz cevaplar	1	0.9	1	1.0	1	1.3					1	6.6			4	1.1
Toplam	110	99.8	97	99.8	78	99.9	26	99.9	25	100.0	15	99.7	9	99.9	360	99.8

Tablo 30

Evlerde Bulunan Eşya Durumu

	Söke		Selçuk		Kuşadası		Davutlar		Yenihisar		Balat		Doğanbey		Toplam	
	Var	Yok	Var	Yok	Var	Yok	Var	Yok	Var	Yok	Var	Yok	Var	Yok	Var	Yok
Karyola	81 73.6	29 26.3	51 52.5	46 47.4	44 56.4	34 43.5	11 42.3	15 57.6	12 48.0	13 52.0	2 13.3	13 86.6	2 22.2	7 77.7	203 56.4	157 43.6
Halı	51 46.3	59 53.6	22 22.6	75 77.3	31 39.7	47 60.2	5 19.2	21 80.7	5 20.0	20 80.0	1 6.6	14 93.3	1 11.1	8 99.9	116 32.2	244 67.7
Sedir	88 80.0	22 20.0	70 72.1	27 27.8	69 88.4	9 11.5	18 69.2	8 30.7	16 64.0	9 36.0	8 53.3	7 46.6	4 44.4	5 55.5	273 75.8	87 24.1
Radyo	72 65.4	38 34.5	44 46.3	53 54.6	43 55.1	35 44.8	9 34.6	17 65.3	11 44.0	14 56.0	3 20.0	12 80.0	6 66.6	3 33.3	188 52.2	172 47.7
Alimünyum tenc.	43 39.0	67 60.9	19 19.5	78 80.4	25 32.0	53 67.9	6 23.0	20 77.0	6 24.0	19 76.0	-	15 100.0	3 33.3	6 66.6	102 26.3	258 71.6
Dikiş makinesi	45 40.9	65 59.0	35 36.0	62 63.9	38 48.7	40 51.2	5 19.2	21 80.7	8 32.0	17 68.0	2 13.3	13 86.6	4 44.4	5 55.5	137 38.0	223 61.9
Koltuk	46 41.8	64 58.1	14 14.4	83 85.5	25 32.0	53 67.9	1 3.8	25 96.1	1 4.0	24 96.0	-	15 100.0	-	9 100.0	87 24.1	273 75.8
Kilim	98 89.0	12 10.9	88 90.7	9 9.2	65 83.3	13 16.6	26 100.0	-	25 100.0	-	10 66.6	5 33.3	9 100.0	-	321 89.1	39 10.8
Ütü	83 75.4	27 24.5	66 68.0	31 31.9	65 83.3	13 16.6	22 84.6	4 15.3	13 52.0	12 48.0	2 13.3	13 86.6	2 22.2	7 77.7	253 70.2	107 29.7
Buz dolabı	15 13.6	95 86.3	1 1.0	96 98.9	-	78 100.0	-	26 100.0	-	25 100.0	-	15 100.0	-	9 100.0	16 4.4	344 95.5

Tablo 31

Sabah Yenen Besiler

	Söke		Selçuk		Kuşadası		Davutlar		Yenihisar		Balat		Doğanbey		Toplam	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Çorba	5	4.5	21	21.6	3	3.8	5	19.2	16	64.0	2	13.3	2	22.2	54	15.0
Zeytin-Çay-Peynir	87	79.1	64	66.0	64	82.1	19	73.0	8	32.0	10	66.6	7	77.7	259	71.9
Yağ-reçel	10	9.1	4	4.1	8	10.2									22	6.0
"Allah ne verdiyse"	5	4.5	8	8.2	3	3.8	2	7.7			2	13.3			20	5.6
Diğer besler	2	1.8													2	0.5
Belirsiz cevaplar	1	0.9							1	4.0	1	6.6			3	0.8
Toplam	110	99.9	97	99.9	78	99.9	26	99.9	25	100.0	15	99.8	9	99.9	360	99.8

Tablo 32

Evlerde Yapılan Besiler

	Söke		Selçuk		Kuşadası		Davutlar		Yenihisar		Balat		Doğanbey		Toplam	
	Yapan	Yapmayan	Yapan	Yapmayan	Yapan	Yapmayan	Yapan	Yapmayan	Yapan	Yapmayan	Yapan	Yapmayan	Yapan	Yapmayan	Yapan	Yapmayan
Salça	85 77.2	25 22.7	84 86.6	13 13.4	70 89.7	8 10.2	26 100	-	20 80.0	5 20.0	13 86.6	2 13.3	5 55.5	4 44.4	303 84.1	57 15.8
Turşu	63 57.2	47 42.7	69 71.1	28 28.8	50 64.1	28 35.9	20 76.9	6 23.0	22 88.0	3 12.0	9 60.0	6 40.0	7 77.7	2 22.2	240 66.6	120 33.3
Reçel	44 40.0	66 60.0	41 42.2	56 57.7	45 57.7	33 42.3	12 46.1	14 53.8	9 36.0	16 64.0	5 33.3	10 66.6	1 11.1	8 88.8	157 43.6	203 56.3
Bulgur	78 70.9	32 29.0	67 69.0	30 30.9	61 78.2	17 21.8	26 100	-	22 88.0	3 12.0	14 93.3	1 6.6	9 100		277 76.9	83 23.0
Erişte	55 50.0	55 50.0	54 55.6	43 44.3	48 61.5	30 38.4	20 76.9	6 23.0	18 72.0	7 28.0	11 73.3	4 26.6	5 55.5	4 44.4	211 58.6	149 41.3
Sebze kurusu	69 62.7	41 37.2	34 35.0	63 64.9	50 64.1	28 35.9	25 96.1	1 3.8	18 72.0	7 28.0	12 80.0	3 20.0	9 100		217 60.2	143 39.7
Meyva kurusu	18 16.3	92 83.6	31 31.9	66 68.0	18 23.0	60 77.0	14 53.8	12 46.1	5 20.0	20 80.0	2 13.3	13 86.6	- -	9 100	88 24.4	272 75.5
Sucuk	5 4.5	105 95.4	2 2.0	95 97.9	2 2.5	76 97.4	1 3.8	25 96.1	6 24.0	19 76.0	1 6.6	14 93.3	3 33.3	6 66.6	20 5.5	340 94.4
Kavurma	9 8.1	101 91.8	6 6.1	91 93.8	- -	78 100	5 19.2	21 80.7	8 32.0	17 68.0	2 13.3	13 86.6	- -	9 100	30 8.3	330 1.6
Ekmek	34 30.9	76 69.0	43 44.3	54 55.6	28 35.9	50 64.1	25 96.1	1 3.8	25 100	- -	12 80.0	3 20.0	8 88.8	1 11.1	175 48.6	185 51.3
Sirke	6 5.4	104 94.5	13 13.4	84 86.6	19 24.3	59 75.6	8 30.7	18 69.2	11 44.0	14 56.0	2 13.3	13 86.6	5 55.5	4 44.4	64 17.7	296 82.2
Tarhana	82 74.5	28 25.4	85 87.6	12 12.3	67 85.9	11 14.1	25 96.1	1 3.8	23 92.0	2 8.0	12 80.0	3 20.0	8 88.8	1 11.1	302 83.8	58 16.1
Kuskus	63 57.2	47 42.7	67 69.0	30 30.9	58 74.3	20 25.6	23 88.4	3 11.5	23 92.0	2 8.0	12 80.0	3 20.0	9 100		255 70.8	105 29.1
Diğer şeyler	14 12.7	96 87.2	21 21.6	76 78.3	31 39.7	47 60.2	1 3.8	25 96.1	3 12.0	22 88.0	3 20.0	12 80.0	1 11.1	8 88.8	74 20.5	286 79.4

BOŞ ZAMAN FAALİYETLERİ

Mahalli nüfusun gündelik yaşantısının, turizm ve turistlere doğrudan doğruya etkili olan bölümlerinden biri de boş zaman faaliyetleridir. Mahalli nüfus bu konuda ne kadar organize ve renkli olursa, tek gayesi gezmek ve eğlenmek olan turistlere temin edecekleri şartlar ya da davranışlar o kadar tatmin edici olacaktır.

Bütün memleketimizde olduğu gibi, örneklememize giren yedi yerleşme noktasında da boş zaman faaliyetleri hiç bir bakımdan örgütlenmemiştir. Diğer bir deyimle, nüfusun büyük bir çoğunluğu için çalışma ve eğlenme düzenleri birbirinden tam farklılaşmamıştır. Boş zaman faaliyetlerinde diğer bir özellik de kadın erkek segregasyonunun bu faaliyetlerde kuvvetle belirmesidir.

Örneklememizde yedi yerleşme noktasında geleneksel boş zaman faaliyetleri kadınlar ve erkekler için başka başkadır. Hemen her gün, gündelik işlerinin ve sorumluluklarının dışında kalan fazla zamanlarını geçirmek için hem kadınların hem de erkeklerin kendilerine göre, yaygın, şekillenmemiş fakat devamlı faaliyetleri vardır. Kadınlar boş zamanlarını genellikle birbirlerini ziyaretle geçirirler. Erkeklerin kahveleri vardır. Bu faaliyetlerde çeşitli yaş, meslek ve etnik grup farklılaşmaları görülür. Böyle gruplaşmalar kadınlar arasında daha az belirlidir.

Kadınların Boş Zaman Faaliyetleri

Kadınların genellikle boş olan öğleden sonraları komşu ve ahbap ziyaretleri ile geçer. Bu ziyaretler vakit bulunursa sabah ve akşamları da tekrarlanır. Söke ve Kuşadası'nın üst tabakaları hariç, hiç bir yerde bu gidiş gelişler bir merasime tâbi değildir. Bu ziyaretlerin dışında, kadınların yaygın boş zaman faaliyetleri arasında sinemaya ve mesire yerlerine, kır gezilerine gitmek önemli yer alır. Köylerde bunlar da yoktur. Söke ve Kuşadası

biraz daha şehirleşmiş olduklarından sinema ve kır gezilerine ilâveten mahdut da olsa erkeklerle beraber yapılan ziyaretler de yer alır. Selçuk'ta memurlar ve kasaba ileri gelenleri arasında bile kadınlı erkekli ziyaretler ya da yemekli kır gezileri yoktur. Mülâkatlarda aile reislerinin eşleri ile beraber yaptıklarından bahsettikleri ziyaretler akrabalar ve çok yakın komşular çerçevesi içinde kalmaktadır. Bu yüzden Tablo: 33'de eşini de beraber gezmeye götüren aile reisleri oranı köylerde bile çok yüksek çıkmıştır. Danslı toplantılar yalnız Söke ve Kuşadası'nda düğünlere ve şahsî davetlere inhisar etmektedir. Kuşadası'nın iki otelinde dans edenler dışarıdan gezmeye gelmiş kimselerdir. Söke'de böyle bir yer yoktur. Kadınlar için denize girmek çok yeni ve çok mahdut bir faaliyettir. Köylerde bunun sözü dahi edilemez.

Erkeklerin Boş Zaman Faaliyetleri, Kahveler, Pastaneler, Tatlıcılar, Gazinolar

Erkeklerin yaygın geleneksel boş zaman faaliyetlerinin başında kahveye gitmek gelmektedir. Söke ve Kuşadası'nda nisbeten biraz daha az, fakat Selçuk ve köylerinde %100'e varan bir oranda kahveye gidilir (Tablo: 34). Kahveler hem 23.000 nüfuslu Söke'de hem de daha küçük altı komunitede, merkezi iş mıntıkasında toplanmışlardır. Genellikle ikametgâh mıntıkalarında, mahalleler arasında kahve yoktur. Kahveler kendi aralarında farklılaşmıştır. Türlü yaş, meslek, vs. gruplarının devam ettikleri kahveler ayrı ayrıdır. Gene civar köylerden gelen kişilerin gittiği kahveler de ayrı ve belirlidir. Gerekmedikçe kimse kendi grubunun kahvesinden başkasına gitmez. Genellikle buralarda herkes kimin hangi kahveye çıktığını bilir. Dolayısıyla, hemen hemen "umuma" hizmet eden bir kahve bulunmadığı söylenebilir.[4] Ecnebiler, büyük şehirlerden geldiği belli olan yabancılar bir kahveye girdikleri zaman genellikle misafir gibi karşılanırlar. Onlara iyi bir yer vermek için çalışılır. Genellikle merhabalaşılır ve çay ya da kahve ısmarlanır. Bu durum örnek-

[4] Kahvelerin, mahalli nüfus içerisindeki fonksiyonlarının münakaşası için bkz. M. Kıray, *Ereğli, Ağır Sanayiden Önce Bir Sahil Kasabası*, Devlet Planlama Teşkilatı için hazırlanmış rapor, 1963.

lememize giren her yerde böyle olmakla beraber, Söke ve Kuşadası dışında kalan yerleşme noktalarında çok daha barizdir. Kahveye gelen yabancıya hürmeten ya da onu daha iyi görebilmek için sandalyeler ona doğru çevrilir. Köylerde kahve sakinleri düpedüz gelen yabancının etrafında halka şeklinde yerleşirler. Kahvenin dışında da geleni görmek üzere çoluk çocuk toplanır. Bu hali ile de kahvelerin tam ticarileşmiş, anonimleşmiş bir müessese olduğu söylenemez. Ticarîleşmiş bir müessese ki ilgisiz fakat rahat ettiren, tecessüsten uzak ilinti buradaki kahvelerde yoktur. Dolayısıyla yabancı için kahvelere gitmek bir hayli maceradır.

Yedi yerleşme noktasında da en yaygın, ticarîleşmiş boş zaman müessesleri olan kahveler, hem hijyenik standartlar bakımından, hem de yalnız erkeklerin, hem de sadece en dar çerçevenin erkeklerinin gittiği yer olarak ve buralarda yapılan servisin çok yetersiz olması bakımından, geçici nüfusa hizmet edememektedir. Köy ve kasabalarda kahveler kadın-erkek segregasyonunun en canlı şekilde yaşadığı müesseslerdir. Yerli kadınlar küçük komunitelerde kahvelerin önünden bile geçemezler. İster ecnebi olsun, ister Türkiye'nin diğer yerlerinden gelmiş olsun, yabancı olmak şartı ile bir kadının kahvede oturmasına hiç bir müdahale olmaz. Fakat kadın, kahve sakinlerinin, hatta kahvenin önünden gelip geçenlerin tutumlarından, alışılmışın dışında bir şeyler yaptığını daima hisseder. Buna rağmen, dinlendirici, hafif meşrubat servisi yapan pastacı, tatlıcı, şekerci ve benzeri hem kadın hem de erkek yabancı nüfusa hizmet eden müesseselerin gelişmesi, sadece yerleşme noktasının nüfusu yüz bini geçtikten sonra belirmektedir. Halbuki, hangi araçla seyahat ederse etsin gezmek için gelen yabancıların, hatta yemek yemekten evvel ihtiyaç duydukları şey hafif bir şeyler içip, kısa bir süre dinlenebilecekleri yerlerdir. Örneklememize giren yedi komunitede de bir çok kahve bulunmasına rağmen yukarıda söz konusu ettiğimiz fonksiyonu üzerine alacak hiçbir yer yoktur.

Kahvelerde genellikle masalar ve sandalyeler, yalnız en ucuz cinsten değil, üstelik her zaman da rahatsızdır.[5] Havalandırma ve ışıklandırma daima yetersizdir. Konsomasyon mahduttur. Hijyenik şartlar son derece noksandır. En temiz kahvelerde bile bardaklar ve fincanlar günde yalnız bir defa sabunla yıkanır. Gün boyunca kaç kişi kullanırsa kullansın bunlar sade su ile çalkalanmakla yetinilir. Sıcak yıkama suyu hemen hemen hiç kullanılmaz. Türkiye'nin diğer yerlerinde olduğu gibi, örneklememizdeki komunitelerde evlerde de kahve fincanları, çay ve su bardakları sıcak su ile yakınmaz. Bu hal günde yüzlerce çay ve kahve içilen kahve fincan ve bardakları için de böyledir. Kontrol görevlileri dahil, hiç kimse de bunun başka türlü olması gerektiği kanısında değildir. Akşamları, yani günde bir defa sıcak su ile takımlarını yıkayan kahveler bunu çok yüksek bir standart olarak zikretmektedir.

Bu şartlar altında ticarîleşmiş boş zaman faaliyeti müessesesi olarak kahveler, en büyük ihtiyacı karşılayacak yerler olmalarına rağmen, kapanık, karanlık, erkek nüfus topluluk noktaları halinde kalmaktadır. Bunlardan beklenen fonksiyonun yerini tutacak pastahane tatlıcı ve benzeri yerler ise, çay kahve gibi içecek şeyler vermezler, ayrıca bunların oturulabilecek yerleri çok mahduttur. Uzun müddet rahat oturabilecek yerler teminine, içecek servisi yapmalarına ve standart ölçülerle temiz olmalarına teşvik etmekle bu yerler bazı turistik fonksiyonları görür hale getirilebilinir. Benzer konuda bir önemli nokta daha dikkati çekmektedir. Yedi yerleşme noktasında da bazı lokantalardan başka hiç bir ticarîleşmiş umumî dinlenme yerinde tuvalet yoktur. Ne kahveler, ne pastacı ve tatlıcılar böyle bir kolaylığı temin etmek lüzumunu duymamışlardır. Dolayısıyla yerli olsun yabancı olsun, gelen turist asgarî ihtiyaçlarını karşılayamayan bu yerlerde oturup birşeyler içmek yerine şehrin dışına çıkıp kendi vasıtalarında ya da piknik sahalarında dinlenmeyi ve ben-

[5] Yerde ve sedirde oturmak alışkanlığı, kahve iskemlelerinde ayakları yukarı çekip oturmak gibi bir devamlılık gösterdiğinden otokton halk daha rahat iskemle aramamaktadır. Kahvelerdeki eski yapı iskemleler daha alçak, daha geniş ve dolayısıyla daha rahattır. Fakat yeni fabrikasyon iskemleler yüksek, dayanıksız ve rahatsızdır.

zin istasyonlarının tuvaletlerinden faydalanmayı tercih etmektedirler.[6] Diğer bir şekilde söylemek gerekirse, ya kahvelerin değişmesi lâzımdır, ya da tatlıcı ve pastacıların hem kahvaltı verecek, hem de çay, kahve benzeri gibi dinlendirici içecek servisi yapacak, rahat ve bol oturacak yerleri olan, kadınların da rahatça oturabileceği bir hale gelmesi gerekir. Bu gibi pastahane ve tatlıcılar, mahalli nüfusun dışa açılmış, şehirleşmiş grupları tarafından da kullanılacağından, bunların yaşama şansları oldukça yüksek olacaktır.

Örnekleme giren köylerde lokanta yoktur. Söke, Kuşadası ve Selçuk, yerleşmiş ziraî komuniteler olduğundan, buralardaki lokantalar mahalli nüfusun boş zaman faaliyetlerinde, yalnız akşamları erkek nüfusun oturup alkollü içki içtikleri yerler olarak fonksiyon görmektedir. Bu lokantalar geçici nüfus ve turistler için de yemek yenen yer rolünü oynar. En iyi lokantaların yemek kalitesi büyük şehirlerin ikinci ve üçüncü sınıf lokantaları ayarındadır. Yemek cinsleri mahduttur. Turistlerin kendilerini daha rahat hissetmeleri için menüde daha alışmış oldukları yemeklerin bulunması, standart hijyen şartlarına riayet edilmesi gerekmektedir. Lokantalarda yağlı madde servisi yapılan tabakların yıkanması için bile kullanılan sular yeter sıcaklıkta değildir. Genellikle her lokantanın helâsı vardır. Fakat bunlar kullanılamayacak kadar pis ve bakımsızdır.

Müşterek Boş Zaman Faaliyetleri

Türkiye'de eski geleneklerden ayrılarak ortaya çıkan, kadınlarla erkeklerin müşterek boş zaman faaliyetlerinden ilk kabul edileni açık havada yapılan müşterek faaliyetlerdir. Ailece yapılan piknikler, gazinolar, açık hava sinemaları, park gezileri, bunların en açık misalleridir. Örneklemimizdeki köylerde müşterek boş zaman faaliyeti yoktur. Diğer üç komunitede mesire yerine, sinemaya, ya da parka gitmek, turist bakımından anlamsız olsa bile, gazinolar, otokton nüfus ve turistler tarafından he-

[6] Fransa'da umumi helâlar azdır. Temizlikleri mahduttur. Fakat her kahvede konforlu tuvaletler vardır. Turistler sırf bu tuvaletleri kullanmak için kahvelere gelir, oturur ve birşeyler içerler.

men destekleneceği için üzerlerinde durmaya değer müesseselerdir. Örneklememize giren komunitelerden yalnız Kuşadası'nda gazino vardır. Bunlar açık hava kahveleri, pastahaneleri ile açık hava lokantaları arasında bir şeylerdir. Kuşadası'nda eşleri ile beraber gazinoya giden aile reislerinin oranı %25.6 bulunmuştur (Tablo: 33).

Ticarîleşmiş boş zaman faaliyeti müesseselerinin müşterek bir tarafı radyodur. Ve radyo maalesef bir problem olmak eğilimindedir. Kahvelerde, lokantalarda, gazinolarda radyo daima açıktır. Ve genellikle radyoyu çok yüksek sesle çalma alışımı vardır. Bu da böyle bir ses yüksekliğine alışmamış kişileri çok rahatsız etmektedir. Çok kere radyoyu açmak ve sesini yükseltmek bir ikram olarak yapılmaktadır. Fakat yol yorgunluğu ile gelen bir turistin kafasını dinleyebileceği sakin biri yer bırakmamaktadır.

Ticarîleşmiş olmamakla beraber müessesleşmiş erkeklerin boş zaman faaliyetlerinden biri de avcılıktır. Söke'de, Kuşadası'nda, Selçuk ve köylerde sık sık sırtında tüfekle ava giden ya da avdan dönen erkeklere rastlanır. Bu faaliyet üç kaza merkezinde "Avcılık Klüpleri" halinde oldukça gevşek bir şekilde organize olmuştur. Avcılık ve Kuşadası'ndaki amatör balıkçılık en verimli boş zaman faaliyetini teşkil ederler.[7] Turizm teşkilâtları bu bölgenin av alanlarını çok güzel işleyip organize edebilir. Avcılık yabancılar için kolay yapılabilecek ve iki grubu, otokton ve geçici nüfusu birbiri ile temasa getirecek bir konudur.

Bölgenin tradisyonel periyodik eğlence vesileleri çok azdır. Nüfus bahsinde de etraflıca anlatıldığı gibi, örnekleme giren yedi yerleşme noktasında da yerleşmiş olan halk tamamiyle son 70-80 yıl içinde çökmekte olan imparatorluğun çeşitli bölgelerinden göçmüş, değişik zamanlarda buralara yerleşmiştir. Yerlerinden kopmuş olmaları, değişik çevrelere mensup bulunmaları folk tradisyonunun bütün özelliklerinin kaybolmasına sebep olmuştur. Gündelik hayatlarında bariz bir şekilde yaşayan, türkü, dans, şiir ve benzeri şeyler yoktur. Buna mukabil bölge-

[7] Bu civarda kuş, tavşan, yabandomuzu, leopar avlanmaktadır. Samson dağları bilhassa av için verimlidir.

nin dağlık mıntıkalarında, yani bu yerleşme mıntıkalarının hepsinin batısında canlı halk dansları, halk türküleri ve halk kıyafetleri vardır. Bunlardan periyodik gösteri ya da festivallerde faydalanılabilir. Böyle bir teşebbüs zarurî olarak, geniş merkezlerin ya da iyi teşkilâtlanmış organların altından kalkabileceği bir iştir.[8]

Tradisyonel eğlence vesilelerinden biri güreşlerdir. Söke'de her yıl alaturka yağlı güreş yarışmaları yapılmaktadır. Daha iyi bir saha, daha iyi bir duyurma sistemi ile çok stilize bir güreş şekli olan bu yağlı güreşler bir çok yabancı seyirci toplayabilir. Bölgenin çok renkli deve güreşleri vardır. Yalnız develer kış mevsiminde kızansadıklarından, bu faaliyetin turistik imkânları mahduttur. Mamafih çok iyi bir organizasyon, düzen, dışa duyurma, rahatın temini ile kışın bile dış seyirci çekilebilir.

Söke'de, Selçuk'ta ve Kuşadası'nda spor kulüpleri vardır. Genellikle futbol revaçtadır. Fakat bu kulüplerin düzgün spor alanları yoktur. Ve kulüpler çok dar bir gençlik grubuna hitap etmektedir. Bu da diğer yeni gelen boş zaman faaliyetleri gibi süper impoze bir hal göstermektedir.

Yukarıdan beri anlattıklarımızla, kadın-erkek segregasyonunun yerleşmiş tradisyonel organize boş zaman faaliyetlerinin bulunmamasının nasıl en az hayat seviyesinin düşüklüğü kadar turizme tesir edebileceğini göstermeye çalıştık. Bugün mevcut olan ticarîleşmiş boş zaman faaliyet müesseseleri bilhassa bu segregasyonu, köksüzlüğü ve düşük hayat seviyesini göstermektedir. Bu bakımdan hem hayat seviyesinin yükselmesi, hem şehirleşmenin ve modernleşmenin artması ile kadın ve erkeğin beraber faaliyetleri artacak, dolayısıyla buralarda daha yüksek standartta, dışardan gelen nüfusa da hizmet edecek boş zaman faaliyeti müesseseleri yerleşecektir. Komunitelerin kendi hayatları değişmeden, hiç değilse belirli bir standarta ve kadın erkek hayatında bütünleşmeye varmadan, sırf turistler için belirecek her müessesenin aksayacağı, bir zaman sonra kalitesinden kaybedeceği muhakkaktır.

[8] 1963 yılında Kuşadası Turizm teşkilatı böyle bir gösteri tertiplemiş ve çok ilgi çekmiştir.

Tablo 33

Aile Reislerinin Eşlerini Gezmeye Götürdükleri Yerler

	Söke			Selçuk			Kuşadası			Davutlar			Yenihisar			Bakat			Doğanbey			Toplam		
	Götüren	Götürmeyen		Götüren	Götürmeyen		Götüren	Götürmeyen		Götüren	Götürmeyen		Götüren	Götürmeyen		Götüren	Götürmeyen		Götüren	Götürmeyen		Götüren	Götürmeyen	
Sinemaya	39	35.4	71	64.5	38	39.1	59	60.7	30	38.4	48	61.5	5	19.3	21	80.6	4	16.0	21	84.0	-	15	100.0	3	33.3	6	66.6	119	33.0	241	67.0
Plaja	16	14.5	94	85.4	1	1.0	96	99.0	8	10.2	70	89.7	1	3.8	25	96.0	1	4.0	24	96.0	-	15	100.0	-		9	100.0	27	7.4	333	92.4
Gazinoya	10	9.1	100	90.9	-	-	97	100.0	20	25.6	58	74.3	1	3.8	25	96.0	-	-	25	100.0	-	15	100.0			9	100.0	31	8.6	329	91.3
Parka	43	39.0	67	60.9	6	6.2	91	93.7	26	33.3	52	66.6	4	15.3	22	84.4	1	4.0	24	96.0	-	15	100.0	-		9	100.0	80	22.2	280	77.7
Dansli toplantılara	4	3.6	106	96.3			97	100.0	2	2.5	76	97.4	-	-	26	100.0	-	-	25	100.0	-	15	100.0			9	66.6	6	1.6	354	98.3
Aile ziyaretlerine	65	59.0	45	40.9	59	60.7	38	39.2	43	55.1	35	44.8	13	50.0	13	50.0	20	80.0	5	20.0	6	9	60.0	3	33.3	6	100.0	209	58.0	151	41.9
Diğer yerlere	13	11.8	97	88.1	4	4.1	93	95.8	5	6.4	73	93.5	3	11.5	23	88.3	3	12.0	22	88.0	-	15	100.0	1	11.1	8	88.8	29	8.2	331	91.9

Tablo 34
Boş Zaman Faaliyeti(*)

	Söke				Selçuk				Kuşadası				Davutlar				Yenihisar				Balat				Doğanbey				Toplam			
	Gitme		Gitmeme		Gitme		Gitmeme		Gitme		Gitmeme		Gitme		Gitmeme		Gitme		Gitmeme		Gitme		Gitmeme		Gitme		Gitmeme		Gitme		Gitmeme	
Kahveye	69	69.7	30	30.3	71	75.4	23	24.4	52	71.2	21	28.7	25	96.1	1	3.8	25	100.0			15	100.0			9	100.0			266	77.9	75	21.9
Sinemaya	38	39.3	61	61.6	36	38.2	58	61.6	34	46.5	39	53.4	9	34.6	17	65.3	5	20.0	20	80.0	5	33.3	10	66.6	5	55.5	4	44.4	132	38.6	209	61.2
Meyhane- İçkili Lokanta	6	6.0	93	93.9	8	8.4	86	91.4	7	9.5	66	90.3	2	7.7	24	92.3			25	100.0	1	6.6	14	93.3	1	11.1	8	88.8	25	7.3	316	92.6
Kulübe	2	2.0	97	98.0	1	1.0	93	98.8	8	10.9	65	88.9	1	3.8	25	96.1			25	100.0			15	100.0			9	100.0	12	3.5	329	96.4
Parka	39	39.4	60	60.6	13	13.7	81	86.1	30	41.1	43	58.8	4	15.3	22	84.6			25	100.0			15	100.0	1	11.1	8	88.8	87	25.5	254	74.4
Aile ziyaretlerine	59	59.6	40	40.4	37	39.2	57	60.6	28	38.3	45	61.6	7	27.0	19	73.0	14	56.0	11	44.0	5	33.3	10	66.6	1	11.1	8	88.8	151	44.3	190	55.7
Diğer yerlere	13	13.1	86	86.8	21	22.2	73	77.6	17	23.2	58	76.6	6	23.0	20	78.9	2	8.0	23	92.0	5	33.3	10	66.6	1	11.1	8	88.8	65	19.0	276	80.9

(*) Söke'de 11, Selçuk'da 3, Kuşadası'nda 5 aile reisi hiç bir yere gitmediğini ifade etmiştir. Yüzdeler gidenler esasında hesaplanmıştır

ULAŞIM-HABERLEŞME-DIŞA AÇILMA

Bu bölümde, söz konumuz olan komunitelerin şehirleşmesine, dışarıya açılmasına, dolayısıyla daha organize ve kendilerine benzemeyenlere daha çok tolerans gösteren bir hale gelmesine doğrudan doğruya tesir eden ulaşım ve haberleşme imkânlarından ve bunların etkilerinden bahsedilecektir.

Söke ve Selçuk, İzmir'e ve Aydın'a hem sert satıhlı bir kara yolu hem de demir yolu ile bağlıdır. Demir yolu çok dolaşarak ve yavaş gittiği için sade mal naklinde kullanılır. Karayolları çok daha seridir. Otobüs, minibüs ve kamyonlarla ulaşım sağlanır. Ortalama sürat dakikada bir kilometredir. Selçuk 85 km. olduğuna göre İzmir ortalama olarak 1 ilâ 1,5 saatlik mesafededir. Kuşadası Söke'ye, Selçuk'a ve İzmir'e gene sert satıhlı yollarla bağlıdır. Fakat temel trafik akım akslarının dışında kaldığı için kasabadan geçen taşıt miktarı daha azdır. Demiryolu yoktur, fakat iskele ve tesisleri ile denizyolu irtibatı vardır.

Balat ve Yenihisar sert satıhlı olmayan fakat düzgün yollarla Söke'ye bağlıdırlar. Doğanbey de aynı şekilde sert satıhlı olmayan bir yolla Söke'ye bağlıdır. Söke'ye Doğanbey 37 km., Balat 34, Yenihisar da 58 km.'dir. Yenihisar ve Balat'ın kaza merkezi ile ilintilerde en önemli unsur Menderes nehrini aşan köprüler olmuştur. Bu köprüler yapılmadan evvel salla geçilirmiş ki hâlâ kazaların ve boğulanların hikayeleri anlatılmaktadır. Doğanbey, ovanın Söke ile aynı yönünde, irtibat kurması kolay bir yerindedir. Üç köyün hepsi için kaza merkezine gelip gitmek son derece basit bir iş halindedir. Hergün gelip giden bulunur. Davutlar ise hem Söke'den hem Kuşadası'ndan aşağı yukarı aynı uzaklıktadır (25 km.). Kendi tabirleri ile pazar için Söke'ye, mahkeme için Kuşadası'na giderler. Burası da gene hergün kaza merkezlerine gidip gelen olan köylerden biridir ve nahiye merkezidir.

Kazalardan köylere minibüsler ve köylerden kazalara köylerin kendi otobüsleri işler. Bu köyler, yol ve ulaşım imkânları bakımından zengin olduğu gibi mevkileri bakımından da yabancıların ayağı altındadır. Yenihisar'da Dydima harabeleri tam köyün ortasındaki meydandadır. Son zelzelede yıkıldıktan sonra köy 5 km. öteye yeniden inşa edilmiştir. Henüz daha yeni taşınmışlardır. Aynı şekilde bir sene evveline kadar Balat köyü de tam Miletus harabelerinin içinde imiş. Davutlar'ın yanında ise gene 12 İyonya şehrinden biri olan Panisnion harabeleri bulunmaktadır. Yani esas itibariyle bu komunitelerin hiç birisi esas özellikler bakımından birbirinden farklı değildir. Hepsi oldukça düzgün yollarla civar merkezlere bağlanmışlardır. Hepsi büyük sayıda yabancıları kendilerine çeken harabelere, cazibe noktalarına sahiptirler. Buna rağmen yabancıların, bilhassa turistlerin gelmesi köylerle ve köylülerle fonksiyonel bir münasebet kurmaları demek değildir. Dışarıdan gelenler genellikle uzaktan bakmak ya da en fazlası kahvede oturup bir çay içmekle yetinirler.

Bu yerleşme noktalarından Söke haberleşme bakımından en faal olandır. 600 abonelik bir telefon santrali vardır. 1600'den fazla şehiriçi, 300'den fazla şehirlerarası muhavere olur. Mektup hacmi 2000'i geçer. Günlük telgraf adedi de 1000'i bulur. Kuşadası'nın 100 abonelik bir santrali vardır. Ortalama günde 63 şehirlerarası, 280 şehiriçi telefon muhaveresi olmaktadır. Günde 380 mektup, 20 telgraf muamelesi olur. Selçuk'un da 100 abonelik bir santrali vardır. Ortalama günde 300 şehiriçi, 40 şehirlerarası muhabere olur. 150 mektup, 8 telgraf gelir gider. Görüldüğü gibi haberleşme imkânları ve kesafeti bakımından kazalar birbirinden çok farklı değildir. Köylerden Yenihisar'da bir PTT ajanı vardır. Hem bu köyden hem diğerlerinden her sabah Söke'ye kalkan otobüs mektupları alır. Öğleden sonra da kasabadan postayı getirir. Giden mektupların pullarını şoför alır ve yapıştırır.

Bu haberleşme imkânlarına sahip olan komunitelerde nüfus da hareketlidir. Nüfusun süreli hareketleri yani kısa ya da uzun seyahatleri en etkili dışa açılma kaynaklarındandır. Tablo:

35'de de görüldüğü gibi, Kuşadası'nda örneklemin %15'inden fazlası, Söke'de %12'sinden fazlası, Selçuk'ta 10'undan fazlası haftada bir ya da daha sık seyahat etmektedir. Bu oran köylerin hepsi için de küçümsenmeyecek kadar büyüktür. Nispeten uzakta kalan Yenihisar hariç diğerlerinde nüfusun yarısına yakın bir kısmı ayda birden daha sık seyahat etmektedir. Davutlar, Doğanbey gibi nahiye merkezlerinde ise nüfus kazalara göre az olmasına rağmen hareket kazalara yakın hatta orta zaman fasılalarında daha sıktır (Tablo: 35).

Mamafih seyahat edildiğinde nereye, ne büyüklükte bir merkeze gidildiği de önemli bir faktördür. Tablo: 36'da Yenihisar, Balat hariç diğer yerler hane reislerinin %100 veya buna yakın bir kısmının İzmir'e, yarısının da İstanbul'a gittiği görülmektedir. Üstelik Balat hariç bu nüfus yalnız gezmek için de seyahat etmiş ve çoğunlukla büyük şehirlere gitmiştir (Tablo: 37). %60'tan fazlası da karısını İzmir'e götürmüştür (Tablo: 36). Bu özellikleri ile bizim memleketimizde ziraî nüfuslardan beklenebilecek en yüksek hareketliliği gösterdikleri söylenebilir.

Bu hareketliliğin ve dışarı ile temasın sonucunu gündelik hayatta görmek mümkündür. Bu gruplar ziraî gruplar olmalarına rağmen, günlük hayat ritimleri küçük şehir hayatının ritmini kazanmıştır. Yemek saatleri, sabah kahvaltısı olsun, akşam yemeği olsun, izole ziraî toplumların güneşin doğuşuna ve batışına bağlı düzeninden kurtulmuş olduklarını gösteriyor (Tablo: 38-39). Özellikle geç saatlerde yenilen kahvaltı ve akşam yemekleri daha şehirleşmiş bir günlük hayat ritmini aksettirmektedir.

Ailelerin yatma zamanları da gene güneş düzeninden kurtulmuştur. Komunitelerin hepsinde büyük çoğunluk saat 22'den sonra yatmaktadır (Tablo: 40). Mamafih hem köylerde hem de kasabalarda gece sokaklar boştur. Karanlık bastıktan sonra evlerin dışında bir hayat kalmaz. Kasabalarda sinemalar geniş grupların iştirak ettiği tek gece faaliyetidir. Kadınlar bakımından günün her saatinde zaten mahallenin dışına pek çıkmayan hayat, karanlık bastıktan sonra büsbütün evin içine kapa-

nır. Saat 21'den sonra sokaklar çok tenhadır. Hele tek başına kadına hatta yanlarında erkek bulunan kadınlara rastlanmaz.

Haberleşme vasıtaları bilhassa radyo ve gazete dışarı açılmada en önemli iki unsurdur. Evlerde radyo yaygındır. Balat'ta %20'ye kadar iniyorsa da köylerde radyo daha çok kahvelerde dinlendiğinden, radyosu olmamak dinlememek demek değildir. Örneklemde hiç radyo dinlemediğini söyleyenler, küçük oranlarda yalnız Söke, Selçuk, Kuşadası ve Davutlar'da çıkmıştır. En çok haberler dinlenmektedir (Tablo: 41). Yalnız Söke'de en çok dinlenen programlarda bir miktar çeşitlenme görülmektedir.

Gazete okumayan oranı, radyo dinlemeyen oranından biraz daha yüksektir. Yenihisar'da %40'a varmaktadır (Tablo: 42). Mamafih Davutlar'da %15.4'e düştüğünü de hemen belirtmek gerekir. Genellikle hane reislerinin üçte ikisi gazete okumaktadır. Daha yaygın olan gazeteler İzmir gazeteleridir. Üç kazada ikinci derecede İstanbul gazeteleri de okunmaktadır. Genellikle buraların metropoliten şehir olarak her bakımdan İzmir'e bağlı oldukları muhakkaktır.

Haberleşme yolları, ulaşım ve nüfus hareketleri ile beraber toplumu dışarıya açarlar. Bu etkiler en açık ve seçik olarak toplum üyelerinin zaman gibi mesafe gibi realiteleri kavramlaştırmalarında dünya hakkındaki bilgilerine de akseder.

Bizim örneklememizde Söke'de %86.5, Selçuk ve Kuşadası'nda %70'in üstünde, Davutlar'da %57.7'nin, köylerde ise %40'ın üzerinde hane reisinin kendi saati vardır (Tablo: 43). Bu bakımdan Söke en tam olarak sonra yukarda zikredildiği sıra ile diğer komunitelerde zaman kavramı standart saat kavramı haline gelmiş görünmektedir. Ayların, haftaların ve günlerin standart hale gelmesinin ifadesi olan takvim daha az yaygın görünmektedir. İş ve insan münasebetlerinin tayininde standart zaman ölçüleri kullanmanın ve dakik olmanın işareti olan cep defteri ise muntazam olmayan bir yayılma göstermektedir. Genellikle yaygınlığı takvime yakındır. Köylerde yaygın olması bu defterlerde muhasebe hesaplarının da kaydedilmesinden olabilir.

Uzaklık kavramlarının standardize olma oranı da yüksektir. Söke'de %62.7, Selçuk'ta %65, Kuşadası'nda %67.9, Davut-

lar'da %53, Yenihisar'da %72.0, Balat'ta %33, Doğanbey'de %13'tür (Tablo: 44). Uzaklığı ifade için bilmiyorum ifadesini kullananların çoğu da standart terimlerle tam mesafeyi söyleyemediklerinden bilmiyorum dedikleri için standart kavram oranının daha da yüksek olması gerektiği belirir. Bu kavramlarda %50'den fazla bir standardizasyona varmış olmak dışarıdan değişik muhitlerden gelen kimselerle hiç değilse bu temel noktalarda aynı şekilde düşünmeye ve idraklarım aynı şekilde ifade etmeye hazır olduklarını gösterir. İlk temaslarında birbirlerini anlamama ihtimali azalır.

Dışarı açılmanın, dolayısıyla şehirleşmenin ve daha geniş bir muhite yönelmenin aksettiği konuların bir diğeri de dünya hakkında bilgidir. Berlin ve New York'un nerde olduğunu bilenlerin oranı Selçuk ve Balat hariç diğer yerlerde hane reislerinin yarısından fazladır. Hatta Venedik gibi gündelik gazetelerde ve radyolarda çok daha seyrek adı geçen bir yeri bile Söke, Kuşadası ve Davutlar'da bilenlerin oranı %20'yi geçmektedir. (Tablolar: 45, 46, 47, 48, 49).

Standart ölçü kullanma oranları ile beraber dünya hakkındaki bilgileri beraberce alındığında bu komunitelerin özellikle Söke, Kuşadası ve Davutlar'ın dışardan gelecek nüfusla iyi bir komünikasyon kurma şansının çok olduğu görülür. Mamafih söz konusu yedi komunitenin hepsi dışarıya açılma bakımından hemen hemen aynı yerde durmaktadırlar. Bu hususu indeksler bahsinde daha açıkça göstermek mümkün olacaktır.

Tablo 35
Sürekli Nüfus Hareketleri Sıklığı

	Söke		Selçuk		Kuşadası		Davutlar		Yenihisar		Balat		Doğanbey		Toplam	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Hergün seyahat eden	3	2.7	5	5.1	4	5.1	2	7.7							14	3.9
Haftada bir den fazla seyahat eden	3	2.7	3	3.1	2	2.5									8	2.2
Haftada bir	8	7.2	2	2.0	7	8.9	8	30.7	1	4 0			2	22.2	28	7.8
Birkaç haftada bir	8	7.2	5	5.1	9	11.5	6	23.0	3	12.0	3	20.0	3	33.3	37	10.3
Her ay	13	11.8	15	15.5	5	6.4	1	3.8	4	16.0	4	26.6	1	11.1	43	11.9
Birkeç ayda bir	15	13.6	18	18.6	16	20.5	3	11.5	4	16.0			1	11.1	57	15.8
Yılda 1-2 defa	27	24.6	27	27.8	24	30.7	4	15.4	10	40.0	6	40.0	1	11.1	99	27.4
Daha seyrek	19	17.3	7	7.2	3	3.8	2	7.7	2	8.0	1	6.6			34	9.5
Belirsiz cevaplar	2	1.8													2	0.5
Hiç seyahat etmeyen	12	10.9	15	15.5	8	10.2	-		1	4.0	1	6.6	1	11.1	38	10.6
Toplam	110	99.8	97	99.9	78	99.8	26	99.8	25	100.0	15	99.8	9	99.9	360	99.9

Tablo 36
Süreli Nüfus Hareketleri

	Söke		Selçuk		Kuşadası		Davutlar		Yenihisar		Balat		Doğanbey		Toplam	
	Evet	Hayır	Evet	Hayır	Evet	Hayır	Evet	Hayır	Evet	Hayır	Evet	Hayır	Evet	Hayır	Evet	Hayır
İzmir'e gittiniz mi?	101 91.8	9 8.1	90 92.7	7 7.2	76 97.4	2 2.6	26 100.0	-	21 84 0	4 16.0	13 86.6	2 13.3	9 100.0	-	336 93.3	24 6.6
İstanbul'a gittiniz mi?	53 48.1	57 51.8	45 46.4	52 53 6	52 66 6	26 33.3	16 61 5	10 38.4	12 48 0	13 52.0	8 53 3	7 46.6	2 22.2	7 77 7	188 52 2	172 47 7
Eşinizi İzmir'e götürdünüz mü?	70 63.6	40 36.3	71 73 2	26 26.8	54 69.2	24 30.7	19 73.0	7 26.9	11 44.0	14 56.0	5 33.3	10 66.6		9 100.0	230 63 9	130 36.1
Eşinizi İstanbul'a götürdünüz mü?	22 20 0	88 80.0	9 9.2	88 90.7	10 12.8	68 87.1	2 7.6	24 92.3	1 4.0	24 96.0	i 6.6	14 93.3	-	9 100.0	45 12.5	315 84 5
Yalnız gezmek kaygıyle seyahat ettiniz mi?	71 64.5	39 35.4	63 64.9	34 35.0	54 69.2	24 30.7	19 73.0	7 26.9	20 80.0	5 20.0	3 20 0	12 80 0	6 66 6	3 33 3	236 66.5	124 34.4

Tablo : 37
Gezmek Amacı İle Yapılan Seyahatler

	Söke		Selçuk		Kuşadası		Davutlar		Yenihisar		Balat		Doğanbey		Toplam	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Büyük şehirlere	54	76.0	43	68.3	34	62.9	15	78.9	12	60.0	2	66.6	5	83.3	165	70.0
Civar şehirlere (Ege)	10	14.0	13	20.6	11	20.3	3	15.8	6	30.0	1	33.3	1	16.6	45	19.0
Anadolunun diğer yerlerine	7	9.8	4	6.3	6	11.1	1	5.2	2	10.0					20	8.4
Dışarıya			2	3.1	3	5.5									5	2.1
Belirsiz cevaplar			1	1.5	-		-								1	0.4
Toplam	71	99.8	63	99.8	54	99.8	19	99.9	20	100.0	3	99.9	6	99.9	236	99.9

Tablo 38
Aile Reislerinin Kahvaltı Saatları

	Söke		Selçuk		Kuşadası		Davutlar		Yenihisar		Balat		Doğanbey		Toplam	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Saat 7'den evvel	31	28.1	31	31.9	20	25.6	9	34.6	10	40.0	10	66.6			111	30.8
Saat 7-8 arası	56	50.9	49	50.5	42	53.8	11	42.3	9	36.0	3	20.0	6	66.6	176	48.9
Saat 8-9 arası	18	16.4	14	14.4	11	14.0	5	19.2	3	12.0	1	6.6	1	33.3	53	14.7
Diğer cevaplar	2	1.8	1	1.0	5	6.4			3	12.0	1	6.6	2	22.2	14	3.9
Belirsiz cevaplar	3	2.7	2	2.1			1	3.8							6	1.6
Toplam	110	99.9	97	99.9	78	99.8	26	99.9	25	100.0	15	99.8	9	99.9	360	99.9

Tablo 39

Aile Reislerinin Yatma Saatları

	Söke		Selçuk		Kuşadası		Davutlar		Yenihisar		Balat		Doğanbey		Toplam	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
20-21 arasında	10	9.1	4	4.1	6	7.7	2	7.7	1	4.0	3	20.0	3	33.3	29	8.0
21-22 arasında	36	32.7	41	42.2	26	33.3	11	42.3	17	68.0	6	40.0	3	33.3	140	38.8
22-23 arasında	44	40.0	37	38.1	36	46.0	11	42.3	7	28.0	6	40.0	3	33.3	144	40.0
23'den daha geç	14	12.7	10	10.3	7	9.0	2	7.7							33	9.1
Belirsiz cevaplar	6	5.4	5	5.1	3	3.1									14	3.9
Toplam	110	99.9	97	99.8	78	100.1	26	100.0	25	100.0	15	100.0	9	99.9	360	99.8

Tablo 40

Aile Reislerinin Akşam Yemek Saatı

	Söke		Selçuk		Kuşadası		Davutlar		Yenihisar		Balat		Doğanbey		Toplam	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
18'den evvel	31	28.1	21	21.6	18	23.0	9	34.6	5	20.0	7	46.6			91	25.2
18-19 arası	35	31.8	64	65.9	43	54.1	13	50.0	9	36.0	5	33.3	5	55.5	174	48.3
19-20 arası	22	20.0	11	11.3	2	2.5	2	7.7	5	20.0	1	6.6	2	22.2	45	12.5
20 den sonra	3	2.7	1	1.0	7	9.0	2	7.7			2	13.3			15	4 1
Belirsiz cevaplar	19	17.2			8	10.2			6	24.0			2	22.2	35	9.7
Toplam	110	99.8	97	99.8	78	99.8	26	100.0	25	100.0	15	99.8	9	99.9	360	99.8

Tablo 41

Radyo Yayınlarında En Çok Tercih Edilen Yayınlar

	Söke		Selçuk		Kuşadası		Davutlar		Yenihisar		Balat		Doğanbey		Toplam	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Haberler	56	50.9	48	49.4	42	53.8	21	80.7	14	56.0	10	66.6	6	66.6	197	54.7
Temsiller			1	1.0					1	4.0					2	0.5
Spor haberleri	2	1.8			-						1	6.6			3	0.8
Öğretici yayın					1	1.3									1	0.2
Özel program			1	1.0			1	3.8	1	4.0					3	0.8
Dinsel yayın	3	2.7	4	4.1	2	2.6			2	8.0	2	13.3			13	3.6
Alaturka müzik	16	14.5	12	12.4	10	12.8	1	3.8	4	16.0	1	6.6	1	11.6	45	12.5
Batı müziği	2	1.8			2	2.6			1	4.0	-				5	1.4
Halk müziği	14	12.7	16	16.5	10	12.8	1	3.8	1	4.0	1	6.6	2	22.2	45	12.5
Diğer şeyler	2	1 8			-		-		1	4.0	-		-		3	0 8
Belirsiz cevap	3	2.7	3	3.0	-		-		-		-		-		6	1.6
Hiç radyo dinlemeyen	12	10.9	12	12.4	11	14.1	2	7.7					-		37	10.3
Toplam	110	99.8	97	99.8	78	100.0	26	99.8	25	100.0	15	99.7	9	99.9	360	99.7

Tablo 42

Aile Reislerinin Tercih Ettikleri Gazeteler

	Söke		Selçuk		Kuşadası		Davutlar		Yenihisar		Balat		Doğanbey		Toplam	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Hürriyet	9	8.1	2	2.0	3	3.8					-				14	3 8
Milliyet	6	5.5	8	8.2	6	7.7	1	3.8			-				21	5 8
Cumhuriyet	2	1.8	1	1.0	1	1.3					-				4	1.1
Tercüman	8	7.3	4	4.1	4	5.2									16	4.4
Son Havadis	6	5.5	2	2.0	2	2.5									10	2.7
Diğer İst. gaz.	7	6.3	1	1.0	3	3.8									11	3.0
Yeni Asır	18	16.3	15	15.5	17	21.8	5	19.2	10	40.0	1	6.6	4	44.4	70	19.4
Ege Ekspres	8	7.3	2	2.0	5	6.4	7	26.9	1	4.0	2	13.4	2	22.2	27	7.5
Sabah Postası	4	3.6	5	5.2	6	7.7	3	11.5	-		1	6.6	-		19	5.2
Diğer İzmir gaz.	2	1.8	4	4.1	1	1.3	3	11.5	2	8.0	1	6.6	1	11.1	14	3.8
Gazt. seçmeyenler	6	5.5	9	9.3	3	3.8	3	11.5	1	4.0	1	6.6	-		23	6 4
Belirsiz cevaplar	7	6.3	15	15.5	3	3.8			1	4.0	4	26.6			30	8.4
Hiç gaz. okumayan	27	24.6	29	29.9	24	30.7	4	15.4	10	40.0	5	33.4	2	22.2	101	28.1
Toplam	110	99.9	97	99.8	78	99.8	26	99.8	25	100.0	15	99.8	9	99.9	360	99.6

Tablo 43

Aile Reislerinin Zaman Araçları

	Söke		Selçuk		Kuşadası		Davutlar		Yenihisar		Balat		Doğanbey		Toplam	
	Evet	Hayır	Evet	Hayır	Evet	Hayır	Evet	Hayır	Evet	Hayır	Evet	Hayır	Evet	Hayır	Evet	Hayır
Saatiniz var mı?	95 86.3	15 13.6	70 72.1	27 27.8	58 74.3	20 25.6	15 57.7	11 42.3	12 48.0	13 52.0	6 40.0	9 59.9	4 44.4	5 55.5	260 72.1	100 27.7
Takviminiz var mı?	86 78.1	24 21.8	70 72.1	27 27.8	49 62.8	29 37.1	18 69.2	8 30.7	12 48.0	13 52.0	4 60.2	11 73.3	5 55.5	4 44.4	244 67.7	116 32.2
Cep defteri kullanır mısınız?	60 54.5	50 45.4	50 51.6	47 48.4	44 56.4	34 43.1	18 69.2	8 30.7	10 40.0	15 60.0	9 40.0	9 59.9	5 55.5	4 44.4	193 53.6	167 46.3

Tablo 44

Aile Reislerinin Uzaklık Kavramı

	Söka		Selçuk		Kuşadası		Davutlar		Yenihisar		Balat		Doğanbey		Toplam	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Standart ölçü kullanan	69	62.7	63	65.1	53	67.9	14	53.8	18	72.0	5	33.3	1	11.1	223	61.9
Standart olmayan ölçü kullanan	23	20.9	15	15.5	19	24.3	10	38.4	3	12.0	5	33.3	6	66.6	81	22.5
'Bilmiyorum' diyenler	13	11.8	17	17.5	4	5.1	2	7.7	4	16.0	5	33.3	2	22.2	47	13.0
Belirsiz cevaplar	5	4.5	2	2.0	2	2.5									9	2.5
Toplam	110	99.9	97	100.1	78	99.8	26	99.9	25	100.0	15	99.9	9	99.9	360	99.9

Tablo.: 45
Venedik'in Nerede Olduğu

	Söke		Selçuk		Kuşadası		Davutlar		Yenihisar		Balat		Doğanbey		Toplam	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Bilen	25	22.7	14	14.4	24	30.7	6	23.0	3	12.0	1	6.6	1	11.1	74	20.5
Yanlış bilen	14	12.7	52	53.6	15	19.2	3	11.5	3	12.0					87	24.1
Bilmeyen	71	64.5	31	31.9	39	50.0	17	65.4	19	76.0	14	93.3	8	88.8	199	55.2
Toplam	110	99.9	97	99.9	78	99.9	26	99.9	25	100.0	15	99.9	9	99.9	360	99.8

Tablo 46
Berlin'in Nerede Olduğu

	Söke		Selçuk		Kuşadası		Davutlar		Yenihisar		Balat		Doğanbey		Toplam	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Bilen	59	53.6	32	33.0	44	56.4	16	61.5	13	52.0	5	33.3	5	53.5	174	48.3
Yanlış bilen	8	7.2	19	19.5	6	7.7	1	3.8	3	12.0	1	6.6			38	10.5
Bilmeyen	43	39.0	46	47.4	28	35.9	9	34.6	9	36.0	9	60.0	4	44.4	148	41.1
Toplam	110	99.9	97	99.9	78	100.0	26	99.9	25	100.0	15	99.9	9	99.9	360	99.9

Tablo 47

New-York'un Nerede Olduğu

	Söke		Selçuk		Kuşadası		Davutlar		Yenihisar		Balat		Doğanbey		Toplam	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Bilen	54	49.0	43	44.3	39	50.0	15	57.7	12	48.0	5	33.3	4	44.4	172	47.7
Yanlış bilen	11	10.0	33	34.0	7	8.9	1	3.8	2	8.0	1	6.6	1	11.1	56	15.5
Bilmeyen	45	40.9	21	21.6	32	41.0	10	38.4	11	44.0	9	60.0	4	44.4	132	36.6
Toplam	110	99.9	97	99.9	78	99.9	26	99.9	25	100.0	15	99.9	9	99.9	360	99.8

Tablo 48

Atina'nın Nerede Olduğu

	Söke		Selçuk		Kuşadası		Davutlar		Yenihisar		Balat		Doğanbey		Toplam	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Bilen	71	64.5	56	57.7	56	71.8	19	73.0	19	76.0	7	46.6	5	55.5	233	64.7
Yanlış bilen	6	5.4	9	9.2	5	6.4									20	5.5
Bilmeyen	33	30.0	32	33.0	17	21.8	7	26.9	6	24.0	8	53.3	4	44.4	107	29.7
Toplam	110	99.9	97	99.9	78	100.0	26	99.9	25	100.0	15	99.9	9	99.9	360	99.9

Tablo 49

Bağdat'ın Nerede Olduğu

	Söke		Selçuk		Kuşadası		Davutlar		Yenihisar		Balat		Doğanbey		Toplam	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Bilen	21	19.0	21	21.6	29	37.1	6	23.0	6	24.0			3	33.3	86	23.9
Yanlış bilen	37	33.7	35	36.1	25	32.0	12	46.1	11	44.0	6	40.0	1	11.1	127	35.2
Bilmeyen	52	47.2	41	42.2	24	30.7	8	30.7	8	32.0	9	60.0	5	55.5	147	40.0
Toplam	110	99.9	97	99.9	78	99.9	26	99.8	25	100.0	15	100.0	9	99.9	360	99.9

MÜLKÎ TEŞKİLÂT

Turizm bakımından önemli olan teşkilâtların başında elbetteki resmi devlet teşkilâtı gelir. Belediye ve Kaymakamlık, Emniyet teşkilâtı, Gümrük, Sağlık hizmetleri ayrı ayrı turistle çeşitli yerlerde temas eden ve etkili olan teşkilâtlardır. Üç kaza merkezinde bu yönde geniş temaslar yapılmıştır. Mülkî teşkilât mensupları, kaza nüfusu kadar hatta onlardan daha fazla gelen yabancıların işlerini kolaylaştırmayı, iltifat etmeyi, ağırlamayı ister görünmektedirler.

Bu konuda iki esaslı temayül olduğu göze çarpmaktadır. Birincisi daha büyük bir merkez olan Söke'de ve kısmen Selçuk'ta görülen gayri şahsî münasebetler, ciddî ve tutarlı bir organizasyon halinde çalışma, diğeri daha çok Kuşadası'nda görülen çok yavaş bir tempoda ve dağınık bir şekilde çalışma. Üstelik turizm veya turistlere ait meselelerin çözülmesini bir organizasyon meselesi olarak görmeyip, bunu şahsî seviyede halletmek istedikleri müşahede edilmiştir. Mülkî teşkilâtın en üstünde bulunanlar dahi bir an evvel iş bitirmektense, ikramlarda, iltifatlarda bulunmayı, şahsen hal hatır sormayı tercih eder görünmektedirler. Öbür taraftan kendilerinin bizzat hazır bulunmadıkları yerlerde tabiî aksilikler birbirini takip etmektedir. Değer olarak takdir edilen şey organize ve tesirli çalışma değil, böyle şahsî ilgi göstermektir. Belki en iyisi bu iki davranış tarzının iyi bir karışımıdır. Fakat bu zordur. Ne demek istediğimizi bir iki misalle açıklayalım. Kasaba içindeki gazino, otel ve lokantaların en iyilerinin bile standartları fevkalâde düşüktür. Turistik belge almış helâsı sifonsuz yerler vardır. Buna mukabil, mülkî âmirin turistik mevsimin kalabalık günlerinde lokanta ve gazinolara girip, müşterilerle meşgul olduğu bir istekleri olup olmadığını sorduğunu anlatmışlardır. Yahut emniyet teşkilâtı sarkıntılık gibi vak'alar için hiç bir şey yapamazken, gene kasaba içinde sataşıldığını şahsen gördüğü iki delikanlının res-

mi sıfatlı bir kimse tarafından kadın turistin önünde dövdüğünü kadınlar yeter deyince bu suçluları bıraktığı anlatılmaktadır. Turizme ve turistlere karşı doğru davranış, teşkilât olarak ve şahıslara bağlı olmadan iyi işleyecek bir düzene sahip olmaktır. Yoksa başta bulunanların bütün işleri şahsî temaslarla "ahbapça" yürütmeye çalışması ile değil.

Eğitim

Bu komuniteler devlet hizmetlerinin aşağı yukarı en çok geliştiği ve yerleştiği yerlerdir. Bu hizmetlerin başında eğitim gelir. 4 köyde beş sınıflı üçer öğretmenli (Davutlar'da 5) ilk okul vardır. Kazalarda da Söke'de 7, Kuşadası ve Selçuk'ta üçer ilk okul vardır. Söke'de öğretmen adedi 88, Kuşadası'nda 23, ve Selçuk'ta 29'dur. Bu seneki öğrenci adedi Söke'de 3413, Kuşadası'nda 974, Selçuk'ta 1168'dir. Bizim örneklememizde ilk okul çağında olup da okula giden ve gitmeyen öğrenciler Tablo: 50-51'de gösterilmiştir. İlk okul çağında olup da okula gitmeyenlerin oranı erkek çocuklar için %4.3 ile (Kuşadası) %42.8 (Balat) arasında oynamaktadır. Kızlar için aynı oran %7.7 (Söke) ile %50 (Balat) arasındadır. Genellikle okumaya karşı, özellikle orta ve fakir tabakalarda büyük bir istek vardır. Fakat devam oranı bu isteğe göre düşüktür. Söke ve Kuşadası'nda ve Selçuk'ta orta okul da mevcuttur. Söke orta okulu 835 öğrencili 25 öğretmenlidir. Kuşadası'nın ki ise 267 öğrenci ve 9 öğretmene sahiptir. İlk ikisinde akşam kız sanat okulu vardır. İlkinin 260 öğrencisi üç öğretmeni, ikincisinin 120 öğrencisi ve iki öğretmeni vardır. Gene Söke'de ve Kuşadası'nda Halk Eğitim Merkezleri ve çocuk kütüphaneleri mevcuttur.

Ortaokula gidebilmek ilk okula gidebilmekten çok daha zor olan bir şeydir. Orta öğretim çağındaki çocukların Söke'de %47.8'i, Selçuk'ta %48.1'i, Kuşadası'nda %73.2'si, Davutlar'da %25.0, Yenihisar'da %40'ı, Balat'ta hiçbiri Doğanbey'de %33'3'ü ortaokula gidebilmektedir (Tablo 52-53). Köylerde ortaokul olmadığı göz önünde tutulursa oğulları okutmak için ne kadar büyük fedakârlığa katlanıldığı ortaya çıkar. Aynı zamanda Selçuk ve Söke'nin bu yönden gayretlerinin eksik kaldığı gö-

rülür. Kuşadası burada da en ileri şehirleşmeyi göstermektedir. Kız çocukların ortaokula gitmesi oranı, düşük olmakla beraber erkeklerden çok az değildir. Söke'de orta öğretim çağında olan kızların %38'i, Selçuk'ta %45.7'si Kuşadası'nda %30.4'ü, Davutlar'da %14.2'si Yenihisar'da %25'i okula gitmektedir. Örneklemde Balat ve Doğanbey'de orta okula giden kız yoktur.

İzmir'e liseye ve Üniversiteye gidenler de vardır, fakat bunlarda oran iyice düşüktür. Eğitim şehirleşmeye doğrudan doğruya tesir ettiği gözönünde tutulursa, yukarda zikredilen oranların olumlu yönde manalandırılması gerekeceği açıktır.

Posta-Telgraf-Telefon

Postahane olan üç kazada da postahane binası şehrin belli başlı meydan veya caddesi üzerindedir. Ulaşılma kolaylığı bakımından mümkün en uygun yerdedirler. Söke'nin Yenihisar köyünde Dydima harabesi yanında bir acentesi var. Selçuk'ta Meryem Ana da Efes harabelerinde de ayrı merkezler kurulmuştur. Şehirlerarası ve milletlerarası telefon etmek imkânı da vardır. Postahane Söke'de yirmi dört saat, diğer yerlerde sabah sekizden gece 24'e kadar açıktır. Bu hali ile posta hizmeti tam olarak görülmektedir. Kuşadası, Dydima, Efes ve Meryem Ana postahanelerinde kartpostal, kâğıt ve zarf satılmaktadır. Aynı kolaylığı özellikle Söke, sonra da Selçuk postahanesinde de temin etmek yerinde bir şey olurdu.

Sağlık Hizmetleri

Sağlık hizmetleri bakımından Söke'de dört uzman hekimli 40 yatıklı bir devlet hastahanesi vardır. Şehrin ulaşılması kolay bir yerindedir. Bundan başka bir hükümet hekimi, bir belediye hekimi, on tane de serbest hekim vardır ki toplam 16 hekimdir. Söke ve çevresi için bu oldukça yüksek bir sayıdır. Eczane sayısı üçtür.

Kuşadası'nda 10 yataklı bir sağlık merkezi, bir sağlık merkezi hekimi, bir hükümet hekimi olmak üzere iki hekim iki eczane vardır.

Selçuk'ta on yataklı bir sağlık merkezi, üç hekim ve iki eczane vardır.

Hem Kuşadası'nda hem Selçuk'ta sağlık hizmetleri ile ilgili müesseseler ana yollar üzerindedir ve ulaşılması kolaydır.

Bu civarda kasabalarda olsun, köylerde olsun doktora gitmek ve ilâç almak yayılmıştır. Fakat köylerde doktor olmaması doktora gitmeyi çok pahalı bir iş haline getirmiştir. Doktorun uzak mesafede olması, parasızlık sağlık hizmetlerini yeterli ve etkili bir şekilde kullanmaya mani olmaktadır. Birçok kimseye hem doktora gitmek, hem ilâç almak çok güç gelmektedir. Onun için eczanelerde alışılmış olan şey bir reçetenin kaça mal olacağının ilk önce söylenmesidir. Fiyatını öğrenince reçeteyi yaptırmadan gidenler çoktur. Çok kere içinden bir veya birkaç ilâcı alıp diğerlerini almamaktadırlar. Mamafih eczanelerde Türk kodeksine girmiş her ilâç ve temizlik malzemesi bulunmaktadır.

Sağlık müesseseleri turistlerce çok nadiren kullanılmaktadır. Yalnız Söke'de bir doktor kendisine müracaat edildiğini söylemiştir. Daha sık olan, eczanelerde şikâyetlerini söyleyip içindeki prospektüsü kendileri de okuduktan sonra müstahzar ilâç aramaktır. En sık rastlanan şikâyet bağırsak bozukluğudur.

Tahkik edebildiğimiz kadar otellerde de hastalanan olmamıştır. İzmir yakın olduğu için bu civarda hastalananların süratle oraya döndükleri düşünülebilir.

Etüde giden köylerde doktor ve eczane yoktur. Hastalandıklarında onlar da Söke'ye ya da daha ciddî hallerde paraları varsa İzmir'e gitmektedirler. Bugünkü şartlarla, hem mahalli doktor ve eczaneler hem de İzmir'e gidebilmek imkânı oldukça, sağlık hizmetlerinin gelişmeyi köstekleyen bir tarafı olmadığı anlaşılır.

Emniyet Teşkilâtı

Bu komunitelerde emniyet teşkilâtı iki geniş sahada turistlerle ilgilidir. Biri mahalli nüfusla friksiyonları, diğer kendilerini ilgilendiren problemler.

Söke'de, Kuşadası'nda ve Selçuk'ta polis kayıtlarına geçmiş

suçlar içersinde turistleri de içine alan suç yoktur. Emniyet teşkilâtı ile yaptığımız temaslarda ve ısrarla yabancı turiste karşı işlenmiş ya da yabancı turistin işlediği suç olmadığını söylemişlerdir. Suçlardan turisti ilgilendirecek ilk şeyin hırsızlık olduğu akla gelebilir, fakat ne turistlerden bir şikâyet gelmiştir ne de yerli halk şikâyet etmiştir. Söke'de yalnız bir turist fotoğraf makinesini kaybettiğini ihbar etmiştir. Sonradan makine bulunmuş ve kendisine memleketine gönderilmiştir. Bu işlemin tamamlanması için Kaymakamlık bizzat alâkadar olmuştur. Söke ve oradaki resmi makamlar çok daha şehirleşmiş bir hava içerisinde genellikle turist meselesini ve turistlerin sebep olabilecekleri problemleri çok daha soğuk kanlılıkla ve gayri şahsî seviyede ele alabilmektedirler. 23.000 nüfuslu bu şehrin bir senelik (1963) suç cetveli aşağıdadır. Toplam 280 suç, hele yaz mevsimlerinde dışardan gelen işçilerin sebep olabileceği huzursuzluk gözönünde tutularsa çok sayılmamalıdır. Yabancılarla ilgili olanlarsa hiç yoktur.

SÖKE
1963 Yılı İçinde İşlenen Suçlar

Suçun Nev'i	Adet
Vazifeli memura hakaret ve mukavemet	3
Mesken masuniyetini ihlâl	7
Trafik kazası	15
Dövme	54
Hakaret	24
Tehdit	3
Hırsızlık	45
Yankesicilik	2
İzrar	1
Kız kaçırma	14
Sarkıntılık	4
6136 sayılı kanuna muhalefet	27
Sarhoşluk	14
Yaralama	37
Kumar oynama ve oynatma	1
Devlet büyüklerine hakaret	2
Yangın	7
İntihar	1
Dolandırıcılık	1
Uyuşturucu madde suçları	4
Emniyeti suiistimal	1
Kadın satma	1
Zina	1
İntihara teşebbüs	1
Üfürükçülük	1
Meskûn yerde silah atmak	1
Dilencilik	3
Edebe muhalif hareket	1
Kızlık bozma	1
Haraç para istemek	1
Hükümete ve kanunlara hakaret	1
Irza tasaddi	1
Toplam	280

Kuşadası Söke'den çok daha sakin bir yerdir. Meseleler de çok daha şahsî bir seviyede hal edilir. 1963 senesinde polis mıntıkası içerisinde işlenen suçların adedi 48'dir.

KUŞADASI
1963 Yılı İçinde İşlenen Suçlar

Suç: 48	
Suçlu: 64	
Suçun Nev'i	**Adet**
Dövmek ve hakaret	8
6136 sayılı kanuna muhalefet	5
Hırsızlık	4
Lisanen hakaret	4
Sarhoşluk	7
Darp	6
Yanarak ölmek	1
Yangına sebebiyet	1
Yaralama	2
Kız kaçırma	1
Mesken masuniyetini ihlâl	3
Trafik kazası	1
İntihara teşebbüs	1
Esrar içmek ve bulundurmak	4
Toplam	48

Bu bariz bir şekilde küçük bir sayıdır. Tıpkı Söke'deki gibi burada da işlenen suçlarla turistler arasında hiç bir ilinti yoktur. Selçuk'ta aynı rakam 117'dir. Ve gene turistlerle ilgili değildir. Her üç kazanın jandarma mıntıkasından da son üç senedir turistle ilgili bir suç kaydı olmamıştır. Kayıtlar böyle olmakla beraber her yerde, özellikle Kuşadası ve Selçuk'ta turistlerle şoförler harabeleri gezen yerliler ya da aynı yerde kamp kurmuş kimseler arasında her zaman cinsiyet meselelerine dayanan hadiseler çıktığı anlatılmaktadır. Hırsızlık, dolandırıcılık alelâde kavga ve sarhoşluk hikayelerinden bahsedilmemektedir. Fakat cinsiyete dayanan meselelerden hemen herkes bah-

setmektedir. Bunlara ait kayıtlar olmadığı için sahihliği hakkında birşey söylenemez. Fakat bazı hadiseleri ırza geçmeye teşebbüs ve aşırı sarkıntılık vak'alarını hemen herkes tekrar etmektedir. Emniyetin resmi kayıtlarına geçmemiş olan bu hadiselerin failleri her tabaka ve sınıfa mensup olabilmektedir. Dolayısıyla bu işin sadece cehaletle, fakirlikle ve görgüsüzlükle izahı mümkün değildir. Bu konu komunitelerin kadın-erkek münasebetlerindeki anlayışı ile çok yakından ilgilidir. Hem müsamahasızlıklarını hem de fırsat düşkünlüklerini göstermektedir. Değişebilmesi de birden fazla faktöre bağlıdır. Turistle münasebetlerde hırsızlık, dolandırıcılık, kavga belki emniyet teşkilâtının tedbirleri ile azalabilir, fakat kadın erkek münasebetlerinin anlayış farklılığından doğan friksiyonları gidermek ancak zaman içinde değişik hayat şartları, eğitim ve görgü ile gelecektir. Bu komunitelerde kadının hayattaki tecrit edilmiş pasif yerini muhafaza etmesi için çalışıldıkça, kendi kadınlarımız günlük hayatlarında kendi erkeklerimizle aktif bir şekilde alelâde iş ve insan münasebetlerine girmedikçe erkeklerin dışardan gelen kadınlara başka türlü muamele edeceklerini ummak yanlıştır. Emniyet teşkilâtı belki de bu vak'aları kayıtlarına geçirmemekle, işi resmiyete dökmemekle en iyi şeyi yapmamaktadır. Bu vak'aları bilmek belki de esas sebepleri bulmaya ve onları değiştirmeye sevk eder. Bu halde kadının cemiyetteki pasif mevkiini değiştirmek anahtar mesele olarak ortaya çıkmaktadır.

Emniyet teşkilâtının turistlerle temas ettiği ve yardım ettiği diğer konular pasaport kaybolması, parasız kalmalar gibi hallerdir. Böyle vak'alarda teşkilât nizamlara göre muvakkat pasaport vermek, bir iki gece barındırmak gibi yardımları sakınmadan yapıyor. Bu yardım yapılırken ne kadar isteyerek yaptıkları ne kadar süratle işi sonuna getirdikleri tahkik edilemez. Mamafih umumî prensip zarurî olanların dışında zorluk çıkarmamak ve iş halletmek gibi görünmektedir.

SELÇUK
1963 Yılı İçinde İşlenen Suçlar

Suçun Nev'i	Adet
Zabıtaya hakaret, mukavemet veya tecavüz	3
Irza geçmek	4
Yaralama	3
Eşya çalmak	14
Para kaçakçılığı	1
Uyuşturucu madde suçları (esrar)	1
Kız veya kadın kaçırmak	7
Mesken masuniyetini ihlâl	10
Darp	29
Hakaret	10
Kumar	4
Tehdit	4
Sarhoşluk	6
Zina	1
Sarkıntılık	3
Trafik suçları (polis bölgesi)	8
6136 sayılı kanuna muhalefet	6
Reisicumhura, Başbakana ve Hükümete ve 27 Mayıs inkılâbına hakaret	1
Müstehcen resim teşhir etmek	1
Amme aleyhinde söz söylemek	1
Toplam	117

Gümrük

Ele aldığımız komuniteler içerisinde yalnız Kuşadası hudut kapısıdır. Dolayısıyla yalnız burada gümrük vardır. Çok iş yoktur. Yazın haftada iki defa Yunan bandıralı turist gemileri gelir. Yolcularını çıkarır ve aynı gün tekrar bindirir ve götürür. Bu bilenen muntazam seferlerin dışında bir de motor ve yatlarla gelenler olur. Bunlar gayri muayyen günlerde ve gayri muayyen zamanlarda gelirler. Gümrük teşkilâtında vazifeli memurlar Kuşadası gibi küçük bir yerin zaten çok ağır ve yavaş olan çalışma temposunda ortalamadan daha da yavaş çalışan bir gruptur. Ge-

len turistlerin "zaman" endişelerini anlamalarına imkân yoktur. Onun için meselâ motorla gelenlere sari hastalık olmadığını belirtecek belgeyi vermek için rahatça kendisini yarım saat arattırıp ikinci yarım saatte de yavaş yavaş düşüne düşüne formu doldurabilmektedir. Memurun görüş açısından zaten akşama kadar yapacak bir iş daha ya çıkacaktır ya çıkmayacaktır. Onun için acele etmek hiç lâzım değildir. Üstelik faraza kahveden çağırılmıştır, eh yeniden işe koyuluncaya kadar elbet bir zaman geçer. Halbuki motorun içinde bekleyenler için ise karaya bir an evvel çıkmak görülecek şeyleri bir an evvel görmek ve sonra kararlaştırmış oldukları saatte varacakları diğer limana varmak gerekir. Yani işlerinin bütün düzeni bozulmaktadır. Hele deniz biraz dalgalı ise o zaman üstelik deniz de tutmaktadır. Belirli günlerde gelenlerin zamanları da son derece sınırlıdır. Onlar da bütün formaliteleri bir an evvel bitirip gezmeye başlamak isterler. Organizatörleri de endişelidir. Bu hallerde de çok zaman gümrük memurları önemli olduklarını hissettirmekten özel bir zevk duyar gibidirler. Kuşadası'nda bu konuda epey şikâyet işitilmiştir. Bunların ne kadarı hakikaten vakıalara uymaktadır, tabiî tahkik etmek imkânımız yoktu. Yalnız bizim genel intibaımız bu kazada yalnız gümrük memurlarının değil, bütün resmi teşkilâtın bu küçük kazaların yüzyüze insan münasebetlerine dayanan, lâubalî denecek kadar samimî, gayri şahsî ve resmi olmayan bir seviyede iş gördükleri merkezindedir. Böyle olunca ya şahsî misafirlerini ağırlarmış gibi bir ifrata ya da canları istemediği gün hiç bir iş görmemek gibi bir tefrite kaçmaktadırlar. Büyük şehirlerin değil Söke'nin anonim gayri şahsî münasebetler dolayısıyla organize çalışma tarzı bile Kuşadası için yabancı birşeydir. Gümrük de bu düzenliğin bir parçasıdır. Ayrıca gümrükçülerin rüşvet almadan iş görmedikleri hakkında da şikâyetler vardır. Daha seri iş gördürebilmek için ortaya çıkmış bir mekanizma olabilir. Ne yönden bakılırsa bakılsın bir miktar daha şehirleşmeden ve şehrin çalışma temposunu kazanmadan vaziyetin düzelmesini beklemek doğru değildir.

Tablo 50

Orta Öğretim Çağındaki Erkek Çocukların Okula Gitme Oranı

	Söke		Selçuk		Kuşadası		Davutlar		Yenihisar		Balat		Doğanbey		Toplam	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Okula giden	11	47.8	13	48.1	11	73.2	2	25.0	4	40.8			1	33.3	42	47.7
Gitmeyen	12	52.1	14	51.8	4	26.8	6	75.0	6	60.0	2	100.0	2	66.6	46	52.2
Toplam	23	99.9	27	99.9	15	99.8	8	100.0	10	100.0	2	100.0	3	99.9	88	99.9

Tablo 51

Orta Öğretim Çağındaki Kız Çocukların Okula Gitme Oranı

	Söke		Selçuk		Kuşadası		Davutlar		Yenihisar		Balat		Doğanbey		Toplam	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Okula giden	8	38.0	11	45.7	7	30.4	1	14.2	2	25.0	1	25.0			30	34.0
Gitmeyen	13	61.8	13	54.1	16	69.5	6	85.6	6	75.0	3	75.0	1	100.0	58	65.8
Toplam	21	99.8	24	99.8	23	99.9	7	99.8	8	100.0	4	100.0	1	100.0	88	99.8

Tablo 52
İlk Okul Çağındaki Erkek Çocukların Okula Gitme Oranı

	Söke		Selçuk		Kuşadası		Davutlar		Yenihisar		Balat		Doğanbey		Toplam	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Okula giden	25	86.2	27	72.9	22	95.6	10	83.3	9	100.0	4	57.1	3	75.0	100	82.6
Gitmeyen	4	13.7	10	27.0	1	4.3	2	16.6			3	42.9	1	25.0	21	17.3
Toplam	29	99.9	37	99.9	23	99.9	12	99.9	9	100.0	7	99.9	4	100.0	121	99.9

Tablo 53
İlk Okul Çağındaki Kız Çocukların Okula Gitme Oranı

	Söke		Selçuk		Kuşadası		Davutlar		Yenihisar		Balat		Doğanbey		Toplam	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Okula giden	24	92.0	24	82.7	20	90.9	6	100.0	1	50.0	2	50.0	5	83.3	82	86.3
Gitmeyen	2	7.7	5	17.2	2	9.0	-		1	50.0	2	50.0	1	16.6	13	13.6
Toplam	26	99.9	29	99.9	22	99.9	6	100.0	2	100.0	4	100.0	6	99.9	95	99.9

TURİZMLE İLGİLİ DAVRANIŞ VE VAZİYET ALIŞLAR

Bu konu üzerinde durmanın iki değişik gayesi vardır. Önce dışardan gelen kimselerin şahıslarına yönelmiş davranış ve vaziyet alışların şeklini ve tavrını öğrenmemize yarar. Sonra planlama yönünden belki daha önemlisi buralarda mahalli nüfusun dışardan gelen turistlere ne mahiyette bir münasebete girdiğini turiste yönelmiş faaliyet, ticaret ve hizmetleri bir iş sahası olarak tanıyıp tanımadığını gösterir. Turizm sahasının bir iş potansiyeli olarak fark edilip edilmediği, ya da ne dereceye kadar fark edilmiş olduğu hakkında bir bilgi ilerisi için yapılan programlara, geniş anlamda eğitim kararlarına, doğrudan doğruya yön verebilir.

Bu araştırmamızda turistten genellikle yabancı turist anlaşıldığı ortaya çıkmıştır. Turisti tarif etmeleri istendiğinde Tablo: 54'de görüleceği gibi, yüzde yetmişin üstünde hatta (örneğin Doğanbey'de) yüzde yüze varan oranlarda sadece yabancı turistleri turist kabul etmişlerdir. Bu hal yabancı turistlerin yerli turistlerden çok daha fazla olmasından, giyinişleri, davranışları ile çok daha fazla dikkati çekmelerindendir. Sadece Kuşadası'nda yazlığa gelen turistlerin çokluğundan dolayı, tarifin içersine hem yerlileri hem yabancıları alanların yüzdesi %23'e kadar yükselebilmiştir. Halbuki bu oran bile çok yüksek değildir.

Verilen tariflerin içerisinde ayrıntılı olanlar, gezmeye, görmeye gelmiş olmak, tahsilli, bilgili olmak, zengin, paralı olmak gibi hususlar da yer almaktadır. Turist imajları içerisinde az para ile çok yer görmeye çalışan kimse tarifine rastlanmamıştır. Buna, kendi hayat seviyelerinin düşüklüğü ve genellikle o hayat seviyesi ile Türkiye'de seyahat imkânlarının dar olması ve pahalılığı temel sebeptir. Eğer gelmişse demek ki zengin yani kendilerinden daha zengindir demek istiyorlar ki haklıdırlar.

Bugünkü hali ile bu yedi yerleşme noktasının hiç birinde Xnophobia -yabancı korkusu- diye bir şey yoktur. Başka yerde

söylediğimiz gibi bu komunitelerin hepsi dışardan gelen ziyaretçilerin ayağı altındadır. Mamafih ondan çok daha önemli faktör, buraların nüfus kompozisyonunu anlatırken işaret ettiğimiz gibi nüfusun büyük çoğunluğunun yakın tarihte yabancı memleketlerden göçmüş olması ve dolayısıyla ecnebi ve yabancı kavramlarının çok yerleşmiş, alışılmış olmalarındandır.

Bu yerleşme noktalarının hiç birinde, yabancılara düşmanlık diye de bir davranış yoktur. Genellikle kapalı küçük komuniteler dışarıdan gelenleri mutlaka ya dost-misafir diye kabul ederler ya da düşman diye. Buralarda hiç bir yerde düşmanlık diye bir mesele yoktur. Söke'de %15.4'e (Tablo: 55) kadar çıkan menfi imajlarsa ya şüphe izharıdır ya da gene dışarı açılmanın getirdiği düşüncelerden biridir. "Casus mudur nedir?" ifadesi hem anketlerde hem açık mülâkatlarda zaman zaman rastlanmıştır. Hiç bir özelliği olmadığı halde sadece ecnebi ve fotoğraf makinalı olduğu için böyle bir şüphe ile karşılanma birçok kimsenin aklının gerisinde yatmaktadır gibi bir intibaın edinilmemesi imkânı yoktur. Şahsî temas kurarsa kendisinden de şüphe ederler kanısı da çok da nadir olsa vardır. Buna mukabil misafirimizdir diyenler çoğunluktadır. Ve daha çok insanın turistlerle ilgili imajı böyle şahsî temas seviyesinde bir imajdır. Ya dosttur ya da "tanımadığı" bir kimsedir. Aile reislerinin turistlerle kurdukları temasların hemen hepsi şahsî temastır. Şahsî, yüz yüze bir temas kurmamış olanlar turistlerle hiç temas etmemiş olanlar yerleşme noktalarının hepsinde ekseriyettedir (Tablo 56). Mamafih bu temaslar anlamlı temaslar değildir. Örneğin en sık görülen temas bütün komunitelerde turistlerin tesadüfî sorularına cevap vermektir. İkinci temas şekli beraber gezmiş olmaktır. Bunun çok zaman yol göstermek, bir yere götürmek olduğu düşünülürse, anlamsızlığı ortaya çıkar. Daha entansif ve anlamlı olan beraber yemek yemek, evinde ağırlamak gibi temaslar her komunitede son derece azdır. Hatta Yenihisar hariç diğer köylerde hiçtir. Mamafih buralarda biraz aşağıda açıklayacağımız gibi, hiçbir temas şehir özelliği olan anonimliğe, gayri şahsîliğe ulaşamamıştır. Anketteki şahsî temasınız oldu mu? sorusunu çok zaman gayri şahsî münasebet olması gereken ilintiler-

le karıştırarak iş münasebetlerini anlatarak cevap vermişlerdir (Tablo: 55 diğerleri sütunu). Bu bakımdan söz konusu komunitelerde uniform, birbirine benzer, standardı aynı olan bir temaslar silsilesi kurmanın zor olacağı ortaya çıkmaktadır.

Kendileri direkt olarak temas etmemiş olsalar dahi, turistlerle aralarına koydukları mesafeyi ve temas kurmak bakımından gösterecekleri toleransı araştırmak ilgi çekici olmuştur. Artan bir entansitede temas imkânını ve dolayısıyla toleransı araştıran sorulara verilen cevaplar Tablo: 57'de görülmektedir. Turistlerle aynı otobüste yanyana seyahat etmek, aynı masada yemek yemek, hatta, farazî olarak evinde ağırlamak ve oğlu ile arkadaşlığına izin vermek bakımından aile reisleri her yerleşme noktasında tam manası ile açık ve rahattırlar ve çok yüksek bir toleransa sahiptir. Bu seviyelerde şahsî münasebet kurmaya hepsi son derece hazırdır. Bu manzara baştan beri söylediklerimizle tam uyuşma halindedir. Problem kızlarının turistlerle arkadaşlık kurmasına gelince hemen değişmektedir. Tolerans oranı bu konuda hemen Söke ve Kuşadası'nda bile %50 ve daha aşağısına düşmektedir (Tablo: 57). Bu cevapların çoğu da şarta bağlıdır. Kız ya da kadın turistlerle arkadaşlık yapmasına razı olduklarını söylemişlerdir. Oğullarının arkadaşlığı için böyle bir ayırd etme yapılmamıştır. Bu sosyal mesafe ölçüsü ve son derecelenmedeki düşük oran bu bölgenin hatta Türkiye'nin insan münasebetleri ve turizm meseleleri bakımından ön önemli ve manalı problemini keskin bir şekilde ortaya koymaktadır. Kadın ve kadına karşı alınan vaziyet, bu ayırd ediş hem yerli hem de turist kadınlar bakımından manalıdır. Çünkü cetvelin son iki sütunu arasındaki oran farkının altında yatan fikir, oğlan isterse turist kadınla tanışır, sataşır, hatta tecavüz eder, o erkektir, ziyanı yok, ama kızım temas ederse muhakkak sataşırlar, onun için temas etmesin demektir. Kanımızca turizme açılacak bölge ve yerlerde bu nokta üstünde ısrarla durmak gerekir.

Tablo: 58'de turistlerin yerli kadınlara nasıl davrandıkları hakkındaki kanılar görülmektedir. Her yerde büyük çoğunluk turistlerin yerli kadınlara karşı hareketlerini tasvip etmektedir (Toleranslı ve ilgisiz sütunları). Genellikle yerli kadınlarla ilgi-

lenmediklerini ifade etmektedir. Yalnız Kuşadası'nda sık sık peştamallı ve şalvarlı kadınların resminin çekilmesinden duyulan rahatsızlık ifade edilmiştir. Bir bakıma yabancıların "namahrem" olan kadınların resmini çekmesine, başkasının karısına, kızına bakmalarına kızdıkları düşünülebilir. Fakat bizce kızan kimseler bu peştamallı kadınları utanılacak şeyler addetmektedir ve ayıplanacak taraflarımızın üzerinde durmalarına kızmaktadırlar. Yerlilerle turistlerin münasebetleri bakımından kadın konusunda burada üzerinde durulması gereken bir nokta vardır. Turistlerin yerli kadınlara karşı davranışını hoş görmeyenler, şüphe edenler, "bilmiyorum" diyerek bu hassas konuda söz söylememeyi tercih edenlerin oram hatırı sayılır bir derecededir. Buna rağmen turistlerin yerli kadınları rahatsız ettiklerine, sataştıklarına dair ne kayıt, ne dedikodu, ne rivayet, ne de anlatılan bir vak'aya rastlanmamıştır. Buna mukabil kaide halinde olmamakla beraber, sık sık yerli erkeklerin yabancı kadınları, sataşmaktan, ırza tecavüze kadar çeşitli şekillerde rahatsız ettikleri her komunitede resmi makamlardan özel kişilere kadar herkes tarafından anlatılmıştır. Bu bakımdan problem bizim kadınlarımıza karşı değil, onların kadınlarına karşı alınan vaziyet ve davranış gibi görülmektedir.

Turist kavramında yerli-yabancı tasnifinden daha ileri bir farklılaşmanın olup olmadığı, eğer varsa bu farklılaşmış gruplara karşı vaziyet alışlarının nasıl olduğu da araştırılmıştır. Tablo: 59 aile reislerine göre en çok gelen turistlerin kimler olduğunu göstermektedir. Bu tabloda aranan, objektif olarak hangi memleketten turist geldiği değildir. Burada aile reisinin gelen yabancı turistlerin hepsinin aynı yerden gelmediğinin, hepsinin aynı biçim insanlar olmadığının farkında olup olmadığını araştırılmak istenmiştir. Görüldüğü gibi büyük ekseriyet bunun farkındadır. Komunite küçüldükçe ayırd etme derecesi azalmaktadır. En çok Söke, Kuşadası ve Selçuk aile reisleri farklılaşmanın farkındadır. Herkesin en çok tanıdığı ve ayırd ettiği grup Almanlardır. Bunu Amerika'lılar ve İngilizler takip etmektedir. Amerikalıları ayırd etme oranının her üç kazada da aşağı yukarı aynı oranda olması ilgi çekicidir. Hepsinin aynı derecede ve

şekilde Amerikalılara ekspoze olduğu görülmektedir.

Değişik gruplar olarak tanıyabildikleri turistleri bir değerlendirmeye tâbi tutup tutmadıkları da Tablo: 60-61'de görülmektedir. En çok tanınan grup, Almanlar, aynı zamanda en çok tercih edilen gruptur ve tercih edilme sırası her komunite için tanınma sırasını takip etmektedir. İkinci en çok tercih edilen grup Amerikalılar, üçüncü İngilizler gelmektedir. Bu komunitelerde Almanların çok tanınmasının Türkiye'nin bütününe şamil şartlar kadar Birinci Dünya Harbi ve evveli arkeolojik kazı yapanların, uzun süre burada kalanların Alman olmasının tesiri de vardır. Hangi seviyeden olursa olsun bir tercih yapamayanlar turistleri ayrıntılı gruplar halinde tanımıyanlar dünya ve turist bilgileri, birinci, ikinci yada üçüncü gruptan sonra tükenen aile reisleridir. Bu gözle bakıldığında dünya ve turistler bakımından bilgilerinin az değil, fakat sınırlı olduğu görülür. Bu bilgi arttığı kadar daha rahat münasebetler kuracaklardır.

Bu komunitelerde, turistleri ve turizmi kendileri ile komuniteleri ile yada memleketle münasebet halinde düşünüp düşünmedikleri yada hangi çerçeveler içerisinde düşündükleri araştırılmıştır. Buralarda hane reisleri uniform bir halde (%90'a yakın veya %90'dan fazla bir oranda, Tablo: 62) turizmi memleket için faydalı bulduklarını söylemişlerdir. Faydasız bulanlar ihmal edilebilecek kadar azdır. Ne bakımdan faydalı buldukları sorusuna gelince en yüksek oran sadece iktisâdi fayda görenlerdedir (Tablo: 63, %64.5 ilâ %88.8). En çok şehirleşmiş Söke'de meseleye başka yönlerden de bakanların oranı diğer yerlerden çok yüksektir. Turizmin faydasını sadece iktisâdi terimler içerisinde anlamayıp, hem iktisâdi hem eğitici faydaları olduğunu görüp ifade edenlerin oranı %22.7'ye kadar yükselmektedir. Balat ve Doğanbey'de ise bu oran hiçe kadar inmektedir. Sadece iktisâdi cephe üzerinde durulup, diğer yönleri hiç göz önünde bulundurmamak bu bölge yerleşme noktalarındaki aile reislerinin turizme çok dar bir açıdan baktığını göstermektedir. Bunun mantıkî sonucu turisti "yolunacak kaz" diye görmeye gitmektedir.

Turizmle ilgili bir iş yapmak isteyip istemedikleri sorusuna verilen cevaplar çok manidardır. İş yapmak isteyenlerin oranı Söke ve Kuşadası'nda bile %50'yi ancak geçmektedir (Tablo: 64). Bu oran bile turistlerle şahsî temas kurmak (arkadaşlık -evde ağırlamak- Tablo: 57) isteği oranından çok aşağıdadır. Turizmin para getirecek, turistlerle iş münasebetine girilecek taraflarının şahsî temas kurmak istek ve toleransından sonra gelmesi, buralardaki diğer müşahedelerimizle uygunluk halindedir. Birçok kereler işaret edilmiş olduğu gibi, söz konusu yerleşme noktalarında, Söke'de bile, bütün temaslar şahsî seviyede kurulmaktadır. Anonim iş münasebetleri hiç bir zaman tam manası ile yerleşmemiştir. Turistlerin esnafla münasebetlerini iş münasebeti, gayri şahsî münasebet olarak anlayanlar en şehirleşmiş Kuşadası'nda %44.8, Söke'de 32.7'dir (Tablo: 65). Bunun dışında aile reislerinin çoğu esnaf-turist münasebetini de şahsî bir temas gibi görmektedir. Şahsî bir münasebet olarak düşünüldüğü müddetçe de normal bir ticarî münasebete girilmesi güçleşmektedir. Esnaf ve tüccarın turizmi ve turisti iki kutup terim içerisinde kavramlaştırmasının çok önemli sonuçları ortaya çıkmaktadır. İlk kutup -terim turizm, sadece döviz, para getireceği anlayışı ikinci kutup terim de "müşteri gibi değil de", misafir, dost gibi kavramlaştırmaktır. Ayakkabıcı, berber, meyvacı gibi kendisini turistlerle iş münasebetine hazırlamamış, onlarla normal olarak iş yapmayı ummamış olanlar, turist müşteri ile karşılaşınca özel muamele yapıyor, para almıyor, hatta üstüne ikramda bulunuyor. Diğer kutupta ise tamamiyle turistin parasını çekmeye yönelmiş, bir hizmet veya mal karşılığı olsa da olmasa da para almaya azmetmiş "kapkaç" işgören bir grup esnaf birikmiştir. İkinciler arasında standardı belirli bir hizmet ya da mal karşılığında miktarı belli biri parayı almaya hazır ve bunu hakkı olarak isteyen iş sahibi pek bulunmamaktadır. Dediğimiz gibi iş sahibi ya sanki cömert bir ev sahibi imiş gibi "ikramlarda" bulunmakta yada tutturabildiği parayı isteyip "soymaya" kalkmaktadır. Halbuki istenen ikisi de değildir. "Turistlerle ilgili bir iş yapmak ister misiniz?" sualine bir çok defalar lisan güçlüğü ileri sürülerek "hayır" denmiştir. Burada da evvelâ ahbap

münasebetine geçmek endişesi his edilmektedir. Bu ziraî komunitelerin temel insan münasebetleri şahsî kaldığı müddetçe turizmle ilgili iş teşebbüslerinin çoğaltılmasında ve standardizasyonunda güçlük çekileceği muhakkaktır.

Turizmle ilgili bir iş yapmak isteyenler en çok otel işletmek yada lokanta açmak istemektedirler (Söke'de %15.8, Kuşadası'nda %15.9, Selçuk'ta %13.5 (Tablo: 66). Fakat bu kimselerin de sayısı yüksek değildir. Her yerleşme noktasında küçük işler yapmak isteyenlerin sayıları daha çoktur. Rehberlik yapmak, eşekle gezdirmek, çiçek satmak, çamaşırlarını yıkamak gibi küçük teşebbüs niyetleri yaygındır. Anlaşılacağı gibi bunlar sermaye, yatırım istemeyen bir nevi işportacılık mahiyetinde işlerdir. Öyle görünüyor ki turizmle ilgili işlere girişmeye hazır olanlar her yerde küçük tüccar ve esnaf grubudur. Bu grubun da imkânları ve bilgileri gayet mahduttur. Anketlerin çeşitli sorularında tekrar tekrar belirmiş olan turizmin sadece para kazanmak için manası olması, kapkaç iş görme eğilimi, standartların düşüklüğü hep bu temel sebebe bağlı olarak anlaşılmalıdır. Yani turistik konularda yatırım yapmaya hazır grup daha çok küçük tüccardır. Bunların sermayesi ve bilgisi azdır. Fakat haristirler, uzun vadeli düşünemezler ve mal veya hizmetlerde çok düşük bir kalite standardı onları temin eder. Bu esasların turizmin uzun vadeli gelişme planlaması için istenmeyecek şeyler olduğu açıktır.

Tablo 54

Turist Anlayışı

	Söke		Selçuk		Kuşadası		Davutlar		Yenihisar		Balat		Doğanbey		Toplam	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
[illegible]	83	75.4	77	79.3	57	73.0	21	80.7	24	96.0	13	86.6	9	100.0	284	78.8
[illegible]	17	15.4	12	12.3	18	23.0	4	15.3					-		51	14.2
[illegible]	5	4.5	4	4.1	2	2.5	1	3.8	1	4.0	2	13.3	-		15	4.1
Belirsiz cevaplar	5	4.5	4	4.1	1	1.3	-		-		-				10	2.7
Toplam	110	99.8	97	99.8	78	99.8	26	99.8	25	100.0	15	99.9	9	100.0	360	99.8

Tablo 55

Turistler Hakkında Kanılar

	Söke		Selçuk		Kuşadası		Davutlar		Yenihisar		Balat		Doğanbey		Toplam	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Vazıh bir imajı yok			4	4.1	7	8.9							2	22.2	13	3.6
Müsbet imaj	59	53.6	52	53.6	25	32.0	16	61.5	14	56.0	2	13.3			168	46.6
Nötr imaj	26	23.6	20	20.6	36	46.1	8	30.7	9	36.0	9	60.0	4	44.4	112	31.1
Menfi imaj	17	15.4	7	7.2	7	8.9	2	7.7	1	4.0	2	13.3	2	22.2	38	10.5
"Bilmiyorum" diyenler	5	4.5	12	12.3	3	3.8			1	4.0	2	13.3			23	6.4
Belirsiz cevaplar	3	2.7	2	2.20									1	11.1	6	1.6
Toplam	110	99.8	97	99.8	78	99.7	26	99.9	25	100.0	15	99.9	9	99.9	360	99.8

Tablo 56

Aile Reislerinin Turistlerle İlinti Derecesi

	Söke		Selçuk		Kuşadası		Davutlar		Yenihisar		Balat		Doğanbey		Toplam	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Turistlerle şahsi teması olmayan	63	57.2	49	50.5	45	57.7	17	65 4	17	68.0	9	60.0	5	55.5	203	56.9
Turistlerin sorularına cevap veren	21	19.1	22	22.6	15	19.2	7	26.9	4	16.0	4	24.6			73	20.3
Turistlerle beraber seyahet eden	7	6.3	3	3.1	3	3.8							1	11.1	14	3.9
Beraber yemek yiyen	1	0.9	3	3.1	1	1.3	1	3.8			1	6.6			7	1.9
Turistlerle beraber gezen	6	5.4	6	6.2	8	10.2			3	12.0					23	6.4
Turistleri evinde ağırlayan	1	0.9	2	2.0	4	5.1			1	4.0					8	2.2
Diğer ilintiler	8	7.2	11	11.3	2	3.8	1	3.8			1	6.6	1	11.1	24	6.6
Belirsiz cevaplar	3	2.7	1	1.0									2	22.2	6	1.6
Toplam	110	99.7	97	99.8	78	99.8	26	99 9	25	100.0	15	99.8	9	99.9	360	99.8

Tablo 57

Turistlere Tolerans (*)

	Soke		Selçuk		Kuşadası		Davutlar		Yenihisar		Balat		Doğanbey		Toplam	
	Yapan	Yapmayan	Yapan	Yapmayan	Yapan	Yapmayan	Yapan	Yapmayan	Yapan	Yapmayan	Yapan	Yapmayan	Yapan	Yapmayan	Yapan	Yapmayan
Turistlerle otobüste yanyana seyahat	96 90.5	10 9.4	8 34.5	15 15.4	72 98.6	1 1.3	24 92.3	2 7.7	24 96.0	1 4.0	12 92.4	1 7.6	9 100.0	-	319 91.3	30 8.5
Aynı Masada Yemek	89 83.9	17 16.0	80 82.5	17 17.5	70 95.9	3 4.1	24 92.3	2 7.7	21 84.0	4 16.0	12 92.4	1 7.6	9 100.0		305 87.3	44 12.6
Evde Turist Ağırlamak	90 84.8	16 15.1	79 81.4	18 18.5	57 48.1	16 21.9	24 92.3	2 7.7	24 96.0	1 4.0	8 61.6	5 38.4	8 88.8	1 11.1	290 83.0	59 16.9
Turistlerin oğulları ile arkadaşlığa müsamaha	88 82.9	18 16.9	67 69.0	30 30.9	60 82.2	13 17.8	24 92.3	2 7.7	22 88.0	3 12.0	10 77.0	3 23.0	7 77.7	2 22.2	278 79.6	71 20.4
Turistlerin kızları ile arkadaşlığa müsamaha	56 52.8	50 47.1	38 39.1	59 60.8	35 47.9	38 52.0	19 73.0	7 26.9	9 36.0	16 64.0	3 23.0	10 77.0	3 33.3	6 66.6	163 46.6	186 53.3

(*) Belirsiz cevaplar, Söke'de 4, Kuşadası'nda 5, Balat'ta 2 bulunmuştur. Tabloda yüzdeler, belirsiz cevaplar dışında alınmıştır.

Tablo 58

Turistlerin Kadınlara Karşı Davranışları Hakkında Kanılar

	Söke		Selçuk		Kuşadası		Davutlar		Yenihisar		Balat		Doğanbey		Toplam	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Sekter	7	6 3	2	2.5	11	14.1	1	3.8	2	8.0	1	6.6	2	22.2	26	7.2
Şüpheci	11	10.0	23	23.6	11	14.1	3	11.5	7	28.0	1	6.6	1	11.1	57	15.8
Toleranslı	49	44.5	39	40.2	28	35.9	11	42.3	3	12.0	5	33.3			135	37.5
İlgisiz	17	15.4	15	15.4	18	23.0	4	15.4	11	44.0	2	13.3	4	44.4	71	19.7
[illegible] diyen	23	20.9	17	17.4	10	12.8	7	26.9	2	8.0	5	33.3	2	22.2	66	18.3
Belirsiz cevaplar	3	2.7	1	1.0							1	6.6			5	1.4
Toplam	110	99.8	97	100.1	78	99.9	26	99.9	25	100.0	15	99.7	9	99.9	360	99.9

Tablo 59

En Çok Gelen Turistlerin Milliyeti

	Söke		Selçuk		Kuşadası		Davutlar		Yenihisar		Balat		Doğanbey		Toplam	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Alman	58	52.7	52	53.6	36	46.0	11	42.2	19	76.0	9	60.0	7	77.7	192	53.4
Amerikan	19	17.2	17	17.6	14	17.9	2	7.7			2	13.3	1	11.1	55	15.3
İngiliz	11	10.0	4	4.1	6	7.7	2	7.7	2	8.0					25	6.9
Fransız	3	2.7	4	4.1	3	3.8			1	4.0					11	3.1
Yunan	1	0.9	3	3.1	10	12.9	7	26.9							21	5.8
Avusturyalı	1	0.9	1	1.0											2	0.5
İsveçli	1	0.9			1	1.3									2	0.5
Danimarkalı													1	11.1	1	0.2
İtalyan									1	4.0					1	0.2
Diğerleri			2	2.0	3	3.8									5	1.4
"Bilmiyorum" diyen	13	11.8	10	10.3	3	3.8	3	11.5	2	8.0	3	20.0			34	9.4
Belirsiz cevaplar	3	2.7	4	4.1	2	2.6	1	3.8			1	6.6			11	3.1
Toplam	110	99.8	97	99.7	78	99.7	26	99.8	25	100.0	15	99.9	9	99.9	360	99.8

Tablo 60

Çeşitli Milletlerin Turistlerinin Tercih Edilme Bakımından Aldıkları Puanlar

	Söke		Selçuk		Kuşadası		Davutlar		Yenihisar		Balat		Doğanbey		Toplam	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Alman turist	208	31.5	205	35.2	161	34.4	55	35.3	70	46.6	30	33.3	20	37.0	749	34.6
Amerikan turist	121	18.3	116	19.9	88	188	35	22.4	32	21.3	8	8.8	18	33.3	418	19.3
İngiliz turist	43	6.5	22	3.7	43	9.1	11	7.0	11	7.3	1	1.1	6	11.1	137	6.3
Fransız turist	28	4.2	25	4.2	21	4.4	5	3.2	5	3.3	4	4.4			88	4.0
İtalyan turist	1	0.1	7	1.2	9	1.9	2	1.2	1	0.6					20	0.9
Yunan turist	2	0.3	6	1.0	2	0.4	2	1.2							12	0.5
Diğer turistler	18	2.7	14	2.4	11	2.4	2	1.2					1	1.8	46	2.2
Eksik derecelendirme	239	36.2	187	32.1	133	28.4	44	28.3	31	20.6	47	52.2	9	16.6	690	31 9
Toplam	660	99.8	582	99.7	468	99 8	156	99.8	150	99.7	90	99.8	54	99.8	2160	99.7

Tablo 61

Çeşitli Milletlere Mensup Turistlerin Tercih Edilme Derecesi

		Söke		Selçuk		Kuşadası		Davutlar		Yenihisar		Balat		Doğanbey		Toplam	
		Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Alman	Birinci derecede Tercih	62	18.8	61	21.0	47	20.0	16	20.6	23	30.6	10	22.2	4	14.8	223	20 6
	İkinci derecede Tercih	9	2.7	10	3.4	9	3.5	3	3.8					4	14.8	35	3.5
	Üçüncü derecede Tercih	4	1.2	2	0.6	2	0.8	1	1.2	1	1.3					10	0.9
Amerikan	Birinci derecede Tercih	16	4.8	12	4.2	12	5.1	4	5.2	1	1.3			3	11.1	48	4.4
	İkinci derecede Tercih	34	10.3	38	13.1	25	10.8	10	12.9	13	17.4	4	8.9	4	14.8	128	11 8
	Üçüncü derecede Tercih	5	1.5	4	1.3	2	0.8	3	3.8	3	4.0			1	3.7	18	1.6
İngiliz	Birinci derecede Tercih	4	1.2	1	0.3	2	0.8	1	1.2					1	3.7	9	0.8
	İkinci derecede Tercih	8	2.4	3	1.0	11	4.8	2	2.5	2	2.6					26	2.4
	Üçüncü derecede Tercih	15	4.6	13	4.6	15	6.5	4	5.2	7	9.3	1	2.2	3	11.1	58	5.3
Fransız	Birinci derecede Tercih	2	0.6	1	0.3	2	0.8	1	1.2			-				6	0 5
	İkinci derecede Tercih	7	2.1	5	1.7	5	2.2			2	2.6	1	2.2			20	1.8
	Üçüncü derecede Tercih	8	2.4	12	4.2	5	2.2	2	2.5	1	1.3	2	4.4			30	2.7

Tablo 62

Turizmin Faydası Hakkında Kanılar

	Söke		Selçuk		Kuşadası		Davutlar		Yenihisar		Balat		Doğanbey		Toplam	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Turizmi memleket için faydalı bulanlar	100	90.9	79	81.4	71	91.0	25	96.1	24	96.0	12	80.0	8	88 8	319	88 6
Faydasız bulanlar	3	2.7	5	5.1	3	3.8	1	3.8	1	4.0			1	11 1	14	3 9
Bir fikri olmayanlar	6	5.4	12	12.4	4	5.1					2	13.3			24	6.6
Belirsiz cevaplar	1	0.9	1	1.0							1	6.6			3	0 8
Toplam	110	99.9	97	99.9	78	99.9	26	99.9	25	100.0	15	99.9	9	99.9	360	99.9

Tablo 63

Turizmin Yararlığı Hakkında Kanılar

	Söke		Selçuk		Kuşadası		Davutlar		Yenihisar		Balat		Doğanbey		Toplam	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
İktisadi	71	64.5	65	67.0	61	78.2	19	73.0	21	84.0	11	73.3	8	88.8	256	71.1
Eğitici			2	2.0											2	0.5
Hem iktisadi hem eğitici	25	22.7	13	13.4	13	16.6	5	19.2	1	4.0					57	15.8
Diğer faydalar			1	1.0									-		1	0.3
Faydasız bulanlar			3	3.1	1	1.3			2	8.0	2	13.3			8	2.2
"Bilmiyorum" diyenler	12	11.0	8	8.2	3	3.8	1	3.8	1	4.0	2	13.3	1	11.1	28	7.7
Belirsiz cevaplar	2	1.8	5	5.1			1	3.8							8	2.2
Toplam	110	100.0	97	99.8	78	99 9	26	99.8	25	100.0	15	99.9	9	99.9	360	99.8

Tablo 64

Turizm'le İlgilenme

	Söke		Selçuk		Kuşadası		Davutlar		Yenihisar		Balat		Doğanbey		Toplam	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Turizmle ilgili iş yapmak isteyen	57	51.8	37	38.1	44	56.4	17	65.4	10	40.0	4	26.6	1	11.1	170	47.2
İstemeyen	40	36.4	47	48.5	33	42.3	6	23.0	15	60.0	11	73.3	8	88.8	160	44.4
Belirsiz cevaplar	13	11.8	13	13.4	1	1.3	3	11.5							30	8.3
Toplam	110	100.0	97	100.0	78	100.0	26	99.9	25	100.0	15	99.9	9	99.9	360	99.9

Tablo 65

Turistlerin Esnafa Karşı Davranışları

	Söke		Selçuk		Kuşadası		Davutlar		Yenihisar		Balat		Doğanbey		Toplam	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
İş ilintisi	36	32.7	35	36.0	35	44.8	8	30.7	4	16.0	4	26.6			122	33.8
Şahsi ilinti	32	29.0	30	30.9	16	20.5	10	38.4	8	32.0	1	6.6	3	33.3	100	27.7
İlgisiz	20	18.2	7	7.2	21	26.9	4	15.3	9	36.0	5	33.3	3	33.3	69	19.2
"Bilmem" diyen	17	15.4	4	24.7	5	6.4	4	15.3	2	8.0	4	26.6	2	22.2	58	16.1
Belirsiz cevaplar	5	4.5	1	1.0	1	1.3			2	8.0	1	6.6	1	11.1	11	3.0
Toplam	110	99.8	97	99.8	78	99.9	26	99.7	25	100.0	15	99.7	9	99.9	360	99.8

Tablo 66

Aile Reislerinin Yapmak İstedikleri Turistik İşler

	Söke		Selçuk		Kuşadası		Davutlar		Yenihisar		Balat		Doğanbey		Toplam	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Otel işletmek	9	15.8	5	13.5	7	15.9	1	5.9	1	10.0	1	25.0	1	100.0	25	14.7
Lokanta açmak	5	8.8	2	5.4	1	2.3	2	11.7	4	40.0	1	25.0			15	8.8
Plaj işletmek	1	1.7													1	0.6
Kahve-Pastahane	4	7.0	2	5.4	1	2.3	1	5.9							8	4.7
Motel-Kamping	1	1.7													1	0.6
Hatıra eşyası	6	10.5	6	16.2	8	18.2	1	5.9	1	10.0					22	12.9
Diğer işler	20	35.1	19	51.3	24	54.5	10	58.8	4	40.0	2	50.0			79	46.5
Belirsiz cevap	11	19.3	3	8.1	3	6.8	2	11.7							19	11.1
Toplam	57	99.9	37	99.9	44	100.0	17	99.9	10	100.0	4	100.0	1	100.0	170	99.9

İtalyan	Birinci derecede Tercihi					1	0.4					-				1	0.09		
	İkinci derecede Tercihi			2	0.6	1	0.4	1	1.2							4	0.3		
	Üçüncü derecede	1	0.3	3	1.0	4	1.7			1	1.3					9	0.8		
Yunan	Birinci derecede Tercihi																		
	İkinci derecede Tercihi			1	0.3			1	1.2							2	0.2		
	Üçüncü derecede	2	0.6	4	1.3	2	0.8									8	0.7		
Diğerleri	Birinci derecede Tercihi			2	0.6											2	0.2		
	İkinci derecede Tercihi	6	1.8	3	1.0	3	1.3	1	1.2							13	1.2		
	Üçüncü derecede Tercihi İşaretlemeyen	6	1.8	2	0.6	5	2.2							1	3.7	14	1.3		
Eksik Değerlendirmeler	Birinci derecede Tercihi	26	7.9	20	6.8	14	6.0	4	5.2	1	1.3	5	11.1	1	3.7	71	6.6		
	İkinci derecede Tercihi	46	13.9	35	12.1	24	10.3	8	10.3	8	10.6	10	22.2	1	3.7	132	12.2		
	Üçüncü derecede	69	20 9	57	19.6	43	18.5	16	20.6	12	16.0	12	26.6	4	14.8	213	19.7		
	Toplam	330	99.8	291	99.6	234	99.9	78	99.6	75	99.6	45	99.8	27	99.9	1080	99.6		

HAYAT SEVİYESİ, DIŞA AÇILMA VE TURİSTE KARŞI VAZİYET ALIŞ İNDEKSLERİ

Buraya kadar yedi yerleşme noktasında sosyal strüktürü ve onun turizmle ilgili yönlerini ayrıntılı bir şekilde gözden geçirdik. Bu bilginin planlama gayeleri için kolayca kullanılmasını sağlamak üzere, hayat seviyesi, dışa açılma ve turistlere karşı davranış konularında genellikle şehirleşmeyi ortaya koyacak bazı münasebetlerin üzerinde durmak gerekir.

Meydana getirdiğimiz ilk indeks hayat seviyesi indeksidir. Bu konuda turisti ilgilendirmesi bakımından üç ayrı nokta üzerinde durulmuştur. Birincisi genellikle yüksek bir hayat seviyesi gösteren şeylerdir (oda adedi, mutfak, koltuk, radyo gibi). İkincisi istihlâk şekillerinde şehirleşme eğilimine işaret edenlerdir -evde ekmek yapmamak, alüminyum tencere kullanmak, karyolada yatmak gibi-. Üçüncüsü turistin alıştığı standarda doğru götürecek istihlâk normları; çamaşır ve yatak takımı değiştirme ve sıklığı, kahvaltıda çay içmek gibi. Bu hususların frekans cetvellerindeki yayılım şekilleri göz önünde tutularak indeksi teşkil etmek üzere çeşitli istihlâk şekillerine şöyle katsayılar verilmiştir:

Evde üç odaya kadar	1
Evde üç odadan fazla oda	2
Evde mutfak var	2
Helâ evin içerisinde	2
Çay, peynir, zeytinle kahvaltı	1
Sabah yağ, reçelle kahvaltı	2
Evde ekmek yapmamak	2
Karyola	3
Radyo	1
Alüminyum tencere	1
Koltuk	1
Haftada bire kadar çamaşır değiştirme	1

Bu kat sayılarının yığılmalarına göre de örneklem beş farklı tabakaya bölünmüştür. Aynı ameliye dışarı açılma indeksinin geliştirilmesi için aşağıdaki hususlar ve katsayılarla tekrar edilmiştir.

Okur-yazar ve yalnız ilk okulu bitirmiş	1
Yalnız liseyi bitirmiş	2
Üniversiteyi bitirmiş	3
Her günden bir kaç ayda bire kadar sık seyahat	2
Daha seyrek seyahat	2
Karısını da İzmir'e götürmüş olmak	1
Sinemaya gitmek	1
Gazete okumak	1
Standart mesafe ölçüsü kullanmak	1
Dünya şehirlerinden Berlin'i bilmek	1
Zaman ölçme âleti kullanmak	1
Rasyonel düşünme ve cevap	1

Bu katsayıların yığılmalarının beşe bölünmesinden de dışa açılmanın en az açılma ile en çok açılma arasında değişen beş kademesi elde edilmiştir. Turiste karşı davranış indeksin geliştirilmesi için ise hem şahsî temas kurma istekleri hem de kurdukları temasın şehirleşme derecesi, anonim olma derecesi ve eğilimi aynı oranda önemli görülmüş katsayılar da ona göre tayin edilmiştir.

Turistten yalnız ecnebileri kastedenler	1
Hem ecnebileri hem yerlileri kastedenler	2
Bilmeyen ya da belirsiz cevap veren	1
Turistlerle ilgili iş yapmak isteyenler	2
Yalnız iktisâdi faydası var demek	1
Hem iktisâdi hem eğitici faydası var demek	2
Soru cevaplandırmaktan öte teması olmamak	1
Beraber yemek yemek, gezmek	2
Otobüste yanyana seyahati kabul etmek	1
Aynı masada yemek yemeği kabul etmek	1
Evinde misafir etmeyi kabul etmek	1
Oğlu ile arkadaşlığını kabul etmek	1
Kızı ile arkadaşlığını kabul etmek	1
Esnafla şahsî münasebet ifade eden	1
Esnafla iş münasebeti ifade eden	3
Bu münasebeti nötr karşılayan	1

Bu katsayıların yayılması da diğerleri gibi beşe bölünerek en az olumludan en çok olumluya kadar değişen beş kademelik bir indeks elde edilmiştir.

Örneklemin her anketi bu katsayılara göre değerlendirilerek tablolar ve grafikler hazırlanmıştır.

(Tablo: 67'de ve grafik 1'de) 7 yerleşme noktasında hayat seviyesi endeksine göre örneklemin dağılışı verilmektedir. Yalnız hemen hazırlatmalıdır ki hayat seviyesi indeksi bu komuniteler çerçevesi içerisinde hazırlanmıştır. Buradaki üst yada üst orta tabaka büyük hatta orta şehirlerin üst tabakası yada üst orta tabakası ile mukayese edilemez. Bu husus göz önünde tutularak tabloya bakılırsa, ilk göze çarpan şey, kasabalarla köylerde hayat seviyesi farklılaşmasının birbirine benzemediğidir. Köylerde en iyi yaşayanlar ancak orta hayat seviyesini bulabiliyorlar. Genellikle nüfus, gene köylerde alt, alt orta ve orta tabakalar arasında aşağı yukarı aynı oranda parçalanmıştır. Buna mukabil kasabalarda nüfus alt tabakadan en üst tabakaya kadar yayılmıştır. Büyük yayılma orta tabakalardadır. Üst tabaka özellikle Söke'de geniştir. Söke ve Kuşadası'na nispetle Selçuk'ta ortalama hayat seviyesi çok daha düşüktür. Hayat seviyesi bakımından Selçuk köylerden, hemen hemen, farklı değildir, denebilir. Selçuk ve köylere kıyasla hem Söke'de hem de Kuşadası'nda hayat seviyesi üst tabakalarda daha büyük bir yığılma göstermektedir. Yalnız bu indeks dahi bu iki komunitenin turistlere temin edilecek barınma yerlerinin standardı bakımından diğerlerinden daha büyük bir potansiyel taşıdığını göstermeye yeter haldedir. Selçuk'ta diğer turizm kaynaklarının ne kadar zengin olduğu 10.000'in üstünde de nüfus birikmiş bulunduğu düşünülürse, hayat seviyesi indeksinin düşüklüğü daha menfi bir değer kazanır. Bu hayat seviyesi ile turizm müesseseleri ve insan gücü bakımından köylerin içerisinden de pek bir şey beklenemez.

Bu komunitenin dışarı açılma indeksleri hem kasabalarda hem de köylerde hayat seviyesi kadar bariz bir çeşitlenme ve yayılma göstermemektedir (Tablo: 68, Grafik: 2). Hiç birinde pek çok dışarı açılmış kimse çıkmamıştır. Köylerde çok açılmış kim-

se de yoktur. Yedi yerleşme noktasında da örneklem orta derece açılma gruplarında toplanmaktadır. Bu ziraî toplumlar, hem kasabalar hem köyler bütün ulaşım ve haberleşme imkânlarına rağmen kendi içlerine yönelmiş toplumlardır. Kendilerini en fazla gene civar kasaba ve merkezlerle birleştirmektedirler. O yüzden imkânlara rağmen açılmaları, dış dünya ile bütünleşmeleri tam olamamaktadır. Onun için buralarda turistik gelişmeleri planlarken toplumun bütününün henüz dünya ile ilgisinin ve kendi komunitesi dışındaki bilgisinin çok olmadığını ve dolayısıyla kendisini çok mühim sayıp merkeze koyduğunu, başkalarını anlamak onlarla iş münasebeti gibi yeni münasebetlere girmek için gayret sarfetmeyeceğini hatırda tutmak lazımdır.

Hayat seviyesinin yayılma tarzına ve dışarı açılma derecelenmesinin sınırlı olmasına rağmen bu komunitelerin hepsi uzun zamandır turistlerin yolu üzerinde yerler oldukları için turistlere karşı olumlu bir tutumları vardır. Turistlere karşı en olumlu vaziyet alış Kuşadası'nda görülmektedir (Tablo: 69, Grafik: 3). Kuşadası'na ait diğer indeksler ve Kuşadası'nın bugünkü turistik hayatı düşünülürse bu oran çok kolay anlaşılır. Köylerin orta derecede olumlu vaziyet alışları da anlamlıdır. Burada Selçuk'un orta ve ortanın altında olumlu tutumu ise ilgi çekicidir. Birçok defalar söylendiği gibi Selçuk yeni köyden göç etmiş nüfusu düşük hayat seviyesi ve dışarı açılma indeksi ile birlikte turiste karşı ancak orta derecede bir olumlu vaziyet alış gösterebilmektedir. Burası turistlerin en çok geldiği yer olmasına rağmen burda kalmamaları, yukarda saydığımız sebeplerle birlikte Selçuk'u ayak altı olmayan bir köy durumuna indirmektedir.

Bu yerleşme noktalarını sosyal bünye bakımından turistik gelişme potansiyeli yönünden değerlendirirken her üç indeksin birbiri ile nasıl bağlandığına aralarında nasıl bir korelasyon bulunduğuna dikkat etmek gerekir.

Tablo: 70'de Söke'de en alt hayat seviyesinde olanların aynı zamanda en az açılmış kimseler olduğu açıkça görülmektedir. En üst tabakaya mensup olanların içerisinde de en az dışarıya açılmış kimseler yoktur. Üst orta ve üst tabakalar orta açılma

derecesinde, alt orta ve orta tabakalardakiler de az açılma derecesinde yığılma göstermektedirler. Böylece Söke'de hayat seviyesi ile dışarı açılma dereceleri arasında müsbet bir bağlantı olduğu ortaya çıkmaktadır. Hayat seviyesi ile turiste karşı vaziyet alış indeksi ise biraz daha yayık olmakla beraber gene benzer korelasyon göstermektedir (Tablo: 71). En üst tabaka en olumlu yerde toplanmakta diğer hayat seviyelerindekilerse orta olumlulukta birleşmektedir. Dışarı açılma ve turiste karşı vaziyet alışları ise tamamen birbirine bağlı olarak değişmekte, artmakta yada eksilmektedir (Tablo: 72). En az dışarı açılmış grup turiste karşı davranışlarında nihayet orta derecede bir olumluluğa varmakta, daha üstüne çıkamamaktadır. Dışarıya çok açılmış gruplarda olumsuz bir vaziyet alışa rastlanmamakta, orta derecede veya daha fazla olumlu vaziyet alışlar görülmektedir. Orta derecede dışarı açılmış olanların büyük çoğunluğu da (%88.2) turiste karşı orta derecede ve daha çok olumlu vaziyet alışlara sahiptir. Bu hali ile Söke'de diğer komunitelerin hepsinden fazla bir turizm potansiyeli müşahede edilmektedir (Grafik: 4).

Kuşadası'nda dışarı açılma derecesi çok istikrarlıdır (Tablo: 73). Son zamanlara kadar ana yollardan uzakta kalmış olduğu, son zamanlarda da kesif bir şekilde turistlerle ve turizmle karşılaştığı için hemen hemen nüfusun hepsi dışarıya açan faktörlerin tesiri altında aynı derecede kalmışlardır. Bu vaziyet dolayısıyla dışarı açılma indeksi sadece az açılma ile orta derecede açılma arasında değişmektedir. Hayat seviyesi farklılaşmasının orta tabakasında ve onun üstünde de orta derecede açılmış olanlar büyük çoğunluğu teşkil etmektedir (Tablo: 73). Turiste karşı davranışlar çok olumsuzdan çok olumluya kadar değişmektedir. Mamafih üst tabakada orta derecede olumlu vaziyet alışın altına düşmemektedir. Alt orta, orta, üst orta gruplarda, olumsuz vaziyet alışların oranı %26.6'ya kadar yükselebilmektedir (Tablo: 74). Bu bakımdan hayat seviyesi turiste karşı alınan vaziyetin manalı olarak farklılaştığı bir ortam değil gibi görünmektedir. Yukarda da söylediğimiz gibi, Kuşadası sosyal bünyesini içerden etkileyecek tesirlerle dışarı açılmamıştır.

Esas itibari ile 5-6 sene evvelki izole halini değiştirecek turist akınından başka manalı bir şey olmamıştır. Turist akımı da komuniteyi standart ölçülerle dışarı açmamış, şahsî tolerans halinde turiste karşı çok olumsuzdan çok olumluya kadar değişen fakat çoğunluğu orta derecede olumlu ile çok olumlu vaziyet alış arasında yığılan bir vaziyet alışa götürmüştür (Tablo: 75 ve Grafik: 5). Mamafih hayat seviyesinin nisbi yüksekliği turiste karşı vaziyet alışın olumlu bölümlerde yığılması ile bu kasaba yüksek derecede turizm potansiyeli taşımaktadır. Turizm geliştikçe, üzerinde durulması icap eden bir noksanlık olan dışa açılmada sınırlı kalmış olması da süratle kaybolacaktır.

Selçuk'a gelince; burada indekslerin mukayesesi dışarı açılmada öbür kazalara oldukça benzer bir yayılma göstermekle beraber hayat seviyesi endeksi üst orta ve üst tabakalarda çok düşük oranlar vermektedir. Turistlere karşı alınan vaziyette de olumlu grupta diğer kazalardan az ve olumsuz ve çok olumsuz gruplardan daha fazla yığılma vardır. Dışarı açılmanın da sadece orta derece olduğuna dikkat edilirse, Selçuk'un bu mukayeseden de bugünkü hali ile turizm potansiyeli bakımından söke ve Kuşadası kadar vaitkâr olmadığı hemen ortaya çıkar (Tablo: 76, 78 ve Grafik: 6).

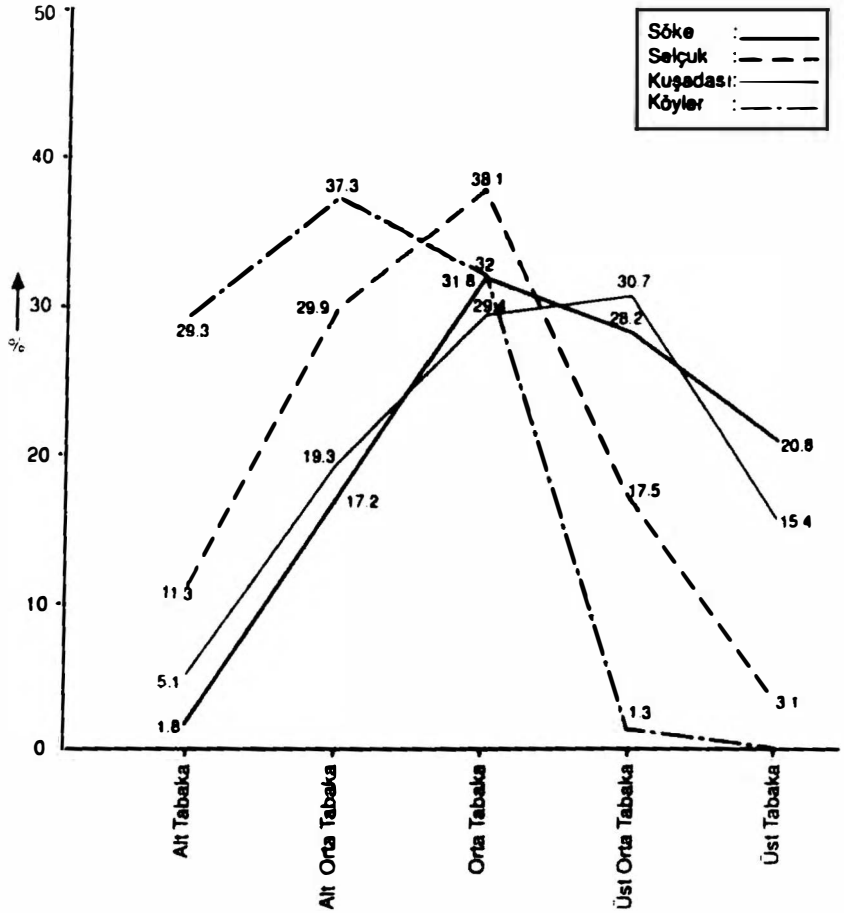
Köy indekslerinin kıyaslanmasından ise, Söke ve Kuşadası ile kıyaslanamayacak kadar düşük hayat seviyesi, malıdut dışarı açılma her komuniteden fazla orta olumlulukta bir vaziyet alışa sahip olmaları ile, şu anda turizm planlaması bakımından sadece ikinci derece bir rol oynayabilirler gibi görünmektedir (Tablo: 79, 80, 81 ve Grafik: 7).

Tablo 67
Hayat Seviyesi İndeksi

	Söke		Selçuk		Kuşadası		Davutlar		Yenihisar		Balat		Doğanbey		Toplam	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Alt tabaka	2	1.8	11	11.3	4	5.1	9	34.6	6	24.0	7	46.6			39	10.8
Alt-Orta tabaka	19	17.2	29	29.9	15	19.3	8	30.7	9	36.0	6	40.0	5	55.5	91	25.2
Orta tabaka	35	31.8	37	38.1	23	29.4	9	34.6	10	40.0	2	13.3	3	33.3	119	33.1
Üst-Orta tabaka	31	28.2	17	17.5	24	30 7							1	11.1	73	20.3
Üst tabaka	23	20.8	3	3.1	12	15.4									38	10.5
Toplam	110	99.8	97	99.9	78	99.9	26	99.9	25	100.0	15	99.9	9	99.9	360	99.9

Grafik 1

Hayat Seviyesi İndeksinin Kıyaslanması

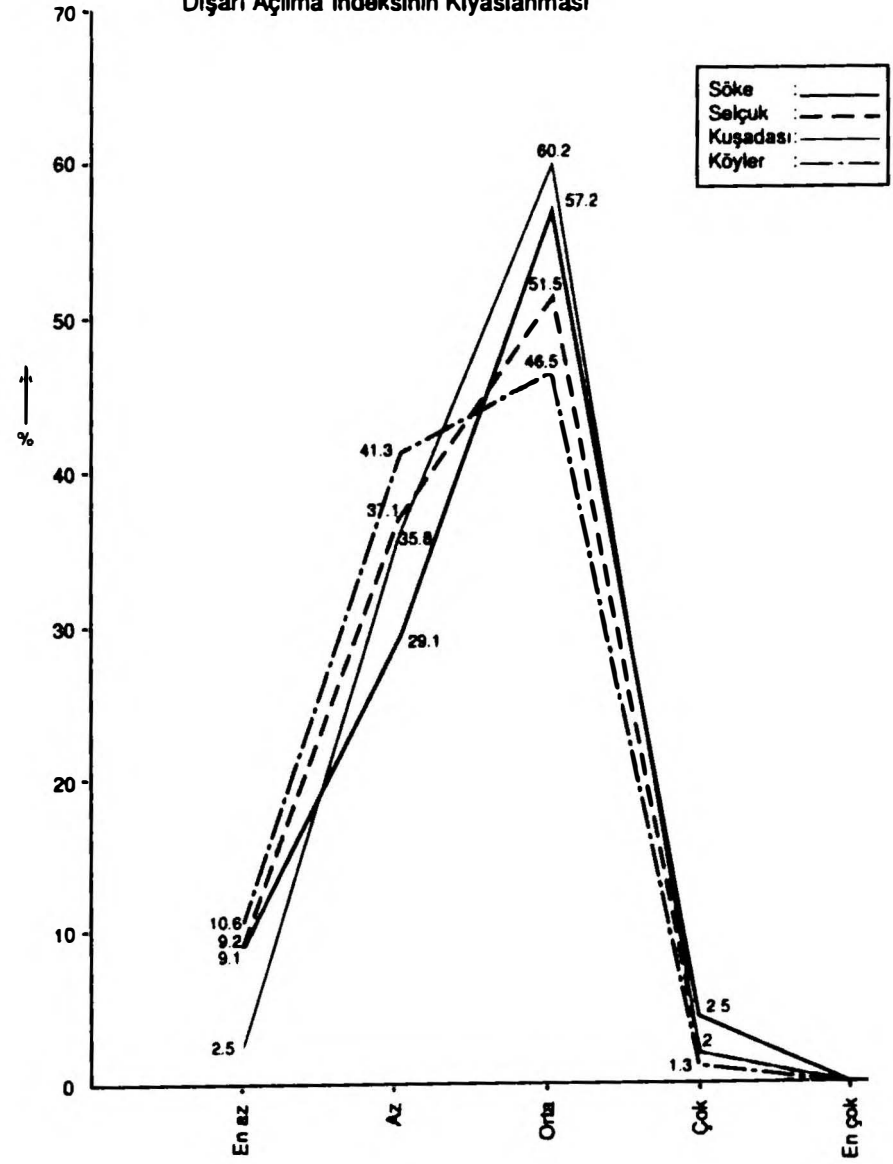

Tablo 68

Dışarı Açılma İndeksi

	Söke		Selçuk		Kuşadası		Davutlar		Yenihisar		Balat		Doğanbey		Toplam	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
En az	10	9.1	9	9.2	2	2.5	1	3.8	3	12.0	4	26.6			29	8.0
Az	32	29.1	36	37.1	28	35.8	7	26.9	13	52.0	8	53.3	3	33.3	127	35.2
Orta	63	57.2	50	51.0	47	60.2	17	65.4	9	36.0	3	20.0	6	66.6	195	54.2
Çok	5	4.5	2	2.0	1	1.3	1	3.8							9	2.5
En çok																
Toplam	110	99.9	97	99.8	78	99.8	26	99.9	25	100.0	15	99.9	9	99.9	360	99.9

Grafik: 2
Dışarı Açılma İndeksinin Kıyaslanması

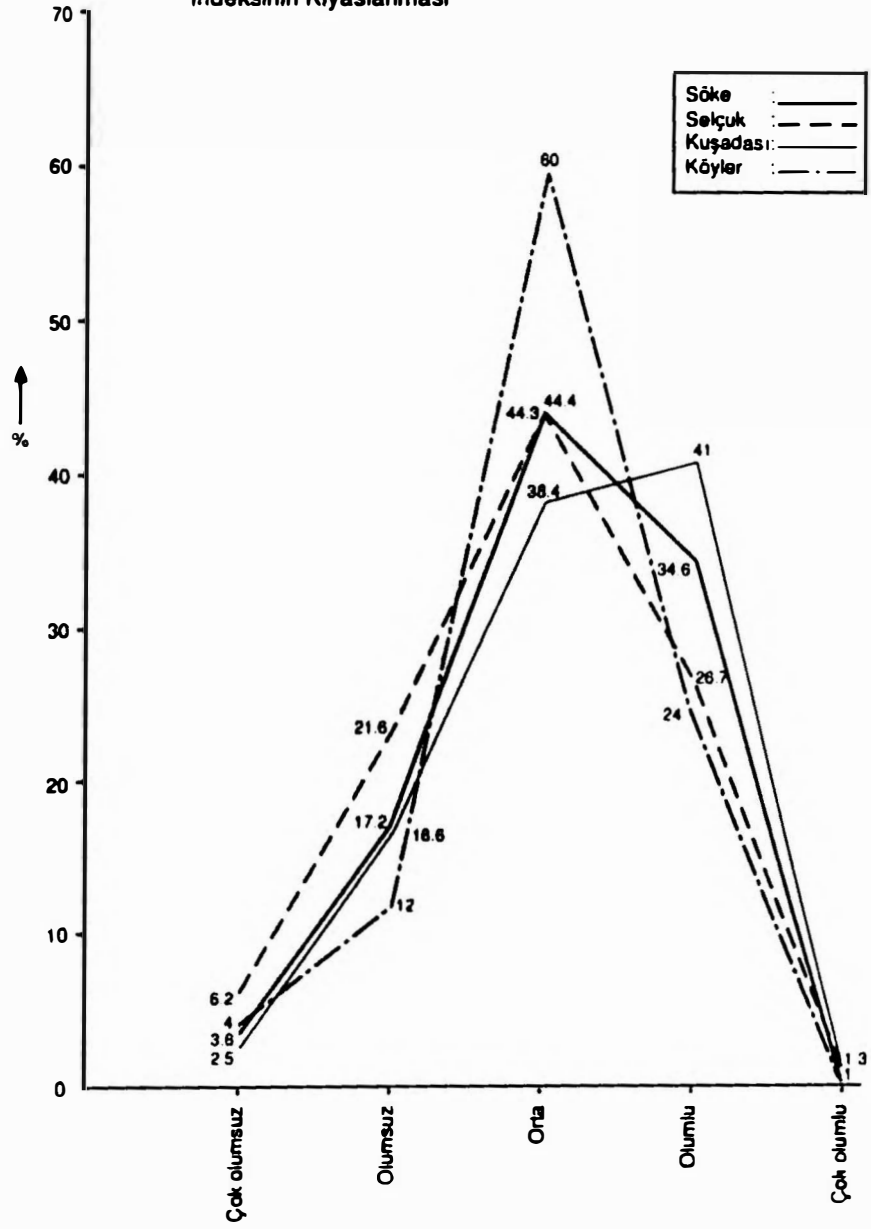
Tablo 70

Turiste Karşı Vaziyet Alış İndeksi

	Söke		Selçuk		Kuşadası		Davutlar		Yenihisar		Balat		Doğanbey		Toplam	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Çok olumsuz	4	3.6	6	6.2	2	2.5	1	3.8			2	13.3	-		15	4.1
Olumsuz	19	17.2	21	21.6	13	16.6	1	3.8	4	16.0	1	6.6	3	33.3	62	17.2
Orta	49	44.4	43	44.3	30	38.4	11	42.3	17	68.0	11	73.3	6	66.6	167	46.4
Olumlu	38	34.6	26	26.7	32	41.0	13	50.0	4	16.0	1	6.6			114	31.6
Çok olumlu			1	1.0	1	1.3									2	0.5
Toplam	110	99.9	97	99.8	78	99.8	26	99.9	25	100.0	15	99.8	9	99.9	360	99.8

Grafik: 3

Turiste Karşı Vaziyet Alış İndeksinin Kıyaslanması

Tablo 71

Söke'de Hayat Seviyesi ve Dışarı Açılma İndeksleri Korelasyonu

Hayat Seviyesi / Dışarıya Açılma	Alt Tabaka		Alt-Orta Tabaka		OrtaTabaka		Üst-Orta Tabaka		Üst Tabaka		Toplam	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
En az	2	100.0	5	26.3	2	5.7	1	3.2	-		10	9.1
Az			8	42.1	14	40.0	5	16.1	5	21.7	32	29 1
Orta			5	26.3	17	48.5	25	80.6	16	69.5	63	57.2
Çok			1	5.2	2	5.7			2	8.7	5	4.5
En çok												
Toplam	2	100.0	19	99.9	35	99.9	31	99.9	23	99.9	110	99.9

Tablo 72

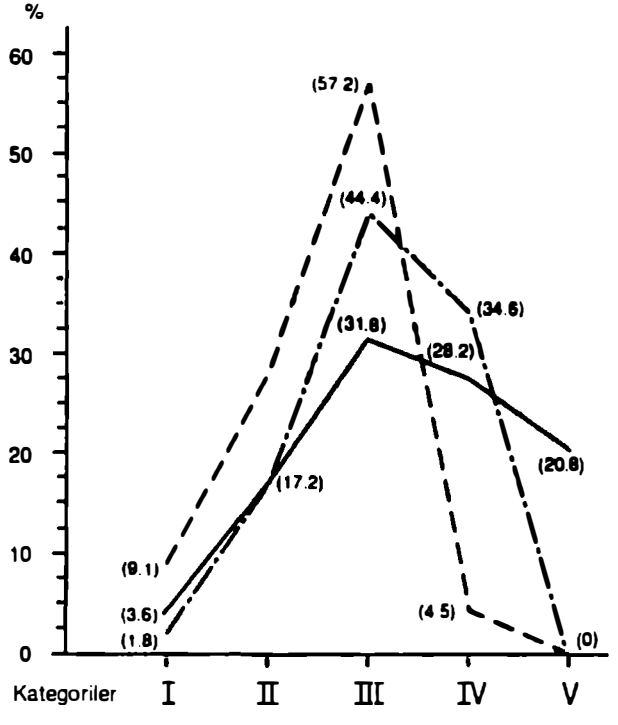
Söke'de Hayat Seviyesi ve Turiste Karşı Vaziyet Alış İndeksleri Korelasyonu

Hayat Seviyesi / Turiste Karşı Vaziyet Alış	Alt Tabaka		Alt-Orta Tabaka		Orta Tabaka		Üst-Orta Tabaka		Üst Tabaka		Toplam	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Çok olumsuz			2	10.5	1	2.8	1	3.2			4	3.6
Olumsuz	2	100.0	6	31.6	3	8.5	5	16.1	3	13.0	19	17.2
Orta			10	52.5	18	51.3	16	51.5	5	21.7	49	44.4
Olumlu			1	5.2	13	37.2	9	29.0	15	65.2	38	34.6
Çok olumlu												
Toplam	2	100.0	19	99.8	35	99.8	31	99.8	23	99.9	110	99.8

Tablo 73

Sôke'de Dışarı Açılma ve Turiste Karşı Vaziyet Alış İndeksleri Korelasyonu

Dışarı Açılma / Turiste Karşı Vaziyet Alış	Alt Tabaka		Alt-Orta Tabaka		OrtaTabaka		Üst-Orta Tabaka		Üst Tabaka		Toplam	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Çok olumsuz	2	20.0	2	6.2							4	3.6
Olumsuz	4	40.0	7	21.8	8	12.7					19	17.2
Olumlu	4	40.0	15	46.8	27	42.8	3	60.0			49	44.4
Orta olumlu			8	25.0	28	44.4	2	40.0			38	34.6
Çok olumlu	-		-				-		-			
Toplam	10	100.0	32	99.8	63	99.9	5	100.0			110	99.8

Grafik: 4
Söke İndekslerinin Kıyaslanması

	———	— — —	—·—
	Hayat seviyesi	Dışarı açılma	Turiste vaziyet
I	Alt tabaka	En az	Çok olumsuz
II	Alt orta	Az	Olumsuz
III	Orta	Orta	Orta
IV	Üst orta	Çok	Olumlu
V	Üst	En çok	Çok olumlu

Tablo 74

Kuşadası'nda Dışarı Açılma ve Turiste Karşı Vaziyet Alış İndeksleri Korelasyonu

Dışarı Açılma Turiste Karşı Vaziyet Alış	Alt Tabaka		Alt-Orta Tabaka		OrtaTabaka		Üst-Orta Tabaka		Üst Tabaka		Toplam	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Çok olumsuz	1	50.0	1	3.5							2	2.5
Olumsuz	1	50.0	7	25.0	5	10.7					13	16.6
Orta			11	39.2	19	40.3					30	38.4
Olumlu			9	32.1	22	46.7	1	100.0			32	41.0
Çok olumlu					1	2.1					1	1.3
Toplam	2	100.0	28	99.8	47	99.8	1	100.0			78	99.8

Tablo : 75

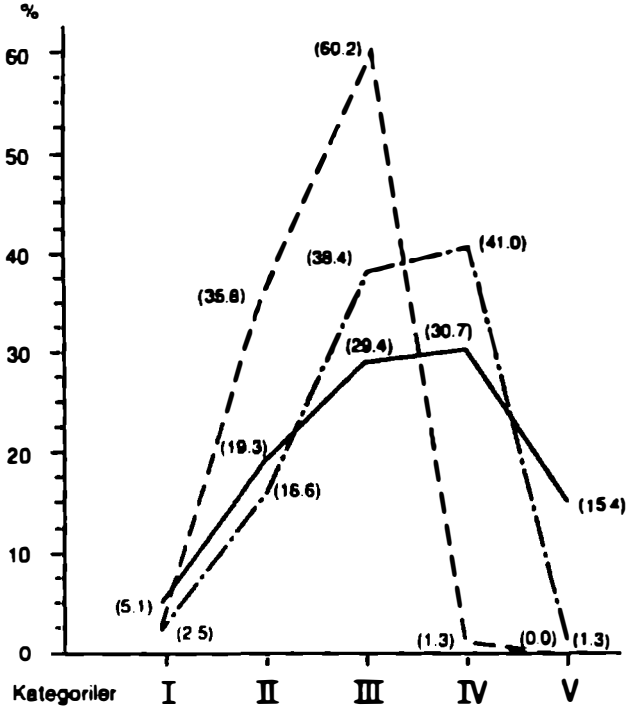
Kuşadası'nda Hayat Seviyesi ve Turiste Vaziyet Alış İndeksleri Korelasyonu

Hayat Seviyesi / Turiste Karşı Vaziyet Alış	Alt Tabaka		Alt-Orta Tabaka		Orta Tabaka		Üst-Orta Tabaka		Üst Tabaka		Toplam	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Çok olumsuz					2	8.7			-		2	2.5
Olumsuz			4	26.6	3	13.0	6	25.0			13	16.6
Orta	2	50.0	4	26.6	10	43.4	8	33.3	6	50.0	30	38.4
Olumlu	2	50.0	7	46.6	8	34.7	10	41.6	5	41.5	32	41.0
Çok olumlu									1	8.3	1	1.3
Toplam	4	100.0	15	99.8	23	99.8	24	99.8	12	99.8	78	99.8

Tablo 76

Kuşadası'nda Hayat Seviyesi ve Dışarı Açılma İndeksleri Korelasyonu

Hayat Seviyesi / Dışarı Açılma	Alt Tabaka		Alt-Orta Tabaka		OrtaTabaka		Üst-Orta Tabaka		Üst Tabaka		Toplam	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
En az					2	8.7					2	2.5
Az	2	50.0	11	73.2	9	39.0	9	16.6	2	16.6	28	35.8
Orta	2	50.0	4	26.6	12	52.1	19	79.1	10	83.3	47	60.2
Çok							1	9.1			1	1.3
En çok												
Toplam	4	100.0	15	99.8	23	99.8	24	99.8	12	99.9	78	99.8

Grafik: 5
Kuşadası İndekslerinin Kıyaslanması

	———	— — —	—·—
	Hayat seviyesi	Dışarı açılma	Turiste vaziyet
I	Alt tabaka	En az	Çok olumsuz
II	Alt orta	Az	Olumsuz
III	Orta	Orta	Orta
IV	Üst orta	Çok	Olumlu
V	Üst	En çok	Çok olumlu

Tablo 78

Selçuk'da Hayat Seviyesi ve Turiste Karşı Vaziyet Alış İndeksleri Korelasyonu

Hayat Seviyesi / Turiste Karşı Vaziyet Alış	Alt Tabaka		Alt-Orta Tabaka		Orta Tabaka		Üst-Orta Tabaka		Üst Tabaka		Toplam	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Çok olumsuz	1	9.1	4	13.8	1	2.7			-		6	6.1
Olumsuz	2	18.2	8	27.5	7	18.9	2	11.7	2	6.6	21	21.6
Orta	6	54.5	9	31.0	18	48.6	10	58.8			43	44.3
Olumlu	2	18.2	8	27.5	11	29.7	4	23.5	1	33.3	26	26.7
Çok olumlu							1	5.8			1	1.0
Toplam	11	100.0	29	99.8	37	99.9	17	99.8	3	99.9	97	99.8

Tablo 79

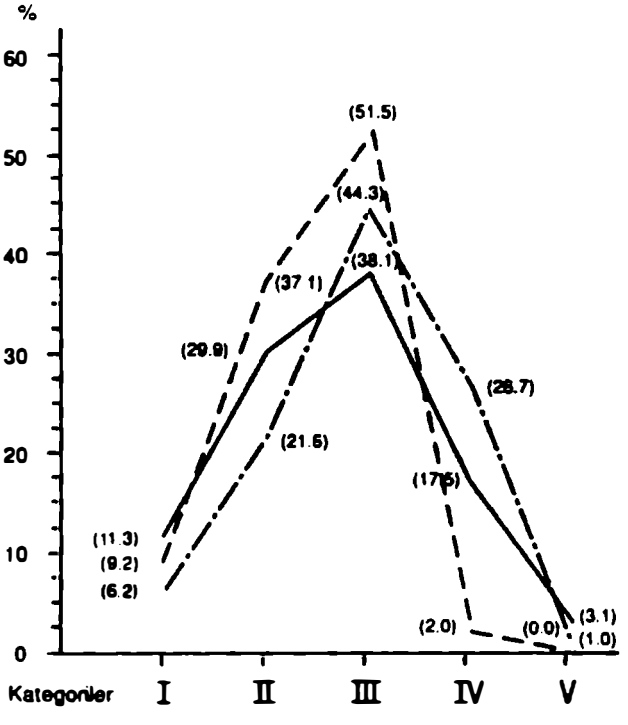
Selçuk'da Dışarı Açılma ve Turiste Karşı Vaziyet Alış İndeksleri Korelasyonu

Dışarı Açılma / Turiste Karşı Vaziyet Alış	En Az		Az		Orta		Çok		En Çok		Toplam	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Çok Olumsuz	3	33.3	3	8.3							6	6.1
Olumsuz	4	44.4	10	27.7	7	14.0					21	21.6
Orta	1	11.1	18	49.9	23	46.0	1	50.0			43	44.3
Olumlu	1	11.1	5	13.9	19	38.0	1	50.0			26	26.7
Çok Olumlu					1	2.0					1	1.0
Toplam	9	99.9	36	99.8	50	100	2	100.0	-		97	99.8

Tablo 80

Selçuk'da Hayat Seviyesi ve Dışarıya Açılma İndeksleri Korelasyonu

Hayat Seviyesi / Dışarı Açılma	Alt Tabaka		Alt-Orta Tabaka		Orta Tabaka		Üst-Orta Tabaka		Üst Tabaka		Toplam	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
En az	3	27.2	4	13.8	2	5.4					9	9 2
Az	6	54.5	14	48.1	12	32.4	2	11.7	2	66.6	36	37.1
Orta	2	18 2	11	37.8	23	62.1	13	76.4	1	33.3	50	51.1
Çok							2	11.7			2	2.0
En Çok												
Toplam	11	99.9	29	99.7	37	99.9	17	99.8	3	99.9	97	99.8

Grafik: 6
Selçuk İndekslerinin Kıyaslanması

	———	– – –	—·—
	Hayat seviyesi	Dışarı açılma	Turiste vaziyet
I	Alt tabaka	En az	Çok olumsuz
II	Alt orta	Az	Olumsuz
III	Orta	Orta	Orta
IV	Üst orta	Çok	Olumlu
V	Üst	En çok	Çok olumlu

Tablo : 81

Köylerde Hayat Seviyesi ve Turiste Karşı Vaziyet Alış İndeksleri Korelasyonu

Hayat Seviyesi / Turiste Karşı Vaziyet Alış	Alt Tabaka		Alt-Orta Tabaka		Orta Tabaka		Üst-Orta Tabaka		Üst Tabaka		Toplam	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Çok Olumsuz	2	9.1	2	3.5							3	4.0
Olumsuz	3	13.6	4	14.3	2	8.3					9	12.0
Orta	11	50.0	16	57.1	17	70.7	1	100.0			45	60.0
Olumlu	6	27.2	7	25.0	5	20.8			-		18	24.0
Çok Olumlu												
Toplam	22	99.9	28	99.9	24	99.8	1	100.0			75	100...

Tablo 82

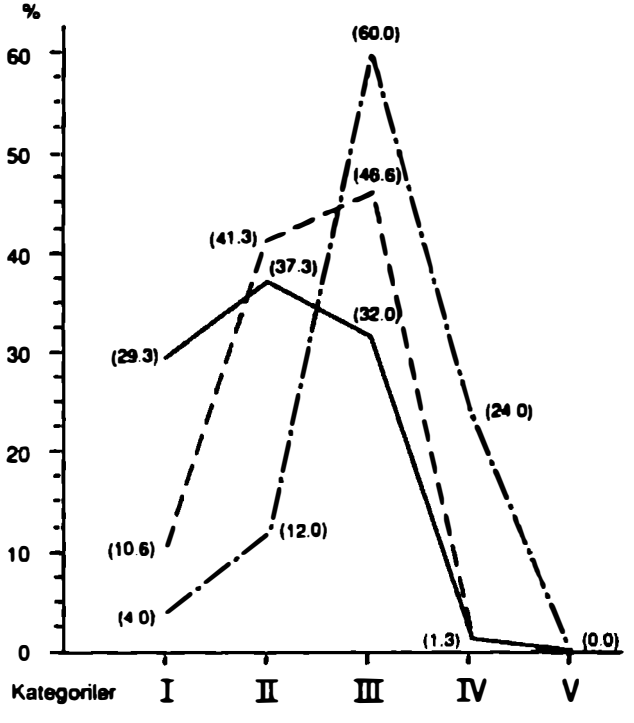
Köylerde Dışarı Açılma ve Turizme Vaziyet Alış İndeksleri Korelasyonu

Dışarı Açılma Turiste Karşı Vaziyet Alış	Alt Tabaka		Alt-Orta Tabaka		Orta Tabaka		Üst-Orta Tabaka		Üst Tabaka		Toplam	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Çok Olumsuz	2	25.0	1	3.2							3	4.0
Olumsuz	3	37.5	3	9.7	3	8.5					9	12.0
Orta	3	37.5	24	77.3	18	51.3					45	60.0
Olumlu			3	9.7	14	40.0	1	100.0			18	24.0
Çok Olumlu					-		-		-			
Toplam	8	100.0	31	99.9	35	99.8	1	100.0			75	100.0

Tablo : 83

Köylerde Hayat Seviyesi ve Dışarı Açılma İndeksleri Korelasyonu

Hayat Seviyesi / Dışarı Açılma	Alt Tabaka		Alt-Orta Tabaka		Orta Tabaka		Üst-Orta Tabaka		Üst Tabaka		Toplam	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
En az	5	22.7	3	10.7							8	10.6
Az	10	45.4	13	46.4	7	29.1	1	100.0			31	41.3
Orta	7	31.8	12	42.8	16	66.6					35	46.6
Çok					1	4.1					1	1.3
En Çok												
Toplam	22	99.9	28	99.9	24	99.8	1	100.0	-		75	99.8

Grafik: 7
Köy İndekslerinin Kıyaslanması

	———	— — —	—·—·—
	Hayat seviyesi	Dışarı açılma	Turiste vaziyet
I	Alt tabaka	En az	Çok olumsuz
II	Alt orta	Az	Olumsuz
III	Orta	Orta	Orta
IV	Üst orta	Çok	Olumlu
V	Üst	En çok	Çok olumlu

SONUÇLAR

Bu araştırmada Batı Anadolu'da Söke, Kuşadası, Selçuk, Yenihisar, Davutlar, Balat ve Doğanbey komunitelerinde ilk problem olarak sosyal hayatın turizme tesir edecek şehirleşme, dışarıya açılma nokta ve derecelerinin tesbiti ele alınmıştır. Sonra bu komunitelerde bugün turistlere ve turizm faaliyetlerine karşı alınan vaziyet (attitude) tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu iki temel cephenin incelenmesi iki değişik seviyede yapılmıştır. Önce gündelik sosyal hayatın çeşitli şehirleşme ve dışarıya açılma noktalarında turistik faaliyetleri etkileyiş tarzı ele alınmıştır. Turiste karşı vaziyet alışlar da gene ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir. İkinci seviyede bu hususların derli toplu kavranabileceği, kolayca ifade edilebileceği indeksler geliştirilmiştir. Böylece hem gerektiği kadar ayrıntılı gözlemler yapılmış, hem de indeksler yolu ile kısa ve toplu nihaî bir bilgi sahibi olunmuştur.

Bu yedi yerleşme noktasının hepsinde nüfusun iki büyük ve müşterek özelliği göze çarpmaktadır. Herşeyden evvel bu nüfus son yüz sene içerisinde çok çeşitli yerlerden göç etmiş gruplarda müteşekkildir. Yerli nüfus diye birşey görmek mümkün değildir. Onun için yabancı memleket, yabancı kavramları çok vazıhtır. Fakat ne de olsa, tam yerine oturmuş bir nüfus değildir. Hele son on sene içerisinde gelen ve Selçuk'ta yerleşmiş olanlar, meselâ, çok çekingen ve dışarıya kapalı gruplardır. Dolayısıyla bu nüfus bütün eğilimlerinde istisnaî haller göstermektedir. Aile reisi yaşının genç olması, ailenin küçük olması, çocuk sayısının az olması (Tablo: 84) hep göç etmiş gruplar olması itibariyle anlamlıdır. Bu nüfusun ikinci özelliği varlıklı ziraî toplumlara has bir şekilde Türkiye ortalamasından çok daha az artmasıdır. O bakımdan istikrarlı ve dengeli bir nüfustur.

Bu yerleşme noktalarının hepsinde nüfusun temel iktisâdi faaliyeti ziraattir. Mevcut sanayi, sınaî nebatları birinci derece-

de işleyen sanayidir. Bütün nüfus dolayısıyla de olsa ziraatla ilgilidir. Söke ve Kuşadası'nda biraz daha fazla şehir karakteri taşımaktadır. Fakat diğer komunitelerde şehirleşme derecesi arasındaki fark hiç de kalite farkı değildir. Bu toplumlardaki meslek dağılımları, mesleklere karşı vaziyet alışlar, iş ve servet hakkındaki kavramlar durgun ziraî toplum özellikleri göstermektedir. Turizm gibi alışılmamış yollardan yatırım teşebbüsü beklerken fazla nikbin olmamak gerekir. Buradaki şartlara göre orta zenginlikteki tüccar ve esnaf grubu büyük tesislere girişmese bile, bugün bölgenin çok ihtiyacı olan küçük ebatta, standardı yüksekçe lokallere yatırım yapabilir.

Bu komunitelerin içerisinde ev şartları kısmen Söke'de ve Kuşadası'nda düzgündür. Kuşadası'nda Akdeniz mimarîsinin özelliklerini muhafaza eden mahalleler ve bu mahallelerde korunmaya değer 150 senelik hatta daha eski sağlam evler vardır. Mahalli havanın muhafaza edilmesi değer olan bu mahalle ve evlerde ortalama oda adedi de yüksektir. Kadın ve erkek münasebetleri, evvela evli çiftlerin yerleştirilmesi ile başlanarak halledilebilirse, bu binalar, sıhhî tesis standardı biraz yükseltilerek pansiyon açmak için çok elverişlidir (Helâ, banyo ve mutfak standartları her yerde düşüktür). Selçuk ve köyleri ev standartları bakımından en düşük yerlerdir. Mamafih kazaların hepsinde su ve elektrik vardır. Bu ilk asgarî şartın mevcut olması demektir. Hayat şartları bakımından turistik tesislerin standartlarına doğrudan doğruya tesir eden bazı özellikler vardır. Bunlardan biri tek başına bir odada yatma itiyadının bulunmamasıdır. Onun için otellerde bir odada 5-6 yatak bulunmakta, kimse de bundan rahatsız olmamaktadır. Bir başka itiyat da evlerde yatak takımlarının peçetelerin, kullanan değiştikçe yenilerinin çıkarılmaması, "kirleninceye" kadar beklenmesidir. Halbuki buraların nüfusu belki Türkiye'nin en temiz, en sık yıkanan kimselerinden müteşekkildir, fakat "temiz" anlayışları biraz değişiktir. Buralarda ev döşeme usullerinde sedirler, kilimler ve bakır kaplar kendine has özelliği olan güzel mahalli eşyalardandır. Mamafih dışarı açılma ile koltuk, alüminyum tencere gibi eşyalar da girmiştir.

Gıda bakımından hem kahvaltılar, hem de zeytin yağı kullanılan yemekler bakımından gıda itiyatları, ev dışında yabancılara hitap eden müesseselerde problem olarak ortaya çıkmaktadır. Giyime gelince erkeklerinki tamamiyle şehirleşmiştir. Kadınlarınki çok çeşitlenme göstermektedir. Yüzünü kapatmaması ve kaçmaması şartı ile, büyük bez örtülerin ve Kuşadası ve civarında kullanılan peştamalların bile mahalli rengi olması bakımından ilgi çekici olduğu düşünülebilir.

Bugün memleketimizde olduğu gibi, örneklememize giren yedi yerleşme noktasında da boş zaman faaliyetleri hiç bir bakımdan örgütlenmemiştir. Çalışma ve eğlenme düzenleri birbirinden tam farklılaşmamıştır. Diğer bir özellik de kadın erkek segregasyonunun bu faaliyetlerde kuvvetle belirmesidir.

En yaygın boş zaman müesseselerinden kahveler, tam ticarîleşmiş, anonimleşmiş bir müessese değildir. Tam ticarîleşmiş müesseselerin rahat ettiren tecessüsten uzak ilintisi, buralarda yoktur. Dolayısıyla yabancılar için buralardan faydalanmak maceradır. Bunların ıslahı hafif içecek şeyler veren, rahat dinlenecek yer haline gelmesi ve hepsinde tuvalet temini ile mümkündür. Kahvelerde ve diğer dinlenme yerlerinde radyo çalışması tam bir problemdir. Halk tamamiyle son 70-80 sene içerisinde çökmekte olan imparatorluğun çeşitli yerlerinden göçtüğü için folk tradisyonu, halk sanatları özellikleri kaybolmuştur. Mamafih yağlı güreşler ıslah edilebilir. Diğerlerini şimdi yeniden gösterilerle geliştirmek gerekir.

Komunitelerin kendi hayatları değişmeden, belirli bir standarda ve kadın erkek hayatında bir bütünleşmeye varmadan sırf turistler için belirecek her müessesenin aksayacağı, bir zaman sonra kalitesinden kaybedeceği muhakkaktır. Kontrollerin ve standartların bu husus göz önünde bulundurularak tayin ve tespit edilmesi gerekir. Bu günkü hali ile özellikle Söke ve Kuşadası'ndaki kahve, lokanta, otel gibi müesseseler yazın gelen ve iki kutupta olan nüfusa hizmet etmektedir. Bir grup işçiler -ziraî işçiler- diğeri turistlerdir. İşçiler için yapılan yatırımlar çok daha az ve buna mukabil daha çabuk kâr bırakan bir yatırım olduğu için heves eden çoktur. Üstelik standardın düşmesi-

ne de sebep olmaktadır. Orta seviyede yatırımda bu husus dikkatle göz önünde bulundurulmalıdır.

Söke'deki müesseseler daimi gelip geçen müşterisi olduğu için diğer yerlerinkinden çok daha iyidir.

Ulaşım, haberleşme ve genellikle dışa açılma bakımından bu yerleşme noktalarının hepsi zengin imkânlara sahiptir. Esas itibarîyle temel özellikler bakımından hepsi birbirine benzemektedir. Hepsi düzgün yollarla civar merkezlere bağlıdır. Haberleşme imkânı ve kesafeti bakımından sadece köylerle kazalar arasında bir fark görülmektedir. 7 yerleşme noktasında da nüfus hareketlidir. Bizim memleketimizde ziraî nüfuslardan beklenebilecek en yüksek hareketliliğe sahiptir denebilirler. Günlük hayat tempoları ziraî toplumların tabiat düzenine bağlı temposundan kurtulmaya doğru gitmektedir. Dışarıya açılma da en önemli vasıtalardan olan radyo ve gazete yaşantılarını standart temel kavramlar ile ifade edebilmek her komunitede yaygındır. Bütün dışarıya açılma noktalarında Söke, Kuşadası ve Davutlar daha ileri safhada olmak üzere, bu yerleşme noktalarının yabancı ve turistlerle tatminkâr temaslar kurabilecekleri açıkça görülmektedir.

Hayat seviyesi indeksinin yayılışı Söke ve Kuşadası'nda üst tabakalarda daha büyük bir yığılma göstermektedir. Selçuk'ta ve köylerde ise bu indeks çok düşüktür. Dışarı açılma indeksleri ise hem üç kasabada hem de köylerde hayat seviyesi kadar farklılaşma ve yayılma göstermemektedir. Yedi yerleşme noktasında da dışarı açılma orta derecede toplanmaktadır. Turistlere karşı vaziyet alışları bakımından bütün komunitelerin olumlu bir tutumu vardır. En olumlu vaziyet alış Kuşadası ve Söke'dedir. Selçuk ancak köyler kadar olumlu bir vaziyet alış gösterebilmektedir. Köyden yeni göç etmiş nüfusu, düşük hayat seviyesi ve dışarı açılma indeksi ile birlikte Selçuk sosyal bakımdan turizm için problem nokta olmak eğilimindedir.

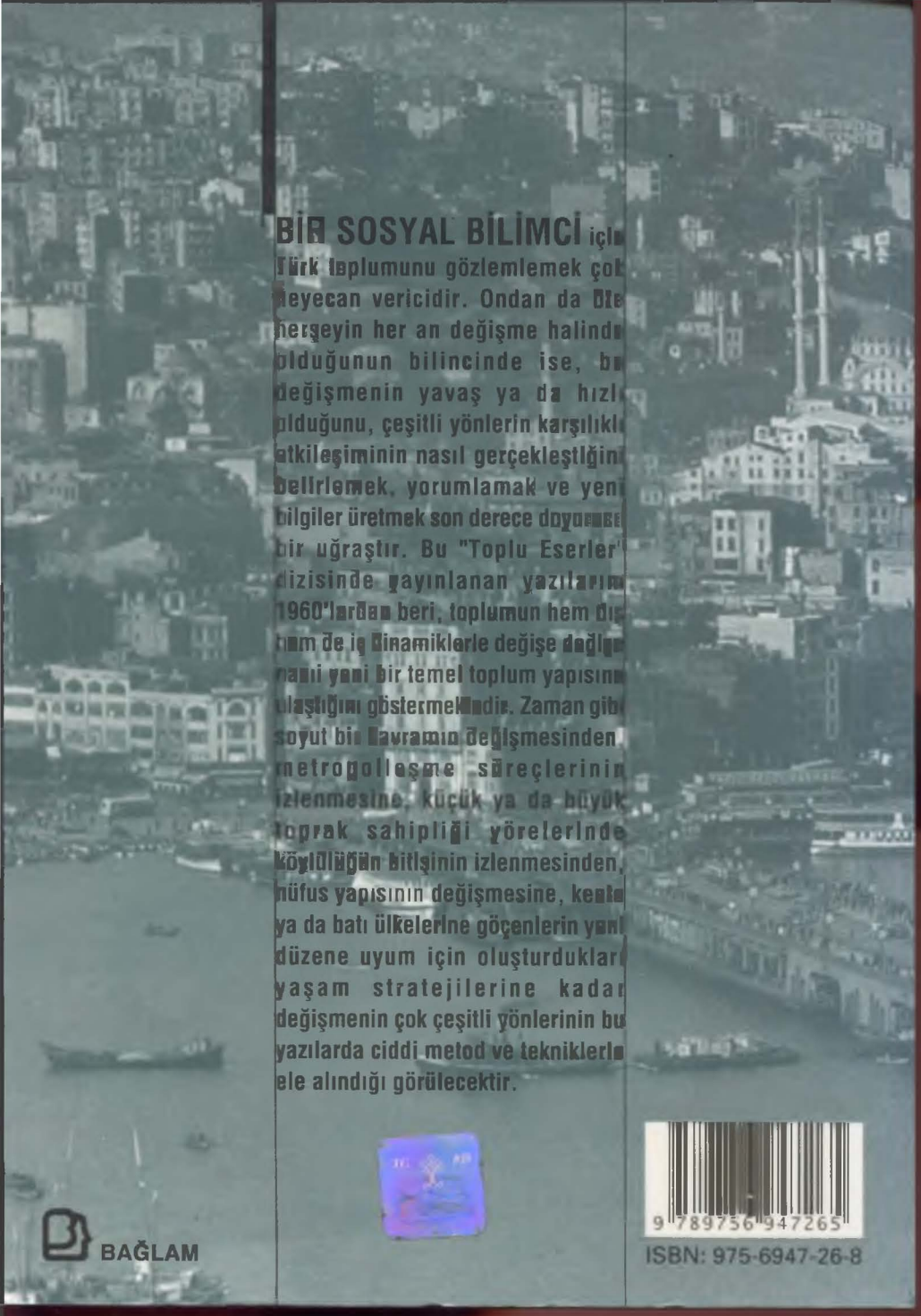
Hayat seviyesi, dışarıya açılma ve turizm attitüdleri indekslerinin birbiri ile nasıl bir ilinti düzeni içinde olduğu da manalıdır. Alt hayat seviyeleri az dışarı açılma derecesi ve az olumlu vaziyet alış dereceleri ile beraber gitmektedir. Üç indeksin gös-

terdiği korelasyonlar bakımından Söke'de diğer komunitelerin hepsinden fazla bir turizm potansiyeli müşahede edilmektedir. Genellikle Söke turizm bakımından adı geçmeyen bir yer ise de köylerdeki harabelere göre de merkez olduğu düşünülmeli ve bu potansiyelden faydalanılmalıdır. Kuşadası, dışarıya açılma indeksinin nisbi düşüklüğüne rağmen, turizme karşı davranışının çok olumlu olması ve yüksek hayat seviyesi ile gene turizmin gelişmesi için yüksek potansiyelli bir yer görünmektedir. Selçuk ise indekslerin mukayesesinden bugünkü hali ile yukarıda da söylediğimiz gibi diğer kazalar kadar kolayca planlanıp yönetilecek bir yer gibi görünmemektedir. Köy indekslerinin kıyaslanması ise turistlerin köy içinde kalmaması şartı ile komunitelerin problem arz etmediğini göstermektedir.

Bu tahlillerimiz hakikaten en başta ileri sürdüğümüz hipotezimizi desteklemektedir. Bir komunite şehirleşmiş, dışarı açılmış bir merkez haline gelmiş olduğu kadar turizme elverişli bir sosyal çevre meydana getirir. Söke bunun bariz olumlu örneğini Selçuk da 10.000 nüfusuna ve diğer kaynaklarına rağmen nasıl uygun bir topluluk haline gelemediğini, dolayısıyla olumsuz örneğini vermektedir.

Bu bölge söz konusu olduğu kadar asıl merkezin İzmir olduğunu, bütün yerleşme noktalarını etkisi altında tuttuğunu hemen söylemek gerekir.

Etüdümüze giren kazalar ve köyler de, tamamiyle İzmir'in merkez olduğu bir bütünün parçalarıdır. Kazalar benzer ziraî komunitelerin üretim fazlasını toplayan pazar yerleri ve bu ziraî çevre için ikinci derece merkez rolündedirler. Bu batkımdan Söke ve Kuşadası'nın yeri Selçuk'tan daha belirli bir şekilde müşahede edilebilmektedir. Selçuk ve köyler tamamiyle çevrede kalmaktadır. Turizm imkânları da bölgedeki merkezler hiyerarşisini çok yakından takip etmektedir. Araştırmamızda da bu sıranın mevcudiyeti ampirik delilleri ile ortaya çıkmıştır.

BİR SOSYAL BİLİMCİ için Türk toplumunu gözlemlemek çok heyecan vericidir. Ondan da öte herşeyin her an değişme halinde olduğunun bilincinde ise, bu değişmenin yavaş ya da hızlı olduğunu, çeşitli yönlerin karşılıklı etkileşiminin nasıl gerçekleştiğini belirlemek, yorumlamak ve yeni bilgiler üretmek son derece doyurucu bir uğraştır. Bu "Toplu Eserler" dizisinde yayınlanan yazılarım 1960'lardan beri, toplumun hem dış hem de iç dinamiklerle değişe değişe nasıl yeni bir temel toplum yapısına ulaştığını göstermektedir. Zaman gibi soyut bir kavramın değişmesinden metropolleşme süreçlerinin izlenmesine; küçük ya da büyük toprak sahipliği yörelerinde köylülüğün bitişinin izlenmesinden, nüfus yapısının değişmesine, kentte ya da batı ülkelerine göçenlerin yeni düzene uyum için oluşturdukları yaşam stratejilerine kadar değişmenin çok çeşitli yönlerinin bu yazılarda ciddi metod ve tekniklerle ele alındığı görülecektir.

BAĞLAM

9 789756 947265

ISBN: 975-6947-26-8